नेपालभाषा

Nepalbhasha Journal

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग

चैन लाकौल स्मृति भवन

यलध्वाका, यल ।

नेपाल सम्वत् ११३५

ध्यंल्याः ६

नेपालभाषा
NEPALBHASHA

(नेपालभाषा केन्द्रीय विभागया अनुसन्धानमूलक जर्नल)

पिथना ल्याः ६ नेसं ११३५ ईसं २०१५

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग

चैन लाकौल स्मृति-भवन

यलध्वाखा, यल ।

नां : नेपालभाषा
पिकाक : नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग
चैन लाकौल स्मृति-भवन
यलध्वाखा, यल ।

पिकाःगु दँ : नेपालसंवत् ११३५ अनला
(विसं २०७३ श्रावण/ईसं २०१६ जुलाई)

थ्यंल्याः ७

मू : २००/- व्यक्तिगत
५००/- संस्थागत

स्वापू : नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग
फोन : ०१-५२६०४९४

थाकू : आइडियल प्रिन्टिङ्ग प्रेस
ग्वार्को, यल, फोन : ०१-५००७५६३, २१२०२३५

सम्पादकीय

'मातृभाषा'या सान्दर्भिकताया खँय्

नेपाःया २०६८या जनगणनाया लिच्वःकथं नेवाःतय्गु कूल ल्याः १३,२१,९३३ मध्ये ४,७५,३७६ नेवाःतय्सं नेपालभाषा ल्हाय्गु त्वःतेधुंकुगु दु । थ्व ल्याः नेवाः जनसंख्याया ३६% प्रतिशत खः । वसिबें झिदँ न्हापा २०५८या जनगणनाया लिच्वः स्वय्बलय् नेवाःतय्गु कूल ल्याः १२,४५,२३२ मध्ये ४,१९,७७४ नेवाःतय्सं नेपालभाषा ल्हाय्गु त्वःतेधुंकुगु खः । थ्व ल्याः नेवाः जनसंख्याया ३३.७२% खः । झिदँया अन्तरालय् नेवाः जनसंख्या वृद्धि जूगु ल्याः ७६,७०१ खःसा नेवाःभाय् ल्हाय्मसःपिनिगु ल्याः जक ५५,६०२ खः । नेपालभाषा ल्हाइपिनिगु जक ल्याः २१,०९९ खः । नेवाःतय्गु वृद्धि जूगु ल्याखय् ७२.४९ प्रतिशतं नेपालभाषा ल्हाय्मसः । थ्व हे गतिं न्ह्यांवन धाःसा २०७८या जनगणनाय् नेपालभाषा ल्हाय्मसःपिनिगु ल्याः ९०% थ्यन धाःसां अजूचाय्माली मखु । आः नेवाःतय्गु जनसंख्या वृद्धि धइगु जातं नेवाः जूसां नेपालभाषा ल्हाय्मसःपिनिगु ल्याः वृद्धि जुयाच्वंगु खः । थुकिया मुख्य छगू कारण नेपाःया शिक्षानीति खः, मेगु, नेपालभाषा आन्दोलनय् न्ह्यलुवा जुयाच्वंपिं नेवाः नेतापिनिगु दृष्टिदोष, उदासीनता नं खः ।

स्वय्बलय् गैह्र'नेपाली'भाषी मस्तय्सं थःथःगु 'मांभाय्' त्वःताः 'नेपाली' वा खय्भाय् नालाकाय्गु प्रवृत्ति खनेदत । थुकी खासयानाः नेपाःया तराईलय् ल्हाइगु भारोपीय भाषापरिवारया भाय् ल्हाइपिंसिबें पहाडी क्षेत्रय् ल्हाइगु सँय्-बर्मी भाषापरिवारया भाषाभाषी मस्तय्सं थःथःगु 'मांभाय्' ल्हाय्गु त्वःतूगु खनेदु । थ्व प्रवृत्ति न्हापा नं दु, तर आः थें तःधंगु परिमाणय् भाय् ल्हाय्गु त्वःतूगु धाःसा खनेमदु ।

वइगु सम्विधानय् शैक्षिक भाषानीति 'त्रिभाषानीति' जुइगु सम्भावना दु । अथे धइगु छगू राष्ट्रिय भाषा वा प्रशासनिक भाषा धा वा सम्पर्क भाषा धाःसां खस 'नेपाली' जुइ । मेगु निगू अन्तरराष्ट्रिय भाषा अंग्रेजी व 'स्थानीय भाषा' वा 'मातृभाषा' जुइ । पाठ्यसफुली 'नेपाली' व अंग्रेजी दुथ्याकेगु खँय् छुं नं कथंया प्राविधिक व व्यावहारिक समस्या मदु । तर, 'स्थानीय भाषा' वा 'मातृभाषा' छ्यलेगु खँय् आपालं समस्या दनि । थ्वसिबें न्हापा-न्हापा नं निजि स्कूलय् 'स्थानीय भाषा' वा 'मातृभाषा'या थासय् अंग्रेजी ब्वंकावयाच्वंगु आपालं उदाहरण दु । गुलिखय् सरकारी स्कूलं 'स्थानीय भाषा' वा 'मातृभाषा' स्यनेगु नामय् सरकारी निकायपाखें आर्थिक अनुदान कयाः मेमेगु शीर्षकय् खर्च याःगु नं उदाहरण दु । उबलय् नं भाषिक आन्दोलनया 'अभियन्ता'पिंसं तिफ्याय् मफुत ।

सम्विधानया मिखाय् देशया सकलें नागरिकपिं बराबर जुइमाः । इमिगु अधिकार

व कर्तव्य नं बराबर जुइमाः । तर शैक्षिक व्यवस्थाय् बराबर मजुइगु सम्भावना खनेदु । छाय्धाःसा खस, ब्राह्मण व

'मेमेपिं' 'नेपाली' भाषा मातृभाषां जुयाच्वंपिंसं राष्ट्रिय भाषा व मातृभाषा नामं निगू पत्र ब्वनी । इमिगु बहुमतया नामय् मेमेपिं विद्यार्थीपिंसं नं बाध्य जुयाः थःगु भाय् त्वःताः 'नेपाली' ब्वनेमाली । स्थानीय भाषा धा वा मातृभाषा धा 'नेपाली' ब्वनेत सकलें विद्यार्थीत वाध्य जुइ । शिक्षक-समस्या वा व्यावहारिकता वा बहुमतया नामय् 'नेपाली'इतर मातृभाषी विद्यार्थीपिंसं थःथःगु भाषा ब्वनेगु वा भाषां ब्वनेगु अधिकारं बञ्चित जुइकाच्वनेमाली ।

नेपालय् 'नेपाली' भाषा नं खस-बर्मू व सुं मेमेपिनिगु मातृभाषा जूगुलिं इमिसं नं थःत यःगु छगू नेपालीइतर भाय् अनिवार्यकथं ब्वनेगु जुइमाः । छाय्धाःसा नेपालीइतर मातृभाषाभाषीपिंसं नेपाली भाषा विकास याय्गु ज्याय् योगदान याः थें इमिसं नं मेपिनिगु मातृभाषा ब्वनेगु अनिवार्य जुइमाः, इमिसं नं मेपिं नेपाली नागरिकपिनिगु भाषाया उत्थान याय्गु ज्याय् योगदान याय्माः । थुकथं न्ह्याम्हं नेपाली अंग्रेजीबाहेक द्विभाषी जुइ हे माः ।

तुलसीलाल सिंह

धलः

नेवाः जातिया भाषा, साहित्य, संस्कृति विषय दुथ्याःगु नेपालभाषा केन्द्रीय विभागया जर्नल

नेपालभाषा

ग्यसुलाक्क पिदने फय्मा ।

समिर महर्जन

अध्यक्ष

न्यूयोर्क नेवाः गुठी

न्यूयोर्क, अमेरिका ।

यलय् तिभय जुजुपिनि पालय्या म्ये

- तुलसीलाल सिंह

पृष्ठमूमि

यलय् तिभय जुजुपिंसं शासन यानाच्वंगु इलय् इमिगु हे आश्रयस च्वनाच्वंम्ह छम्ह अज्ञात कविं च्वःगु म्येया भाव थुइकेत उगु ईया छुं ऐतिहासिक तथ्य थुइकेगु आवश्यक जू। छाय्धाःसा अज्ञात कविं च्वःगु म्येया विषयवस्तु इतिहासलिसे स्वापू दु।

तिभय जुजुपिं परम्परांनिसे जुजु जुयावयाच्वंपिं मखु। लिच्छवि शासकत पतन जुसेंलि यँ, यल, ख्वप व मेमेगु आपालं प्रान्तय् स्थानीय सामन्त भारदारतय्सं थःथःगु थासय् शक्ति सुदृढ यानाहल। छगूकथं थ्व इलय् शासन सत्ता विकेन्द्रीकरण जूवन। थ्व हे इलय् यलय् स्थानीय भारदारत थःथः जानाः यलयात केन्द्रया शासनं तापाक्क तःगु खनेदु। थुपिं स्थानीय सामन्त भारदारत छगू इलय् *सप्तकुतुम्वज* नामं प्रसिद्ध जुल। जुजु जयस्थिति मल्लया शासनकालय् नं थुमित *तव तव मि* अर्थात् 'महापात्र' वा 'उपराज' धाइगु खः। नेपालया शासन-केन्द्र ख्वप जुयाच्वंबलय् नं यलय् थुपिं हे भारदारतय्गु जगजगी जुयाच्वन। ई न्ह्यानावंलिसे थुपिं भारदारतमध्ये बःलाःपिं व चलाखपिंसं कमजोर व सोझापिन्त अधिकारं बञ्चित यानाः थःपिं शक्तिशाली जुयावल। थथे चतुर भारदारपिंमध्ये विष्णुसिंह नांया छम्ह भारदारं थःत जुजु समेत घोषणा यात। थ्व हे विष्णुसिंहया स्वम्ह काय्पिं नरसिंहदेव, पुरन्दरसिंहदेव व उद्धवसिंहदेवपिन्त तिभय जुजु धाःगु खः। थुपिं तिभय जुजुपिं सत्ताय् वय्त थुमिसं ताहाकःगु शक्तिया अभ्यास याःगु दु।

स्वनिगःया छम्ह प्रभावशाली जुजु जयस्थिति मल्लधुंकाः नेसं ५१५ पाखे धर्म मल्ल व वया फुकीतय्सं शासन याःबलय् यलय् महापात्र येंकुलि वर्मा अस्तित्वय् वय्धुंकल धइगु खँ नेसं ५२२ या छगू ताडपत्रय् येंकुलि वर्माया नां खनेदुगुलिं धाय्फु। येंकुलि वर्माया नां न्ह्यथनातःगु नेसं ५३५ व ५४७ या निगू अभिलेखं वयागु प्रभाव क्यनातःगु दु। थ्व ई धाःसा ज्योति मल्लं शासन यानाच्वंगु ई खः। इतिहासकारतय्सं येंकुलि वर्मायात विष्णुसिंहया घाँय्घाँय्बाज्या धयातःगु दु (वज्राचार्य, २०५६ : १६)। अनंलिपा केन्द्रय् यक्ष मल्लया अत्यन्त प्रभावशाली शासन सत्ता न्ह्याःगु जुल। थुबलय्तक येंकुलि वर्माया काय् जयसिंह यलय् प्रभावशाली महापात्र जुयाच्वंगु जुल। जयसिंहधुंकाः वया काय् कीर्तिसिंहया व्यक्तित्व विष्णुसिंहं भृंगारेश्वरया अभिलेखय् अतिशयपूर्वक बखान यानातःगु दु। कीर्तिसिंहलिपा कुसुमसिंह धाःसा प्रभावशाली खनेदु। थुबलय्तक केन्द्रय् यक्ष मल्ल मदय्धुंकल। यक्ष मल्लया मृत्युलिपा

वया काय्‌पिंसं नेपालयात कुचाथलाः ब्यागलं-ब्यागलं शासन याःबलय् न्हापांनिसें शासनया केन्द्र जुयाच्वंगु ख्वप नं कमजोर जुल। ख्वपयात कमजोर यानाः थःपिं शक्तिशाली जुइत स्वयाच्वंपिं फुकीत नं कमजोर जुजुंवन । थुबलय् कुसुमसिंहं माक्व शक्ति संचय याय्‌धुंकल । कुसुमसिंह विष्णुसिंहया अबु खः । कुसुमसिंहया नां न्ह्यथनातःगु नेसं ६१५ या अभिलेख यैंया शासक रत्न मल्लं काय्‌चापिं थःगु पक्षय् कयाः राय मल्लया विरुद्ध याःगु सन्धिपत्र खः । थुकथं कुसुमसिंहं केन्द्रया शासक राय मल्लयात कमजोर याय्‌त रत्न मल्ललिसे जानाः यलय् थःगु प्रभाव अप्वय्‌कूगु खनेदु । थथे यलय् ख्वपया अधिकार मदय्‌काः महापात्रतय्‌गु सत्तायात बःलाकेगु लिसें थःगु परिवारया प्रभाव नं अप्वय्‌कूगु जुल ।

कुसुमसिंहलिपा वया काय् विष्णुसिंह चतुर खः धइगु उगु इलय् थापना यानातःगु थीथी अभिलेखं क्यं । विष्णुसिंह नकतिनि-नकतिनि प्रभावशाली जुयावयाच्वंबलय् नेसं ६४५ व ६४८ स निकःतक पाल्पाया जुजु मुकुन्द सेनं स्वनिगलय् हमला याःगु जुल । उबलय् यैंय् सूर्य मल्लं शासन यानाच्वंगु जुल । मुकुन्द सेनया हमलां यानाः ख्वप व यैं कमजोर जुयाच्वंगु इलय् विष्णुसिंहयात सत्ता कब्जा याय्‌गु ज्या अःपुक जुल । अनंलिपा नं विष्णुसिंहं ख्वपया प्राण मल्ल विरुद्ध प्राण मल्लया हे कका वीर मल्ल व वया काय् जित मल्ल, यैंया शासक नरेन्द्र मल्लपिंलिसे जानाः नेसं ६६८ स पशुपतिया धर्मशिला थियाः छगू सन्धि यात गुकिं यलय् प्राण मल्लया प्रभुत्व मदइगु ला जु हे जुल । हाकनं यलया ल्यंदनिपिं मेमेपिं महापात्रतय्‌त नं प्रभावहीन यानाः मल्ल जुजुपिंसं थें तुं नांया न्ह्यःने 'श्रीश्री' च्वय्‌गु लिसें 'ठाकुर' नं च्वःगु जुल । यलय् विष्णुसिंहया यकःति शासन-सत्ता न्ह्यात । विष्णुसिंहं नेसं ६७७ तक सत्ता ल्हातय् कयाः अनंलि वया काय्‌पिं यलय् शासक जुल । ख्वप धाःसा थुबलय्‌तक आपालं कमजोर जुइधुंकूगु खनेदु । ख्वपया कमजोरीया फाइदा कयाः नेसं ६७९ स ख्वपया कब्जाय् लानाच्वंगु चांगु यैंया शासक अमर मल्लं थःगु अधीनय् काल । ख्वप कमजोर जुयाः यैं बःलानावःसां थुबलय्‌तक यलयात छुं बांमलाः मजू ।

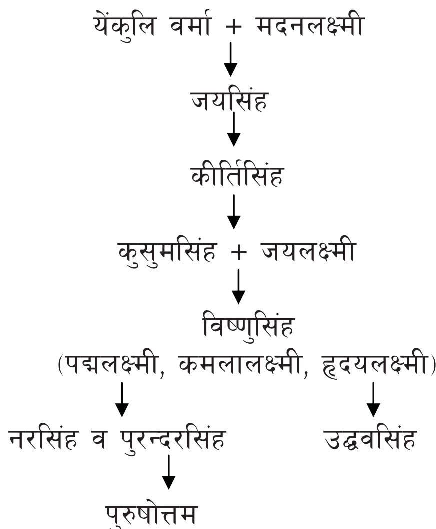
नेसं ६७८ या छगू ताडपत्रय् *श्रीमानिगलाधिपति श्रीश्रीजयनरसिंहदेव ठाकुर* च्वकातःगु दु । अथे हे नेसं ६८० या ताडपत्रय् *श्रीश्रीजयउद्धवसिंहदेव* च्वकातःगु दु । अथे हे मेगु छगू नेसं ६८० या ताडपत्रय् विष्णुसिंहया स्वम्हं काय्‌पिं *श्रीश्रीजयनरसिंहदेव, श्रीश्रीजयपुन्द्रसिंहदेव व श्रीश्रीजयउद्धवसिंहदेव*पिनिगु नां च्वयातःगु दु । स्वंगू ताडपत्रमध्ये न्हापांगु निगू ताडपत्रया व्यहोरा स्वय्‌बलय् विष्णुसिंहया काय्‌पिं म्हति-म्हतिं हे *मानिगलाधिपति ठाकुर* जुइगु स्वार्थ दुपिं खनेदु । स्वंगूगु ताडपत्रया व्यहोरा स्वय्‌बलय् थुपिं स्वम्हफुकी जानाः संयुक्त शासन यानाच्वंपिं खनेदु। थ्व ताडपत्रय् नां न्ह्यथनातःगु क्रम स्वय्‌बलय् श्रीश्रीजयनरसिंहदेव ध्वकम्ह, श्रीश्रीजयपुरन्दरसिंहदेव दातिम्ह व श्रीश्रीजयउद्धवसिंहदेव मिलम्ह खनेदु । थथे स्वम्ह फुकीया नां च्वयाः संयुक्त शासककथं न्ह्यब्वःसां ताःक स्वयाः गुगुं इलय् म्हतिं म्हतिं यकःति शासककथं नं नां न्ह्यथनेगु यानाच्वंगु सीदु । थुपिं 'तिभय जुजु'या अबु-बाज्यापिंसं गुगुं इलय् मल्ल शासकतय्‌त थःथः हे ल्वाकाः, फायाः इमित कमजोर यानाः यलया शासन ल्हातय् लाकूगु खःसा 'तिभय जुजु'पिं नं इमिगु महत्वाकांक्षां यानाः इपिं थःथः हे मिलय् मजूगु खनेदु ।

मेमेपिं मल्ल जुजुपिं थें हे विष्णुसिंह नं बहुयौनवादी खनेदु। थीथी अभिलेखय् न्ह्यथनातःकथं विष्णुसिंहया हृदयलक्ष्मी, पद्मलक्ष्मी व कमलालक्ष्मी नांया स्वम्ह कलाःपिं खनेदु। नरसिंह व पुरन्दरसिंह छम्ह हे मांया काय्‌पिं खनेदु । पुरन्दरसिंहया सुनाकोठीया भृंगारेश्वरया अभिलेखय् वया मांया

नां पद्मावती च्वयातःसां इतिहासकारपिंसं थ्व पद्मलक्ष्मी हे जुइमाः धइगु अनुमान यानातःगु दु (वज्राचार्य, २०५६ : २७)। उद्धवसिंह हृदयलक्ष्मीया काय् खः । थुकथं थुपिं स्वम्ह फुकी निम्ह मांया काय्पिं जुयाः नं थःथवय् ईर्ष्या खनेदु । छम्ह हे मांया काय्पिनि दथुइ नं ईर्ष्या व कचवं जुइगु अस्वाभाविक मखु ।

नेसं ७०९ या छगू अभिलेख स्वय्बलय् पुरन्दरसिंह थः हे दाजु व किजाया प्रभाव फुकाः यलया सत्ता थः यकःति याःगु खनेदु । व हे अभिलेखय् पुरन्दरया काय् पुरुषोत्तमयात *युवराज* धयाः च्वयातःगु दु । नेसं ७१० दुने नरसिंहया मृत्यु जुयाः चतुरम्ह पुरन्दरं थः दाजुया नामय् मंगलय् कात्तीदबूया फुसय् नृसिंह देगः दय्कूगु जुल । नेसं ७१७ तक पुरन्दरं यलय् यकःति शासन यानाच्वंगु खनेदुसा नेसं ७१९ या छगू ताडपत्रय् शिवसिंहदेव *मानिगलाधिपति* जुइधुंकल । थ्व हे ईर्ष्या व बेमेल जुयाः स्वम्हफुकीया सत्ता छन्हु यैंया शासक शिवसिंहं याउँक हे ल्हातय् काल ।

तिभय जुजुपिनिगु वंशवृक्ष थथे दु–

'तिभय जुजु' नांया स्वम्ह फुकी थवंथवय् ईर्ष्या यानाजूगु ला जु हे जुल । थः अबुं विस्थापित याःपिं मेपिं महापात्रतय्सं इलय्ब्यलय् थुमित ल्वाकाः कमजोर याय्त स्वयाच्वंगु नं द हे दु । हानं यैंय् च्वनाः शासन यानाच्वंपिं मल्ल शासकतय्सं नं थः गुमय् जूगु राज्य हानं लितकाय्त त्वःमफीक कुतः यानाच्वंगु नं द हे दनि । थ्व हे पृष्ठभूमिइ अज्ञात कविं तिभय जुजुपिनि आश्रयस च्वनाः देशभक्ति व राजभक्ति म्ये चिनातःगु जुल ।

तिभय जुजुपिनि पालय् च्वयातःगु म्ये

तिभय जुजुपिनिगु आश्रयस च्वनाः छम्ह अज्ञात कविं स्वपु म्ये च्वयातःगु दु । स्वपु म्येमध्ये छपु म्ये पाण्डुलिपि सफू स्यनाच्वंगुलिं आपालं खण्डित जुयाच्वंगुलि उगु म्ये त्वःताः निपु म्ये थन न्ह्यब्वयागु दु–

म्येपु १

राग ।। ताल जति ।।

प्रनमति श्री जुगपति चन्द्र सूर्य्य धर्म्म तो साखि २
नेपाल राजस षव यारे मखोन सास्य असत्यया ॥
सत्यानास जुस्य वरोयो ॥ १ ॥

(रघुप?)तिस तरर्प तया उचित शुयाके केनं मोरोरा २
पेता अर्थि वड बनिजार बन्धनस तसे केङाने ॥
शणागति बैलि तोरोरा ॥ २ ॥

रोगि उतेव जुरङासे वैद्य भ्रास्य उपाय यातं २
थवछि जिरङाव यादोर मस्यरो प्रणगतितो हेनने ॥
जश सुयाकेनं मदु रे ॥ ३ ॥

दुर्जनण मधुर वचनन माया जारस छुय तरे २
अनेग उपायओ बुधि याङ माकाय होनके दिरतो ॥
थथिङ धर्म्म याङ बिज्यातं ॥ ४ ॥

बाकाय फुकिंज थवथिथे इलिष्या बाद मतेरने २
बन बिनुन सिंह मोक थें सिंह बिनुन बन मोक थें रा (॥)
थेथे इलिष्या मतेरने ॥ ५ ॥

उचेतस अन्चित याङ थव रा तु खङ केङाने २
शुयाके नं उचेत्त दया ते, वर्त्तमान थथें जुस्यं वरोयो ॥
अबिधि बतरपो सोहुने ॥ ६ ॥

इहथेया लोकसके माम बबु चन्द्र सुर्य वतेतु रे तु खे २
आवया (लोक?)स्यन हरंत मते रे, माम बबुयाके धरम दहुने ॥
छु पेर ओ बोय फव क्षे ॥ ७ ॥

... केङातु सोस्य दिरतो, मनुषन याङा पाप सोहुने २
भुमिश पेया वया बेहे तस्यं पापस गाध मतेरले ॥
पृथिमिन सोय मफु रे ॥ ८ ॥

मानुख जरम अथिर संसार लंख वोंबोलि थ्यं ता चोने मदु रे २
असत्य अधर्म्म ईर्ष्या मतेरे, पाप पुने जुको तु खे द्वायिव ॥
धन संसरग मजु रे ॥ ९ ॥

श्री मानिगर धम्मीस्त राजास, श्री नरसिंहदेव त्रिभयं २
नरपति पालित स्वामि खड्‌र्गसिद्धि चिलंकारने ॥
लिपु छेदरपो थजुरे ॥ १० ॥

श्री एन्द्रर मण्डप थानस, नाना अलंकारमयन पोस्य २
हस्ति रथ यिन्द्र विजय जात्रा छ्रिजिस्यन श्वगुने ॥
गुनिस्यं उपहास मतेरे ॥ ११ ॥

सम्वत ६९२ थो मे चिङाया ॥

अनुवाद

श्री युगपति चन्द्र व सूर्य गुपिं धर्म-साक्षी जुयाच्वन, थुमित प्रणाम दु । नेपाल राज्यय् खःगु, भिंगु ज्या याःपिन्त नं मखुगुकथं सनीपिं, याइपिं असत्यीतय्‌गु सत्यानाश जुयावल ॥१॥

भगवानं भ्कीत तरय् यानातःगु (सकतां माःगु वस्तु चूलाकातःगु) औचित्य क्यने म्वाःलला ? (धर्म-अर्थ-काम-मोक्ष) थुपिं प्यता लाय्‌त वंम्ह बञ्जाः बन्धनय् तक्यन । शरणागति नं शत्रु जुइफइला ? ॥२॥

ल्वगि जुयाच्वंबलय् वैद्य वयाः उपाय यात । थःगु ल्वय् जक जीवं (लाय्‌वं) गुण याःगु नं ल्वःमंकी, प्राण ब्यूम्हसित हे हेला याइ । जश (बीगु चलन) सुयाकें मदु ॥३॥

दुर्जनं नायुगु खँ ल्हानाः मायाजालय् क्यंकल । (अथेनं) अनेक उपाय यानाः मांकाय् ह्वंकातल । थज्याःगु धर्म यानाबिज्यात ॥४॥

बाकाय्, फुकीपिं थवंथवय् ईर्ष्या यानाः च्वनेमते । बन मदयाः सिंहत सिनावंथें, सिंह मदयाः बन फुनावंथें जुइ, थवंथवय् ईर्ष्या याय्‌मते ॥५॥

उचित याःपिन्त अनुचित यानाः थःगु हे ला (ख्वाः) क्यंगु जुल । सुयातं (न्ह्याम्हसित) नं उचित दया याय्‌माःगु थौंया ई थथे जुयावल । तर मखुगु ज्या सनीपिं अप्वयावल, स्वयादिसँ ॥६॥

न्हापा-न्हापाया मनूतय्‌के मां-बौप्रति चन्द्र व सूर्ययाके थें श्रद्धा दु । आःया मनूतय्‌सं थ्व थिति स्यंकेमते । मां-बौपिंके धर्म दय्‌कि (ति) । छु पिल व हे बुया वय्‌फु ॥७॥

क्यनातःगु ... ला स्वयादिल । (अथेनं) मनूतय्‌सं याःगु पाप (नं) स्वयादिसँ । बुँइ छु पित व हे बुयावइगु खः । अथे जूगुलिं पाप नं बँय् थुनेमते (पीमते) । पृथ्वीं थ्व स्वय्‌मफु ॥८॥

मनूया थ्व जन्म अस्थिर संसार खः, लखय् च्वंगु ब्वाँया थें ताःतक च्वनेमदु । असत्य, अधर्म व ईर्ष्या याय्‌मते । पाप व पुण्य धैगु ला द हे दु । धनलिसे न्ह्याबलें नापच्वने दैमखु ॥९॥

श्री मणिगल (यल)यात प्रतिपाल यानाच्वंपिं धर्मात्मा जुजुपिं श्रीनरसिंहदेव समेत स्वम्हं जुजुपिंत ताःकालतक खड्‌गसिद्धि लाय्‌मा । शत्रुतय्‌त छेदन याय्‌फय्‌मा ॥१०॥

श्री इन्द्रमण्डप दबुली थीथी तिसां त्वःपुयाः हस्तिरथ ब्वयातःगु इन्द्रविजयजात्रा भ्की स्वःवने । सःस्यूपिंसं (थ्व म्ये च्वःम्हसित) हिस्यानादीमते ॥११॥

नेपालसम्वत् ६९२ स थ्व म्ये चिनागु जुल ।

म्येपु २

अमल सहस्र नाम, श्रीबुगमलोक्येश्वर,
दिनपति शुमरपा राषरपन २
तिपुरन येसे हरो, छेदरपे कामना,
खड्‌र्गसिद्धि छरपोरस्यं प्रसन जुय ॥ १ ॥

नेपारस आवन इ्हा सेया धाव मदु रे,
स्वंचा पेन्हुन क्वाठ (पो)र छाया २
तिभय थाकुरजुन, चोगाम क्वाठ पेन्हुन
छास्य आनन्दन वया ॥ २ ॥

बरषुनि बथानस संचा नस्यं येय थें
कायन गाचक योशे चोनोयो २
कंदोर सेगुकोतों चातु चोङ हरोयो,
यंगर यंबुया प्रजा मनङेनोयो ॥ ३ ॥

निन्हुन नेगाम मागर होरोचो देश
छ्याङन लुर कास्यं हयका २
शबाजन धाधाव(?) थासे वया श्वयाव,
ख(ङप्व) (देश)या रोक पिरच्यातोयो ॥ ४ ॥

पाशन केङ हस्ति छुन राषरपा थ्य,
बिपतिस राषलपा गथे मसेर २
बहुबुद्धि गरनथंया ग्याण याङ दिरतो,
पास याय मछारोयो गति सर्जन ॥ ५ ॥

खसत गागोरे चागान पतरके मफोल,
थव सिरस मि तुनो महेमा छाय २
दुर्जनया बचनन सर्नागति हेनने,
छखेनस खोबि थस्य जोय फव खे ॥ ६ ॥

संको चगु भोंत पनति राज दाको मोयाव,
कचा ल्हाया सिमा थ्यं चोनङासेन २
बर बुद्धि उपायन राज लिकासे बिया,
थथिंग्व उचेत दाको हनरपर ॥ ७ ॥

अति अहंकारन थम शुपर मदशे,
पिथिन मब्यासे महेमान जोर तो २
राजहंश नेम्हंसेन कापरे बोयका थ्यं,
परस्पिव महेमान श्वहुने ॥ ८ ॥

तिपुरस षव यारे मखोन सासे योसे हर,
थव रा तु खङन सङ दिरतो २
येथ्यं थसने थो चाकन वने मफु रे,
पापन भुजरपं मोय फुव क्षे ॥ ९ ॥

श्रीनरसिंहदेव श्रीपुरन्द्रसिंहदेव,
श्रीउधवसिंहदेव त्रिभय स्वामि २
जगतसं आधार जयं जयं प्रतापे,
आवया थें सतुर छेदरपेने ॥ १० ॥

श्री एन्द्रर मदपस चतुर दिग हस्ति बोया
मयन पोस्य दिप आरंकार २
एन्द्रविजय जात्रा जिपनिस्यं श्वर वया,
गुणिजनरोकस्यं हास मतेरे ॥ ११ ॥

शुभ ॥ सम्वत ६९४ चोगाम क्वाठ दङाया ॥०॥

अनुवाद

द्वःछिगु नामं अमर जुयाबिज्यानाच्वंम्ह श्रीबुंगमलोकेश्वर सूर्य भगवानपाखें (जिमित) रक्षा याय्‌मा धकाः लुमंकाच्वना। त्रिपुरं (ख्वपं) चाकःलिकं क्वत्यलाहल, व चाकःयात (घेरायात) त्वाःथलेत छलपोलं खड्‌गसिद्धि बियाबिज्याय्‌माल ॥१॥

नेपालय्‌ थ्वयां न्हापा स्वचा प्यन्हुं क्वाथया पलिंच्यूगु (क्वाथ दने सिधय्‌कुगु) स्यू धाःपिं मदु । स्वम्ह जुजुपिंसं चोगांया क्वाथ प्यन्हुं दय्‌के सिधय्‌काः आनन्दं बिज्यात ॥२॥

बखुंया बथानय्‌ सतांचां नय्‌त यलाः काय्‌ थें चाकःलिं घेरा बियाच्वन । यंगल व यम्बु (यें) या प्रजापिंसं खँ हे मन्यंसे कंदोर व सेगुक्वसं पाः च्वनाच्वन ॥३॥

निन्हुया दुने निगू गां मागर व होरोचोय्‌ दुहांवनाः लुटय्‌ यानाहल । युद्ध नगरा थानावःगु स्वयाः ख्वपया मनूत ग्यानाः पिच्यात ॥४॥

पाशय्‌ क्यंम्ह किसियात छुं रक्षा यानाब्यू थें बिपत्ती रक्षा यानाब्यूगु गथे मसिल ? आपालं ज्ञानगुणया सफूया ज्ञान दुपिंलिसे पासा याय्‌त सज्जनपिं छाय्‌ मछाले माल ? ॥५॥

संबाःगु चाया थल चा तयाः पर्के मफु । थःगु हे छचनय्‌ मिँ तयाजूम्हसिया महिमा हे छाय्‌ ?

दुर्जनया वचन न्यनाः शरणागतियात क्वह्यंकाः व्यवहार यायगु धैगु छुं नं इलय् ख्वबि पिकाय् मालेफु (ख्वयाजुइफु) ॥६॥

सक्व, चंगु, भ्वँत, पन्ति राज्य फुक्क फुकाः कचा पालातःगु सिमा थें च्वनाच्वंबलय् बल व बुद्धिं उपाय यानाः राज्य लितकयाबियां नं थजाःगु उचित ज्यायात अपजस बिल ॥७॥

अति घमण्ड यानाः थः धाःसा सुपःति हे मग्यंसां (?) पृथ्वी हे मन्ह्यंक तःधनाजुल । राजहंस निम्हसिनं कापलेयात ब्वय्काः यंबलय् थें कुतुंवनीगु महिमा (बाखं) स्व ॥८॥

थः हे ला (छैंजः) खंकाः व्यवहार यानादिल । (तर), त्रिपुर (ख्वप) यात खःगु याःसां मखुकथं सनाहल । अथे यथे संसां थजु । थ्व चाकलं (भुमरीं) पिहांवने मफु । तच्वःगु पापया कारण सीफु ॥९॥

श्रीनरसिंहदेव, श्रीपुरन्द्रसिंहदेव, श्रीउद्धवसिंहदेव स्वम्ह स्वामी, जगतयात तिबः बियाच्वंपिं स्वम्ह जुजुपिनिगु विजयया ध्वाँय् ब्वय्के, अनंलि शत्रुतय्त छेदन याय् (पाले) ॥१०॥

श्री इन्द्रमण्डपय् प्यंगुलिं दिशाय् किसि ब्वयाः मयनं पुयाः (कुसां कुइकाः?) चाकःलिं मत च्याकातःगु इन्द्र-विजय-जात्रा जिपिं स्वःवया । सःस्यूपिंसं जिमित हिस्याय्मते ॥११॥
शुभ ॥ सम्वत् ६९४ चोगामय् क्वाथ दनागु जुल ।

विवेचना

तिभय जुजुपिनिपालय् च्वयातःगु स्वपु म्ये दकसिबय् न्हापां ठाकुरलाल मानन्धरं 'प्यसः दं मयाक पुलांगु लोकगीत' शीर्षक तयाः नेसं १०९७ कौलां नेपालभाषाया लय्पौ *भी* दँ २० थ्यंल्याः १७० या अंकय् पद्यात्मक स्वरूप मब्यूसे स्वपु म्येया पाठ पिथंगु खः । उगु स्वपु म्येमध्ये पाण्डुलिपिया अवस्था स्यनाच्वंगुलिं छपु म्ये खण्डित जुयाः पूमवं, १४, १५, १६, १७ चरण जक दु । अनंलि डा. कमलप्रकाश मल्लं *सितु* पत्रिका, नेसं ११०५या ल्याः ६७ व ६८ स पाठ परिमार्जन यानाः निपु म्ये प्रकाशनय् हल । व हे दँय् मल्लजुं Literary Association of Nepal या प्यकःगु अधिवेशनय् (१९८५) 'Folk Poetry as Social History' शीर्षक बियाः थ्व निपु म्येया अनुवाद समेत बियाः कार्यपत्र न्ह्यब्वल । थ्वया दथुइ जनकलाल वैद्यं थःगु विद्यावारिधिया अध्ययनया भ्वलय् थुपिं निपुं म्ये अनुसन्धेय ज्वलंकथं दुथ्याकूगु दु । नेसं ११०६ सालय् डा. वैद्यया शोधग्रन्थ *नेपालभाषाया काव्य सिर्जना प्रवृति* पिदन । डा. वैद्यया शोधप्रबन्धय् अज्ञात कविं च्वःगु थुपिं निपुं म्येया पाठ, अनुवाद व उकिया विवेचना याःगु दु । थुपिं निपु म्ये च्वसापासां पिथंगु *A Dictionary of Classical Newari* या स्रोतज्वलंकथं नं छ्यःगु दु ।

थौंसिबें प्यसःत्यादँ धइथें पुलांगु लोकभाषां स्वतन्त्ररूपं च्वयातःगु छुं खँपु, खँग्वः अत्यन्त हे थुइके थाकु । उगु ईया प्रचलनकथं छस्वाः यानाः च्वयातःगुयात खँग्वः फाय्गु नं अःपु मजू । अथे जूगुलिं थ्वयां न्हापाया अध्येतापिनिदथुइ नं ब्यागलं-ब्यागलं अर्थ छ्याय्गु जूवन, पदविच्छेद याय्गु ढंग नं ब्यागलं-ब्यागलं हे जूवन ।

अज्ञात कविं थः अत्यन्त क्वमिलु जुयाः न्हापांगु म्येया दकसिबय् क्वय्च्वंगु भ्वलय् *गुनिस्यं उपहास मतेरे* धकाः च्वयातःगु दुसा मेगु म्येय् नं अजाःगु शब्दावली *गुणिजनरोकस्यं हास मतेरे* धकाः च्वयातःगु दु । खण्डित म्येय् नं गुणिजनपिन्त सम्बोधन यानाः *उपहास याके मतेरने* धकाः विनम्र निवेदन यानातःगु दु । ज्ञान-गुण दुपिंसं म्येच्वमिया म्येयात कयाः उपहास वा हास्य याय्मते धाय्गु थ्व अज्ञात कविया वैयक्तिक विशेषता खः वा उगु इलय् म्ये च्वमिपिंसं धाइगु शिष्टाचारया छगू शैली खः, थुइकेमफुनि । थ्वयां लिपा-लिपाया कविपिंसं थःथःगु पहलं 'हास' वा 'उपहास' याय्मते धकाः च्वइगु खनेदुगुलिं थ्व छगू सामान्य शिष्टाचारया शैली जुइमाः धकाः अनुमान याय्फु ।

इन्द्रविजय म्ये

इन्द्रजात्रा स्वःवनेत वा इन्द्रजात्रा महोत्सव हनेत थ्व म्ये च्वःगु जुयाः गुलिसिनं थ्व म्येयात 'इन्द्रविजय म्ये' धकाः नं नां बियातःगु दु ।

पूर्वीय देशय् इन्द्र सर्वाधिक पुलांम्ह द्यः खः । ऋग्वेदय् २५० सूक्त ला इन्द्रया बारे जक च्वयातःगु दु । थ्व ऋग्वेदया चतुर्थांश खः । अथे धयागु इन्द्र वैदिकयुगय् दकसिबय् लोकंह्वाःम्ह द्यः खः । वैदिक विद्वान्‌पिनिगु मतकथं वृत्र सुख्खा वा अनावृष्टिया प्रतीकया दानव खः, गुम्ह आक्सय् च्वनाः वा वइगुपाखें पनीम्ह खः । उम्ह वृत्रयात इन्द्रं थःगु वज्र प्रहार यानाः पृथ्वीइ वा गाकाबी । आकाशय् हाकुगु सुपाँचय् हावलासा त्वइगु इन्द्रया वज्र प्रहारं यानाः खः । पश्चिमेली विद्वान्‌पिनिगु धापूकथं इन्द्र सूर्य देवता खः । इमिगु धापूकथं वृत्र शीत व च्वापुया प्रतीक खः । थ्व इन्द्रं हे जक नाय्‌काः बीफु । अथे जूगुलिं इन्द्र देवतापिनि नायक जुल व वेदय् वयात सोमपान याकीगु खँ दु । इन्द्र व वृत्रया दथुइ आकाशीय युद्ध जुयाः इन्द्र त्याःगुलिं आर्यतय्‌सं पृथ्वीइ दानवतलिसेया युद्धय् इन्द्रयात थः नेता मानय् याइगु खः । इन्द्रयात वया भक्तपिन्सं सोमरस अर्पण यातधाःसा विजय व शक्तिया वरदान बी धइगु मान्यता दु, छाय्‌धाःसा सोमरस इन्द्रया यःगु पेयपदार्थ खः धकाः विश्वास याः (पाण्डेय, २००३) ।

पौराणिक देवमण्डलय् इन्द्रयात व थाय् बियातःगु मदु गुगु वेदय् बियातःगु दु । इन्द्रयात देवराज धयातःसां त्रिमूर्ति– ब्रह्मा, विष्णु व महेश्वरयात थें मान्यता बियातःगु मदु । इन्द्रयात थःगु सिंहासन रक्षाया निर्तिं छलकपट याइम्ह द्यःकथं चर्चा यानातःगु दु । पुराणय् इन्द्रया अनेक बाखनय् शक्तिशाली, समृद्ध व विलासी राजाकथं चित्रण यानातःगु दु (पाण्डेय, २००३) ।

पूर्वीय संस्कृती महान् वैदिक द्यः इन्द्रया स्मारक इन्द्रध्वज काष्ठस्तम्भय् प्रचलित जू । विजय, सफलता व समृद्धिया प्रतीककथं हरेक भाद्र महिनाय् थ्व इन्द्रध्वज स्वाय्‌गु प्रचलन नेपालय् प्राचीनकालंनिसें खनेदु । यःसिँ स्वाय्‌गु हे इन्द्रध्वजावरोहण खः । नेवाःतय्‌सं थ्व महिनायात इन्द्रया नामं छुनातःगु दु । थ्व महिनाया नां *इन्द्रला* खः । लिपा ध्वनि परिवर्तन जुयाः खुसःदँसिबें न्हापा च्वयातःगु **गोपालराजवंशावली** *यन्दला* जुल, अनंलिं *ञंला, यंला* जुल । थ्व महिनाया इन्द्रध्वजावरोहणया पुन्हीयात 'इन्द्रयात्रा पुन्ही' धाल । थ्व नं ध्वनि हिलाः *यँयाःपुन्ही, यन्याःपुन्ही, यन्ह्याःपुन्ही* आदि धाय्‌गु यात । थ्व अवसरय् नेवाःतय्‌सं तःन्हुमछि संगीत नाटच आदि आयोजना यानाः यात्रा न्याय्‌कीगु खः । थ्व नं नेपालय् प्राचीनकालंनिसें न्ह्यानावःगु खनेदु । अज्ञात कविं नं थ्व हे प्रयोजनया लागि च्वःगु खः । अद्यापि यँ-यल-ख्वप व मेमेगु नेवाःतय्‌गु बस्ती यँयाःबलय् संगीत व नाटच मञ्चन यानाः न्याय्‌कीगु प्रचलन दनि ।

उपमा

न्ह्यबवयागु म्येय् म्येच्वमिं उबलय् छ्यलाबुलाय् वःगु थीथी खँत्वाःखँभाय्, छुनाखँ, लोकबाखनय् छ्यलीगु खँपु आदि थीथी विषययात उपमाकथं छ्यलातःगु दु । थथे नेपालभाषाया प्रारम्भिक म्येय् हे थुभनं उपमा छ्यलातःगुलिं सीदु कि उबलय् स्थानीय समाजय् म्येया बांलाक विकास जुइधुंकल । थुकी छगू-निगू बांबांलाःगु उपमामध्ये, गथे, तिभय जुजुपिनि कच्चिंगः जुयाः स्यनावनाच्वंगु ईयात *रोगि उतेव जुरङासे* अर्थात् 'ल्वचं कयाच्वंबलय्' *वैद्य भ्कास्य उपाय यातं* (वैद्य भ्कायाः वासः यात) अर्थात् 'तिभय जुजुपिनि भिंतुनाच्वंपिं शुभचिन्तकपिंसं अनेक खँ न्यंकाः लाय्‌कूयात भिंकल' धकाः उपमा छ्यलाः म्येयात ध्वाथुकेगु कुतः जूवंगु दु । थन लाय्‌कूया दुजःपिं वा लाय्‌कूया अवस्था उपमेय जूसा *रोगि* वा 'ल्वचंकःम्ह' उपमान जूगु दु । अथे हे

'तिभय जुजुपिनिगु भिं तायकाच्वंपिं' उपमेय जूसा वैद्य उपमान जुल । खुगूगु चरणय् कविं लाय्कूया छेँजःपिन्त बाकाय् व फुकीपिं थःथवय् ईर्ष्या यानाजुइमते बन मन्तधाःसा धुँ ल्यनीमखु, धुँ मन्तधाःसा बन ल्यनीमखु धकाः तिभय जुजुपिनि फुकी-बाकाय्पिन्त 'बन' व 'धुँ' उपमा तयाः च्वःगु अति हे बांलाः जू ।

अथे हे निपुगु म्येय् नं छुं बांबांलाःगु उपमा छ्यलातःगु दु । थन छगू उपमा *पञ्चतन्त्र*या बाखनं काःगु दु । नेवाःतय् दथुइ *पञ्चतन्त्र*या बाखं *तन्त्राख्यान* नामं परिचित जू । *तन्त्राख्यान*य् छपु छुँ व किसिया बाखं दु । छन्हु हस्तिराज जंगलया थःगु लँय् वयाच्वंबलय् बँय् गाः म्हुयाः च्वनाच्वंपिं छुँतय्त संकट वल । छाय्धाःसा, किसिं न्हइवं चां ल्हानाः बिस्युंवनेमफुपिं छुँतय् मचात सीफु । अथे जूगुलिं छुँत जानाः हस्तिराजयात छुँत च्वनाच्वंगु लं मवय्त इनाप यात । छुँतय्गु इनाप न्यनाः किसि मेगु हे लं वन । छुँतय् मचातय्त विपत्ति मवल । लिपा, छन्हु उम्ह किसि शिकारीतय् पाशय् क्यनाच्वन । उबलय् सकलें छुँत वयाः किसिया पाँय् चानाबिल । छुँतय्सं किसिया ज्यान ल्यंकाबिल । थ्व हे बाखंयात उपमा दय्काः यलया जःलाखःला देय् यैं व ख्वपयात विपत्ति वःबलय् इमित ग्वाहालि ब्यूगु खँ *पाशन केङ हस्ति छुन राषरपा* थ्य, बिपतिस राषलपा धकाः उपमा छ्यःगु दु । यैं व ख्वपयात पाशय् क्यंम्ह किसिया उपमा बियातःगु दुसा यलयात रक्षा याःम्ह छुं धयातःगु दु ।

*तन्त्राख्यान*या मेगु छपु बाखनय् निम्ह लःहँय्नं (राजहंश) कापले (काउले) यात कथि वांन्याकाः ब्वय्काः यंबलय् कापलें घमण्ड यानाः न्वंवाःबलय् आकाशं कुतुंवःगु बाखं नं प्रसंगवश जःलाखःला देशयात अजाःगु हे अवस्थाय् लाइ धकाः न्वानातःगु खँ न्ह्यथनेबहःजू ।

अथे हे गुगुं इलय् यैं व ख्वप ल्वापु जुयाः तात्कालिक ख्वपया भूभाग सक्व, चंगु, भ्वँत, पनौति आदि यैंदेशं त्याकाः कयातःबलय् यलं ख्वपया पंलिनाः अनेक कुतः यानाः ख्वपयात लितकयाब्यूगु थ्व म्यें सीदु । कोपनहेगनया **रोयल लाइब्रेरी** संग्रह जुयाच्वंगु छगू शान्ति-स्वस्ति-सफुली थ्व घटनायात पुष्टि याइगु खँ च्वयातःगु दु । उकी न्ह्यथनातःकथं नेपालसम्वत् ६८९ मार्गशीर कृष्ण द्वादशी बुधवारखुन्हु यैंया जुजु महेन्द्र मल्लं सक्वया गुंबाहालया च्वय् छगू दल, 'त्वापल'य् छगू थाना, 'खेल'य् निगू दल च्वन । लच्छितक च्वनाः सिल्लागाः तृतीयाखुन्हु सक्व देश कब्जा यानाकाल । अन ख्वपय्त खुसःम्ह ज्वन । सिल्लागाः नवमी बुधवारखुन्हु चांगु, दशमी बृहस्पतिवारखुन्हु भ्वँत व पनौति काःगु जुल (चांगु, भ्वँत व पनौति यैंया राज्यय् लाःगु जुल) ।

थ्व कविताया अज्ञात कविं थथे ख्वपया थःगु थुपिं भूभाग मदय्काच्वंगु अवस्थायात थन कविं *कचा ल्हाया सिमा थ्यं* (कचा पालातःगु सिमा थें) धकाः उपमा छ्यलातःगु दु ।

लिखँ

न्ह्यब्वयागु निपुं म्यें उबलय्या राजनैतिक, कूटनैतिक, सामाजिक अवस्था अध्ययन याय्त गाक्कं तिबः ब्यू । अथे हे थुपिं म्यें धार्मिक, सांस्कृतिक, साहित्यिक, सांगीतिक, भाषिक महत्व ब्वयाच्वंगु नं खंकेफु ।

म्येच्वमिं थःगु मातृभूमि यलप्रति अगाध मतिना क्यनाच्वंगु दु । देशभक्ति भावनां जाःगु थुगु म्येय् यलया बहादुर जनताया सौर्ययात अत्यन्त च्वछ्यायातःगु दु, नापं थः जःलाखःला देय्यात हाँक समेत बियातःगु दु । थ्व सन्दर्भय् अनेक उपमा बियाः यललिसे शत्रुतापूर्ण व्यवहार यानाच्वंपिन्त गनं-गनं कूटनैतिक शैलीं नायुगु भाय् नं छ्यलातःगु दु । जःलाखःला देय्यात

किसिया उपमा बियाः थःगु मातृभूमियात वा थःत आश्रय बियातःपिं जुजुपिन्त 'छुं' उपमा बियातःसां थःगु देश, प्रजावत्सल जुजुपिं, यलया जनताया मान-मर्यादाय् गनं हानि मजुइगुकथं कूटनैतिक शैली छ्यलातःगु दु। अथे हे सामाजिक व्यवहारय् नं सहअस्तित्वया भावना ब्वयाः 'गुँ मन्तधाःसा धुँ दइमखु, धुँ मन्तधाःसा गुँ दइमखु' धइगु उपमा बियातःगु दु। धार्मिक भावनाया खँल्हाय्‌गु खःसा थ्व म्ये 'इन्द्रजात्रा महोत्सव' हनेगु निर्तिं च्वःगु खः। इन्द्रविजय जात्रा न्याय्‌केगु भ्वलय् छुं न्हितक यलया त्वाःत्वालय् यम्बाद्यः (व्युत्पत्ति= इन्द्र महाराज देव) व ऐरावत किसिया मूर्ति ब्वयाः हनीगु सांगीतिक महोत्सवया थ्व छगू अंग खः। थुपिं म्येया फुसय् रागया नां च्वयामतःसां ताल 'जति' च्वयातःगुलिं थुपिं म्ये 'जति' तालय् हालीगु धकाः सीदु।

न्ह्यब्वयागु म्ये लोकम्ये खः। थुपिं म्येय् लोकभाषा आपालं छ्यलातःगु दु। तत्कालीन समाजय् छ्यलीगु थीथी खँत्वाः खँभाय् नं गाक्कं छ्यलातःगु दु। ❖❖❖

लिधंसा

पाण्डेय, राजबली, ईसं २००३, *हिन्दू धर्मकोश* (तृतीय संस्करण)। लखनउ : उत्तर प्रदेश हिन्दी संस्थान।
मल्ल, कमलप्रकाश (सं), नेसं ११०५, 'पुलांगु छपु म्ये', *सितु,* १६ : ६७ : क, ख
--- (सं), नेसं ११०५, 'पुलांगु छपु म्ये', *सितु,* १६ : ६८ : १,२
मानन्धर, ठाकुरलाल (सं), नेसं १०९७, 'प्यसः दं मयाक पुलांगु लोकगीत', *झी,* २० : १७० : १,२
वज्राचार्य, धनवज्र, विसं २०५६, *मध्यकालका अभिलेख*। काठमाडौं : नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र।
वैद्य, जनकलाल, ११२२, *नेपालभाषाया प्राचीन काव्य सिर्जना*। येँ : नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान।
शाक्य, रवि, नेसं ११२८, *यलया महापात्र जुजुपिनि इतिहास*। यल : न्हू हिसु पुचः।
Malla, Kamal P., 1985, 'Folk Poetry as Social History'. A Paper Presented at Fourth Annual Conference of Literary Association of Nepal, 28th Feb. - 2nd March, 1985, Kathmandu. (an abstract)

कृतित्व व व्यक्तित्वय् मालेज्या - छगू टिप्पणी

- प्रा.डा. सुन्दरकृष्ण जोशी

कृतित्व -

कृतिदुने कविया काव्य जक मखु चित्रकारया चित्रकला, मूर्तिकारया मूर्तिकला, शाहजहाँया ताजमहल, प्रताप मल्लया रानीपुखू, सिद्धि नरसिंहया कृष्णदेगः, चन्द्र शम्शेरया त्रिचन्द्र कलेज, वीर शम्शेरया घण्टाघर, तुलसी मेहरया गान्धी स्मारक महागुठी, दयावीरसिंह कंसाकारया परोपकार अनाथालय, लुँभ्याः, तिकिभ्याः आदि आदि यक्व यक्व सेवामूलक साँस्कृतिक व पुरातात्विक वस्तुत न्ह्यं। संस्कृतया कृति खँग्वलय् /त्व/ लितँसा तनाः ज्यानातःगु कृतित्व छगू भाववाचक संज्ञा खः गुकिं कृतिकार विशेषया कृति विशेषय् दइगु विशेषतायात थुइकी। च्वय् न्ह्यथनागु ब्याक्क दसुइ कृतिकारया व्यक्तित्वय् कृति दय्केब्यूम्हसिया भावुकताय् नं जः ह्वलाच्वंगु दु। अथे नं व्यवहारय् धाःसा अप्वः यानाः कवि लेखकया रचनाया लिधंसाय् इमि साहित्यिक व्यक्तित्वय् जक जः ह्वलेगु चलन दु। उकिं कृतित्व धाय्बलय् दक्कय् न्हापां कवि लेखकया भाषिक व साहित्यिक व्यक्तित्व नी लुमनीगु स्वाभाविक खः।

व्यक्तित्व -

प्राणीमध्ये मेपिं स्वयाः पाःकथं मनूयात थुइकीगु संस्कृत खँग्वः खः 'व्यक्ति' गुकी /त्व/ लितँसा तनेवं व्यक्तित्व (नेवाःभासं थःत्व) जुइ। थ्व हे व्यक्तित्वं यानाः प्राणीमध्ये मनू जक मखु मनूमनुखय् नं थुम्ह हे मनू धकाः, व च्वमि (लेखक) खःसा थुम्ह हे च्वमि धकाः सीदइ। संसारय् उलिमछि मनूत दयाः नं सुं निम्ह छत्तिं हे मपाक उत्थे मजू थें सुं निम्ह च्वमिया भाषाशैली (च्वय्गु पह) उत्थें मजू व इमि व्यक्तित्वं यानाः खः। नेपालभाषा साहित्यया व हे ई, धाय् पुनर्जागरणकाल (नेसं १०२९-१०६१) या निम्ह कविपिं सिद्धिदास महाजु व योगवीरसिंहया काव्यशैली तस्सकं पाः। सिद्धिदास विशुद्ध नेवाः पहलं च्वइम्ह, योगवीर संस्कृतमय शैलीं च्वइम्ह खः। गथे कि -

सज्जनहृदयाभरण (पौ ल्याः ३८)

उद्योगीया छँस लक्ष्मि दुहाँ भाई ।
भाग्यं बी धकाः च्वनेमते भाई ।

- सिद्धिदास

खेद (योगसुधा पौल्याः ५७)

श्री, कामिनी काञ्चन, देव देवी
आवाहनाचार्य मकार सेवी
असत्यवादी परकोषहारी
धिक्कार आधुनिक वज्रधारी !

- योगवीरसिंह

वैयक्तिक विशेषता मनूया रूप-रंग, शिक्षा, बिचाः जुइगु, नंवाइगु, नइगु आदिया पहलं क्यंसा कवि लेखकया साहित्यिक व्यक्तित्व वया कृतिं क्यनी, उकीच्वंगु बिचाः भाषाशैलीं क्यनी।

कृतित्व व्यक्तित्वया शोधकार्य -

कवि तथा लेखक विशेषया कृति रचनायात कयाः अध्ययन-अनुसन्धान याय्गु चलन दु। त्रि.वि. या मानविकी संकायदुने स्नातकोत्तर तगिमय् प्राध्यापन जुइगु भाषा पुचलय् पूल्याः १०० या ऐच्छिक विषयकथं (फिंगूगु पत्र) शोध याय्गु-याकेगु चलन दु। नेपाली केन्द्रीय विभागं विसं २०३२ निसें २०५९ वैशाख तकया दुने एम्.ए. पास जूपिं

विद्यार्थीपिनि शोधप्रबन्धया विषयसूची *वाङमय* धयागु विभागीय अनुसन्धानमूलक पत्रिका (१०:५४-७८) स पिथंगुली दक्कय् अप्वः कवि लेखकया व्यक्तित्व-कृतित्व धयागुली अनुसन्धान याःपिं २३५ म्ह दु। थुकिं सीदु नेपाली भाषा साहित्यया स्नातकोत्तर तगिंया विद्यार्थी पुचलय् थ्व विषय आपालं ह्यः (लोकप्रिय जू) । नेपालभाषाया स्नातकोत्तर तगिमय् थुकिया स्थापनाकाल विसं २०३४ निसें २०६० तकया दुने पास जूपिं थ्यंमथ्यं १०० म्हमध्ये ७ म्हसें जक थ्व विषय कयाः शोध-प्रबन्ध च्वःगु दु। संस्कृति, मैथिली, हिन्दी विषयलय् भर्ना जूपिनि ल्याः तुलनात्मक दृष्टिं म्ह जूगुलिं थ्व विषय कयाः शोधकार्य याःपिं नं म्ह हे जक जुइ धकाः अनुमान यायूछिं।

कृतित्व व्यक्तित्वया शोधकार्यया अर्थ धाय्बलय् कृतित्वय् लिधंगु व्यक्तित्व खः बा कृतित्वय् जक लिधंकाः मखु मेमेगु खँय् नं बः कयाः व्यक्ति विशेषया व्यक्तित्वय् जः ह्वलेगु खः ? कृतित्व व्यक्तित्वया शोधकार्य छु धाः ? गुलिसियां बहुआयामिक व्यक्तित्व दयाच्वनी । गथे कि नेपाली साहित्यया नांदंम्ह बाखंच्वमि विश्वेश्वरप्रसाद कोइराला नेपाःया राजनीतिया नं युगपुरुष खः । वय्कःया व्यक्तित्वय् जः ह्वलेबलय् साहित्यय् जक थीबलय् नं पूवनीमखु, राजनीति जक थीबलय् नं पूवनीमखु ।

अथे हे नेपालभाषा साहित्यया प्यंगःथामय् छगः थां नेपालभाषा साहित्यया पुनर्जागरणकाल (नेसं १०२९-१०६१) या प्रमुख गद्यकार पं. निष्ठानन्द वज्राचार्य (नेसं ९७८-१०५५) गुम्हसें उथाय्या नेपालभाषा साहित्यया गद्यशैली ल्हानाकथं च्वयाः परिवर्तनया छगू स्थिति हयाबिल । वय्कः बुद्धधर्मया नं छम्ह प्रकाण्ड विद्वान् खः । वय्कःया व्यक्तित्वय् जः ह्वलेबलय् बुद्धधर्म व नेपालभाषा साहित्यया गद्यशैलीया खँय् नं जः ह्वलेमाः ।

तगिं स्वयाः शोधया लागि व्यक्ति ल्यय्गु खाय् छगू सुझाव –

कृतित्व, व्यक्तित्वया लागी व्यक्ति ल्यय्बलय् छु गुगु तगिंया शोधकार्य खः धयागु खँय् नं बिचाः यायूमाः थें च्वं । खला थाकु-अःपुया बिचाः यानाः लिमलाः । न्ह्याम्हसें न्ह्यागुं विषय वा व्यक्तित्व कृतित्वया लागि न्ह्याम्मं व्यक्ति कायूफु । अथे नं व्यावहारिक दृष्टिं नं स्वयूमाः । बहुआयामिक व्यक्तियात कयाः वया कृतित्व व व्यक्तित्वयात कयाः शोध-ज्या यायूगु स्वयां साहित्यकार विशेषयात जक कयाः शोध-ज्या याय् अःपुइ ।

विद्यावारिधिया लागी नेपालभाषा केन्द्रीय विभागया वर्तमान नायः सहप्राध्यापक श्री तुलसीलाल सिंहया शोध-शीर्षक खः **श्रीनिवास मल्लया व्यक्तित्व व कृतित्व** । मल्ल जुजु श्रीनिवास मल्ल (विसं १७१७-१७४१) छम्ह बहुआयामिक व्यक्ति खः गुम्ह साहित्य, संगीत व वास्तुकलाय् नां दं, गुम्ह जुजुया हैसियतय् उथाय् प्रभावशाली शासक नं खः । खला शोधार्थी वय्कःया बहुआयामिक व्यक्तित्वयात कयाः विस्तृत पहलं विश्लेषण याइ, अथे नं थन दसुया लागि छुं छतानिता जक खँ न्ह्यथनाच्वना । थः अबु जुजु सिद्धिनरसिंह मल्लं शुरु याःगु न्ह्यन्हुया कातीप्याखनय् बाथः प्रकरणया हास्यव्यंग्य तनाः बाःछियागु गुगु यायूहल व उथाय्या जक मखु थौंकन्हय्या साहित्यिक दृष्टिं तारिफ यायूबह जू । यलय् मंगलय् दनातःगु भिन्देगः व मंगलय् मूचुकय् दनातःगु स्वतँजाःगु देगलं श्रीनिवासया वास्तुकला प्रेमयात ब्वयाच्वंगु दु । मृदंग, सितार थायूगुली नांजाःम्ह, प्याखं हुले नं अतिकं सःम्ह, म्ये नं च्वयाः हाले नं सःम्ह, वसपोलं थःतः **संगीतविद्यानिधि** धकाः उपाधिं छायूपियाः मंगःया भिन्द्यःया शिलापत्रय् च्वकेब्यूगु दु । यँ-यल-ख्वपया थवंथवय् वैरभाव दुगु थःगु कार्यकालय् यलया जक जुजु जुयाः नं नेपाल उपत्यकाया मेमेगु थासय् नं प्रभावशालीम्ह सफल शासककथं नं खनेदु । थुकथं बहुआयामिक व्यक्तित्वकथं ब्वलंम्ह श्रीनिवासया कृतित्व व व्यक्तित्वबारे शोधकार्य ताहा जुइगु स्वभाविक खः । अथे नं आः याकनं शोध ज्या सिधय्का सम्बन्धित निकायस लःल्हाय्त्यंगु सीदु ।

सुगत सौरभ महाकाव्यय्
चित्तधर 'हृदय'

- प्रा. प्रेमशान्ति तुलाधर

साहित्यया विविध विधामध्ये पुलांगु व त:जिगु विधा महाकाव्य ख: । महाकाव्ययात पाश्चात्य साहित्यय् प्रचलित Epic या पर्यायकथं छ्यलाच्वंगु दु । यद्यपि थुपिं निगुली छुं विशेष अन्तर अवश्य दु । पश्चिमी साहित्यय् ईपू ९ गूगु शताब्दीपाखे होमरया *Iliad* व *odyssey* थें जा:गु महाकाव्य खनेदय्धुंकलसा ईपू ४ गूगु शताब्दीइ हे ग्रीसया एरिस्टोटलं महाकाव्यया लक्षण जक मखु 'त्रासदी' धुंका:या निगूगु महत्वपूर्ण काव्यकथं महाकाव्ययात थाय् बिया: विश्लेषण यायधुंकल । अथे हे संस्कृत साहित्यय् ईपू ५०० न्ह्य: हे बाल्मीकिया *रामायण*, व्यासया *महाभारत* थें त:जिगु महाकाव्य पिदने धुंकल । ईशाया न्यागूगु शदीयाम्ह आचार्य भामहं थ:गु *काव्यलंकार* सफुलिइ काव्यया दकलय् त:जिगु काव्यकथं महाकाव्ययात नाला: थुकिया लक्षणतकं बीधुंकूगु दु ।

थुकथं आपालं पुलांगु साहित्यिक विधा जुया नं नेसं १०६९ स वया:तिनि नेपालभाषाय् महाकाव्यया प्रकाशन जुल । अथेला नेपालभाषाया महाकवि सिद्धिदास अमात्यं नेसं १०३३ स भानुभक्तया *रामायण* खना: थ:म्हं नं नेपालभाषाय् रामायणया अभावपूर्ति याय्त *सिद्धिरामायण* च्वयादीगु ख: तर थ्व महाकाव्यया स्वंगू सर्गजक प्रकाशनय् व:गु दु । ल्यंदुगु प्यंगू सर्ग प्रकाशन जुइगु ज्या ल्यं हे दनि । थुकथं नेपालभाषाय् दकलय् न्हापां महाकाव्यया प्रकाशन याय्गु सौभाग्य कविकेशरी चित्तधर 'हृदय'जुयात प्राप्त जुल । आधुनिक साहित्यया पुनरुत्थान आन्दोलनया छम्ह न्ह्यलुवा जुयादीम्ह चित्तधर 'हृदय'जुं न्हापां *वभ्रुवाहन* खण्डकाव्य च्वया: थ: गुरु योगवीर सिंहयात क्यनादीगु ख: । 'हृदय'जुयाके प्रबन्ध काव्य च्वय्गु क्षमता दय्धुंकूगु खना: हे जुइ योगवीर सिंहं वय्क:यात महाकाव्य च्वय्गु सल्लाह बियादिल । गुरुं ब्यूगु सल्लाहयात 'हृदय'जुं १९९७ सालय् जेलय् ला:बलय् *सुगत सौरभ* महाकाव्य च्वया: पालन यानादिल । नेपालभाषाय् महाकाव्य लेखनया नितिं थ्व जेलकाल अतिकं महत्वपूर्ण अवधि सिद्ध जूगु दु । मेमेगु काव्यया सफूनापं चित्तधरया *सुगत सौरभ*, धर्मरत्नया *अर्हतनन्द* महाकाव्य थ्व हे जेलकालय् सृजना जूगु ख: ।

चित्तधर 'हृदय' बौद्ध कुलय्, बौद्ध संस्कारय् ब्वलंम्ह ख: । वय्कलं स्वाध्यायनं हे थ:गु बौद्धिक क्षमता अभिवृद्धि यानादीगु ख: । थ:के दुगु बौद्धधर्म सम्बन्धी ज्ञान व मेपिं थीथी बौद्ध विद्वान्पाखें प्राप्त संस्कृत साहित्यया ज्ञानं चित्तधर 'हृदय'यात गौतम बुद्धया जीवनी व दर्शनयात केन्द्रविन्दु दयका: *सुगत सौरभ* महाकाव्य च्वय्त सक्षम यानाबिल । भगवान बुद्धया जीवनीबारे च्वय्त छुं बन्धन मदु, गुलि च्वय्फत उलि च्वय्ज्यू धका: पालिभाषाया ग्रन्थय् च्वयात:कथं 'हृदय'जुं नं बुद्धया जन्मस्थल लुम्बिनीया विस्तृत वर्णननिसें बुद्धया महापरिनिर्वाणतकया बाखंयात १९ सर्गय्

न्ह्यब्वया: *सुगत सौरभ* महाकाव्य च्वयादीगु ख: । वय्क:यात थ्व महाकाव्य च्वकेगुली न्हापां ह:पा: ब्यूगु नापनापं बुद्ध व बुद्धधर्म सम्बन्धी आधारभूत ज्ञान ब्यूगु सफू *ललितविस्तर* ख: । वय्कलं महाकवि अश्वघोषया *बुद्धचरित* व *सौन्दरनन्द*, राहुल सांकृत्यायनया *बुद्धचर्या* आदि सफूपाखें नं आपालं ग्वाहालि कयादीगु दु । अथे हे *रामायण, महाभारत, मेघदूत, रघुवंश* आदि प्राचीन ग्रन्थपाखें नं थ:म्हेस्यां भाव त्यासा कयागु खँयात 'हृदय'जुं उगु ग्रन्थया रचयितापिनिगु नां न्ह्यथंसे आभार प्वंकादीगु दु ।

संसारय् प्रामाणिक जीवनी न्ह्यथने फुपिं धर्म-पुरुषपिंमध्ये गौतमबुद्ध नं छम्ह ख: । तर अथे नं बुद्धं गनं सुयातं पूवंक थ:गु जीवनी न्यंकूगु मदु । उकिं अप्व: थें धर्म देशनाया सिलसिलाय् न्ह्यथनाबिज्या:गु खँया मा:हना: थुकियात हे वसपोलया जीवनीकथं न्ह्यब्वय्गु जूगु दु । संस्कृतया *ललितविस्तरय्* 'धर्मचक्र प्रवर्तन' तकया चित्रण दु । अथे हे अश्वघोषया *बुद्धचरितय्* नं भगवान बुद्धं धर्मचक्र प्रवर्तनया नितिं काशी वनेगु मती त:गु तकया खँ दु । थुकथं विश्वयात हे शान्तिया लँ क्यना: करुणा, मैत्री, शान्तिया नस्वा: ह्वलावंम्ह महामानव भगवान् बुद्धया जीवन दर्शनसम्बन्धी महाकाव्य जूगुलिं, थुकियात 'हृदय'जुं प्रतीकात्मकरूपं *सुगत सौरभ* धका: नां छुनादीगु ख: । बुद्धया जन्मंनिसें महापरिनिर्वाणतकया बाखं दुथ्या:गु थ्व महाकाव्य नेपालभाषाया न्हापांगु महाकाव्य जुया: जक महत्वपूर्ण जूगु मखु । बुद्धया जीवनसम्बन्धी विस्तृत वर्णन दुगु, नेपा:या पृष्ठभूमिइ, नेवा: संस्कृतिया परिवेशय् च्वयात:गु नापनापं काव्यगुणं जा:गु महाकाव्य जुया: उलि महत्वपूर्ण जूगु ख: । *सुगत सौरभ* महाकाव्य मुक्कं छगू बौद्ध ग्रन्थ जक मजूसे 'हृदय'जुया काव्यात्मक दक्षताया प्रतीक नं ख: । थुकी कविजुं तसकं सतर्कतापूर्वक थ:गु च्वसा न्ह्याकादीगु दु । वय्कलं छखे थ:गु सिर्जनशीलतायात कुशलतापूर्वक ब्वयादीगु दुसा मेखे बौद्धधर्म व बौद्ध दर्शनयात नं यच्चुक क्यनादीगु दु । महाकाव्यया 'वंशवृक्ष' सर्गय् सिद्धार्थयात क्षेत्री कुलयाम्ह धका: न्ह्यथनागु दुसां 'बोधिप्राप्ति' न्ह्य:तकया सर्गय् सिद्धार्थ गौतमयात नेवा: संस्कार, नेवा: संस्कृतिइ ब्वलंम्ह छम्ह विशुद्ध नेवा: याना: न्ह्यब्वयात:गु दु । थ्व कविया सिजर्नशीलताया दसु ख: । तर लिपा 'बोधिप्राप्ति' सर्गनिसें सिद्धार्थयात भगवान् बुद्धया रूपय् ब्वया: चतुआर्य सत्य, आर्यअष्टाङ्गिक मार्गयात सरल व सूक्ष्मरूपं व्याख्या यानादीगु दु । बौद्ध धर्म, बौद्ध दर्शनयात बांलाक मथूपिन्सं बुद्ध व बुद्धधर्मसम्बन्धी गहन विषययात थुलि यचुक, कम खँग्वलं ब्वय्गु सम्भव जुइमखु । बुद्ध धर्मसम्बन्धी छम्ह आधिकारिक व्यक्तित्वया रूपय् थ्व महाकाव्यं चित्तधरयात परिचित याकाब्यूगु दु ।

बुद्धया जीवन व दर्शनयात मू विषय याना: च्वयात:गु थ्व महाकाव्य बौद्ध दर्शनयात फुक्कस्यां थुइके फइकथं, सकसिनं मनन् याय्फइकथं च्वयात:गु दु । उकिसनं साहित्यया माध्यमं नेपा:, नेवा: जाति व इमिगु संस्कृतिया गरिमा ब्वय्गुया नापं संरक्षण व सम्बर्द्धन याय्गु ज्या जूगुलिं थ्व महाकाव्य अझ विशेष दुगु ख: । थ्व महाकाव्यय् जक मखु 'हृदय'जुया फुक्क धैथें रचनाय् भाषिक चेतना, सांस्कृतिक गरिमा ब्वयात:गु खंकेफइ । अथे खया: नं थ्व *सुगत सौरभ* महाकाव्यय् स्पष्टरूपं हे कविं थ्व महाकाव्य च्वयागुया मू तात्पर्य न्ह्यब्वयादीगु दु -

जिगु थ्व महाकाव्य छगू थ्व विश्वे ल्यंक्य फ:सा बन्धुपिं
झीगु थ्व भाय् फुक ल्हाय्गु तोता: च्वहुँ बा स्वर्गे छिपिं
वा थ्व नेपा: देश हे चां ल्हाय् ब्यु बा मिंनय् थब्यु
किन्तु झी साहित्य, संस्कृति सभ्यता छुं तनी मखु

(पौ-३५७)

थुकथं प्रलय वया: नेपा: व नेवा:जातिया विनाश हे जूसां यदि नेवा:तय्गु साहित्य, संस्कृति सभ्यताया अमर बाखं दुगु थ्व महाकाव्य छगू

जक ल्यनाच्वंसां उकिं नेवाःतय्गु सभ्यतायात हानं म्वाकेगु ज्या याइ धैगु 'हृदय'जुया बिचाः खः । थौं नेपालं विश्वया न्ह्यःने थःगु धकाः छुं धाय्गु दुसा गौतम बुद्धया जन्मस्थल लुम्बिनी, सर्वोच्च शिखर सगरमाथा, अले थनया कला संस्कृति खः । थज्याःगु हे नेपाःया गौरव-गाथायात थ्व *सुगत सौरभ* महाकाव्यय् कथानकया अन्तरंग अंग थें यानाः छिंथाय् ज्यूथाय् तक स्वचाकाः ब्वय्गु ज्या 'हृदय'जुं यानादीगु दु ।

महाकाव्यया शास्त्रीय विधानकथं मेमेगु साहित्यिक विधास्वयां मानव जीवनया सामाजिक सांस्कृतिक पक्षयात दकलय् चकंक अले यचुक ब्वय्छिंगु विधा महाकाव्य खः । नेवाः संस्कारय् ब्वलंम्ह 'हृदय'जुं नेवाः नखःचखः, जात्रा, उत्सव, कर्मकाण्ड, भेषभूषा, तिसावसः, रीतिथिति, विधि-व्यवहार, वास्तुकला, चित्रकला, संगीतकला आदियात महाकाव्यया घटनाक्रमया अन्तरङ्ग अंग थें यानाः ब्वयातःगु दु । गनंगनं महाकाव्यया मूपात्र वा सुं मेपिं पात्रतय्गु चरित्र विकासया पृष्ठभूमिकथं तसकं हे विस्तृतरूपं ब्वयादीगु दु । थुलि व्यापक नेवाः सभ्यताया चित्रण दुगु साहित्य नेपालभाषाय् आःतक मदुनि । चरित्र नायक सिद्धार्थयात महाकाव्यया १३ सर्गतक अर्थात् 'बोधिप्राप्त' सर्गतक च्वमिया थः समकालिक नेपाल संस्कृतिया लकसय् ब्वलंम्ह छम्ह नेवाः राजकुमार यानाः न्ह्यब्वयातःगु दु । महाकाव्यया 'वंशवृक्ष' सर्गय् सिद्धार्थया जन्म जुइवं नेवाः परम्पराअनुसार विधिवत्‌रूपं याय्माःगु दक्व संस्कार, विधिविधान पूवंकूगु क्यनातःगु दु । राजकुमार सिद्धार्थयात लाय्कुली दुतहःबलय् जात्रा-उत्सवया आयोजना जूबलय् नेपाःया वास्तुकला, चित्रकला, संगीतकला आदिया नापं नेपाः देय्या ततःजिगु जात्रा उत्सवया चित्रण याय्गु ज्या 'जन्म' सर्गय् जूगु दु । अथे हे महाकाव्यया 'मां' सर्गय् मायादेवीया अन्त्येष्टि याःबलय् नेवाः परम्पराकथं याःगु वर्णन दु । राजकुमार सिद्धार्थयात याःगु जंक्वः, निदँ बुदिं, संस्कारया चित्रण 'बालविनोद' सर्गय् जुयाच्वंगु दु । 'शिक्षा संस्कार' सर्गय् कय्तापुजा संस्कारया चित्रण जक मखु उकिया वास्तविक अर्थतकं कनातःगु दुसा 'इहि' सर्गय् राजकुमार सिद्धार्थया इहिपाःया वर्णनय् नेवाःतय्गु इहिपाःया थीथी विधिविधानया नापनापं तिसा, वसः, नसात्वँसाया चर्चा यानातःगु दु । अथे हे 'यशोधरा' सर्गय् शरद ऋतुया वर्णन यानातःगुली आलःमत खाय्गु, किजापुजाया उल्लेख जुयाच्वंगु दुसा 'महाउपासक' सर्गय् सम्यकदानया विस्तृत चर्चा दु । नापं थज्यागु संस्कार याइबलय् छ्यलीगु खँत्वाः खँभाय्, खँपु, थलबल आदियात नं पाय्छि जुइक ब्वय्गु ज्या जूगु दु । कला संगीतया चित्रणय् 'हृदय'जुं मध्यकालीन नेपाली कलायात थःगु ईया कला संस्कृतिकथं ब्वयादीगु प्रशंसनीय जू । थुकिं नेपाःया संगीतसम्बन्धी वय्कःयाके गुलि ज्ञान दु धकाः सीकेफुगु दुसा वय्कःया काव्यगत सिर्जनशीलताया परिचय नं ब्यूगु दु । अथे हे नेवाःतय्गु सांस्कृतिक जीवनया अतिकं महत्वपूर्ण पक्ष जुयाच्वंगु नेवाःतय्गु नखःचखः, थीथी नखलय् हालीगु म्ये, विधिविधानयात नं उलि हे पाय्छि जुइक महाकाव्यया छगू अभिन्न अंग यानाः ब्वय्गुली नं वय्कः उलि हे सफल जुयादीगु दु । उकिं *सुगत सौरभ* नेवाः सभ्यता संस्कृति स्वय्गु छपाः तःजिगु न्हाय्कं जूगु दु ।

राष्ट्रवादी कवि

नेपालभाषाया नांदंम्ह निबन्धकार भाजु ठाकुरलाल मानन्धरजुं 'हृदय'जुया रचना ब्वनाः Whatever he writes, he writes with cultural pride & national feelings धकाः धयादीगु खः । थ्व महाकाव्य ब्वनेबलय् मानन्धरजुया थ्व खँ पुष्टि जुइ । थ्व महाकाव्यय् केबल जातिय सांस्कृतिक चेतना जक मखु, राष्ट्रिय भावना नं भय्बियाच्वंगु दु । महाकाव्यया कथानकया अन्तरङ्ग अंग थें यानाः नेपाःया दच्छियंकया ऋतु वर्णन, पशुपंक्षी, स्वां, सिमा आदि, प्राकृतिक सौन्दर्यया चित्रण, नखः

चखः आदिया वर्णन जक मखु छिंथाय् ज्यूथाय् तक नेपाःया गौरव-गाथा उलेगु नापं राष्ट्रिय एकताया भाव थनेगु ज्या यानादीगु दु । थुगु महाकाव्यया शुरु हे लुम्बिनीया वर्णनपाखें जूगु दु । कविजुं लुम्बिनी भगवान् बुद्धया जन्मस्थल, नेपाःया पवित्र ऐतिहासिक गरिमामय थाय् जूगु नातां, लुम्बिनीया वर्णनया नितिं छगू सर्ग हे अलग्ग फ्यानादिल । वसन्त ॠतुया प्राकृतिक सौन्दर्य छाय्पा च्वंम्ह छम्ह नेवाः यौवनाकथं लुम्बिनीयात ब्वयादीगु दु । अथे हे 'सुन्दर नन्द' सर्गय् नं कवि 'हृदय'जुं भगवान बुद्धं नन्द राजकुमारयात मनोवैज्ञानिक उपचारया नितिं स्वर्गरूपी 'त्रिविष्टप' ब्वनायंकूबलय् लँया वर्णन याःबलय् नेपाःया प्राकृतिक, सांस्कृतिक, सौन्दर्यया चित्रण यानादीगु दु । थाय्बाय्या वर्णनया भ्वलय् थःगु ईया परिवेश तथा नेपाःया संस्कृतिकथं मध्यकालया वास्तुकला, संस्कृति आदियात ब्वयादीगु दु । थुकथं महाकाव्यया बाखंनाप स्वापू हनाः थःगु देय्या गरिमा ब्वयाः ब्वँमिपिनिगु नुगलय् मातृभूमिप्रति ममता-गौरवया भावना थनेगु कुतः यानातःगु दु ।

कवि केशरी चित्तधर 'हृदय' छम्ह राष्ट्रवादी भावनां जाःम्ह, थःगु साहित्य, संस्कृतिप्रति जक माया याइम्ह कवि मखु, थःगु ईया सुधारवादी, उदार दृष्टिकोण तइम्ह, वैज्ञानिक बिचाःया कवि नं खः धैगु खँ थ्व महाकाव्यं यचुक क्यनाब्यूगु दु । महाकाव्यया 'वंश-वृक्ष' सर्गय् जुजु शुद्धोदनया राज्य-वर्णन थुकथं यानातःगु दु -

देशया साहित्य जीवित याय्‌त बाधा छुं मदु
थःगु भाषां योगु विषय च्वेगु नं अधिकार दु
भावजक उत्कृष्ट स्वच्छ सुन्दर ज्वीव गाः
राजकोषं पारितोषिक बीगु गोकुल त्वःगु गा ।

(पृ. २२)

राज्यं छगू भाषायात जक मखु, न्ह्याग्गु भाषां च्वयातःगु जूसां उत्कृष्ट साहित्ययात सम्मान बीमाः, भाषाया आधारय् मखु उत्कृष्टताया आधारय् मूल्यांकन जुइमाः धइगु वय्कःया भाषिक धारणा खः । अथे हे महाकाव्यय् धर्म सम्बन्धी वय्कःया उदार दृष्टिकोण नं पिज्वःगु दु । वय्कलं थःत धार्मिक स्वतन्त्रताया पक्षधरकथं थुकथं न्ह्यब्वयादीगु दु -

शैव, वैष्णव, शाक्त आदिक विविध कर्मत गुगु दुगु
न्ह्याग्गु जूसां शुद्ध धर्मे धन्य दु अन गुगु यो थःगु

(पृ. २४)

विविध भाषा, धर्म संस्कृतिया देय् खयाः नं छगू हे भाषा, छगू हे धर्मयात जक राष्ट्रभाषा, राष्ट्रधर्मकथं नालेगु देय्या विभेदपूर्ण भाषानीति, धर्मनीतिप्रति विद्रोहया भाव नं थ्व महाकाव्यय् प्वंकातःगु दु । धात्थें 'हृदय' छम्ह कवि जक मखु थःगु ईया छम्ह सचेत, जागरुक पुरुष नं खः, तत्कालीन सुधारवादी, उदारवादी प्रत्येक क्रियाकलापय् ब्वति कयाच्वंम्ह व्यक्तित्व खः । महाकाव्यया 'वंशवृक्ष' सर्गय् जुजु शुद्धोदनया राज्य व्यवस्थाया वर्णनया सिलसिलाय् राज्य व्यवस्था, अर्थ, उद्योग, वाणिज्य, परराष्ट्र, शिक्षा, भाषा, धर्मसम्बन्धी वय्कःया बिचाः प्वंकातःगु दु । थ्व वय्कःया मेमेगु कृतिइ खनेमदुगु पक्ष खः । थ्व 'हृदय'जुया आदर्श राज्यया परिकल्पना खः । गणतन्त्रात्मक राज्य प्रणाली, खुल्ला अर्थनीति, उन्नत कृषि-प्रणाली, उदार भाषानीति, धर्मनीति, सुलभ व्यापक शिक्षानीति, कानूनसम्मत सुरक्षा व्यवस्था आदि जुजु शुद्धोदनया राज्यव्यवस्थाया विशेषता खः । शुद्धोदनया राज्यव्यवस्था न्ह्यथनाः कविजुं थःगु आदर्श राज्यया मोडेल ब्वयादीगु खः । थ्व केवल वय्कःया जक आदर्श राज्यया परिकल्पना मजूसे उगु ईया चेतनशील ल्याय्म्हतय्सं म्हयाच्वंगु आदर्श राज्यया म्हगस खः । थुकिया छुं नमूना थुकथं दु -

कृषि व्यवस्था

कृषि विभागं बीगु उत्तम अन्नया गुगु मा:गु पुसा
राजकोषं बीगु अर्थ सहायता नं मा:गु सा

(पृ. २१)

अर्थ व्यवस्था

देशया वाणिज्य भिंक्यत विपुल अर्थागार दु

(पृ. २१)

शाक्यपिनि परराष्ट्र नीति उदार बांला: धात्थ्यनं
वय् दु सकलें मा:गु ज्याय् ब्यापार नीतिं सकलभनं

(पृ. २३)

शिक्षा व्यवस्था

गाम गामे नं सकभनं माक्व: विद्यालय दया:
मदु निरक्षर सुं छम्ह शिक्षा विना धात्थें धया
मिस्त आख: स्यनेत कन्यापाठशाला चुक ननी
पाकविद्या नाप मुलुया ज्या व थाज्यां स्यं खनी

(पृ२१)

राज्य व्यवस्था

अमिगु सल्हां ज्वीगु शासन मा:गु तक थुगु राष्ट्र्या
मुनिगु मा:पिं सचिव, मन्त्री शाक्यया प्रतिनिधि वया:
राज्य शासनया प्रणाली माक्व हे बांला:गुलिं
शान्तिया हिति न्ह्याबलें अन हा: प्रजाय् सुख जूगुलिं

(पृ. २०)

स्वस्थ समाज

मस्त ययिपुस्य च्वंगु स्वे हे हइगु लें मामं बुया:
वइस जाय्का बूम्ह काय्या ख्वा: स्वया: प्याखं हुया:

* * *

ल्याय्म्हपिं गुलि ल्ह्वंगु बाल विवाह याय् हे मदुलिं

(पृ. २३)

सुरक्षा व्यवस्था

काय्गु छुं राजस्व ल्यं मदु ज्वन्य मज्यू सितिं प्रजा
स्वेगु केवल ख: महांया ज्या भुतू फुक च्या: मच्या:
देश रक्षा याय्गु नितिं वीर योद्धा मा:गुलिं
ज्वीगु सैनिक ल्याय्म्हपिं अनिवार्य याना त:गुलिं

(पृ. २२)

अथे हे सुधारवादी बिचा:याम्ह चित्तधरजुं महाकाव्यया कथानकनाप प्रासंगिक जुइक सुजाताया खीर दान, च्वलय् जवा:या महाकारुणिक कार्य, बुद्धं फुक्क जातयापिंत नं उपासक दय्कूगु आदि घटना न्ह्यब्वया: जातीय भेदभावया विरुद्धय् स: थ्वय्केगु ज्या नं थ्व महाकाव्यय् यानादीगु दु । तत्कालीन ईयात दृष्टिगत याय्बलय् थ्व छगू क्रान्तिकारी पला: मधा:सें मगा: ।

छम्ह आदर्श राज्यया चाहना याइम्ह मनुखं थ:गु अधिकार व कर्तव्य जक मखु राष्ट्रप्रति थ:गु दायित्व नं बोध याइ । छम्ह सच्चा नागरिकया कर्तव्य बोध याय्गुली नं कविजु लिचिलामदी । राष्ट्र व राष्ट्रियता क्वातुकेगु नितिं महाकाव्यय् थुकथं बिचा: प्वंकादीगु दु -

वीर वंशज शाक्य गणया दूर्ग थें राष्ट्रियता
ज्वीगु न्ह्याग्गुं कार्य याय्त कस्तिहा थें एकता
प्रथम सल्हां त:गु गुगुज्या थ:पिसं भाला कया:
पूर्ण याइगु प्राणपण उगु ज्यात अमिसं मनतया:

(पृ. २२)

***

द्वेष छुं मदु अमि परस्पर ब्याक्क सम हे जूगुलिं
श्याक्य भ्रीपिं शाक्य राज्य थ्व धैगु अमिसं स्यू थुलि

(पृ. २४)

थौं साहित्यय् न्हियान्हिथं थीथी वाद व सिद्धान्तया प्रयोग जुयाच्वंगु दु । वास्तवय् थुपिं फुक्क मनूया जीवनया अनुभव अनुभूतिं हे प्राप्त जूगु ज्ञान ख: । मनूया जीवन जगत्या सूक्ष्म अनुभूति दुम्ह 'हृदय' जुं थौंयापिंसं थें छुं वाद सिद्धान्तया नां काय् मस:सां थज्या:गु सिद्धान्तया ज्ञानत थ:गु सिर्जनाय् प्रतिविम्बित याय्गुली 'हृदय'जु सफल जुयादीगु दु । थौंया भाषां धाय्गु ख:सा कवि 'हृदय' छम्ह नारीवादी लेखक नं ख: । थ:गु वैयक्तिक जीवनय् 'हृदय'जु थ: कला:, केहेँपिन्त माया-ममताया नापं हनाबना तइम्ह व्यक्ति जक मखु, थ:गु साहित्य

लेखनय् नं मिसाजातियात उलि हे सद्भाव तयाः सम्मान बियाः प्रस्तुत याइम्ह च्वमि खः ।

म्वाःगु ल्हाय्मदु छुं खँ छिमिसं बरु कँथं कै न्हां कथ्वी
सौम्यताया याय्गु पालन नम्रता नं माक्व हे
मान नारीपिनिगु तय्गु भ्रःगु खः कर्तव्य हे

(पृ.१०)

नारीजातिया सम्मान याय्गु नं मिजंतय् छगू कर्तव्य खः धकाः भाःपादीम्ह 'हृदय'जुं महाकाव्यया कथानकयात नं थ्व हे धारणाकथं कःघानाः न्ह्याकादीगु दु । संस्कृतया कवि अश्वघोषं थःगु *सौन्दरनन्द* व *बुद्धचरित* महाकाव्यय् मिसा जातिप्रति अप्वः हे नकारात्मक दृष्टिकोण प्वंकातःगु दु । अश्वघोषं थःगु *सौन्दरनन्द* महाकाव्यय् 'स्त्री विघ्न' धकाः छगू अलग्ग हे सर्ग फ्यानाः २५ श्लोकं मयाक मिसातय्त ब्वःबीत छ्यःगु दु । थुकिया अःखः कविजुं थ्व महाकाव्यया 'सुन्दर नन्द'सर्गय् गृहस्थी मिजंतय् निर्तिं मिसा धयाम्ह पासा व संरक्षिका जूगुलिं वयात मान तय्माः, छैंया धुकू लःल्हाय्माः आदि धकाः छम्ह मिसाया महिमा तथा मिसाप्रति मिजंया कर्तव्य बांलाक्क न्ह्यथनादीगु दु । कविजुं थ्व महाकाव्यय् कलाःया मतिनां सालाः चीवर वांछ्वयाः बिस्युंवनेत्यंम्ह सुन्दर नन्दयात हेय्केत मिसाया रूप, यौवन, चरित्रयात ब्वःबीगु यानामदी । थुकिया अःखः अनित्य व परिवर्तनशील वस्तुप्रति आशक्ति तय्मज्यू धकाः शाश्वत सत्ययात न्ह्यब्वयाः बुद्धं नन्द राजकुमारया मन हिलेत चेष्टा याःगु क्यनादीगु दु । महाकाव्यया 'शिक्षा संस्कार' सर्गय् वधू परीक्षा याकातःगु दुसा 'इही' सर्गय् वर परीक्षा याकातःगु दु । नेवाः समाजय् वर परीक्षा काय्गु प्रचलन मदुसां मिजं जक मखु मिसां नं थः वर जुइम्हेसिगु परीक्षा काय्माः धैगु आशयं 'इही' सर्गय् वर परीक्षा याकातःगु खः । उकी राजकुमार सिद्धार्थ 'वर परीक्षाय्' उत्तीर्ण जुइधुंकाः जक यशोधराया इहिपाः सिद्धार्थनाप क्वःज्यूगु क्यनातःगु दु । कवि 'हृदय'जु बहुविवाह, बालविवाहया विरोधी जक मखु अनमेल विवाहया नं विरोधी खः । न्ह्याक्व हे उचितम्ह वर जूसां वनापया विवाहया निर्तिं मां-बौनं थः म्ह्याय्या निर्णय काय्माः धैगु 'हृदय'जुया बिचाः खः । थ्व हे बिचाःकथं महाकाव्यय् जुजु दन्दपाणिं म्ह्याय् यशोधरायाके वया इहिपाःया निर्तिं स्वीकृति काःगु घटना न्ह्यब्वयातःगु दु । अथे हे च्वमिया नारी जातिप्रति शिष्ट भाव, हनाबना तय्गु प्रवृत्तियात कृषा गौतमी, सुजाता, विशाखा आदि नारीपात्रपिनिगु उपबाखंपाखें उलि हे यचुक उलाब्यूगु दु । मिसातय्गु समान अधिकारया वकालत यानादीम्ह 'हृदय'जुं मिसापिन्त नं उपासक जुइगु अधिकार दय्माः धैगु खँ भिक्षु आनन्दपाखें थुकथं न्ववाकातःगु दु -

दक्व प्राणी उति खँ छिं, जीव मखुला गौतमी
मार्गफल निर्तिं अपिं जक जुइ मफैला संयमी

(पृ. २७०)

चित्तधर 'हृदय'जुं थौंया च्वमिपिंसं थें गुगुं मनोविज्ञानया सफू ब्वनादीगु मदुसां जनजीवनयात सत्तिकं स्वयादीगु दु, क्वथीक विश्लेषण यानादीगु दु । वय्कलं सुं मनोवैज्ञानिक लेखकस्वयां कम मजुइक थ्व महाकाव्यय् पात्रतय्गु मनोभावया चित्रण यानादीगु दु । पात्रतय्गु मनोभाव ब्वय्गु 'हृदय'जुया कला तसकं यइपुसे च्वं, तसकं थासय् लाः । राजकुमार सिद्धार्थया ल्हातं उपहार कयावंपिं युवतीपिनिगु मनोदशाया छगू चित्रण खः -

थःत ब्यूगु तिसा ज्वनाः वन वन्यत कन्यापिनि दल
तर छुयाय् ज्यू अमिगु ...हृदय मचायक अन हे तोफिल

(पृ. ९४)

अथे हे 'महाभिनिष्क्रमण' सर्गय् सिद्धार्थ गौतम महाभिनिष्क्रमणया निर्तिं दरबारं पिहांवनेत्यंबलय् वया मनय् बुयावःगु खँ थुकथं प्वंकातःगु दु -

"पुत्रयात छको बुयाः स्वे" धैगु लुल न्हां भावना
काय् धका निपलाः पलाः छित प्रियतमाया थाय्वनाः ।

"दनि व" धैगु भसंक लुमनाः लिचिल भति हानं पलाः
म्वायस्य दँसा चन्य दै जीवने थौं पलख ला"

मनय् जूगु दुविधाया भाव क्यनाः भगवान् बुद्धयात छम्ह अलौकिक पात्रकथं मखु, छम्ह मानवीय पात्रकथं ब्वयाः मनूया वास्तविक हृदययात ब्वयाब्यूगु दु । थज्याःगु मनोवैज्ञानिक चित्रणं महाकाव्ययात जीवन्त जुइकाब्यूगु दु । अथे हे मनोभावया सूक्ष्म चित्रण 'इही', 'सुन्दर नन्द', 'यशोधरा' सर्गय् नं उलि हे ल्येहेंपुयाच्वंगु दु । भगवान बुद्धं विषय सुखपाखे क्वसाःम्ह नन्द राजकुमारयात करं क्यंकाः मखु, वयागु हृदय परिवर्तन जुइकाः भिक्षुत्व ग्रहण याकूगु क्यनातःगु नं च्वमि 'हृदय'या सफल मनोवैज्ञानिक प्रयोग खः । थज्याःगु चित्रणं थ्व महाकाव्ययात बुद्धया जीवन-गाथा जक मजुइकुसे, धात्थेंया उत्कृष्ट काव्य नं जुइकेब्यूगु दु ।

थ्व महाकाव्यया मूल रस 'शान्त रस' खः। अथेसां 'हृदय'जुं महाकाव्यय् थःत छम्ह रसिक कवि, छम्ह श्रृङ्गारिक कविया रूपय् ब्वयादीगु दु। थ्व महाकाव्य जेलदुने रचना जूगु खः । उगु इलय् गुलि नं काव्य रचना जुल फुक्क धयाथें कृतिइ विप्रलम्भ श्रृंगारया प्राधान्यता दु । ल्यायम्ह वैंशय् थः स्वजनपिंनाप बायाः च्वनेमाःपिं च्वमिपिनिगु च्वसां उकथंया काव्य सिर्जना जुइगु स्वभाविक खः। चित्तधर 'हृदय'जु नं थ्व महाकाव्यय्, महाकाव्यया कथानकनाप ज्वंक छिंथाय् तक शिष्ट श्रृंगारया धाः हाय्केगुली गुबलें नं लिपा लानादीगु मदु । गुबलें ऋतु वर्णनया सिलसिलाय्, गुबलें सांस्कृतिक चित्रणया भ्वलय् गनं उपमाकथं, गनं महाकाव्यया कथानकनाप घानाः श्रृगारिक भाव प्रतिविम्बित यानादीगु दु। 'लुम्बिनी' सर्गय् लुम्बिनी वनया प्राकृतिक दृश्य चित्रण यानाः न्ह्यब्वयातःगु श्रृङ्गार रसया श्लोक थुकथं दु -

छाःगु कुच दुगु हृदयया दुन्य प्रेम घानाः प्रणयनी
च्वंगु थें हे, सःगु नैक्याः दुरु सहित वृक्षावली
प्वीक्य मत्य गा मूर्ख मारुत मखु अपिं अभिसारिका
जाःगु यौवनयागु पुखुली न्ह्यगु ख्वाःया पङ्कज

* * *

अमि शरीर सिमास अथवा जाःगु लज्जाया चुली
ह्वःगु सुन्दरता कुसुम थें, सःगु फल थें स्तन गुलि

अथे हे 'यशोधरा' सर्गय् थः जहान ज्ञानप्रभानापया विछोड-वेदनायात यशोधराया विरहकथं मार्मिकरूपं ब्वयाः विप्रलम्भ श्रृंगारया धाः हाय्कादीगु दुसा 'सुन्दर नन्द' सर्गय् थःगु स्त्री विछोडया वेदनायात नन्द राजकुमारया वेदनाकथं न्ह्यब्वयाः विप्रलम्भ श्रृंगार रसया धाः न्ह्याकादीगु दु । अथे हे 'इही' सर्गय् नं शिष्ट व सूक्ष्मरूपं संभोग श्रृंगारया चित्रण याय्गुली 'हृदय' उलि हे सक्षम जुयादीगु दु।

छु छु दु छुं खन्यमदु छुयाय् दुन्य तःगुलिं खापा तिनाः
दुत छ्वयाः सिद्धार्थ न्हापां तःगु दै किसली थनाः ।
पिलिक क्वँप्वालं पिजो मतयागु जः छुं भति भति
छिलिक उख्य थुख्य जूगु तायदु वलय् व नूपुरया गति

अथे हे 'मां' सर्गय् रानी मायादेवीया मृत्युया चित्रण यासें करुण रस, 'लःया खें' सर्गय् कोलीय व शाक्यदथुइ जुइत्यंगु युद्ध न्ह्यब्वयाः वीर रस, 'निवार्ण ज्वीत' सर्गय् शान्त रस हाय्काः महाकाव्यया शास्त्रीय विधानअनुरूप थ्व महाकाव्ययात नवरसं पूर्ण जुइकेब्यूगु दु ।

छन्दया छ्यलाय् नं सर्गपतिकं छन्द हिलाः छन्दया चमत्कार क्यनेगु ज्या थ्व महाकाव्यय् जूगु दु । मात्रिक छन्द, वार्णिक छन्द, जातीय छन्द आदि प्रयोग यानाः 'हृदय'जुं थःगु छन्द दक्षता नं क्यनादीगु दु । थुकथं चित्तधर 'हृदय'जुं थ्व *सुगत सौरभ* महाकाव्य च्वयाः छम्ह कुशलम्ह महाकाव्यया रचयिताया नापं बुद्धधर्म व नेवाः संस्कृतिया आधिकारिक व्यक्तिकथं थःगु म्हसीका बियादीगु दु ।

❖❖❖

(पृ. ६)

पुलांगु आखःल्याः निनेगु पह
(प्राचीन अक्षराङ्क गणना पद्धति)

- सहप्रा. काशीनाथ तमोट

१. परिचय

राष्ट्रिय अभिलेखालय नेपालया प्राचीन ज्ञानया धुकू खः । अन नवग्रहशान्ति (लगत १-१६०६) नां छुनातःगु नेपाललिपिं च्वयातःगु २५x४ सेमि, ३४ पत्र दुगु छगू ताडपत्र पुथि (सफू) दु । उकियात **नेपाल-जर्मन हस्तलिखित ग्रन्थ संरक्षण परियोजनां** (ईसं १९७०-२००१) ईसं १९७० अक्टोबर २१ स जःकिपा (माइक्रोफिल्म) काल । नेजहसंपया सूचीकरण परियोजना (ईसं २००२-आःतक) न्ह्याकुसेंलि उगु पुथिया तःधलः (बृहत्सूची) भाजुपिं केटी/आर्एसं ईसं २००७ मे १६ स दय्कुबलय् उकी न्याथी चिचिधंगु ग्रन्थ मुनातःगु खनेदत -

१. कुमारीलक्षणशुभाशुभफल, २. कम्पोत्पातशान्तिस्नानविधि, ३. भीमरथक्रियाविधि, ४. नवग्रहार्चनविधि व ५. ल्याख भाखा

ल्याख भाखा छपौ जक दु । थ्व किपापौ (exposure) ३३ स दु । उकिया देवनागरी आलेखनं पूर्ण पाठ व दुरुस्तपौ (facsimile) क्वय् दु । छपौ जक जूसां गणित विषयया थुगु पुथि नेपालया गणितया इतिहासय् तस्सकं महत्व दुगु जुयाच्वन । थुकी आखःल्याः (अक्षराङ्क)या नां बियातःगु दु । चिंयात छु नामं थुइकेगु धकाः समस्या जुयाच्वन । थन उकिया समाधान बियातल । लिपि इतिहासकारतय्सं आखःल्याखं ल्याः निनेगुयात पुलांगु (प्राचीन) शैली धाइ, ल्याःग्वलं (दशमलव संख्यां) च्वय्गु पद्धतियात न्हूगु (नवीन) शैली धाइ ।

थुगु पुलांगु शैलीं निनेगु नां नं खुसःदँन्ह्यः (च्वःगु नेसं ५१३) हे स्तरीकृत जूगु दु । ल्याःया फुक्क नामय् - न प्रत्यय स्वानातःगु दु । थ्व 'न' संस्कृत एनय् (एन, गथे दक्षिणेन, उत्तरेन) वा ल्युट् (अन, गथे भाववाचक नाम दय्कीगु गमन, भवन, प्रमाण) कृदन्त प्रत्ययपाखें ब्वलंगु सीदु ।

'न' प्रत्यय लिकाय्बलय् ल्यं दुगु पुलांगु शैलीया ल्याःग्वःया नां जुइ - ए(१), द्व(२), तृ(३), प्क(४), हृ(५), भ्र(६), ज(७), ड(८), डे(९), डो(१०), थं(२०), ल(३०), प्त(४०), लृ(५०), चु(६०), चूर्(७०), फाडा(८०), द्व-फाडा(९०), अ(१००) । थन द्वःछिया नां मदु । द्वःछियात नेपालय् थु (१०००) खँग्वलं थुइकी धकाः तमोटं (११३३) लुइकुगु दु । पुलांगु इलय् १-१००० ल्याः मूल २०गः चिह्नं सकतां ल्याःचाः

याइगु खः । 'अ' आखलय् मात्रा वा लिउने वा क्वय् लिप्यंश (stroke) तनाः २००, ३०० थुइकेगु याइ । थन स्तरीकृत नामय् ८० (फाडा)पाखें ९० (द्व-फाडा) नं दय्कातःगु दु । फाडा (८०) नां संस्कृत स्फाट (कुचा थले, फाय्) पाखें ब्वलंगु थें च्वं । थुकी छगू ग्वल चिंयात फायाब्यूगु दु, ९० या चिंयात धाःसा निकः(द्व) फायाब्यूगु दु ।

न्हूगु शैली १-९ व ० जम्मा झिगः ल्याग्वलं सकतां ल्याःचाः याइ । थ्व दशमलव चलन भारतय् न्हापां गुर्जरया छगू अभिलेखय् चेदी संवत् ३४६ (ईसं ५९५)स छ्ययःगु खनेदत (बुहलर, ११०० :१०२) । नेपालय् थ्व गबलय्निसें दत मस्यूनि । च्यासःत्या पुष्पिकाया सर्वेक्षण यानाबलय् तिरहुतया जुजु गाङ्गेयदेव (ईसं ११४५-११७५)या पालय् अनया ल्ह्यःमि गोपतिं नेपालदेशया भाण्डशालिक आनन्दयात वाल्मीकि रामायण ल्ह्ययाब्यूबलय् शसं १०७६ (नेसं २७४) च्वयातःगु दु । थुगु ग्रन्थ राष्ट्रिय अभिलेखालय (लगत १-९३४)स दु व जःकिपा ए २५/२ काःगु दु । स्वनिगलय् कन्नौज (भारत)या जुजु श्रीहर्ष च्वःगु नागानन्द नाटक (राअ ५-७८९/जःकिपा बी १५।१४)स पुष्पिकाय् दशमलव ल्याखं २७६ च्वयातःगु दु । थ्वस्वयां न्ह्यः ल्याःखँग्वलं (संख्या शब्द) वा आखःल्याखं जक च्वःगु खनेदु । आखःल्याः लिपा-लिपा नं छ्यलावंच्वंगु दु ।

शुरुइ १,२,३ निम्न एकाइ संख्या छ्ध्वः (/), निध्वः (//), स्वध्वलं (///) थुइकीगु खः । याकनं च्वय्गु यानाः थ्व १,२,३ ल्याःग्वलय् हिल । बेण्डालं (१११२ःपरिचय liv) 'हृ'(५)या पूर्वरूप 'तृ', 'भ्र'(६)या 'फ्र' व 'ञ'(७)या 'ग्र' खः धकाः कनादीगु दु । ओझा (१०९१:१०७-८)या अक्षराङ्कया धलः स्वय्बलय् 'चु'(६०)या न्ह्यव रूप 'थु' व 'चूर्'(७०) या 'थूं' खनेदु । 'चूर्' खँग्वलय् 'र'या कारणं प्रत्यय 'न' 'ण्ण' स ह्यूगु दु ।

न्ह्यथना आखःल्याःया चिं लिच्छविकालंनिसें हे छ्यलातःगु दु । शंकरमान राजवंशीं (११२३:७७-८६) थःगु नेपाली लिपिविकास सफूया लिपिपत्र ८२-१०० स थ्व बियातःगु दु । हेमराज शाक्यं (१० ९४:७५-८१) थीथी सफूया अङ्क तालिका ब्यूगुली न्ह्यथना आखःल्याः चिं *शिवधर्म* (*धर्मपुत्रिका*, लगत ३-३९३, नेसं १८९), *विमलावतीतन्त्र* (लगत १-१३१?) व *गुणकारण्डव्यूह* (लगत ३-२८५)नाप फुक धैथें ज्वःलाः । अक्षराङ्क पुलांगु इलय् सफूया जवय् वा खवय् किनारय् छसिंल्याः च्वय्गु यानातःगु दु । भट्टराई (११०९:३९)नं *स्कन्दपुराण*या सिलःल्याः च्वय्गु भ्वलय् थन न्ह्यथना अक्षराङ्क ल्याःनाप ज्वःलाःगु १-१००० ल्याःया चिंकिपा बियातःगु दु । *स्कन्दपुराण* (राअ २-२२९) मानदेव संवत् २३४ (ईसं ८१०)स नेसं ७०दँ न्ह्यः च्वःगु मितिदुगु नेपालया दक्वसिबय् पुलांगु सफू खः ।

२. ल्याख भाखाया मूल पाठ

१. ? एन १ द्वन २ तृन ३ प्कन ४ हृन ५ भ्रन ६ ञन ७ डन ८ डेन ९ डोन १०

२. थंन २० लन ३० प्तन ४

? शुभ ॥ लृन ५० चुन ६० चूर्ण्ण ७० (चिह्न ८०)न

३. फाडान ८० द्वफाडान ९० सम्पधार समुच भाषाचार थ्वते जुरों

४. ? सम्वत ५१३ अश्वनि वद्धि ५ मृगशिरनक्षत्रे । वरियानयोगे । शुक्रवासरे ॥ शुभ ॥

५. अन १०० आन २०० आराडन ३०० ॥ थ्वते ल्याख भाषा जुरों ॥

३. थौंकन्हय्या भाषाय् हिला

१. ? छि १ नसि २ स्व ३ पि ४ न्या ५ खु ६ न्हय् ७ च्या ८ गु ९ सान्ह १०

२. ? नी २० स्वी ३० पी ४० शुभ ॥ न्यय् ५० ख्वी ६० न्हय् ७०

३. चय् ८० ग्वी ९० निर्धारित (क्वःछिना) भाषा व्यवहारया पुचः थुपिं जुल ।

४. ? नेपालसंवत् ५१३ कौलागा ५ मृगशिरनक्षत्रय् वरियानयोगय् शुक्रवारय् । भिनेमा ॥

५. सछि १०० निसः २०० स्वसः ३०० ॥ थुपिं ल्याख भाखा (ल्याःभाय्) जुल ।

४. दाना ल्याः धलः (तुलनात्मक संख्या तालिका)

छसिं (क्रम)	आखःल्याः (अक्षराङ्क)	निनाल्याः (संख्याङ्क)	संस्कृत ल्याःग्वः (नेपाली) (संख्याशब्द)	नेवाःल्याः (न्ह्यवरूप) (नेपालभाषा)
निम्न एकाइ संख्या				
१.	ए-न	१	एक (एक)	छि
२.	द्व-न	२	द्वि (दुइ)	नि (नसि)
३.	तृ-न	३	तृ (तीन)	स्व
अक्षराङ्क एकाइ संख्या				
४.	प्क-न	४	चतुर् (चार)	पि
५.	हृ-न	५	पञ्च (पाँच)	न्या (ङा)
६.	भ्र-न	६	षट् (छ)	खु
७.	ञ-न	७	सप्त (सात)	न्हय् (न्हस)
८.	ड-न	८	अष्ट (आठ)	च्या
९.	डे-न	९	नव (नौ)	गु
दशाङ्क (दहाइ) अक्षराङ्क संख्या				
१०.	डो-न	१०	दश (दश)	सान्ह (सं)
११.	थं-न	२०	विंशति (बीस)	नी (निय)
१२.	ल-न	३०	त्रिंशत् (तीस)	स्वी (सुय)
१३.	प्त-न	४०	चत्वारिंशत् (चालीस)	पी (पिय)
१४.	लृ-न	५०	पञ्चाशत् (पचास)	न्यय् (ङय)
१५.	चु-न	६०	षष्टि (साठी)	ख्वी (खुय)
१६.	चूर्-ण्ण	७०	सप्तति (सत्तरी)	न्हय् (न्हय)
१७.	फाडा-न	८०	अशीति (अस्सी)	चय् (चय)
१८.	द्व-फाडा-न	९०	नवति (नब्बे)	ग्वी (गुय)

शताङ्क (सैकरा) अक्षराङ्क संख्या

१९.	अ	१००	शत (सय)	सः (सत)

सहस्राङ्क अक्षराङ्क संख्या

२०.	थु	१०००	सहस्र (हजार)	द्वः (द्वल)

लिधंसा

ओझा, गौरीशङ्कर हीराचंद, नेसं १०९१, *भारतीय प्राचीन लिपिमाला*। तृतीय संस्करण। दिल्लीः मुन्शीराम मनोहरलाल (ईसं १९७१)।

तमोट, काशीनाथ, नेसं ११३३, 'पुरालेखमा सहस्रबोधक अक्षराङ्क प्राप्ति,' *अभिलेख,* ३० (विसं २०६९ चैत्र), ६१-६३।

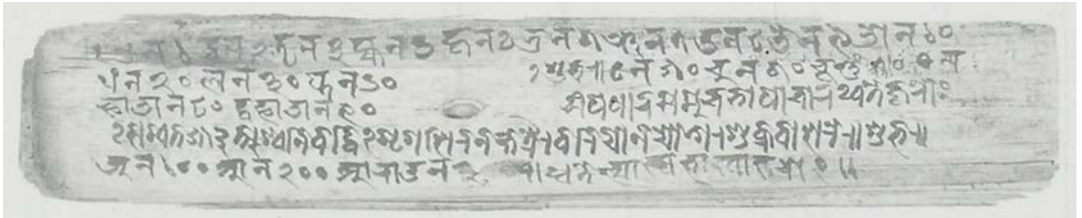
भट्टराई, कृष्णप्रसाद (सं.), नेसं ११०९, *स्कन्दपुराणस्य अम्बिकाखण्डः*। दाङः महेन्द्र संस्कृत विश्वविद्यालय (विसं १०४५/ईसं १९८८)।

राजवंशी, शङ्करमान, नेसं ११२३, *नेपाली लिपिविकास*। पुनर्प्रकाशन। काठमाडौंः श्यामसुन्दर राजवंशी (विसं २०५९ फागुन)।

शाक्य, हेमराज, नेसं १०९४, *नेपाल लिपि-प्रकाश*। काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान (विसं २०३० चैत्र)।

Bendall, Cecil, NS 1112, *Catalogue of the Buddhist Sanskrit Manuscripts in the University Library, Cambridge.* Reprint. Stuttgart : Franz Steiner 1992 (First ed. 1883)

Buhler, George, NS 1100, *Indian Paleography*. Reprinted from Indian Antiquary, 1904. Delhi : Oriental Books Reprint Corporation (1980).

ल्याख भाखाया भ्याक्सिमिलि

नेपालभाषाय् वर्णविन्यासया प्रकृति

- प्रा.डा. तुयु बहादुर महर्जन

१ विषयया प्रकृति

गुगुं छगू खँग्वलय् गुगु वर्ण गुकथं भ्वः हने, गुगु वर्ण गुकथं छ्यले धइगु अध्ययन हे वर्ण-विन्यास खः । नेपालभाषाय् वर्ण-विन्यासय् विवाद दु । वर्ण-विन्यासया आधारय् नेपालभाषाय् निथिकंया च्वमित दु-

१.१ च्वज्याय् अभ्यस्त जुइधुंकूपिं च्वमित ।
१.२ न्हूपिं च्वमित ।

१.१ च्वज्याय् अभ्यस्त जुइधुंकूपिं च्वमित

थन अभ्यस्त च्वमिया मतलब नेपालभाषां आपालं च्वय्गु ज्या याय्धुंकूपिं खः । वय्कःपिंसं साहित्यिक वा गैरसाहित्यिक ज्याय् थःगु आपालं ई फ्याय्धुंकल । उकिं वय्कःपिंके साहित्य वा गैरसाहित्यया बिस्कं वर्ण-विन्यास थुकथं याय्माः उकथं याय्माः धकाः ज्ञान दु । गुगुं छगू खँग्वलय् विसर्ग तयासा छाय् तया, छु कारणं तया, लिकयासा छाय् लिकया, छु कारणं तय्म्वाः इत्यादि व्याकणिक तर्क तय्सः, कारण क्यनेफु । गुज्वःगु, गयःगु, गयाःगु, गज्यःगु, गज्याःगु, गयाउ, गन्यःगु, गन्याःगु इत्यादि खँग्वलय् थीथी वर्ण-विन्यास जुयाच्वंगु दु । वय्कःपिं अभ्यस्त च्वमिपिंसं थुगु-थुगु कारणं थुगु पाय्छि, मेगु पाय्छि मजू धकाः पाय्छि जू-मजूया कारण नं क्यनेफु, तर्क नं तय्फु । उकिं अभ्यस्त च्वमिपिंत वर्ण-विन्यासया समस्या मदु, अथे नं निम्ह अथवा तःम्ह च्वमिपिनिदथुइ छगू पह मदु । छम्हसें 'गुज्वःगु' पाय्छि ताय्काः च्वय्गु याःसा मेम्हसें मेगु हे च्वइ । थुकथं अभ्यस्त च्वमिपिनिदथुइ थःम्हसें च्वयागु पाय्छि ताय्कूसां मेम्हसिया निंतिं मखु । लिच्वः न्हूपिं च्वमितय्त लाःगु दु ।

१.२ न्हूपिं च्वमित

थौंकन्हय् न्हूपिं च्वमितय् छगू गुनासो दु, नेपालभाषाय् गथे यानाः च्वय्गु ? छम्हसें छगूकथं च्वःसा मेम्हसें मेकथं च्वइ । छम्हसें छगूकथं करेक्शन याःसा मेम्हसें मेकथं हे याइ । थुज्वःगु समस्या विशेष यानाः नकतिनि च्वज्या ख्यलय् दुहां भ्काःपिं च्वमितय्त जुयाच्वंगु दु । वय्कःपिनि थःम्हसें छुं च्वय्धुंकाः थःसिकं सःस्यूपिंत क्यनेमाः धकाः क्यनी । च्वसु स्वःम्हसें विषयवस्तु स्वयादीगु ला द हे दु, उकिया बिस्कं वर्णविन्यास नं स्वयाबी । थुगु ह्रस्वं च्वय्गु, थुगु दीर्घं च्वय्गु, थन विसर्ग तय्गु, थुगु विसर्ग लिकाय्गु, थन क्रियाय् एकार याय्गु मखु हलन्त याय्गु अथवा थन क्रियाय् एकार याय्गु इत्यादि । नकतिनिया च्वमिं मेकथं साफी याइ । छु खः गथे खः धकाः हाकनं मेम्ह सःस्यूम्ह च्वमियात क्यनी । वय्कलं हाकनं मेकथं वर्णविन्यास मिलय् यानाबी । व स्वयाः न्हूम्ह च्वमि अलमल जुइ । सुनां वर्णविन्यास मिलय् यानाब्यूगु पाय्छि ? थ्व हे अलमलया भ्वलय् हाकनं मेम्ह

च्वमियात क्यंसा वय्कलं नं अथे हे याइ । न्हूम्ह च्वमि झन् अलमल जुइ अलय् न्हूम्ह च्वमिं न्यनेज्यूपिंके न्यनी, "नेपालभाषाय् वर्णविन्यासय् छाय् छगू पह मव:गु ?"

२ अलमल जुइगु थाय्त

विशेष याना: क्वय् बियातःगु थासय् आपालं अलमल जूगु खनेदु ।

२.१ विसर्ग–

विसर्ग गन तय्गु, गन मतय्गु ? वर्ण त्व:फ्यूथाय् जक तय्गु लाकि त्व:मफ्यूथाय् नं तय्गु ? 'जित' च्वइबलय् त-या ल्यूने विसर्ग तया: 'जित:' या:पिं दु । गथे 'जित: य:गु म्ये' । जित-स विसर्ग तय्मा:सा 'वयात', 'छंत' नं विसर्ग तय्माल । त्व:फ्यूथाय् जक तइगु ख:सा च्वक-या च्व (पिसाब) च्वइबलय् विसर्ग मत: । जोड बिया: धाइथाय् जक विसर्ग तइगु ख: कि ?

२.२ चन्द्रबिन्दु व शिरबिन्दुया छ्यला

चीहाकलं न्हासं थ्वइथाय् चन्द्रबिन्दु व ता:हाकलं न्हासं थ्वइथाय् शिरबिन्दु तइ । अथे नं /न/, /म/ थ:थम्हं न्हासं थ्व:गु वर्ण ख: । थ:थम्हं न्हासं थ्वय्धुंका: हाकनं छाय् चन्द्रबिन्दु वा शिरबिन्दु तय्माल ? मेगु खँ, 'जिं छंत स:तां छं 'हँ' अथवा 'हं' मधा: । थन हं-या मात्रा गपाय्हाक: जुइमा:गु ?

२.३ ह्रस्व इकार, ह्रस्व उकार व दीर्घ इकार, दीर्घ उकारया छ्यला

क्रियाय् थ्व खँय् आपालं अलमल जू । 'साहुजु पसलय् दिइ/दी ।' 'छिगु खँ पाय्छि जू/जुउ ।' थन गुगु वर्ण-विन्यास याय्गु ? 'दी' च्वय्गु ख:सा 'जू' च्वय्माली । दिइ' 'च्वय्गु ख:सा 'जुउ' च्वय्माली । गुगु वर्णविन्यास पाय्छि ? अलमलया विषय थन नं दु ।

२.४ क्रियाय् हलन्त य् याय्गु लाकि य्-कार याय्गु ?

वर्ण-विन्यासया इतिहास स्वय्बलय् न्हापा थुकी समस्या मदु । खालि 'य' जक च्वइ । लिपा 'ये' याय्गु लाकि 'य्' याय्गु धइगु खँ वल । आ:तक ज्यंकेमफुनि । न्हूपिं च्वमितय्त तसकं अलमलया विषय थन जुयाच्वंगु दु । थुकथं मेमेगु आपालं अलमलया विषयत दु ।

३ वर्ण–विन्यासय् एकरूप हय् मफुगुया कारणत

३.१ ऐतिहासिक परिवर्तनकथंया च्वज्या

वर्ण-विन्यास एकरूप जुइमफुगु विभिन्न कारणमध्ये छता कारण ऐतिहासिक परिवर्तन जुइफु । नेपालभाषाया अस्तित्व लिच्छविकालनिसें खनेदत धाइ । मल्लकालय् थुगु भाषाया आपालं विकास जुल । थुबलय् हे वर्ण-विन्यासया खँ वल जुइ तर विवाद मदु जुइ । उबलय्या मुख्य तातुना धइगु थ:म्हसें कनेत्यनागु खँ थुइकेवं गा: । उबलय्यापिंसं वर्ण-विन्यासय् ध्यान त:सां मत:सां भाषाया च्वज्याय् हिउपा: व:गु दु गुगु थौंतकं दनि । दसु काय्, थ:त जन्म ब्यूपिं मनूतय्त मां बौ धाइ । न्हापा माम, अबु, बबु, ब्वा, बौ धाइ । थौंकन्हय् मां बा: धाय्गु यात । उकिया रुपावलीइ मामं, अबुं, बबुं, ब्वां धाइ । थौंकन्हय् मांनं, बा:नं धाइ । आ: न्ह्यस: छु धा:सा मामं धाय्गु लाकि मांनं धाय्गु, बा:नं धाय्गु लाकि बबुं अथवा अबुं अथवा ब्वां धाय्गु ? नेपालभाषाया मौलिक पह ल्यंकातय्गु ख:सा पुलां पहलं धाय्माल । न्हूगु पहलं च्वय्गु ख:सा मांनं, बा:नं धाय्माल । थ्व हे निगू पह दुत्युंगुलिं न्हूपिं च्वमित अलमल जुल ।

थनथाय् 'य'या खँ नं स्वाय् । थौंकन्हय् क्रियाय् 'ये'-कार याय्गुलाकि हलन्त '-य्' याय्गु खँय् विवाद दु । न्हापा थ्व खँय् विवाद मदु । क्रियाय् जुइमा अथवा नामय्, न्ह्यागु जूसां न 'ये'कार याय्गु चलन दु न हलन्त 'य्' याय्गु चलन दु ।

न्हापा 'य' जक च्वइगु खः । उकिं उबलय् विवाद मदु । ऐतिहासिक विकासया भ्वलय् '-ये' याय्गु व '-य्' याय्गु चलन वल । थथे याय्गु खँय् थःथःपिनि बल्लाःगु तर्क व प्रमाण दु । अथे नं ऐतिहासिक हिउपाःया भ्वलय् विवाद वल । थ्व खँय् दुग्यंक हेक्का मदयाः जुइ, न्हून्हूपिं च्वमित अलमल जुल ।

३.२ भौगोलिक भिन्नता खनेदुगु च्वज्या

नेपालभाषा छगू थुज्वःगु भाषा खः गुकिया मूल भाषा नेपालभाषा छगूजक खःसां थुकिया भाषिका आपालं दु । नेवाः समाजय् निम्हजक अथवा निम्हं अप्वः नापलाइबलय् खँ जुइ । लिच्वःकथं थःथःगु भौगोलिक लागाया भाय् पिज्वइ । छम्हसें तुतिइ न्ह्याइगु साधनयात 'लाकां' धाःसा मेम्हसें 'लकां' धाइ । गुगु वर्णविन्यास पाय्छि ? न्हूम्ह च्वमिया निंतिं अलमलया विषय जुइ । 'लकां' च्वय्गु याःम्हसिके न्यंसा 'लकां' हे पाय्छि, अथे हे 'लाकां' नं । थ्व च्वसुया च्वमिं नं च्वइबलय् आपालं पासापिंसं "किपू भाय् वः" धाः । थ्व खँ सत्य हे खः । छन्हु यलया छम्ह च्वमिं '३ वटा'यात छु धाइ धकाः न्यनादीबलय् थुकिया च्वमिं 'स्वगः' धाल । यलया च्वमिं 'स्वंगः' धयादिल । थन जिं स्वय् 'स्वगः' पाय्छि, वय्कलं स्वय् 'स्वंगः' पाय्छि । न्हूम्ह च्वमिपिंत अलमलया विषय जुल ।

च्वय् धयातःथें नेपालभाषाय् आपालं भाषिक भिन्नता दु । ख्वपया ख्वपभाषिका, प्यांगांया भाषिका, दोलखाया भाषिका, बन्दीपुरया भाषिका थीथी भाषिका दु । छगू पह वय्क च्वय्माः धाःसां थःथःगु भौगोलिक भाषाया पह व हे वः । अथे वय्सात न्हूपिं च्वमितय्त अलमल जुइ । यें-यलया भाषिकायात स्तरीय भाषा नालेमाः धाःसां व्यवहारय् थ्व लागु जुयाच्वंगु मदु । अथे याय्बलय् मेपिं दक्वसित निषेध याय्थें जुइ । न्यंकनं एकरूप याय्माः धाय्गु सम्भव दुगु परीक्षा प्रणालीइ खः । थन नं लागु जुयाच्वंगु मदु । उकिया पिने सुयातं चीफइमखु, छाय् धाःसा थन सकलें स्वतन्त्र खः ।

३.३ जातीय भिन्नता खनेदुगु च्वज्या

जातपातया ल्याः मन्त धइगु कानूनी भाषा खः । जातपातया आधारय् भाषा भिन्नता दु धइगु कानूनी भाषा मखु । नेवाःतदथुइ आपालं जातपात दु । प्रत्येक जातअनुसारया भाषिक भिन्नता दु धाय्त्यनागु मखु अथे नं ज्यापुतय् छताजिया भाषापह दु । इमि नायुगु मानबोधक खँग्वः छ्यलाः खँ ल्हाय्गु बानी मदु, सीधा भाषा ल्हाइ । इमिगु तुलनाय् गुर्जुपिं, श्रेष्ठ-प्रधानपिं आपालं औपचारिक व नायुगु भाषा ल्हाय्सः । द्यःला जातिया भाषाय् मेगु छगू ब्यागलं ध्वनि खनेदु । वय्कःपिनि खँग्वः मपाःसां उच्चारण ध्वनि पाः । वय्कःपिंसं थःगु पहलं ध्वनि व खँग्वः छ्यलेगु याः । प्यंगूगु जाति भाषा खनेदु धइगु गुगुं थासय् नेवाःत व नेपालीभाषा समानरूपं ल्वाकज्याःथाय् खः । अन च्वंपिं नेवाःतसें खँ ल्हाइबलय् आपालं नेपाली भाषा प्यपुं । गथे, "छिमि गाईनं जिमिगु मकै नय्धुंकल ।"

३.४ शहरिया पहया च्वज्या

थन शहरिया धाय्बलय् यें (काठमाडौं) यात थुइकी । यें देय्या नेवाःतसें खँ ल्हाइबलय् आपालं च्वाकं (fast) न्वंवाइ । पुलांगु भाषाय् 'नयावोचोन', उकिया थौंकन्हय्या रूपय् 'नयाच्वन' । यँया नेवाःतसें 'नइच्वन' । अथे हे वं 'लाकां न्ह्यान्च्वन' । 'व सुख्ली (सुखुली) चुंच्वन' । आः न्हूपिं च्वमितय्त 'नयाच्वन' च्वय्गुलाकि 'नइ/नैच्वन' च्वय्गु ? अथे हे 'न्ह्यानाच्वन - न्ह्यान्चुन', 'च्वनाच्वन - चुंचुन' छु च्वय्गु अलमलया विषय जुल । शहरिया वातावरणय् मलाःपिं मनूतसें 'खेँय्' यात 'छेँय्' धाःपिं दु । आः न्हूपिं च्वमितसें छु च्वय्गु ? न्ह्यसः थन दु ।

३.५ न्वंवाःथे च्वय्‌गु धारणा

वर्ण-विन्यासय्‌ एकरूप वय्‌मफुगु छगू तःधंगु कारण जुयाच्वंगु विषय खः 'न्वंवाःथे च्वय्‌गु' । थ्व नारा थुपाय्‌च्वं लोकप्रिय जुल, नेपालभाषाया सारा च्वज्या हे उच्चारणअनुसार च्वइगुथें जुल । नेवाःनेवाःदथुइ अथवा गैरनेवाःदथुइ खँ ल्हाइबलय् "नेपालभाषा छगू थुज्वःगु अःपुगु भाषा खः गुगु गथे न्वंवात अथे हे च्वइ" धाइ । थ्व हे विवादया पुसा जुयाबिल ।

थ्व नारा न्ह्याम्हसें न्ह्यथंसां छता छु खँय्‌ ध्यान तय्‌माः धाःसा सुनां न्वंवाःथे अथवा गन च्वंम्हसें न्वंवाःथे च्वय्‌गु ? यमितसें न्वंवाःथेलाकि ख्वपय्‌तसें न्वंवाःथेलाकि दोलखालीतसें न्वंवाःथे ? न्वंवाःथे च्वय्‌ धाय्‌बलय्‌ न्ह्याथाय्‌यापिंसं न्ह्याथे न्वंवाःसां मानय्‌ याय्‌माली । थ्व दक्व भाषिका प्रयोगं गथे यानाः एकरूपता वइ ?

३.६ शिक्षितया भाषा व अशिक्षितया भाषा

शिक्षितया भाषा व अशिक्षितया भाषा धकाः पाःगु खँ क्यनेबलय्‌ अशिक्षित मनूतय्‌त क्वथुंगुथें खने दइ । न्ह्यागु थजु शिक्षितया भाषा अशिक्षितया भाषासिकं व्याकरण मिलय्‌ जुइ । वाक्य गठन व्यवस्थित जुइ । न्ह्याथें उच्चारण जुइमखु । थ्व खँ पालंपाः न्यनेबलय्‌ सीदु । भाषाय्‌ एकरूप हय्‌त शिक्षित भाषा अप्वः ज्याख्यले दइ । अशिक्षितसें भगवान (God) यात ज्यः/ज्यो धाइपिं नं दु, द्यः धाइपिं नं दु ।

३.७ मेमेगु भाषाया प्रभाव

मेमेगु भाषाया खँग्वःत नेपालभाषाय्‌ च्वय्‌बलय्‌ गुकथं च्वय्‌गु ? थ्व खँय्‌ अभ्यस्त च्वमितदथुइ विभिन्न बिचाः दु । गुलिसियां मेगु भाषाय्‌ गुकथं वर्ण-विन्यास यानातःगु खः उकथं हे याय्‌माः धाइ । मेगु विचाःकथं इमि न्ह्याथे च्वःसां भ्कीगु भाषाय्‌ हय्‌बलय्‌ भ्कीगु पहलं हे च्वय्‌माः ।

थन खँ छु दु धाःसा, नेपालभाषा जुइमा अथवा मेमेगु भाषा, न्ह्यागु भाषा जूसां गुगु देशय्‌ गुगु भाषानाप च्वन उगु भाषाया प्रभाव लाइगु स्वभाविक खः । नेपालभाषाया सन्दर्भय्‌ नेपालभाषानाप लिक्क लाःगु भाषा धइगु नेपालीभाषा, संस्कृतभाषा व अंग्रेजीभाषा खः । थ्व स्वंगू भाषाया प्रभाव नेपालभाषाय्‌ लानाच्वंगु दु । Language यात 'भाषा' धाइ । आः नेवाःतसें गथे च्वय्‌गु ? 'भाषा' च्वय्‌गुलाकि 'भाय्‌' अथवा 'भासा' च्वय्‌गुलाकि 'भास' च्वय्‌गु ? 'नेपालभाषां' च्वय्‌गुलाकि 'नेवाःभासं' च्वय्‌गु ? कि नितां च्वय्‌गु ? नेपालभाषाय्‌ एकरूपता मवः धकाः हालां गथे यानाः वइ ? थुज्वःगु समस्या नेपालभाषाय्‌ जक मखु मेमेगु भाषाय्‌ नं दु । छुं ज्या याय्‌गु विधियात अंग्रेजीभाषां Technique धाइ । हिन्दीभाषाय्‌ थुगु खँग्वःयात 'टकनिक' वा 'टकनिकी' धाइ । आः Technique यात गुकथं वर्ण-विन्यास याय्‌गु ? रोमनलिपिं हे च्वय्‌गुसा समस्या मदु । देवनागरीलिपिं च्वय्‌गु खःसा समस्या दु । 'टेक्निक' च्वय्‌गु लाकि 'टकनिक' च्वय्‌गु लाकि 'टकनिकी' च्वय्‌गु ? हिन्दीभाषाय्‌ थ्व स्वतां छ्यलेगु याः ।

नेपालीभाषाय्‌ नं छकः भ्कर्रोवाद धकाः गथे न्वंवात अथे हे च्वय्‌गु लहर वल । उकथं वर्ण-विन्यास याय्‌बलय्‌ 'विष्णु' व 'रामकृष्ण' यात गथे यानाः च्वय्‌गु धइगु खँ वल । न्वंवाःथे च्वय्‌माः धाइपिंसं 'बिस्नु' 'राँमक्रिस्न' च्वय्‌माः धइगु खँ वल तर आपाःसित पाच्य मजुल । लिच्वःकथं न्वंवाःथे च्वय्‌माः धइगु खँ तनावन ।

३.८ सन्धि यानाः च्वय्‌गु लाकि सन्धि मयाःसे च्वय्‌गु

थुगु व्यवस्थाकथं न्हूपिं च्वमितय्‌त वर्ण-विन्यासय्‌ अलमल जूगु दु । नेपालभाषाया 'फसि' व 'तुसि' खँग्वःया अधिकरण-कारकय्‌ यनेबलय्‌ 'फसिइ' व 'तुसिइ' याय्‌गुलाकि 'फसी' व 'तुसी'

यायूगु धइगु न्ह्यसः दु । सन्धि मयाःसे च्वइपिंसं मूलरूप मस्यंकूसे 'फसि' व 'तुसि' च्वयाः अधिकरण-कारकया विभक्ति सीदयूक '-इ' तयूमाः धाइ । सन्धि यानाः च्वइपिंसं फसि व तुसिया 'सि'-नापं 'इ' वल धाःसा इकार-इकार स्वाइबलयू दीर्घ ईकार जुइ । उकिं 'फसिइ' मच्वःसे 'फसी' व 'तुसिइ' मच्वःसे 'तुसी' च्वयूमाः धाइ । वयूकःपिं च्वज्यायू अभ्यस्त जूपिंसं समस्या मदु तायूकी । अलमल जुल न्हूपिंत । वास्तवयू विभक्ति सीदयूक च्वःसा भाषाविज्ञानकथं व्याख्या यायूत अःपुइ ।

३.९ नेवाःकरण यायूगु पह

न्हूपिं जुइमा अथवा अभ्यस्त च्वमि, वयूकःपिनि छगू पह दु नेवाःकरण यायूगु । गैरनेपालभाषाया खँग्वःयात नेवाःपहलं च्वयूगु । भाषा-यात भासा, ठीक-यात थीक, देश-यात देस यानाः च्वल । थुज्वःगु नेवाःकरण धकाः न्ह्यागु खँग्वःयात नं यायूजी लाकि मजी, गथे शनिवार (सनिवार), शरण (सरन), शिक्षा (सिछ्या), ज्योतिष (ज्वःतिस) । थथे नेवाःकरण यायूगु चलनं यानाः नं न्हूपिं च्वमित अलमल जूगु दु ।

३.१० छापा यानातःगु च्वसु खनाः न्हूपिं च्वमित ग्याइगु

न्हूपिं च्वमितसें मेपिनिगु च्वसु ब्वनीबलयू थ्व समस्या आपालं वः । छम्हसिनं छथीकथं च्वयातइ मेम्हसें मेकथं च्वइ । अझ छम्ह हे च्वमि छपु हे च्वसुइ छथायू छगू किसिमं मेथायू मेकथं मेगु हे च्वयातइ । व खनाः न्हूपिं च्वमित अलमल जुइ, आखिर गुगु सही खः ? छुं दसु कायू, *लहना* वाःपौ, दँ १, ल्याः २७, ने.सं. ११३४ ञलाथ्व पुन्हि मंगलवाःयागु, समाचारया नां खः 'ख्वपया सिद्धपुखूलिइ अश्लिल गतिविधि' । उगु बुखँयू 'पुखू'या 'खू' दीर्घ यानातःगु पायूछि हे खः तर पुखूयात रुपावलीइ यंकातःबलयू 'पुखूलिइ' च्वयातःगु दु । थ्व स्वयाः न्हूपिं च्वमितसें थुइकी 'पुखू'-या 'खू' दीर्घ यानातःगु दु कारण दीर्घ उच्चारण याइ । उकिं दीर्घं च्वल जुइ धकाः तायूकी । उकिया रूपावलीइ यंकातःबलयू नं पुखूलिइ यात जुइ धकाः थुइकी । आपालं च्वमिपिंसं पुखुलिइ च्वइबलयू 'खु' ह्रस्वं च्वइ अलयू जुल न्हूपिं च्वमित अलमल जुइ । 'पुखुलिइ' शुद्ध खःलाकि 'पुखूलिइ' वा 'पुखुली' खः ? व हे बुखँयू थथे नं च्वयातःगु दु, 'दिपाः बिइमाःगु स्थानीय मनूतयूसं धागु दु । मेथायू फुक्क पक्षं ध्यानबीमाःगु दु ।' आखिर छु खः, 'बिइमाःगु' खः लाकि 'बीमाःगु' ? नितां खः लाकि गुगुं छताजक खः लाकि अथवा छगू मेगुया वैकल्पिक रूप खः ? बरु थन न्हूपिं च्वमित छु खँयू सजग जुइमाः धाःसा पत्रपत्रिकायू वा सफुलिइ च्वयातयूवं शुद्ध जुइमखु । थुलिमछि विभिन्न कारणं एकरूप हयूमफुगु विषयस अःपुक एकरूप मवः धयां गनं वइ ? थ्व खँ नं न्हूपिं च्वमितसें थुइकेमाः ।

वर्ण-विन्यासयू थथे हे यायूमाः अथे हे यायूमाः धकाः अप्वः थिकः कयाच्वनेगु भिंज्या मखु । थ्व सन्दर्भयू सत्यमोहन जोशीजुं कनादीगु बाखं छपु लुमंकेबहजू । विद्वान्तयूगु छगू पुचलं छम्ह चित्रकारयात छम्ह मनू सलम्हयू च्वनाः सल ब्वाकाच्वंगु चित्र च्व धकाः ज्या ब्वल । धाः गथे अथे हे चित्रकारं चित्र च्वयाहल । चित्र खनेवं विद्वान्तयू दथुइ मतभेद जुल । गुलिंसिनं उगु चित्रयात च्वछाल, गुलिंसिनं आलोचना यात । आलोचना याःपिन्सं तर्क बिल - अपायूसकं सल ब्वाँयू वनाच्वंगु दु, धू धाःसा भतीचा जक क्यनातल । उकिं सल ब्वाँयूवंगु गतिअनुसार धू ब्वःगु नं क्यनेमाः । विद्वान्तयूगु सल्लाहअनुसार चित्रयू सुधार यायूत लितबिल । चित्रकारं लितकयाः मेकथं च्वल अलयू विद्वान्तयूगु पुचलयू न्ह्यब्वल । चित्रयू धूया धूजक खनेदु, सल खनेमदु । विद्वान्तसें सल ग्व धकाः न्यन । चित्रकारं लिसः बिल - धुलं त्वःपुल । वर्णविन्यास नं अथे हे खः । अप्वः वर्णविन्यासयू जोड बिलकि थथे हे जुइफु ।

वर्ण-विन्यासय् छगू पद्धति स्थापित जुल धाःसा व हे न्ह्यानावनी । मेपिनिगु मिखाय् पाय्छि खःसां मखुसां थःगु धंगं न्ह्यानावनी । हिन्दीभाषाय् कारकय् च्वंगु विभक्ति फायाः च्वय्माः । इमिगु भाषाय् उकथं च्वय्गुयात शुद्ध धकाः नालातःगु दु । नेपालीभाषा व नेपालभाषाय् विभक्ति स्वानाच्वइ । नेवाःतय्सं स्वय् हिन्दीभाषाय् अशुद्ध, हिन्दीभाषायापिंसं स्वय् नेपालभाषाय् अशुद्ध ।

लिखँ

नेपालभाषाय् वर्ण-विन्यासय् एकरूप मदु धकाः सकसिनं स्यू । अथे नं न्हापासिकं थौंकन्हय् विवाद कम जुजुं वःगु दु । थ्व लसताया खँ खः । अथे नं अभ्यस्त च्वमिपिंसं न्हूपिं च्वमिपिंत लय्तायकेगु ज्या याय्मफुनि । थुकिया मतलव वर्ण-विन्यासय् थःथःगु तर्क व कारण क्यनेफुसां मेपिंत थुइकाः एकरूप याय्गुली सफलमजू । थुकिया कारण शायद जिद्दीपन जुइफु । वर्ण-विन्यास धइगु गनं हे विवाद मदय्क न्ह्याके थाकुइफु । उकिया लागि न्यूनतम आधार दय्काः वनेमालेफु । थुकिया आधार धइगु रूपविज्ञान व अर्थविज्ञान जुइफु । निगू किसिमं अथवा तःगू किसिमं च्वयाः नं अर्थय् परिवर्तन मवल धाःसा छगू मेगुया वैकल्पिक रूप धकाः स्वीकार यानाः निथिकं च्वय्गु मान्यता बीमालेफु ।

विवादित विषययात कम याय्गु उपाय न्हिपौ, वाःपौतसें याय्फु छाय् धाःसा उगु पतिं याकन-याकनं नेवाः ब्वँमिदथुइ ख्वाः क्यनाच्वनी । पाय्छि मजुइक वर्णविन्यास यानातःसां न्ह्याबलें ख्वाः क्यनकि व हे पाय्छिथें जुइ ।

नेसं ११३५ अनलाथ्व, २०७२ असार

पाश्चात्य समालोचना व थुकिया पृष्ठभूमि

- प्रा.डा. चन्द्रमान वज्राचार्य

(१) 'पाश्चात्य समालोचना'या स्पष्टीकरण –

'पाश्चात्य'या मेगु शब्द 'पश्चिमी' खः अर्थात् 'पश्चिमयागु' खः । उकिं 'पाश्चात्य समालोचना'या अर्थ पश्चिमयागु समालोचना खः । थुकिया लागा उत्तर-अमेरिका, दक्षिण-अमेरिका व सम्पूर्ण यूरोपयात थुइकेगु प्रचलन दु । उकिं 'पाश्चात्य समालोचनाशास्त्र' धाय्‌बलय् उत्तर-अमेरिका, दक्षिण-अमेरिका व सम्पूर्ण यूरोपय् प्रचलित समालोचना शास्त्र खः ।

'समालोचना'या अंग्रेजी शब्द Criticism खः । थ्व Criticism यात 'आलोचना' नं धाय्‌गु याः । उकिं Criticism 'समालोचना' व 'आलोचना' नितां खः । तर व्यवहारय् 'समालोचना' व 'आलोचना'या प्रचलित अर्थ पाः । 'समालोचना' शब्दं कृतिया बांलाःगु, भिंगु पक्षयात कयाः च्वयातइगु अर्थबोध याइ धाःसा 'आलोचना' शब्दं कमजोरी पक्ष, बांमलाःगु पक्षया विरोधय् च्वयातइगु अर्थबोध याइ । तर वास्तवय् समालोचना व आलोचनायात थुइकेगु दृष्टिकोण जक पाःगु खः, शास्त्र वा सिद्धान्त छगू हे खः, निगू मदु । उकिं समालोचना वा आलोचना धैगु छगू हे खः, थुकिया लिक्क लाःगु मेमेगु नां खः – समीक्षाशास्त्र, साहित्यशास्त्र व काव्यशास्त्र ।

पाश्चात्य समालोचनाया परिभाषा

विभिन्न पाश्चात्य विद्वान्‌तय्‌सं विभिन्न इलय् बियातःगु समालोचना बारेया परिभाषा थुकथं दु –

इन्साइक्लोपेडिया ब्रिटानिका – साहित्य अथवा कलाया मू व स्तरीयताया निर्धारण याय्‌गु कला हे समालोचना खः ।

द वर्ल्डबुक इन्साइक्लोपेडिया – छुं नं कलात्मक ज्याया विश्लेषण व मूल्यांकन हे समालोचना खः । थुकिं कृतिया व्याख्या याय्‌गुया नापं सिद्धान्तया लिधंसाय् कृतिया परीक्षण नं याइ । थुकिं च्वमि व कलाकारयात च्वछायाः न्हापा व आःयागु कृतिया मूल्य क्वःछीगु ज्या याइ ।

अक्सफोर्ड एडभान्स लर्नर्स डिक्सनरी – छुं नं कृतिया बांलाःगु व बांमलाःगु पक्षया बारे बांलाक मूल्यांकन याय्‌गु समालोचना खः ।

ड्राइडन – समालोचना उगु परीक्षण खः गुकिं छुं रचनाया मूल्यांकन याइ ।

जोन्सन – समालोचकया ज्या विवेकं छु खन, उकियात उद्‌घाटन याय्‌गु व सत्यया निर्देशय् छु निर्णय जुइ, उकिया व्याख्या याय्‌गु खः ।

हड्सन – साहित्यिक कलाया विविध रूप सिर्जनात्मक साहित्य जीवनया व्याख्या खःसा समालोचना साहित्यया विविध रूप व व्याख्याया नं व्याख्या खः ।

कार्लाइल – सफूया खँय् समालोचकया मानसिक प्रतिक्रियाया परिणाम हे समालोचना खः ।

म्याथ्यु आर्नोल्ड – संसारय् थौंतक गुलि खँ सीकल, बिचाः यात, उकी दक्कसिबे बांलाःगु खँ नालाकाय्गु व उकियात प्रचार याय्गु कुतः याय्गु हे समालोचना खः ।

भिक्टर ह्युगो – कृति बांलाः अथवा बांमलाः धकाः सीकेगु हे समालोचनाया ज्या खः ।

आई.ए.रिचर्डस् – मू क्वःछीगु हे समालोचना खः ।

थुकथं विभिन्न पाश्चात्य विद्वान्पिनि समालोचनासम्बन्धी परिभाषाया शब्द व वाक्य प्रयोग पानाच्वंगु दुसां आखिर सकसिनं बियाच्वंगु परिभाषाय् रचना वा कृतिया परीक्षण व मूल्यांकन याय्गु ज्यायात हे समालोचनाया अर्थ बियातःगु सिद्ध जू ।

(२) पाश्चात्य समालोचना शास्त्रया उद्‌गम भूमि – यूनान (ग्रीस)

पाश्चात्य समालोचना शास्त्रया जन्मभूमि ग्रीस अर्थात् यूनान खः धैगु खँ सकसिनं स्वीकार यानाः थ्व हे देशयात प्राचीन सभ्यताया केन्द्रकथं नालकयातःगु दु । पाश्चात्य समालोचना शास्त्र मूलतः ग्रीक समालोचनाशास्त्र खः । ग्रीक अर्थात् यूनान यूरोपया दक्षिण-पूर्वय् लाःगु छगू प्रायद्वीप व चिचीधंगु यक्व द्वीपतय्गु पुचः खः । यूनान सभ्यताया आधारय् हे पाश्चात्य सभ्यताया विकास जूगु खः । पाश्चात्य सभ्यताया इतिहास स्वद्वःत्यादँ मयाक्क पुलां जू । 'पाश्चात्य देश' धाय्बलय् उत्तर अमेरिका, दक्षिण अमेरिका व यूरोपयात धाय्गु याः । पुलांपिं ग्रीकतय्सं ज्ञान-विज्ञान, दर्शन, कला-साहित्य, हातहतियार, उद्योगया क्षेत्रय् अभूतपूर्व उन्नति यात । ग्रीसयापिंसं थःपिनिगु महत्वाकांक्षा व तत्कालीन आवश्यकताकथं यूरोपयात हे थःगु ल्हातय् लाकेगु ज्याय् सफल जुल । तर ईपू ३०० पाखे ग्रीक साम्राज्यया पतन व रोमन साम्राज्यया उदय जुसेंलि ईशाया न्यागूगु शदीतक रोमन साम्राज्यया अधीनय् जुल ।

(३) पाश्चात्य समालोचनाया पृष्ठभूमि

समालोचनाया मूल सवाल धैगु साहित्य छु खः, थुकिं छु याइ, अले थुकिया मू छु दु धैगु खः । यूरोपय् व्यवस्थित समालोचनाया शुरु प्लेटो (४२७-३८७ ईपू) पाखें जूगु खःसां प्लेटोस्वयां न्हापा नं यूनानय् काव्यया प्रेरणा, प्रयोजन, स्वरूप व प्रभावबारे छुंकथं चर्चा जुइधुंकूगु खनेदु । प्लेटोयागु अविर्भाव जुइन्ह्यः यूनानय् महाकाव्य, दुःखान्त, सुखान्त नाटक व गीतिकाव्यया विकास जुइधुंकूगु जुयाच्वन ।

यूनानया काव्य-परम्पराय् ईशापूर्व गुंगूगु शदीयाम्ह होमरं *Iliad* व *Odyssey* महाकाव्य च्वयाः यूनानया काव्य-परम्पराय् जक मखु सारा यूरोपया हे आदिकवि व महाकवि जुयादिल ।

होमरया महाकाव्यया उद्देश्य आनन्द बीगु खः । नापं वय्कलं दिव्य-प्रेरणाया सिद्धान्त अथवा दिव्य-प्रेरणायात काव्यकलाया स्रोत ताय्कादिल । वय्कःस्वयां लिपायाम्ह च्यागूगु शदीयाम्ह हेसियडं महाकाव्य *Theogony* व मेमेगु रचनात च्वयादिल । वय्कः हेसियडं थःगु रचनाय् आनन्दया नापनापं

नैतिकतायात नं ब:बिल । आनन्दया नापनापं नैतिकताया शिक्षा बीगु नं वय्‌क:या साहित्यया उद्देश्य ख:, थ्व वय्‌क:या मान्यता ख: । थुकथं हे ईपू ६ गूगु शदीपाखे नं साहित्यबारे उगु थुगुं बिचा: पिदनाच्वंगु दुसां उगु विचारया स्वरूप शास्त्रीय मजूसे काव्यात्मक हे जक जुयाच्वन समालोचनाया शास्त्रीय स्वरूप पिमदंनि ।

महाकविपिं होमर व हेसियडलिपा ईपू ६ गूगु शदीयाम्ह यूनानया हे छम्ह सुप्रसिद्ध महान् गीतकार पिण्डार (ईपू ५२२ - ईपू ४४२) सुप्रसिद्ध *Epinikia* या रचनाकार ख: । होमर व हेसियड गथे महाकाव्यया क्षेत्रय् नांदं अथे हे पिण्डार यूनानी साहित्यय् हे महान् गीतकारकथं नांदं । वय्‌क:या बिचा:कथं आन्तरिक प्रेरणाया कारणं हे काव्यया रचना जुइगु ख: । अन्त:प्रेरणां च्वयातइगु काव्यय् कला दुथ्यानाच्वंगु दइगुलिं थजा:गु काव्य निश्चय नं च्वन्त्या:गु जुइ धैगु वय्‌क:या मान्यता ख: ।

पिण्डारं काव्य विषयस मान्यता व्यक्त यानादीकथं काव्यय् कलायातस्वयां प्रेरणायात अप्व: महत्व बियादिल । वय्‌क:या धापूकथं कवियात प्रेरणाया माध्यमं हे फुक्क काव्योचित गुण प्राप्त जुइगु ख:, उकिं प्रेरणाया विशेष महत्व दु, कला गौण ख: । वय्‌कलं प्रेरणायात हे कविया नैसर्गिक शक्ति नालादिल । वय्‌क:या प्रेरणाया तात्पर्य प्रतिभा ख: ।

गार्जियस (ई.पू.४८६ - ई.पू.३७६) पिण्डारया हे ईयाम्ह नांदंम्ह भाषण-शास्त्री ख: । थ:गु भाषणय् वय्‌कलं काव्यपाखें मनूया नुगलय् छगू विशेष प्रकारया प्रभाव लाइ गुकीया कारणं मनू भय व चिन्तां मुक्ति जुइ अले छगू विशेष प्रकारया आनन्द वइ धका: धयादिल ।

अरिन्टोफनीज (ईपू ४४५ - ईपू ३८५) थ्वय्‌क: छम्ह न्ह्याइपुम्ह व्यंग्य-लेखक ख: । थ्वय्‌कलं ५४ पु सुखान्त नाटक च्वयादीसां १९ पु जक प्राप्त जूगु दु । थ्वय्‌क:यात च्वन्त्या:म्ह समालोचककथं हनात:गु दु । थ्वय्‌क:या बिचा:कथं ह्रासोन्मुख साहित्य सामाजिक पतनया कारण ख: । थ्वय्‌कलं कल्पनाया महत्व प्रतिपादन याना: रुढि, आडम्बर व वैचारिक संकीर्णताया विरोध यानादिल ।

सुकरात (ईपू ४६९ - ३९९) छम्ह दार्शनिक चिन्तक ख:सां वय्‌कलं काव्य-शास्त्रसम्बन्धी छुं तप्यंक विचार पितबियादीगु मदु । वय्‌कलं सत्य हे शिव ख:, सुन्दर नं ख: धका: ताय्‌का: नैतिकता, सदाचार व सत्यया ज्ञान बीमा:गु खँय् ब: बियादिल । वय्‌कलं थ:गु ईया ल्याय्‌म्हतय्‌त नैतिक संस्कार बीगु यानादीगुलिं थुकिया लिच्व:कथं साहित्यय् मनोरञ्जनस्वयां सत्य व नैतिकतायात अप्व: महत्व बियादिल । वय्‌क:या थजा:गु बिचा: वय्‌क:या हे शिष्य प्लेटो पाखेंजक पिहांवल ।

पाश्चात्य समालोचनाया थ्व हे पृष्ठभूमिइ दकसिबे न्हापां प्लेटो (ईपू ४२७ - ईपू ३४७)या आविर्भाव जुल । थनंलिपा अरिष्टोटल (ईपू ३८४ - ईपू ३२२)पाखें पाश्चात्य समालोचना शास्त्रया विकास निरन्तररूपं जुयावन ।

अमर साहित्यिक कृतिदुने सिर्जनाया नापनापं छुं निश्चित मूल्य नं दयाच्वनी । साहित्य-समालोचनाया शुरुवात छगूकथं साहित्य नापनापं तुं जुयाच्वनी । अले थुकथं मूल्य-मान्यता व सिद्धान्तं शास्त्रया रूप बी । थ्व शास्त्र ई न्ह्यांवंलिसे विकास नं जुयावनी ।

प्रतिसराया कविताय् छ्यलात:गु विम्ब छगू दुवाला

- उपप्रा. ईश्वरीमैंया श्रेष्ठ

विसं २००७ सालय् नेपालय् प्रजातन्त्र स्थापना जुइधुंका: नेपालभाषा आधुनिक कविताया शुरुवात जूगु ख: । प्रजातन्त्रलिपायाया कविता व २०१७ साल लिपाया कवितायात दाना: स्वय्बलय् २००७ साल लिपाया कविता आधुनिक जूसां पद्य कविताया रूपय् विकसित जुल धा:सा २०१७ लिपाया आधुनिक कवितां पद्यया खोल त्व:तूगु खनेदु । पद्यं मच्व:सां कविताया मर्मयात उतिकं हे क्वात्तुक न्ह्यब्वया: छथ्व: कविपिन्सं नेपालभाषा आधुनिक कविताया स्वरूपय् ह्यूपा: हयाबिल । गुगु ह्यूपा:यात नेपालभाषा काव्य ख्यलय् व:गु छगू न्हूगु रूपय् कया नेपालभाषाय् आधुनिकताया शुरुवातकथं काल । नेपालभाषा काव्यख्यलय् थ्व आधुनिकताया प्रणेताकथं कवि पूर्ण वैद्ययात नालात:गु दु। वय्क:या चिनाखँ मुना सफू *सरासु*यात नेपालभाषा काव्यय् आधुनिकता शुरुवात जूगुकथं कयात:गु दु । नेपालभाषा ख्यलय् नांजा:गु सिरपा: 'श्रेष्ठ सिरपा:'पाखें सफूया रूपय् पिदने न्ह्य:हे हंगु पूर्ण वैद्यया चिनाखँ मुना सफू 'सरासु'यात न्हापांगु आधुनिक कविता मुनाया रूपय् नालात:गु दु । खय्तला पिदंगु ल्याखं भिंनिम्ह कविपिनिगु आधुनिक कवितामुना *गाजलं दा:गु चा* (१०८४) सफूयात नेपालभाषा काव्यय् आधुनिकताया पला: छ्यूगु कृतिकथं कयात:गु दु । थ्वबारे नांजा:म्ह समालोचक कृष्णचन्द्रसिंह प्रधानया धापू थुकथं दु -

> *गाजलं दा:गु चा* अतीतया लागा त्व:ता वर्तमानय् पला: तयेमफुगु स्थितिया:गु छगू अवबोध व प्रतिचिन्तन ख: । थ्वया कविपिंत थ्व संग्रहया दबुलिइ थनेहयेन्ह्य:हे अतीतपाखें पलायन जुयेगु क्रमय् थ्व चेतनाया पुसा पत्र-पत्रिकाय् खनेदयेधुंकूगुलिं सत्र साल ज:ख: हे उद्भासित जुइधुंकूगु संकेत खनेदु । उकिं गाजलं दा:गु चा अतीतपाखें पलायनया दसि ख: धायेगु जूसा सरासु (२०२३) प्रतिभासित हिलायात न्हूधा: बीगु छगू सुस्पष्ट चिं ख: ।

छम्ह जक कविया आधुनिक कवितामुना सफूया रूपय् पिदंगु *सरासु* (१०८६) यात नेपालभाषा आधुनिक कविताया छगू कोशल्वहंकथं कयात:गु दु । नांजा:म्ह समालोचक माणिकलाल श्रेष्ठजुं "न्हू कविताय् प्रतिरोध-साहित्यया रूपय् व:गु कवितामध्ये पूर्ण वैद्यया 'सरासु' नं छगू न्हू पला: ख:" धयादीगु दु ।

कवि पूर्ण वैद्य ल्यूल्यू योगेन्द्र प्रधान, डा. आनन्द जोशी, सुन्दर मधिक:मि, श्यामसुन्दर सैंजु, बुद्ध साय्मि, सुदन खुस:, नारद वज्राचार्य, सुरेश किरणआदि मेमेपिं आपालं आधुनिक कविपिं खनेदत । उपिंमध्ये आधुनिकताया लँपुइ पला: न्ह्याका: आधुनिक कविताया प्रतिनिधित्व यानादीम्ह छम्हयां छम्ह नेपालभाषाया कवयित्रीकथं मय्जु प्रतिसरा साय्मियात काय्मा: । यद्यपि वय्क:सिबें न्ह्य: पद्य कविया रूपय् नारायणदेवी श्रेष्ठ व गद्य

कविया रूपय् सत्यभामा थें जाःपिं मदुगु मखु । तर वय्कःपिनिगु निरन्तरता मदुगु कारणं नां जक न्ह्यथनेगु अवस्था जुल । शुरुनिसें थौंतक नं निरन्तररूपं न्ह्यांवनाच्वंम्ह मिसा आधुनिक कवि प्रतिसराया पलाःख्वाँय्नं क्वात्तुक थाय् काय्धुंकूगु दु। वय्कःया पलाःख्वाँय् लिनाः न्ह्यांवनाच्वंपिं मिसा कविपिं नं मदुगु मखु तर वय्कःया पलाःख्वाँय्यात हाचांगायावने मफुनिगु यथार्थयात नालामकाःसें मगाः । दकलय् न्हापां 'हिस्याइपिन्त' शीर्षकया कविता पिब्वयाः साहित्यख्यलय् पलाः तया थौंतकं निरन्तररूपं व हे तालं न्ह्यानाच्वनेफुगु वय्कःया विशेषता खः । बहुआयामिक व्यक्तित्वया धनी वय्कः नेपालभाषाय् जक मखु नेपालीभाषाया साहित्यख्यलय् नं नांजाः । वय्कःया थीथी व्यक्तित्वयात बिस्कं हे कुलेगु आवश्यकताला दहे दु, तर थन वय्कःया कविता दुनेच्वंगु विम्बयात छकः कुलेगु कुतः जुइ ।

छम्ह मिसाया थीथी रूप दयाच्वनी । मिसा, छम्ह म्ह्याय्मचा, भौमचा, उकीनापनापं प्यपुना वइगु थीथीकथंया रूप, अले संसारय् दकले तःधंगु खँग्वः मां। छम्ह मिसाया थ्व विविध रूपया लागादुने जक लिकुना च्वनेगु मयाःसे मेकथं हे थःगु नं बिस्कं हे अस्तित्व दुगु खँयात थःगु व्यक्तित्वया माध्यमं समाजय् प्रतिस्थापित जुयादीम्ह अस्तित्ववान् छम्ह मिसा सचेत सर्जक खः प्रतिसरा सायमि । छेँज्याय् जक जीवन फुके मयःगु वय्कःया तातुना, आखः ब्वनाः सःस्यूया दसु ब्वयत अफिसय् नं ज्या यानादीम्ह अले थःगु जीवनयात छेँज्या व अफिसयात फ्याना नं ल्यंदुगु छुं भतीचा ईयात, धाय् द्यनेमाःगु इलय् मद्यंसे ज्यापाखें चाःपाःवःगु ईदुने थःत सुचुकाः थःगु व्यक्तित्व न्ह्यब्वयादीम्ह छम्ह साहसी मिसा सर्जक खः । अले थःगु नुगःदुने जूगु थीथी घातप्रतिघात व नुगःदुने कःगु मलःयात च्वसाया ल्वाभः न्ह्याकाः मिसा सर्जकपिनिगु निंतिं छगू हःपाः जुयादीम्ह वय्कलं च्वयादीगु आपालं कविताय् छेँज्या याय्बलय् छ्यलीगु थीथी ज्याभःत, अवस्था व परिस्थितित नापं अफिसय् छ्यलीगु थीथी वस्तुयात व मचाय्कं हे नेवाः संस्कार व नेवाः संस्कृतियात नं पाय्छिकथं विम्बया रूपय् छ्यलादी । विम्बया दृष्टिं जक स्वय्बलय् वय्कःया कवितां वय्कःया गुकथं म्हसीका बियाच्वन धइगु खँ क्वथीक बीत ताःलाइ वा ताःमलाइ थ्व थःगु थासय् दु। अथे जुया वय्कःया कवितायात विश्लेषण यायन्ह्यः कविं स्वयंया कविता सम्बन्धी धारणा व वय्कःया कवितायात कया नांजाःपिं कविपिं, समालोचकपिन्सं वय्कःयात गुकथं न्ह्यब्वयातल धइगु खँ छत्वाः थन न्ह्यब्वय् पाय्छि ताया ।

कविता गुकथं न्ह्यब्वय् लात धयागु सन्दर्भय् वय्कःया न्हापांगु कविता कृतिदुने थःगु खँ तय्गु भ्वलय् धयादीगु दु -"रीतिथितिया बल्लाःगु पंजःया दुने मुनाच्वंगु उकुस मुकुसयात सासः थें ब्वयत स्वया। भ्रीके भ्रीगु भाय्पाखे तनावनाच्वंगु मतिना व थौंयागु गथःमथःचिंगु नियम-कानूनं यानाः जिगु थ्व आताहाँ च्वंगु नुगलय् गबलें पा जुया बाः वइगु। धू जुया ब्वदयावइगु, गबलें मलः जुया कः वइगु। तर छगू बन्धन दु भ्रीके लिचिले माःगु परिस्थितिया । भ्रीगु नुगलय् यक्को उलः मुलः दु लाफः पिया नइच्वनीथाय्, भुत स्वया बौ तया च्वना थौं भ्रीनं।"

अथे हे वय्कःया मेगु कविता कृति *तिकिनंगु मिया* पानाय् च्वयादीगु दु -"छम्ह च्वमिं थःगु चाकःछिंया लकस च्वइ, मिखां खंगु, न्हाय्पनं न्यंगु, नुगलय् स्याःगु, हियूगु, थुंदिइगु आदि आदि....."

समीक्षाया भ्वलय् प्रा. माणिकलाल श्रेष्ठजुं वय्कःया कवितायात स्वब्वय् ब्वथलादीगु दु -

१. **मतिना** - मां देय् व थःगु मां भाय्यात कायेगु प्रवाह वःगु दु । अले भाषा प्रेमं मुक्कं भाषा प्रेम मजूसें बहुसंख्यक जनताया मुक्तिया महान उद्देश्यय् दुबिकेगु प्रवाह वःगु दु । २. **व्य□** - ...श्रमिक जनता व निम्न मध्यम वर्गीय बुद्धिजीवितय्त यानाच्वंगु वर्गीय शोषण व दमन, देशया विभिन्न जाति प्रति असमानतया

पक्षपातपूर्ण व्यवहार खनाः नुगलय् कःतिं किउगु तायका च्वंपिं कविपिनि भाषाय् तीब्र व्यङ्ग खने दुगु थौंया विशेष रूप खः । ३. चुनौति बीम्ह शत्रुयात पर्दाफास यायेगु, अले जनताया अधिकारया पँलिना ल्वाइपिं योद्धातय् पँलिना अडिग जुया मग्यासें शत्रुया सामना यायेगु उत्साह प्रवाह दुगु ।

कवि पूर्ण वैद्य – "प्रतिसरा थःहे थःगु नाराया छगू प्रतिलिपि खः । ...थः दुने स्यानाच्वंगु घाःयात थम्हं खनागु अन्याय्या विरूद्धय् पाठकया जन-अदालतय् कविताया भासं छगू नालिस भों न्ह्यब्वयूहःम्ह छम्ह सशक्त सकृय मिसा प्रतिसरा ...।"

समालोचक कृष्णचन्द्रसिंह प्रधान – '...समकालीन न्हूपिं कवितय्गु पुचलय् कवयित्री धाय्काः मखु, थौंया पुस्ताया प्रतिनिधि कवि जुयाः कविताया ख्यलय् थःगु थाय् सुरक्षित यानादीगु दु ।"

प्रा. प्रेमशान्ति तुलाधर – "...न्हापा थें नालिस भों ज्वना घुस्याःम्ह न्यायाधीशयाके हे न्यायया नितिं ल्हाः जोडे याःवनीम्ह छम्ह निरीहम्ह मिसाया रूपय् मखु न्यायाधीशयात हे नसिहत बीफुम्ह, थौंया समाजयात हाथ्या क्यनेफुम्ह बच्छि आकास तपुया च्वंपिं, बच्छि धरति क्वबियाच्वंपिं मिसातय्गु प्रतिनिधित्व याइम्ह सशक्तम्ह कवयित्रीया रूपय् अझ देया सकारात्मक परिवर्तनप्रति संघर्षरतम्ह परिवर्तनप्रति अटल विश्वास दुम्ह कवयित्रीया रूपय् पिदना दिल ।"

पुष्प चित्रकार – "...प्रतिसराया कविता थौंया विसंगति समाजया उपज खः, हिमिचागु सःया सम विसम खः ।....नाइसे छाइसे तर छाःगु उद्गमय् व्याक्क ब्वमितय्गु नुगलय् कयाच्वंगु थौंयात गुन्हुहुँ न्वकाः दीर्घकालीन चेस्ना बीगु कलाया अभिव्यक्ति हे प्रतिसराया कविताया म्हसीका खः ।"

वयकःया कविताय् छ्यलातःगु विम्बया बारे दुवालेन्ह्यः विम्बया म्हसीका व विकासक्रमया बारे न्ह्यथनेगु सान्दर्भिक जुइ । विम्ब खँग्वः पाश्चात्य साहित्यपाखें वःगु छगू अवधारणा खः । खँग्वःकथं विम्ब धैगु किचः, किपा, न्हाय्कं, लिजः आदि खः । साहित्यय् विम्ब धाय्बलय् 'काव्यविम्ब' यात थुइकी । सृजना याइम्हेसिया नुगः दुनेच्वंगु मानसिक किपाःयात मूर्त रूपं क्यनीगु चित्रात्मक भाषा हे विम्ब खः । थुकिया विकास व विस्तार कलाक्षेत्रय् शुरुजुइधुंकाःजक साहित्यया थीथी विधाय् क्रमिकरूपं विकास जुयावंगु खः । विम्बया प्रादुर्भाव व विकासया इतिहास स्वय्बलय् थ्व न्हापां पश्चिमय् कला तथा साहित्यय् विम्बया विकास जुइधुंकाःतिनि विस्तारं पूर्वया काव्यविधाय् छ्यलेगु याःगु खनेदु । सन् १९०८ निसें १९१९ तक जक बय्बय् जूगु थ्व विम्बवादी आन्दोलन थ्वयां लिपाया इलय् भचा कमजोर शिथिल जुयावंसां विश्व साहित्यय् धाःसा थुकीया तःधंगु प्रभाव लात गुगु प्रभाव हिन्दी, नेपालीभाषाया साहित्यख्यलय् लात । अथे हे नेपालभाषा काव्य ख्यलय् नं लाइगु स्वाभाविक हे जुल । व हे स्वाभाविकता दुने थन प्रतिसराया कविताय् छ्यलातःगु विम्बया बारे कुलेगु कुतः जुइ ।

आधुनिक कविताया छगू विशेषताकथं 'जि' विम्ब छ्यलातःगु खनेदुथें प्रतिसराया आपालं कविताय् नं 'जि' विम्ब छ्यलाःतःगु दु । थ्व 'जि' गनं देय्या परिस्थितिया प्रतिनिधित्व याः धाःसा गनं सामाजिक, आर्थिक नापनापं राजनीतिक रूपं प्रताडित जूपिनिगु प्रतिनिधित्व जू । आपालं थासय् कविया अभिव्यक्ति पहकथं छम्ह स्वाभिमानी जुया म्वाय्योम्ह तर थीथी समस्या जक मखु थः जःखः च्वंपिं थः नालाः तयापिन्सं याइगु व्यवहारं नुगः हिइयाः पिज्वयत्यंगु ख्वबि प्वःचिनाच्वंपिं मिसातय्गु प्रतिनिधित्व याःगु दु । अले उलि जक मखु 'जि' विम्बं अवस्थाबोध पीडाबोध जक मयासे उकिया लिच्वःकथं क्वात्तुक पलाः न्ह्याकाः प्रतिकार याय्गु दृढता नं प्वंकातःगुलिं कविता भावया उच्चता खनेदु । चेतना इनाबीगु व थःगु चेतना कुत्तुकुलाः

मेपिंत नं थनाबीगु प्रवृति खनेदु। थुकथंयानुगलय् थ्यूगु छुं दसु थन न्त्यब्वयूगु जुइ।

१.
जिपिं न्हूगु शक्ति थौंया
थ्व मि च्याःगु मिखात
पक्षपात छगू छगू-ल्याःखायेतिनि छन्हु जिमिसं स्वये
कन्हय् जिमिगु ल्हाःतं सु बिस्युं वनी ?
(हिस्याइपिन्त-'जि छकू नालिस भों')

२.
धुँया छ्यंगुलिं न्ययाच्वंपिं ध्वंतयूत
इमिगु छ्यंगू उला बी मास्ते वः
(जितः छकः ल्याःखाये मन दु)

३.
चप्फुना का, चिम्तां याकनं-मग्यासे याकनं
ख्वबि झसुकालं फू फू यानाः
गन सुल्यां झीगु घालय् न्यायेगु त्वःती ?
(थ्व म्वाःम्वाःपिं उइगु-झिझांदंगु दिप)

४.
तर जितः जःजक ह्वलां मगाः
जिं सेत्थाक पुका बी माः
… …

सत्य त्याइ छन्हु न्हापा, छन्हु लिपा
म्ह न्यलाहे वनेमाःसां, अस्तित्व गनं न्यली ?
लक्ष गनं नौ जुइ ? (लक्ष-न्यलावनाच्वंगु इताःया)

५.
चफुइत स्वइगु व ल्हाःतयूत
झीगु छप्पँ छम्हूया मूस्याःया मिजलय्
सुकूला यायेमाःगु दु (ह्याउँ क्वखा-झीगु त्याकबाः)

६.
तर बिचाः याय् मते छं-
जि
छम्ह प्याखंम्वः छंगू पाल्हाःयाम्ह धकाः
… …
छंगु अहंकारया मिइ तिकिनने फुगु
जि लः नं खः-
थःगु हे सि स्वाँया हः हलय् जाया च्वनागु।
(प्याखं ल्हुया च्वंगु सिमा-'तिकिनंगु मि')

७.
गुलि हुल उलि हे प्यपुनाच्वंगु बाखं थें
गुलि त्वपुल
जि। (ईया न्हाय्कनय् खने दुगु खायूगु सत्य)

८.
बच्छिं मयाक विश्व ब्रम्हाण्ड ल्त्वना च्वनागु
जिं ल्हाः लिकाय् बलय्
छु छ जक ल्यनी ?(छंगु मलखं नुगः झनेवं)

९.
विरक्ति वाक्कु छिनाः
मि त्वपुया च्वनागु -
प्याःगु मिखा जि
प्याःगु मिखाया मि जि (प्याःगु मिखाया मि जि)

१०.
जिगु आखग्वः तयूगु लुमुगु क्वाःजलं चेतनाया
कन्हय्या वइगु वैंश
थौं या ला पसःया लापाँय् ज्वी थम्वालेमा
(वर्तमानया साःगालय् जीवन पानाच्वंम्ह भविष्य)

११.
लुँ यात लुँ,
ली यात ली यानाः,
छुयाः नाय्के फुम्ह मि व,
मग्यासें च्यानाः-
कसर नाय्काः नम्बरी जुइगु ई–
वइगु गब्ले थें?
तर ई - व
मवसें ला मगाः,
जिं थौं -
व हे ई पिया च्वना।(व ई पिया च्वना)

वय्कःया निगू कविताकृतिदुने च्वंगु ६६ पु कविता छुछु विम्बया प्रकारय् लाः धयागु खँ बःचाहाकलं जक तय्गु कुतः जुइ । सामाजिक, राजनीतिक, आर्थिक व जीवन जगतया थीथी ख्यःपाखें नं विम्बया रूपय् छ्यलीगु जूगुलिं विम्बया ताजि नं थुलि हे धकाः क्वःछीफुगु अवस्था मदु । अथेसां मूलरूपं छुंछुं विम्बयागु नां न्ह्यथनातःगु दु । व हे कथं कविया कवितायात छुछु विम्बदुने लाः धइगु खँ दसुया रूपय् जक न्ह्यब्वय्गु कुतः जुइ । विस्तृतरूपं यायबलय् छगू सफू हे तयार जुइफु । उकिं थ्व च्वसुइ छु छु कविता छु छु विम्बदुने लाः धयागु विचाः न्ह्यथनेगु जक कुतः जुइ ।

(क) समसामयिक यथार्थ विम्ब

समसामयिक वा समकालीन युग जीवनपाखें कयातःगु यथार्थपरक विम्बयात समसामयिक यथार्थपरक विम्ब धाइ । युगजीवनया बेथिति व विकृतिं दयावइगु थीथी भाव व्यक्त याइगु प्रायः थुजाःगु विम्बत राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक आदि क्षेत्रया सन्दर्भपाखें काय्गु याइ । व्यक्तिगत स्याःचाःया रूपय् न्ह्यथनीगु अभिव्यक्तिदुने नं थुजाःगु समसामयिकि विम्बत छ्यलेगु याः, नापनापं वर्तमानबोध व विद्रोह न्ह्यथनेयात नं थुजाःगु विम्ब छ्यलेगु याः । थुकथंया विम्ब छ्यलातःगु प्रतिसराया कवितामध्ये क्वय् न्ह्यथनाकथं लाःगु दु -

१. हिस्याइपिन्त, २. जित छकः ल्याखाय् मन दु, ३. भ्ती कू दःगु ई, क्वपुं नवःगु न्हू, ४. बुद्धया जिगु थ्व देशय्, ५. वर्तमानया साःगालय् जीवन मालाच्वंम्ह भविष्य, ६. महल व भिखाया छ्पु बाखं, ७. छगू बयान जिगु, ८. थःगु स्वार्थया विष तीजक सःपिन्त, ९. जिगु भाव नाप, १०. दुईंनी तताया थौं व कन्हय् व ११. छगू हाथ्या ।

(ख) प्राकृतिक विम्ब

प्रकृति जगतं कयातःगु विम्ब प्राकृतिक विम्ब खः । मानव निरपेक्ष सौन्दर्य सत्ताया रूपय् प्रकृतियात अवलोकन यानाः उकिं हे काव्यय् छगू सौन्दर्य चेतनाया किपाः न्ह्यब्वय्गु हे प्राकृतिक विम्ब आयोजना खः । प्रकृतिया ऋतुचक्र, खुसि, गुँ, पर्वत, सुथ, बहनी, पुखू, भ्वाला, आदि व उकिया अनुभूतिजन्य भावपाखें कयातःगु विम्ब प्राकृतिक विम्ब खः । थुज्वःगु विम्ब छ्यलातःगु कवितात थुकथं दु -

१. स्वांनय् जिं थौं जीवन ख्वःगु खना, २. छु थ्व हे प्रकृतिया कानून, ३. थम्हं पितिंकाच्वंम्ह थः, ४. तिमिला छ सु खः ?, ५. वामाया किचलय्, ६. छ म्वानाच्वंगुया चिं, ७. चितवन नापया छगू सुलाकासा, ८. स्वां थ्व थ्वं ।

(ग) प्रतीकात्मक विम्ब

विम्बदुने प्रतीक दयाच्वंगु नापं प्रतीक विम्बीय रूपय् न्ह्यथनातःथें जाःगु अभिलक्षणत थुकी खनेदइ । विम्ब व प्रतीक छगू थें च्वंसां इपिं निगू दथ्वी पाः । फुक्क प्रतीकत विम्ब जुइमखु अथेसां फुक्कधैथें विम्ब प्रतीकात्मक खनेदयाच्वनी । प्रतीकात्मक विम्बय् किपाः न्ह्यब्वयातःगु खनेदइ । थुजाःगु विम्ब छ्यलातःगु कवितात थुकथं दु -

१. क्वँय्या म्यूजियम खतं नःगु ज्याभलं जाःगु, २. माःबूगु शान्तिया नुगः, ३. लक्ष न्यलावनाच्वंगु इताःया, ४. तातुनागु आज्जु तापाना वनाच्वंगु सि, ५. जीवनय् गथः - छगू ह्यूपाः, ६. जीवन छता क्वाःघासा, ७. द्योपाःलाःयात न्ह्यसः, ८. प्याखं ल्ह्याच्वंगु सिमा, ९. स्वयम्भुया त्वाथः जःखः जीवनया लू, १०. लुमन्तिया अगिंमथः, ११. छंगु मलखं नुगः झनेवं, ११. हिजा ह्यूह्यूं, १३. ब्यक्वःगु मिखातय् न्ह्योने - जि, १४. जिगु विश्वास हाः वइच्वन ।

(घ) पौराणिक (मिथकीय विम्ब)

देव्याख्यान वा द्यःपिनिगु चरित्रय् आधारित गम्भीरता व उदात्ततां जाःगु एवं लोक विश्वास व आस्थानापं दुगु विम्ब पौराणिक विम्ब खः ।

धार्मिक अभिव्यञ्जनाया किपाः ब्वइगु जूगुलिं नं थुजाःगु विम्बयात धार्मिक विम्ब नं धाः । मिथकीय विम्बयात आदिम विम्ब नं धाः । थ्व विम्बयात मेमेगु कथंयागु गथेकि पौराणिक, निजन्धरी, ब्रम्हाण्ड, आद्‌भुतिक विम्ब आदि विम्बय्‌ समाहित यानाः ब्वथलेगु चलन नं दु । मिथकीयताया लिधंसाय्‌ ब्वथःसां थुकी फुक्क विम्बत स्वतन्त्र जुयाः अस्तित्वय्‌ दयाच्वनी । थुजाःगु विम्ब छ्यलातःगु कवितात थुकथं दु -

१. व पोक्तांगु इतिहास लापाँय्‌ मदु ग्वाखया, २. छपु चिनाखँ, ३. जि छकू नालिस भों थौंया अड्डाय्‌, ४. हीसेच्वंगु घाः दुपिनिगु थाय्‌, ५. भ्फेल्लाकासां भ्वय्प्यूगु दुघाः, ६. गनं शान्ति पर्व च्वया मतःगु महाभारत जि ।

(ङ) पारदर्शीविम्ब

स्वच्छ यचुगु लः वा मेगु छुं न्हाय्‌कं आदियात काव्यविम्बात्मक रूपं न्ह्यथनातल धाःसा व पारदर्शी विम्बया अभिलक्षण खः । थ्व विम्ब यचुगु लः वा न्हाय्‌कंथें अथवा मेगु पारदर्शी वस्तुपाखें कयातःगु जुइ । थुजाःगु विम्बत प्रस्तुत अप्रस्तुत निगू रूपय्‌ खनेदइ । प्राकृतिक चित्रण याइगु भ्वलय्‌ नं थुजाःगु विम्ब वइ । तस्सकं यथार्थगु अर्थात्‌ गथे खः अथे हे प्रतिविम्बात्मक रूपय्‌ नापं थुजाःगु विम्बया उपस्थिति दइ । न्हाय्‌कनं छुं प्रतिविम्बयात क्यंथें थुपिं पारदर्शी विम्बत छायात्मक नं जुइ । थुजागु विम्ब छ्यलातःगु कविता थुकथं दु ।

१. न्हाय्‌कं छ दुने, २. ईया न्हाय्‌कनय्‌ खने दुगु खायुगु सत्य, ३. लःया सुलाकासा ।

(च) ब्रम्हाण्ड विम्ब

सृष्टिचक्र व प्रागैतिहासिक सन्दर्भ समेतया दुग्यंगु अभिव्यञ्जना दुगु, ब्रम्हाण्ड विम्बया ताजि आपालं दु । थुज्वःगु विम्बत सृष्टिचक्र, इतिहास व मानव विकासया सन्दर्भय्‌ नं खनेदु । भूगोल, खगोल, भूगर्भ, इतिहास, कालप्रवाह, ग्रह-नक्षत्र आदिनाप सृष्टिचक्रया ह्यूपाःनापं स्वापू दुगु विम्ब थ्व दुनेलाः । थुजाःगु विम्ब छ्यलातःगु कवितात थुकथं दु ।

१. भुखाय्‌ला अन नं ब्वइ - गन सरासु मदु,

२. भुखाय्‌ ब्व्या पुसा दक्को थमल्हाय्‌मा ।

(छ) सांस्कृतिक विम्ब

सामाजिक व सांस्कृतिक रागयात अभिव्यक्त याइगु विम्बत सांस्कृतिक विम्ब खः । प्राचीन संस्कार व रीतिरिवाज, थी थी सांस्कृतिक मूल्य व मान्यतात नापं भ्फीगु अवचेतन मनय्‌च्वंगु पारम्परिक संवेदनात, गुकी भ्फीगु प्राचीन संस्कारत दयाच्वनी । थजागु विम्ब छ्यलातःगु कवितात थुकथं दु -

१. थ्व जेलय्‌ जि थौं अनसन च्वनाच्वना, २. थ्व म्वाःम्वाःपिं उइगु - भ्फिंभ्फादंगु दिप, ३. पाच्चा लासाय्‌ फ्यतुके-मियात, ४. ह्याउँ क्वखा - भ्फीगु त्याकबाः, ५.. न्हूदँ, ६. ला व लुसि बाःगुया घाः - जि, ६. न्हूदँ नस्वाय्‌वं ।

ज) प्रणय विम्ब

प्रणयराग न्ह्यब्वयातःगु विम्बत प्रणय विम्ब खः । प्रणय विम्बय्‌ भावुकता, श्रृङ्गारिकता व गनगनं स्मृतिविम्ब नं दइगु, एकान्त आदि प्रणयविम्बया मूल विशेषता खः । थुजागु विम्ब दुगु कविता छपु जक खना । व खः १. लुमिन्तिया श्रद्धा स्वां ।

(भ्फ) निजी विम्ब

आपालं छ्यलेधुंकूगु व परम्परागत विम्बसिबें बिस्कं पहःयागु विम्बयात निजी विम्ब धाइ । थुजाःगु विम्ब स्वनिर्मित विम्बया रूपय्‌ म्हसीकी । खय्‌तःला फुक्क विम्ब स्रष्टापाखें निर्मित जुइगु जुयाः फुक्कं स्वःनिर्मित विम्बदुने हे लाःवः अथेसां कविताय्‌ विम्बया छ्यला वा विम्ब सिर्जनायात हाकनं सिर्जना याःगुकथं नालातःगु दु । विम्बयात सिर्जना धाय्‌गुसिबें पुनःसिर्जना धाइगुलिं थुजाःगु

विम्बयात निजी विम्ब धाःगु जुइफु । तःकमछि व हे विम्ब छ्यलेधुंकूगु जूसां स्रष्टां बिस्कं पहलं, विशिष्ट व न्हूगु रूपं छ्यल धाःसा प्रयोग क्षमताया लिधंसाय् निजी विम्ब धाय्‌फु । स्रष्टां ज्ञानविज्ञान, सामाजिक व अन्य प्रविधि विषय क्षेत्रपाखें विम्ब ल्ययाः न्हापां प्रयोग याइगु विम्ब सामान्यतया निजी विम्ब खः अले थुकियात कल्पित व प्राथमिक विम्ब नं धाय्‌गु याः । छम्ह स्रष्टां सिर्जना याइगु निजी विम्बया लिधंसाय् व मेम्हसिबें अलग हे खनेदइ व थःगु विशिष्ट म्हसीका बी । निजीविम्बया सिर्जना याइबलय् स्रष्टां थःगु जीवनवृत्त व परिवेशपाखें विम्ब ल्यइ । विम्ब सिर्जनाया सन्दर्भय् निजी विम्बया महत्व दु । निजी विम्बत स्रष्टाया थःगु विशिष्ट परिचायक तत्व नं खः । थुजागु विम्ब छ्यलातःगु कवितात थुकथं दु -

१. प्याःगु मिखाया मि जि, २. धुलं जितः जिन्दगीया अन्तिम सत्य कं वई, ३. व ई पियाच्वना, ४. ब्वनापौया न्ह्यसः, ५. छ्यनय् मि फया म्वानाच्वंगु सत्य, ६. कवय्, ७. एशिया हि ख्वःगु बुँइ, ८. पेण्डुलमय् थानाच्वंगु जीवन, ९. न्हू धइगु खोल मखु, १०. ल्वापुया त्याकबाः, ११. इनाप, १२. दुख वाइभनं, १३. दुरु त्वनाः विष ल्ह्वइम्ह ताहाःयात ।

थुकथं कवि प्रतिसराया कविताय् छ्यलाःतःगु विम्बयात थीथी ताजिकथं न्ह्यथनागु जूसां छपु हे कविताय् छगूकथंयागु जक विम्ब मजूसे थीथीकथंया विम्ब नं न्ह्यथनातःगु दु । विम्बया छ्यलायात थीथीकथं व्याख्या याय्‌फु । न्ह्याग्गु हे जूसां कविया सृजना विम्बया ल्याखं जक मखु मेमेगु दृष्टिकोणं नं थःगु अनुभूतियात अभिव्यक्ति बीगुली तस्सकं ताःलाःगु खनेदु । छपु निपु कविता त्वःताः आपालं कविताय् विम्ब प्रतीकया लँपुं थःगु नुगःखँ स्याच्चुक तय्‌फुगु खनेदु । थुपिं विशेषताया हुनिं हे वय्‌कलं नेपालभाषाया आधुनिक कविताया ख्यलय् सशक्त उपस्थिति क्यनेफुगु खः । भविष्यय् वय्‌कःया मेमेगु कवितामुना नं पिदनी धकाः आशा काय्‌छिं ।

सन्दर्भ धलः

गौतम, लक्ष्मणप्रसाद, विसं २०६०, *समकालीन नेपाली कविताको विम्बपरक विश्लेषण* । काठमाडौं : साझा प्रकाशन ।

जोशी, आनन्द, नेसं ११३५, 'विम्बया विकासक्रम व थौंया हाइकुइ समसामयिक यथार्थ विम्ब', *नःलि,* ९:१२:७८; १६-२६ ।

प्रधान, कृष्णचन्द्रसिंह, नेसं १११६, *पलाःचिं लिना* । यँ : नेपालभाषा एकेडेमी ।

सायमि, प्रतिसरा, नेसं ११०६, *जि छकू नालिस भों* । यँ : दिपक मानन्धर ।

- - - नेसं ११२१, *तिकिनंगु मि* । यँ : नेपालभाषा मिसा खलः ।

स्वयम्भू पुराण व नागया प्रसङ्ग

- उपप्रा. वज्रमुनि वज्राचार्य

पृष्ठभूमि

छुं नं संस्कृति निर्माणया आधार धैगु उगु थाय्या भूगोल, मौसम, धर्म, राजनीति, आर्थिक, शिक्षा, पेशा खः । नेपाः कृषि प्रधान देय् खः । कृषिनाप स्वापू मतःसे मनूतय्गु जीवन सुथांलाक न्ह्याकेफइमखु । जीवन सुथांलाक न्ह्याकेगु माध्यम धैगु हे धर्म खः । धर्मयात पालना याकीगु कानून धैगु हे धर्मग्रन्थ खः । विद्वान्, प्राज्ञ, धर्मगुरुपिन्सं अनया मनूतय्त ल्वय्क उगु थाय्या राजनीति, भूगोल, मौसम, जीवनशैली, समाज, अर्थ, पेशायात ल्वय्क अध्ययन यानाः धर्मग्रन्थ च्वयातःगु जुइ । छुं नं अभिलेख (साहित्य, धार्मिक ग्रन्थ) धैगु उगु ईया हुयावनाच्वंगु, धुलं गयाच्वंगु अस्पष्ट किपा खः, गुकियात सफा यानाः, बांलाकाः ब्वनेफत धाःसा अझ स्पष्ट किपा खनेदयावइ ।

नेपाःया संस्कृति स्वय्बलय् अप्वः हे कृषि पेशानाप स्वापू दु । कृषियात माःगु वस्तु, कृषिं उत्पादन जुइगु वस्तु वा ईयात ल्वय्क संस्कृति निर्माण जुयाच्वंगु दु । स्वनिगःया प्रमुख बालीकथं वा व छ्वयात कयातःगु दु । असार महिनाय् वा पीगु शुरु जुइगुलिं वस्वयांन्ह्यः जेष्ठशुक्ल षष्ठि (सिथिनखः)खुन्हु म्ह्यायम्स्त सःताः थीथीकथंया वः नकेगु याइ । गथांमुगःबलय् बुँइ वा पीगु ज्या सिधय्काः छेँया फोहर दक्व चीकाः सुचुकुचु यानाः, उगु दिंनिसें नखःचखः, जात्रापर्वनापं धर्मया अभ्यास यानाः जीवनयात अःपुक स्वाय्गु माध्यम नेवाःतय्सं नालाकयाः वयाच्वंगु दु ।

नेवाःतय्गु जीवन दर्शन इमिसं यानावयाच्वंगु संस्कृतिं नं क्यं । जीवन घःचाः खः । जीवनय् काय्गु जक मखु, बीगु नं याय्माः । का जक कयाः बी मसल धाःसा तयां तय्थाय् दइमखु, बि जक बियाः गनं वइगु मन्त धाःसां थःके फुनाः वनी । जीवन कालबिल खः । सुनां थःत ग्वहालि याःसा उम्ह मनूयात नं माःगु इलय् ग्वहालि याइ, थःत जीवनय् ग्वहालि याःगु वस्तुयात हे छाय् मजुइमा सुभाय् बिइमाः, बियाच्वंगु दु । मोहनीबलय् थःत जीवनय् उपयोगी जूगु वस्तु, पेशानाप स्वापू दुगु वस्तुयात पूजा यानाः दच्छिया छकः न्ह्यधाः यानावयाच्वंगु दु । थःगु पेशा न्ह्याकेत ग्वाहालि ब्यूपिं ब्यां, ताहा आदियात नं सुभाय् बियाः नखःचखःत हनावयाच्वंगु दु । थुपिंमध्ये नं कृषिनाप प्रत्यक्ष स्वापू दुम्ह प्राणि ताहा व ताहाया विषयस विभिन्न धर्मग्रन्थय् नं न्ह्यथनातःगु दु । उकीमध्ये स्वयम्भू पुराणय् नागया प्रसंग व नागनाप स्वापू दुगु संस्कृतियात थन न्ह्यथनेगु जुइ ।

धर्मय् ताहा (नाग)या थाय्

नेपालमण्डलय् नेवाः समुदायदुने हिन्दू, बौद्ध, मुश्लिम व क्रिश्चियन धर्म हनीपिं दु । हिन्दू धर्मय् नं द्यःपिनिगु आसन, बाहनया रूपय् ताहायात छ्यलातःगु दु । जलाशयन विष्णुया आसनया रूपय् ताहा दु, विष्णुया च्यागू अवतार कृष्णयात वर्षात्पाखें रक्षा याय्त कुइकूम्ह नं ताहा

हे खः, कृष्णयात स्यायत संम्ह नं ताहा हे खः । उगु इलय् कालीययात दमन यानाः स्यानाबिल । अथेहे महाद्यःया जनैया रूपय् ककुइ हिनातःम्ह नं ताहा हे खः । वथेतुं बौद्ध धर्मय् नं शाक्यमुनि बुद्धं ज्ञानप्राप्त याय्धुंकाः थःम्हं सय्कूगु ज्ञान सुयात कंसा जी धकाः विचाः यानाच्वंगु इलय् वा वःबलय् मुचलिन्द नागं कुइकूगु, शाक्यमुनि बुद्ध जन्म जूगु इलय् आकाशं नन्द उपनन्द नागराजां जलधारा हाय्कूगु, सुजातां क्षीर भोजन याकूगु भिक्षापात्र नाग भुवनय् यंकूगु, सम्राट अशोकं रामग्राम स्यंकाः बुद्धया अस्थिधातु लिकाय्त्यंगु इलय् नागराजां पनाः लिकाय्के मब्यूगु, अशोक महाराजं काश्मिरय् बुद्धधर्म प्रचार याय्त छ्वःपिं रक्षित, धर्मरक्षित, महारक्षित, महामेन्द्र व भद्रशालायात नागं दुःख ब्यूगु (वज्राचार्य, ११३०: ५), पंच बुद्धमध्ये अमोघसिद्धि बुद्धयात छ्यनय् कुइकाः च्वंपिं न्हय्गः छ्यंया ताहा आदि प्रसंग खनेदु । ताहायात धर्मय् बांलाःगु व बांमलाःगु नितां ज्याय् छ्यलातःगु दु । नेवाःतय्सं ताहा, सर्प, बि, नाग, नां काय् मत्यःम्ह, न्ह्यकां, अजिंगर नं धाय्गु याः । तर ताहा धालकि सामान्यकथं व नाग धालकि द्यःया बहानया रूपय्, न्ह्यकां धालकि न्हिनय् मिखां मखंम्ह, अजिंगर धालकि तत्याःम्ह ताहायात थुइकी । न्हिप्यं च्वाउँसे च्वंम्हेसित नाग धाइसा व न्हिप्यं च्वाउँसे मच्वंम्हेसित ताहाकथं म्हसीकेगु याइ । ताहाया नामं नं नेवाःतय्सं नखः हनेगु यानावयाच्वंगु दु ।

बुंगद्यःया रथ वास्तुकलाय् नं रथया आकार कर्कोटक नागराजया आकारया १२ कु ताःहाकः यानाः दय्केमाः धैगु धारणा दु (नेपाल देशको इतिहास, २०२८: १) । छेँ दय्केबलय् नाग बास यानाच्वंगु छेँयात भिंगुकथं काइ । सामान्यतया छुं नं थाय्या दुने जमीनय् नाग वा ताहा च्वनाच्वनी । उकिं ज्योतिषयात क्यनाः नागया म्हय्, छ्यनय्, न्हिप्यनय् मलाक दय्केगु याइ । नागया बासस्थान स्यंकाः मनूया बासस्थान दय्केत्यंगुलिं क्षमा फ्वनेकथं नागया तिसा नवरत्नयात सिजःया थलय् तयाः ल्हाकाः पूजा यानाः तिनि छेँ दय्केगु याइ (वज्राचार्य, ११३१: ४८-४९) । नेवाः संस्कृति कथं नःरां, सम्यक न्यायकीगु इलय् विघ्नबाधा मवय्केत नाग पूजा याय्गु, ततःधंगु भ्वय्बलय् वा वइ धकाः नागयात धौबजि नकेगु चलन दु । इलय् वा मवल धाःसा नागयात किसलि फ्याय्गु, छाय्गु यानावयाच्वंगु दु (शाक्य, २०४९: ४२-४३) ।

महायानी आचार्य नागार्जुनं नाग भुवनय् वनाः नागपिन्त प्रज्ञापारमिता सम्बन्धी धर्मदेशना याःगु, प्रताप मल्लयात नागवंशया रूपय् कयातःगु, विडुडभं कपिलवस्तुइ आक्रमण याःगु इलय् शुद्धोधनया प्यम्ह दाजुकिजामध्ये छम्ह गान्धार प्रदेश वनाः नागकन्यानाप वैवाहिक सम्बन्ध तयाः अन हे राज्य दय्काच्वंगु खँ, करुणामय नेपाः हय्तः कर्कोटक नागराजां ग्वाहालि याःगु खँ आदि प्रसंग दु । अथेहे नेवाः संस्कृतिदुने नागया प्रसंग यक्व दु । क्रिया समुच्चय क्रिया संग्रहलय् शिल्पशास्त्रसहित वास्तु नाग परीक्षा विधि न्ह्यथनातःगु दु । छेँ दनेत नाग पूजा यानाः शुरु याय्गु, बरे छुइगु इलय् प्यंगू दिशाय् नाग च्वयातःगु प्यंगः कुलिंचां लुनाः स्नान याकीगु, जनैकै वइगु इलय् येँयापिनि इतुंबहालय् नाग पूजा याःवनीगु, झिंनिगू तीर्थय् व्रत दनीबलय् नागया विशेष गुणयात लुमंकाः व्रत न्ह्याकेगु प्रचलन दु । अथेहे आईतबार नागया व्रत च्वनीगु जुगुलिं नाग पूजा आइतवार याय्मज्यू धैगु विश्वास दु । नागयात पुँइ हाइबलय् वैद्यपिनिगु सल्लाहकथं छ्यं व न्हिप्यं गुखे स्वयाच्वंगु खः धैगु सीकाः जक पूजा याय्गु प्रचलन दु । नागं स्वलाय् छकः दिशा हिली धैगु मान्यता दु । पूजा याइबलय् विशेष नियम दु । बुंगाः जूसा गुप्वीं, खुसि जूसा झिंछप्वीं, ध्वंप्वाः जूसा न्हय्प्वीं तयाः पूजा याइ । पूजाय् मत, धुं, धुपाँय्, घ्यः कस्ति छयले मज्यू, तर भुइसिन्हः, पालाः (पाःलाःयात नागया नसाकथं काइ) तयाः पूजा याय्माः धैगु विश्वास दु (शाक्य, २०४९: ४१-४६) । अथेहे वास्तुकलाय् नं नागयात यक्व थासय् छयलाःतःगु दु । द्यःया तोरणय्, नारायणया आसनय्, हितिइ, पूजा याइबलय् चाया कुलिंचाय्

नाग तयात:गु दइ । अष्टमंगलमध्ये छगू मंगलकथं नागयात च्वय्गु याइ । धर्मधातुया छचा:खेरं जनी थें नाग हिनात:गु दइ । चैत्यय्, पंचबुद्धया छ्यनय्, महाद्यःया ककुइ नं नाग तयात:गु दइ । नागयात द्वेषया चिंकथं कया: उकियात नियन्त्रणय् तय्फुसा मनूया लागि हितकारी जुइ धैगु प्रतीकात्मक अर्थय् नागयात कया:त:गु दु ।

नागया प्राचीनता

नागयात जल, स्थल प्राणीया रूपय् काइ । जमीनत:लय् ल: दुगु थासय् प्वाथं चुया: न्ह्यांवनीम्ह प्राणी जूगुलिं जमीनदुने ल:या स्रोत माला: हिति हाय्केगु ज्याय् नं ग्वाहालि याइ । नेपालयात तिब्वतीतय्सं 'नागद्वीप' नं धाय्गु या: । थुगु थाय्यात नागबास दह, बासुकि नागराजाया थाय्या रूपय् कयात:गु दु । उकिं दकले न्हापां थ्व भूमिइ राज्य या:पिं जाति नं नाग जाति हे जुइमा: धैगु तर्क नं वयाच्वंगु दु । जयस्थिति मल्ल वय्धुंका: पेशागत आधारय् नेवा:तय्गु जात निर्धारण जुल । गथेकि सुजाता जुजुं चीधीम्ह जेन्तीमहारानीया काय्पिन्त राज्य बिया:, त:धीम्ह कला:पाखें दुपिं न्याम्ह काय्पिन्त पित्युंगु इलय् कपिलमुनिया शरणय् च्वंगु व कपिलमुनिं लिपा शाकोटक धैगु सिमा चीका: शहर दय्के ब्यूगु, इमि हे परिवारया छम्ह मिसा कोरी जुया: तय्यंगु लिपा स्वस्थ जूगु कारणं उगु थाय् कपिलवस्तु, कोलियग्राम व अनया जाति शाक्य जुल (शाक्य, १०९८: २१-२६) । उकथं हे नेपालय् न्हापां शासन या:पिं नाग भूमिइ च्वंपिं जूगुलिं अनया वासिन्दा नं नाग जाति जुइगु सम्भावना यक्व दु । नेपालया सर्वप्राचीन, इतिहासकारपिन्सं मान्यता बियावयाच्वंगु सफू धैगु जयस्थिति मल्लया पालय् नेसं ५०९ य् च्वःगु गोपालराजा वंशावली खः । उगु वंशावली १७ निसें ६३ पत्रतक दु । न्ह्यःनेया १७ (ख) पेजतक तनाच्वंगु दु । उकी गोपालवंशयात नेपालया दकलय् न्हापांगु जातिकथं न्ह्यब्वयात:गु दु । तर गोपालराजवंशावलीया न्ह्यःनेया पत्रय् छु दु अनुसन्धानया विषय तिनि । उकिं पुरातत्वविद् व इतिहासकारपिन्सं गोपालवंशसिबें न्ह्यः नागवंशं राज्य या:गु जुइमा: धैगु अनुमान यानात:गु दु । नेपालमण्डलयात विभिन्न धार्मिक ग्रन्थ व पूजापाठया सूत्रय् नं वासुकी नागराज क्षेत्र धका: न्ह्यथनात:गु दु । ख्वपया गुरु पुरोहितपिन्सं ब्वनीगु अद्य वाक्यय् "हिमबत्दक्षिणपादे नेपालमण्डले श्रीश्रीश्री पशुपती सन्नीधाने वासुकी क्षेत्रे वागमत्यां पूर्वकुले श्रीभक्तपट्टने" धयात:गु दुसा, यलय् "हिमवत खण्डे पशुपती सन्नीधान बासुकी क्षेत्रे वागमत्या पश्चिमकुल्यै" धयात:गु दु । अथेहे यँय् "हिमबत्दक्षिणपादे नेपालमण्डले श्रीश्रीश्री पशुपती सन्नीधाने वासुकी क्षेत्रे वागमत्यां पूर्वकुले" धयात:गु दु । अथेहे पुलांगु भजन म्ये थथे दु-

नागया बल नर उत्रपति रे ॥ थुगुलिन बालसुकि दरसन अति रे ॥

अर्थ - नागया वंशय् नर उत्पन्न जुल । थुगु कारणं न्हापां बासुकीया दर्शन याय्माल" (कायस्थ, २०६१: ८)।

नेपालमण्डलया संस्कृति, जीवनशैली, भूगोल आदिपाखें थ्व नागभूमि धैगु स्पष्ट जूगु दु । सुं नं चेतनशील प्राणीं थ: म्वाय्त च्वनेत मेपिं प्राणीयागु ज्यान काय्गु, मेपिन्त विस्थापित याय्गुयात पापया रूपय् स्वय्गु याइ । थौंतक नं नेवा:तय्सं परप्राणीयात दु:ख बीगु मब्यूसे उपकार याय्गुयात धर्म कथं कयात:गु दु । उकिं छुं नं वस्तु स्यंकेन्ह्यः उगु वस्तुयाके क्षमा फ्वनेगु याना: वयाच्वंगु दु । गथेकि मूर्ति दय्केत ल्वहं छ्गःजक गनं लिकाय् मा:सां अनया खानी स्यनी धका: 'योनी पूजा' यानावयाच्वंगु दु । निर्माण यानात:गु द्यःजक स्यंकेमा:सां मनूतय्सं द्यःया छेँ स्यंके मज्यू धका: साया न्यकुलिइ लुँया खोल तया: खिपतं चिना: स्यंकेगु यानावयाच्वंगु दु । अथेहे गनं खालिगु जग्गाय् थ:गु बास छेँ दनेमा:सा नागयात क्षमा फ्वनेगुकथं पूजा याना: वयाच्वंगु दु । अथेहे नेपालमण्डलया मनूतय्गु मूज्या धैगु हे बुँज्या खः । ल: मदय्क बुँज्या संभव मदु । उकिं ल:या चिं नागयात पूजा याना: लय्ताय्केगु पूजा

यानाः लः फ्वनेगु (वर्षापन) विधि यायगु, मलार म्ये हालेगु (शाक्य, ११२८ः ४४) यानावयाच्वंगु दु । थुकथं नेपालमण्डलया विविध क्रियाकलापं नेपालमण्डलय् नागया परम्परा, नागनापया संस्कृति नेपाल उत्पत्ति थें हे पुलां धैगु प्रमाणित जू ।

स्वयम्भू पुराणय् नागया प्रसंग

विश्वभु बुद्धया पालय् स्वयम्भू दर्शन याय्गु लागि केशनी व उपकेशनी नाप वःम्ह मञ्जुश्री नं थुगु नेपालमण्डलय् बस्ती दय्केगु लागि दक्षिणया कोदुवार पर्वत तछ्यानाः स्वन्हु स्वचातक लः पितछ्वय् धुंकाः लःया नापं नागत नं पिहाँ वनेगु भ्वलय् नागतय् जुजु कर्कोटक नागराजा नं लः नापं वने त्यंगु इलय् मञ्जुश्री नं अनुरोध यानाः कर्कोटक नागराजायात धनादह दय्काः अन तय्गु ब्यवस्था यात ।

अथे हे उम्ह हे कर्कोटक नागराजा गुणकामदेवया पालय् अनाबृष्टि जुयाः वा मवःगु इलय् गुणाकराचार्य व शान्तिकराचार्य निम्ह बेताली जुयाः तन्त्र साधना यानाः नागतय्त आह्वान याःगु इलय् मवःगु कारणं तन्त्रया बलं सालाः शान्तिपुरय् थने हल । थःगु म्ह बांमलाःगुलिं दक्व दुगु थासय् वय्बलय् हिस्याइ धकाः मवयागु खँ कन । लिपा-लिपा नं थुकथं हे अनाबृष्टि जुइगु इलय् मवइ धैगु शंका यानाः कर्कोटक नागराजाया म्हं हि लिकयाः सफू च्वयाः शान्तिपुरदुने तयातल ।

निगू खुसि ल्वाकज्यानाच्वंगु खुसियात तीर्थया रुपय् कयाः उगु थासय् वास च्वनाच्वंपिं नागया बारे न्ह्यथनाःगु दु । वागमती व अमोघफलदायिनी खुसि ल्वानाच्वंगु थाय्यात 'शोधन तीर्थ' धाइ । उगु थासय् ह्याउँम्ह 'कर्कोटक नागराजा' च्वनाच्वंगु दु । वागमती व मार्दारिनी खुसि ल्वाःगु शान्त तीर्थय् 'सोमशिखि नागराजा' च्वनाच्वंगु दु । वागमती, मणिरोहिणी व रुद्रधारा खुसि ल्वानाच्वंगु शंकरतीर्थय् 'शंखपाल नागराजा' च्वनाच्वंगु दु । राजमञ्जरी व वाग्मती खुसि ल्वानाच्वंगु राजतीर्थय् 'सुरुपा नागराजा' च्वनाच्वंगु दु । विमलावती व केशावती खुसि ल्वानाच्वंगु मनोरथ तीर्थय् 'कुलिक नागराजा' च्वनाच्वंगु दु । केशावती व कुसुमावती ल्वानाच्वंगु निर्मलतीर्थय् 'उपललाक्ष्या नागराजा' च्वनाच्वंगु दु । सुवर्णावती व वागमती ल्वानाच्वंगु निधानतीर्थय् नागया जुजुपिं 'नन्द' व 'उपनन्द' च्वनाच्वंगु दु । केशावती व पापनाशिनी ल्वानाच्वंगु ज्ञानतीर्थय् 'बासुकी नागराजा' च्वनाच्वंगु दु । वाग्मती व केशावती खुसि ल्वानाच्वंगु चिन्तामणि तीर्थय् 'वरुण नागराजा' च्वनाच्वंगु दु । वाग्मती व रत्नावती खुसि ल्वानाच्वंगु प्रमोदतीर्थय् 'पद्म नागराजा', वाग्मती व चारुमती खुसि ल्वानाच्वंगु सुलक्षण तीर्थय् 'महापद्म नागराजा' च्वनाच्वंगु दु । वाग्मती व प्रभावती ल्वानाच्वंगु जयतीर्थय् 'शुक्र नागराजा' च्वनाच्वंगु दु ।

नागया आधारय् न्याय्काः वयाच्वंगु संस्कृति

नेपाःगाःया दकलय् ताःहाःगु जात्राया रूपय् यलया करुणामय जात्रायात काइ । उगु जात्राया नं लः वा नागनाप क्वातुगु स्वापू दु । गोरखनाथ नेपाः चाःहिलेत वःबलय् सुलिमय वनाः थ्वँ त्वंवंगु इलय् सुलिंमय्जुं योगीं गुलि धाःगु खः, गुलि त्वंगु खः व फुक्क हे पूर्ण यानाब्यूगुलिं अजू चायाः थुकिया रहस्य छु खः धकाः स्वःवंगु इलय् क्वनय् छचाखेरं नाग च्वनाः, गुलि थ्वँ क्वकाःगु खः उलि हे नागतय्सं लः तयाः जाय्काः ब्यूगुलिं खः धैगु सीकाः इपिं नागयात ज्वनाः थःगु आसन दय्काः फय्तुनाबिल । उगु दिंनिसें नेपाः गालय् वा मवयाः हाहाकार जुल । थुकिया रहस्य छु खः धकाः जुजु नरेन्द्रदेवं गुरु बन्धुदत्त आचार्ययात न्यन । बन्धुदत्त आचार्यं गोरखनाथं नागयात आसन दय्काः फय्तुनाच्वंगु ध्यान साधनां खंकाः गोरखनाथया गुरु मच्छिन्द्रनाथयात नेपाः हःसा गुरुयात वन्दना याय्गु लागि गोरखनाथ दनी धैगु सीकल । कामारु कामाक्ष, (आसाम) य् यक्ष कुलय् जन्म जूम्ह बोधिसत्व मच्छिन्द्रनाथयात नेपाःगालय् हय्फःसा वा वइ धैगु सल्लाहकथं तन्त्र साधना,

पूजा यानाः बुंगद्यःथात नेपालय् हःगु जुल । उम्ह बोधिसत्वरूपी मच्छिन्द्रनाथ नेपालय् हःगु इलय् गुरुयात वन्दना याय्त गोरखनाथ दनेवं नागत स्वतन्त्र जुल । उगु इलय् वा वयाः नेपालय् सहकाल जुल । नेपालय् सहकाल हयाः बुँज्या याय्त ग्वाहालि यानाब्यूम्ह बुंगद्यःया सम्मानय् दँय्दँसं जात्रा जुयाच्वंगु दु । अथेहे सुलिं मय्जुं थःम्हं योगीया इच्छा पूवंकाः बिइ फय्मा धकाः गणेद्यःया आराधना याःगु व इच्छा पूवंकाः नं ब्यूगुलिं उम्ह गणेद्यःयात प्वकनाः (प्वक नाय्काः बीम्ह) गणेद्यःकथं कयाः नेवाः विवाह संस्कार आदि याइगु इलय् थ्वँ अय्लाः साकाः ग्वाहालि याःगुलिं इहिपाःया ज्या क्वचाय्काः दक्व परिवारपिं च्वनाः प्वकना (पकना) पूजा यानावयाच्वंगु दु ।

चाँगुया हरिहरिहरिहरिहरिहरिवाहन लोकेश्वरया उत्पत्तिया स्वापू नं नागनाप क्यनातःगु दु । तक्षक नागराजायात पद्मपाणी लोकेश्वरया वाहनकथं काइसा, गरुडयात विष्णुया वाहनकथं काइ । छन्हु खुसिसिथय् तक्षक नागराजा चिकुलां निभाः पानाच्वंगु इलय् तापाकंनिसें गरुडं खंकाः ज्वनेत वःबलय् नागं हिनाः सने हे मफय्काबिल । उगु इलय् गरुडं थः मालिकयात लुमंकाः आह्वान याःगु इलय् विष्णु नारायणं थःगु सुदर्शन चक्रं स्याय्त सन । व खनाः तक्षक नागराजां नं थः मालिक अभिताभ तथागतयात लुमंकल । अमिताभ तथागतं सिंह गयाः थःगु वाहनयात रक्षा याय्त वःबलय् विष्णुयात समेत थःगु अधीनय् तयाबिल । थ्व हे धारणाया आधारय् नेपालय् हरिहरिहरिहरिहरिहरिवाहन लोकेश्वरया मूर्ति दय्काः पूजा यानावयाच्वंगु दु ।

मञ्जुश्रीं नेपाःया लः पितछ्वय्धुंकाः कर्कोटक नागराजायात धनादहलय् बास याय्त थाय् दय्काब्यूगु जुल । छन्हु कर्कोटक नागराजाया कलाःया मिखा स्याःगुलिं मनूया भेष कयाः बुँइ ज्या यानाच्वंम्ह ज्यापुयात वासः याकेत ब्वनायंकल । लखय् दुने नागराजाया कलाःया मिखा स्याःगु लंकेगु लागि वैद्यया रूपय् वंम्ह ज्यापुया आपत् जुयाः थःगु न्हाय्पंया ल्यूने कुति-कुति यानाः पिहांवःगु खिति वासःया रूपय् बियाः लिहांवल । व हे वासलं नागराजाया कलाःया मिखा स्याःगु ल्वय् लंगु जुयाच्वन । उकिया उपहार वा दक्षिणा स्वरुप हिरामोती घानाःतःगु प्वाकलं छपाः बियाहल । ज्यापुया तसकं यःगु प्वाकलं न्हयाबलें फिनाः बुँइ ज्या याःवनीगु जुयाच्वन । छन्हु तांन्वःगुलिं प्वाकलं त्वःताः ज्या यानाच्वंगु इलय् भूतं खुयायंकूगु जुयाच्वन । बुंगद्यःया जाह्वला पूजाबलय् करुणामयथाय् देके वंगु इलय् भूत नं व हे प्वाकलं फिनाः स्वःवःगु जुयाच्वन । भूतं थःगु प्वाकलं फिनावःगु खनेवं ज्यापुं थःगु लं लितकाय्त वंगु इलय् निम्हेसिया दथुइ ल्वापु जुल । सुना नं विवाद ज्यंके मफुसेंलि उगु प्वाकलं निम्हेसितं मब्यूसे करुणामय द्यःयात छाःगु जुयाच्वन । व हे प्वाकलं ज्याह्वला पूजाबलय् दच्छिया छकः क्यनेकथं भोटोजात्रा आःतक न्हचानाच्वंगु दु ।

छम्ह तान्त्रिकया कलाःया थः भात अजिंगर जूगु स्वय्गु इच्छा यानाः लिपा तान्त्रिकं ब्यूगु जाकिं कय्के ल्वःमनाः निम्हतिपू नं अजिंगर जुयावंगु लुमन्तिइ ख्वपया बिस्काः (बि अर्थात् ताहाः सिकाः जात्रा) वैशाख १ गते खाइसँल्हुबलय् न्याय्कावयाच्वंगु दु । नेपालमण्डलदुने नेवाःतय्सं न्याय्कावयाच्वंगु यक्व संस्कृतिइ नागया प्रसंग व भूमिका खनेदु ।

निष्कर्ष

नेपाः कृषिनाप स्वापू दुगु देस जूगुलिं लःनाप आपालं संस्कृति स्वानाच्वंगु दु । वा मवयाः अनावृष्टि जुइबलय् नेपाःमितय्गु जीवन कष्टकर जुइगु स्वाभाविक हे खः । जब समस्या वइ, उबलय् समाधानया उपायत मालेगु ज्या नं याइ । लःनाप नागया तसकं क्वातुगु स्वापू दु । गन नाग दै, अन लः दै । नाग व लः पर्यायवाची शब्द खः । नाग च्वनाच्वंगु थासय् लःया स्रोत दै वा लः दै धैगु विज्ञान समत नं खः । उकिं असारं इलय् वा मवय्वं नाग च्वनीगु थासय् पूजा यानाः नाग साधना यानाः लः फ्वनेगु चलन आःतक नं

दनि । अथे हे विभिन्न संस्कृतिया रूपय् नागयात पूजा यानावयाच्वंगु दु । श्रावणशुक्ल पंचमीयात नागपंचमी धकाः छेँया लुखाय् नाग तिकाः पूजा यायगु, नागदह वा लः मुनाच्वंगु थासय् नागयात सःताः पूजा यायगु, नागयात दुरु त्वंकेगु यानावयाच्वंगु दु ।

छेँ दनेगु इलय् नागया म्हय् लाइ धकाः फाय्केगु, नागयात मेगु थासय् छ्वय्गु लागि जग साइत यानाः पूजा याय्गु यानाः वयाच्वंगु दु । ध्वंप्वाः वा लःपाखें पुनाः वैगु इलय्, म्हय् हिइसेच्वनाः च्वनीगु इलय् नाग पूजा याय्गु, कपाय्या नाग दय्काः पुँइ हाय्गु यानाः वयाच्वंगु दु । न्हाय्पं ख्वाय् नाग धकाः असारं कां पुयाः वा वय्केगु लागि पूजा यानाः वयाच्वंगु दु ।

नेपाःया न्हापांगु वंशया रूपय् नागयात कयाः नेपाःयात नाग भूमिया रूपय् स्वीकार यानातःगु दु । पूजापाठ याइबलय् नागयात न्हापां पूजा यानाः, बासुकी नागया थाय्या रूपय् कयाः नागया संस्कृति न्ह्याकावयाच्वंगु दु । नेवाः बौद्ध परम्परा, संस्कृति, पूजापाठ थ्व फुक्कया स्रोत धैगु स्वयम्भू पुराण खः । नेपालमण्डलया महायान वज्रयानी संस्कृतिया स्रोत धैगु नवग्रन्थ, स्वयम्भू पुराण हे खः । महायान सम्प्रदायपिन्सं अतिकं हनाबनाः तयाच्वंगु नवग्रन्थ न्हापांगु वा निगूगु शताब्दीइ हे खनेदय्धुंकूगु ग्रन्थ खः । थुपिं भारतया भूमिइ निर्माण जूगु खः । उकिं नवग्रन्थ नेपालय् जक मखु, महायान देसय् नं गथे खः अथे हे ब्वनेगु प्रचलन दु । तर स्वयम्भू पुराण भारतय् बुद्ध धर्म पतन जुइधुंकाः नेपाःया भूमिइ हे सृजना जूगु खः । नेवाः बौद्ध वा महायान वज्रयान बुद्धधर्मया मौलिक ग्रन्थ जूगुलिं नेपाःया भूगोल, समाज, परिवेश, अर्थतन्त्र, पेशानाप स्वयम्भू पुराणया क्वात्तुगु स्वापू दु । लिपाया अनुवादकपिन्सं थःगु रुचि व ज्ञानकथं मूल स्वयम्भू पुराणय् थपघट याय्गु, वा छगू अध्याय जक नं ल्ह्ययाः स्वयम्भू पुराण नां बीगु यानातःगु दु । स्वयम्भूयात केन्द्रित यानाः नेपाःयात ल्वःकथं थीथी अवदान, जातकया सृजना नं जुयाच्वंगु दु । उकिं स्वयम्भू पुराण दकलय् न्हापां 'स्वयम्भू चैत्य भट्टारकोद्देश'या नामं पिदंगु खःसां लिपा वनाः थीथी नां बियाः पिदंगु जुल । थुगु सफू नेवाः बौद्धपिन्सं गुंला लच्छि ब्वनेगु यानावयाच्वंगु दु । उकिं थ्व नेवाः बौद्ध पुचलय् यक्व हे महत्वपूर्णगु सफू खः धैगु प्रमाणित जू । थुगु सफुलिइ न्हापां हे मंजुश्रीया प्रसंग न्ह्यथनाः कर्कोटक नागयात थुगु थाय्या रक्षा याय्गु लागि तःधंदह (धनादह) दय्काब्यूगु न्ह्यथनाः नागया महत्व क्यनाब्यूगुलिं नेवाः बौद्धपिन्सं मेमेगु नं नागनाप स्वापू दुगु संस्कृति हनेगु याः धैगु प्रष्ट जू । उकिं नाग संस्कृति परम्पराया आधार नं स्वयम्भू पुराण खः धैगु प्रष्ट जू ।

लिधंसा ज्वलं

कायस्थ, छत्रबहादुर, विसं २०६१, 'नाग वंशया सन्ततिः नेवाः जाति', *गुँजला,* १:२; १-८ ।

'नेपाल देशको इतिहास', विसं २०२८, *प्राचीन नेपाल,* १६; १-२४ ।

वज्राचार्य, वज्रमुनि, नेसं ११३१, 'छेँ वास्तु व धार्मिक मान्यता', *देछा,* १:१; ४७-५२ ।

वज्राचार्य, वज्रमुनि, नेसं ११३०, *हारती* । काठमाडौं : हारती इन्टरनेशनल ।

शाक्य, मीनबहादुर, १०९८, *ललितविस्तर सूत्र* । यल : युवक बौद्ध मण्डल ।

शाक्य, सुरेन, (११२८), 'नेवाः जीवनय् लः व संस्कृति', *मतिना,* २:४; ४४-४५ ।

शाक्य, हिरानानी व शोभानानी शाक्य, विसं २०४९, 'नेवाः बौद्ध संस्कृतिइ नाग छगू अध्ययन', *पलेस्वाँ,* १६:२३; ४१-४६ ।

वक्रोक्तिवाद

- राजितवहादुर श्रेष्ठ

१. न्ह्यखँ

छुं नं विषयवस्तुयात कयाः कलात्मक ढंगं व्याख्या, विश्लेषण यानाः च्वयफुम्ह सर्वज्ञाता, प्रतिभाशाली, बुद्धिमानीम्ह व्यक्ति हे कवि खः । कविं छु च्वल, व काव्य[१]जुइ । काव्ययात सुस्पष्ट, सुव्यवस्थित व दिशानिर्देश काव्यशास्त्रं याइ । काव्यशास्त्रयात क्रियाकल्प, काव्यालंकार, अलंकारशास्त्र, साहित्यविद्या, आलोचनाशास्त्र, साहित्य-सिद्धान्त, काव्य-सिद्धान्त, पौरस्त्य समालोचना आदि नं धाय्‌गु याः (पौडेल, २०५७:६) । ईपू न्हापांगु शदीयाम्ह भरतमुनिया 'नाटय्‌शास्त्रम्'सिबें न्ह्यःया संस्कृत काव्यशास्त्र थौंतक प्राप्त मजूनि । उकिं अनुसन्धातापिन्सं 'नाट्यशास्त्रम्' सफू हे संस्कृत काव्यशास्त्रय् दकलय् न्हापांगु शास्त्रीय ग्रन्थकथं नालातःगु दु ।

विभिन्न काव्यशास्त्रीपिनि काव्यसम्वन्धी थःथःगु धारणा दु । इमिसं थःथःगु धारणा वा सिद्धान्त (वाद)यात जनमानसय् थ्यंकेत विभिन्न काव्यशास्त्र रचना यानावन । विशेषयानाः भरतया रसवाद, भामहया[२] अलंकारवाद, वामनया[३] रीतिवाद, आनन्दवर्द्धनया[४] ध्वनिवाद, कुन्तकया[५] वक्रोक्तिवाद व क्षमेन्द्रया[६] औचित्यवाद लोकंह्वाः । संस्कृत काव्यशास्त्रय् ब्वलंगु विभिन्न सिद्धान्तं काव्यया गुणस्तर थकाय्‌गु ज्याय् विशेष भूमिका म्हिती । प्राचीन काव्यशास्त्रीपिन्सं ब्वलंकूगु थीथी काव्यसिद्धान्त थौंतकं अनुशरण यानावयाच्वंगु दु । थन कुन्तकं प्रतिपादन याःगु वक्रोक्तिवादया बारे विशेष अध्ययन याय्‌गु जुइ ।

२. वक्रोक्तिया अर्थ

'वक्र' व 'उक्ति' निगः खँग्वः स्वानाः वक्रोक्ति जूगु खः । 'वक्र' धयागु बेक्वःगु व 'उक्ति' धैगु कथन खः । थुकियात ब्यापक दृष्टिं स्वयबलय् वक्रोक्ति धयागु चलनचल्तीसिबें पाक्क चमत्कारीपूर्ण वा परिहासपूर्ण वा चातुर्यपूर्ण उक्ति धैगु खँ थुइकेफु ।

२.१ वक्रोक्तिवादया स्थापना

काव्यशास्त्रय् वक्रोक्तियात भामह व कुन्तकं ब्यापकरूपं परिभाषित याःगु दु । काव्यशास्त्रीय

१ थौंकन्हय् काव्यया अर्थ सीमित जुजुं पद्यात्मक शैलीं च्वयातःगु रचनायात जक थुइकेगु याः ।

२ छैठौं शदीया काव्यशास्त्री, वय्‌कःया कृति- काव्यालंकार ।

३ आठौं शदीया काव्यशास्त्री, वय्‌कःया कृति - काव्यालंकारसूत्रवृति ।

४ नवौं शदीया काव्यशास्त्री, वय्‌कःया कृति - ध्वन्यालोक ।

५ दशौं शदीया काव्यशास्त्री, वय्‌कःया कृति - वक्रोक्तिजीवितम् ।

६ एघारौं शदीया काव्यशास्त्री, वय्‌कःया कृति - औचित्यविचारचर्चा ।

दृष्टिं भामहं थ:गु ग्रन्थ *काव्यालंकारय्* वक्रोक्तियात अतिशयोक्तिया रूपय् म्हसीकूगु खः । भामहं अलंकारयात सर्वोपरि माने याःसां फुक्क अलंकारयागु सौन्दर्यया स्रोत वक्रोक्तियात माने याःगु दु । वक्र शब्द तथा अर्थं हे कथनय् अलंकार सृजना याइ धैगु धारणा दुम्ह भामहं वक्रताविहीन कथनयात काव्यया स्तरय् मतःसे सामान्य वार्ताया रूपय् जक स्व:गु दु ।

भामह लिपा दण्डीं[७] नं वक्रोक्तियात व्यापक अर्थ बियाः परिभाषित यात । दण्डीं ला फुक्क वाङ्मययात निगू ब्वय् ब्वथल । छगू स्वभावोक्ति व मेगु वक्रोक्ति । स्वभावोक्ति धाय्बलय् सामान्य वस्तुया सामान्य बोलीचालीकथंया वर्णन खःसा वक्रोक्ति धाय्बलय् सामान्यसिबें पाःगु अतिशय कथन । थ्व विवेचनाकथं उपमा आदि अर्थालंकार व रस-सम्बन्धी अलंकार वक्रोक्ति दुने हे लाः । थुकथं दण्डीं वक्रोक्तियात व्यापक अर्थ बिल (चतुर्वेदी, १९५४:१०५३) । तर लिपा वामन, रुद्रट[८] व आनन्दवर्द्धन[९]पिन्सं वक्रोक्तियात अलंकारया छता तत्वया रूपय् जक संकुचित यानाबिल (चौधरी,१९९०:५११) ।

विशेष यानाः भामहपाखें प्रेरित जुयाः भिगूगु शदीया काव्यशास्त्री कुन्तकं *वक्रोक्तिकाव्यजीवितम्* ग्रन्थ च्वल । मद्रास पुस्तकालयय् प्राप्त जूगु वक्रोक्तिजीवितम् ग्रन्थया पुष्पिका वाक्यय् कुंतकयात कुंतलक व कुंतल धकाः उल्लेख यानातःगु दु ।[१०] तर कुंतकया परवर्ती आचार्यत महिमभट्ट, विद्याधर, सोमेश्वर आदि शास्त्रीतय्सं थःपिनिगु लक्षणग्रन्थय् कुंतक हे धकाः सम्बोधन यानातःगु दु (नगेन्द्र, २०४२:२६) । उकिं *वक्रोक्तिजीवितम्*या रचनाकार कुंतक हे खः धकाः धाय्गु आधार दु । कुन्तकया *वक्रोक्तिजीवितमय्* प्यंगू अध्याय (उन्मेष) दु । पद्यात्मक शैलीं च्वयातःगु थुगु ग्रन्थया न्हापांगु अध्यायय् ५८, निगूगु अध्यायय् ३५, स्वंगूगु अध्यायय् ४६ व प्यंगूगु अध्यायय् २६ यानाः मुक्कं १६५ श्लोक दु । थ्व बाहेक मेमेपिं शास्त्रीपिनिगु नं २५० श्लोक थुकी न्ह्यथनातःगु दु । *वक्रोक्तिजीवितम्* ग्रन्थया लिपांगु ब्वय् कुन्तकं थःगु परिचय न्ह्यथनातःगु दय्माः, तर उगु ब्व आःतक लुयामवःनि उकिं कुन्तकया बारे सही परिचय बीफुगु अवस्था मदु (पाण्डेय,२०१४:७) ।

कुन्तकं थःगु लक्षणग्रन्थय् वक्रोक्तियात काव्यया आत्माकथं नालाकाल । वय्कलं काव्यया केन्द्र हे वक्रोक्ति धकाः थःगु तर्क तल । थःगु लक्षणग्रन्थया नां हे *वक्रोक्तिजीवितम्* तयाः थुकियात कवि-कर्मया कौशलकथं परिभाषित याःगु दु । कुन्तकयागु धापूकथं वक्रोक्ति धयागु सामान्यकथंयागु कथन मजूसे प्रतिभाशाली कविया रमणीय कथन खः छाय्धाःसा थज्याःगु कवि-कर्मया कौशलया रूपय् वइगु कथन शास्त्र तथा लोक व्यवहारसिबें भिन्न जुयाः विशिष्ट आकर्षण याय्त समर्थ जुइमाः । अथेजूसा जक सहृदयीपिंत उकिं आल्हादित एवं आनन्दित याय्फै । यदि सहृदयीपिनिगु हृदययात आल्हादित याय्मफुत धाःसा सृष्टाया अज्याःगु नवीन भाषिका प्रयोग अथवा भाषिक विचलनया छुं नं मूल्य दैमखु । उकिं शब्दार्थयागु वक्रताया उद्देश्य काव्य मर्मज्ञपिनिगु मनयात आल्हाद वा अनुरञ्जन प्रदान याय्गु हे खः । थ्व दृष्टिं स्वय्बलय् वक्रोक्ति व्यापक अर्थय् परिभाषित जूगु दु । यदि काव्यया चरम लक्ष्य अलौकिक चमत्कारिताया विलक्षण प्राप्ति खःसा व प्राप्त याय्गु साधनया बयान नं कुन्तकं थ्व हे सिद्धान्तय् याःगु

---

७ सातौं शदीया काव्यशास्त्री, वय्कःया कृति - काव्यादर्श ।

८ नवौं शदीया काव्यशास्त्री, वय्कःया कृति - काव्यालंकार ।

९ नवौं शदीया काव्यशास्त्री, वय्कःया कृति - ध्वन्यालोक ।

१० *इति राजानककुंतलकविरचिते वक्रोक्तिजीविते काव्यालंकारे प्रथमोन्मेषः ।*
इति श्रीकुंतलविरचिते वक्रोत्तिजीविते द्वितीय उन्मेषः ।

दु । वर्ण-विन्यास वक्रतानिसें प्रबन्ध वक्रतातक अर्थात् लघुतमनिसें बृहत्तम् तकया काव्य वक्रताया बयान वक्रोक्तिया भेदय् उल्लेख यानात:गु दु । उकी हे पूर्ववर्ती अलंकार, रीति, गुण, रस व ध्वनि सिद्धान्तयागु सौन्दर्य व आल्हादथें जा:गु महत्वपूर्ण सन्दर्भत समावेश या:गु दु ।

भामह व कुन्तकं वक्रोक्तियात व्यापक अर्थय् परिभाषित या:सां भामह आधारभूत रूपं अलंकारवादीया रूपय् स्थापित जुल । कुन्तकं वक्रोक्तियात परिभाषित या:बलय् वं कवि मर्मया कौशल अथवा कवि कल्पनां उत्पन्न जूगु विलक्षण चमत्कार धका: छखे कवि व्यक्तित्वयात अप्व: महत्व ब्यूगु दुसा मेखे सहृदयीपिनिगु आल्हादकारित्व धका: भावक (पाठक)पिनिगु नं सम्मान या:गु द । अथे हे वक्रोक्तियागु उक्त वैचित्र्यय् अलंकार, रीतियागु भाषिक कौशल व रस-ध्वनियागु भाव रमणीयता निगुलिं संश्लेषण याय्गु कुत: जूगु दु, अथेसां परवर्ती आचार्यपिन्सं (खासयाना: रस-ध्वनिवादीपिं) थुकियात छगू अलंकार विशेषय् हे जक सीमित जुइक परिभाषित यानावयाच्वंगु ख: । थथे शास्त्रीय विधानकथं वक्रोक्तियागु प्रतिपादनय् छुं समस्या खनेदुसां व्यावहारिकताया दृष्टिं थुकी पूर्ववर्ती फुक्क काव्य सिद्धान्तयागु समाहार याना: व्यापक सिद्धान्तया रूपय् स्थिर याय्गु कुन्तकया कुत: ख: । उकिं कुन्तकयात वक्रोक्तिवादया प्रवर्तक कथं नालेगु या: ।

कुन्तकं वक्रोक्तियात काव्यया प्रमुख सिद्धान्तकथं स्थापित याय्धुंका: मम्मट[११] व विश्वनाथं[१२] थुकियात शब्दालंकार व रुय्यक[१३], विद्यानाथ[१४], अप्यय दीक्षित[१५], भूषण[१६], जसवन्तसिंह[१७]पिन्सं अर्थालंकारया रूपय् संकुचित याय्गु कुत: यात । अथे हे रामचन्द्र शुक्लं[१८] नं वक्रोक्तिसिद्धान्तयात संकुचित अर्थ बिया: परिभाषित यात । वय्कलं पाश्चात्य अभिव्यञ्जनावादयात वक्रोक्तिवादया हे अनुकरणकथं नालेगु यात, तर थुपिं निगू सिद्धान्तय् आपालं मौलिक अन्तर दु (वर्मा, २०२०:७५८) ।

३. वक्रोक्तिया भेद

कुन्तकं वक्रोक्तिया बारे व्यापक अध्ययन याना: थुकिया खुगू भेद क्यन (सिंह, मिति मदु: १५०) । थुपिं भेदया विशेषताया आधारय् आपालं भेद दय्फु, अथे नं प्रमुख भेद क्वय् न्ह्यथनाकथं दु -

३.१ वर्ण-विन्यास वक्रता

रचनाय् वर्णया विशेषकथंया प्रयोग, वर्णविन्यास वक्रतादुने लाइ । वर्णसम्बन्धी फुक्क चमत्कार थुकी विचित्रताया नवीनता समावेश जुइ । कुन्तकया विचा:कथं काव्य रचनाय् वर्ण-विन्यास वक्रता जुइत क्वय् न्ह्यथनाकथंया वर्ण चमत्कारिता जुइमा: ।

- वर्ण छक:, निक: वा त:क: आवृत जुइ ।
- पञ्चम वर्गया वर्णत ङ, ञ, ण, न व म मेमेगु स्पर्श वर्णनाप मंका:कथं आवृत्ति जुइ ।

---

११ झिंछगू शदीयाम्ह काव्यशास्त्री, वय्क:या कृति - काव्यप्रकाश ।

१२ झिंप्यंगू शदीयाम्ह काव्यशास्त्री, वय्क:या कृति - साहित्यदर्पण ।

१३ झिंनिगू शदीयाम्ह काव्यशास्त्री, वय्क:या कृति - अलंकारसर्वस्व, अलंकारमंजरी, अलंकानुसारिणी, नाटकमीमांसा आदि ।

१४ झिंप्यंगू शदीयाम्ह काव्यशास्त्री, वय्क:या कृति - प्रतापरुद्रयशोभूषण ।

१५ झिंखुगू शदीयाम्ह काव्यशास्त्री, वय्क:या कृति - वृत्तिवार्तिक, कुवलयानन्द व चिमिमांसा ।

१६ झिन्हय्गू शदीयाम्ह काव्यशास्त्री ।

१७ झिन्हय्गू शदीयाम्ह काव्यशास्त्री ।

१८ झिंनिगू शदीयाम्ह काव्यशास्त्री ।

- त, न, ल वर्णत द्वित्व (त्त, न्न, ल्ल) जुयाः वइ ।
- 'र' या (र्क, क्र, कृ) छ्यला आपाः दइ ।

थुकथं वर्णविन्यासपाखें उत्पन्न याइगु सौन्दर्य वर्णविन्यास वक्रता खः । थ्व अन्तर्गत अनुप्रास, यमक, उपनागरिका आदि वृत्तित व माधुर्य आदि गुणत समावेश जुइ ।

३.२ पद-पूर्वार्द्ध वक्रता

वर्णया उचित संयोजनं शब्द जुइ । शब्द हे छुं कथन वा वाक्यय् छ्यलकि पद जुइ । पदया नं पूर्व व पश्च भाग दइ । उकियात प्रकृति व प्रत्ययया रूपय् काइ । पद-पूर्वार्द्ध वक्रता धयागु पूर्वभागय् जुइगु वा पदया प्रकृती जुइगु आकर्षण वा चमत्कार खः । थुकी शब्द विशेषया प्रयोगया वैचित्र्य समावेश जुइ । थुकियात प्रतिपादिक वा धातुमूल जूगुलिं प्रकृति वक्रता नं धाः । रुढिवैचित्र्यवक्रता, पर्यायवक्रता, उपचारवक्रता, विशेषणवक्रता, संवृत्रिवक्रता, वृत्तिवक्रता, लिगवैचित्र्यवक्रता, भाववैचित्र्यवक्रता, क्रियावैचित्र्यवक्रता व प्रत्ययवक्रता यानाः पद-पूर्वार्द्ध वक्रताया भिगू भेद दु ।

३.३ पदपरार्द्ध वक्रता

पदया पश्चभागय् वा प्रत्ययय् खनेदैगु काव्यात्मक चमत्कारयात पदपरार्द्ध वक्रता धाइ । कुन्तकं थुकी कालवैचित्र्य वक्रता, कारक वक्रता, वचन वक्रता, पुरुष वक्रता, उपग्रह वक्रता व प्रत्यय वक्रता भेद व उकिया नं मेमेगु उपभेदया चर्चा यानातःगु दु । थ्व भेदय् पूर्वचर्चित ध्वनिया काल, कारक, वचन, निपात आदि विषयया उपभेदत समावेश यानातःगु दु ।

३.४ वाक्य वक्रता

काव्यया वाक्य तहलय् खनेदैगु चमत्कारयात वाक्य वक्रता धाइ । पद समुदायया वक्रता वाक्य वक्रता खः, गुकी सुन्दर व उदार वर्ण्य विषययागु रमणीय वर्णन जुइ । थुकी सहजा व आहार्य प्रतिभापाखें चमत्कारपूर्ण वर्णन याइ । गन फुक्क वाक्यपाखें विच्छितियागु विधान याइ अन वाक्य वक्रता जुइ अले अन हे अनेकौं वाक्य वक्रताया भेदय् अलंकारत समावेश याइ ।

३.५ प्रकरण वक्रता

वाक्यया काव्यात्मक संयोजन जुजुं वनीबलय् अनुच्छेदया निर्माण जुइ । थज्याःगु छगू वा तःगु अनुच्छेदपाखें कृतिया पूरा घटनाक्रम दुगु कृतिया पूरा घटनाक्रममध्ये छुं तहलय् नवीन चमत्कार सृजना यायत स्रष्टां याइगु संशोधन वा परिवर्तनयात प्रकरण वक्रता धाइ । प्रसंग विशेषया वर्णनय् वैचित्र्य उत्पन्न याइगुयात प्रकरण वक्रता धाइ । गन छुं प्रसंगया औचित्ययात प्रभावशाली याइ । थुकीया अनेक भेद दु । प्रकरणय् हे विशेष नवीनता खनेदै ।

३.६ प्रवन्ध वक्रता

प्रबन्धकाव्यया बृहत्तम एकाइ खः । प्रकरणया योगं हे प्रबन्ध निर्माण जुइ । थुकी खण्डकाव्य, महाकाव्य, नाटकथें जाःगु रचनात दुथ्याः । थज्याःगु कृतिया समग्र प्रभावया रचना कौशलयात हे प्रवन्ध वक्रता धाइ । थुकिया सम्बन्ध सम्पूर्ण प्रवन्धनापं जुइ । थुकिं पूरा ग्रन्थ हे न्हूगु खनेदैगु खः । थुकिया अनेक

भेदमध्ये मूलरस परिवर्तन वक्रता, समापन वक्रता, कथाविच्छेद, आनुषंगिक फल वक्रता, नामकरण वक्रता व तुल्यकथावक्रता मुख्य खः ।

थुकथं कुन्तकं थःगु लक्षणग्रन्थय् लघुतम तहनिसें बृहत्तम् तहतकया थीथी काव्यगत प्रस्तुतिया आधारय् वक्रोक्तिया भेद-उपभेद उल्लेख यानाः थुकिं काव्यगत चमत्कार थनाः सहृदयीपिनिगु नुगः सालीगु खँ न्ह्यथनातल ।

कुन्तकं स्थापना याःगु वक्रोक्तिवाद संस्कृत काव्यशास्त्रय् दकलय् लिपांगु महत्वपूर्ण सिद्धान्त खः । थुगु काव्य-सिद्धान्तयात समन्वयशील सिद्धान्तया रूपय् नं स्वय्गु याः । काव्यशास्त्रय् महत्वपूर्ण सिद्धान्त जूसां कुन्तक लिपायापिं शास्त्रीतय्सं वक्रोक्तियात काव्यया आत्माया रूपय् स्वीकार मयाः, अथे नं काव्यय् थुकिया प्रयोग व सैद्धान्तिक चिन्तन मनन, अध्ययन, अनुसन्धान थौंतकं न्ह्यानावयाच्वंगु दु ।

लिधंसा

अधिकारी, हेमाङ्गराज, नेसं १०९४, *पूर्वीय समालोचना सिद्धान्त*। काठमाडौं : साझा प्रकाशन (विसं २०३१) ।

उपाध्याय, केशवप्रसाद, नेसं १०९९, *पूर्वीय साहित्य-सिद्धान्त*। काठमाडौं : पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (विसं २०३६)

चतुर्वेदी, सीताराम, नेसं १०७४, *समीक्षा शास्त्र*। काशी : अखिल भारतीय विक्रम परिषद् (सन् १९५४) ।

चौधरी, सत्यदेव, नेसं १११०, *भारतीय काव्यशास्त्र*। दिल्ली : अलंकार प्रकाशन (सन् १९९०) ।

नगेंद्र (सं.), नेसं ११०५, *विश्व साहित्यशास्त्र*। काशी : नागरीप्रचारिणीसभा (विसं २०४२) ।

पाण्डेय, परमेश्वरदीन (व्याख्याकार), नेसं ११३४, *वक्रोक्तिजीवितम्*। वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन (सन् २०१४) ।

पौडेल, विष्णुप्रसाद, नेसं ११२०, *संस्कृत काव्यशास्त्र*। काठमाडौं : भुँडीपुराण प्रकाशन (विसं २०५७) ।

भट्टराइ, गोविन्दप्रसाद, नेसं १०९४, *पूर्वीय काव्य-सिद्धान्त*। काठमाडौंः नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठान (विसं २०३१) ।

भट्ट, रामचन्द्र, नेसं १११९, *पौरस्त्य समालोचना सिद्धान्त र संस्कृत साहित्यको झलक*। कोपुण्डालः सगरमाथा फाईनान्स सहकारी लि. (विसं २०५६) ।

वर्मा, धीरेन्द्र व मेमेपिं (सं), नेसं ११३३, *हिन्दी साहित्य कोश,* भाग-१ (पारिभाषिक शब्दावली) । वाराणसी : ज्ञानमण्डल लिमिटेड (सन् २०१३) ।

शर्मा मोहनराज व खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल, नेसं ११२४, *पूर्वीय र पाश्चात्य साहित्य सिद्धान्त*। काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार (विसं २०६१)

श्रेष्ठ, ईश्वरकुमार, नेसं १११४, *पूर्वीय एवं पाश्चात्य साहित्य-समालोचना प्रमुख मान्यता, वाद र प्रणाली*। काठमाडौंः साझा प्रकाशन (विसं २०५१) ।

सिंह, राज किशोर, मिति मदु, *काव्य शास्त्र*। लखनउ : प्रकाशन केन्द्र ।

काव्यय् विसं १९९० सालया भुखाय्

- शरद कसाः

थुगुसी विसं न्हूदँ २०७२ या शुरुवातय् हे वैशाख १२ गते (नेसं ११३५ बछलाथ्व ७, ईसं २०१५ अप्रिल २५) शनिवाःखुन्हु न्हिनसिया ११:५६ ताःइलय् गोरखाया बारपाक धैगु थाय्यात केन्द्रविन्दु दय्काः तच्वतं भुखाय् ब्वल । शुरुइ थ्व भुखाय् ब्वःगुयात चीनपाखें ८.२, अमेरिकापाखें ७.९ व लिपा नेपाःया थःगु हे स्रोतं ७.६ रेक्टर दु धकाः धाल। भुखाय् ब्वइबलय् जवंखवं, न्ह्यःनेल्यूने, च्वंक्वय् व लबु वय्थें प्यताजिकथं संकीगु दु धकाः धाइ । उखुन्हु १२ गते ब्वःगु भुखाय् थ्व सकतां प्रकृतिया दु धकाः कंपिं व अनुभव याःपिं नं दु। छुं ईदुने हे लिसा कयाः तक्वः हे लिभुखाय् ब्वयाच्वन।

थुगु भुखाचं स्वनिगःनापं उकिया जःखः आपालं नोक्सान यात । विश्व सम्पदाय् दुथ्यानाच्वंगु न्हय्गू लागा फुक्कं धइथें स्यंकाबिल। यँया लाय्कू व अन दुगु दशअवतारदेगः, माजुदेगः, गुतँजाःगु दरवार, महाद्यः पार्वती लिक्कसं च्वंगु देगः, मरुसतः, च्यासिंदेगः वा कृष्णदेगः, कागेश्वर महाद्यः आदि सकतां थुनाबिल । यँया नांजाःगु धरहरा, जोशीदेगः आदि नं दुन। यलया लाय्कुलिइ नं दुने च्वंगु थीथी देगः स्यंकाबिल । कृष्णदेगः लिक्क दुगु प्यम्ह नारायणया देगः व मेमेगु देगः नं दुनावल । ख्वपया लाय्कुलिइ नं वत्सलेश्वरीदेगः, फसिदेगःया नापं यक्व सम्पदा ध्वस्त जुल । चाँगुनारायणया देगः पूवंक क्षति जुल । स्वयम्भूइ नं अन दुगु अनन्तपुर, भुटानी गुम्बा, धर्मराज गुम्बा, ज्ञानमाला भजन सतः, शान्तिपुर आदियात गाक्कं स्यंकाबिल। खास्ति चैत्य नं भचाभचा स्यं। पशुपतिइ अपाय्सकं मस्यं। थ्व हे भ्वलय् आपालं हे नेवाः बस्तीयात नं स्यंकाबिल।

न्हापां भुखाय् ब्वय्धुंकाः कन्हय्खुन्हु १३ गते व २९ गते मंगलवाः ब्वःगु तःधंगु लिभुखाचं हानं यक्व भौतिक व मानवीय क्षति यात । न्हियान्हिथं धैथें चिकिचिकिधंगु लिभुखाय् निला दय्धुंकाः तक नं वयाः हे च्वनतिनि।

आःयापिं मनूतय्सं विसं १९९० सालय् ब्वःगु तःभुखाय्बारे आपालं खँ न्यनातःगु दु । उबलय् भुखाय् ब्वःगु घटनायात कयाः मेजर जनरल ब्रम्हशम्शेर जंगबहादुर राणां नेपालको महाभूकम्प १९९० धैगु सफू च्वयादीगु दु। तःभुखाय्या प्रत्यक्ष अनुभव याःम्ह ब्रम्हशम्शेर उगु ईया स्वयंसेवक संघया अध्यक्ष नं खः । थ्वबाहेक तःम्ह व्यक्ति व च्वमिपिनि लुमन्ति नं पिदनाच्वंगु दु । थ्व हे प्रसंगय् नेपालभाषाया भाषाजवाः सिद्धिरत्न कसाःजुं "भूकम्प त्रास बियेमते नाथ" धकाः म्ये च्वयादीगु दु । उगु म्येयात गायिका मेलवादेवी मानन्धरं हालाः रेकर्ड यानातःगु दु।

विसं १९९० सालया माघ २ गते न्हिनसिया सवा दुई बजेपाखे तःभुखाय् ब्वःगु खः। उबलय् छैं दुनावःगु चा, अप्पा वाय्गु थाय् मदयाः

तःधंगु समस्या वल । भुखाय् ब्वय्धुंकाः थाय्थासय् सडक तब्या यानाः दय्केगु खँ जुल । उबलय् आः थें यातायातया छुं सुविधा मदु । अथेसां रेलया लीगय् थें न्ह्याइगु ठेलागाडा दु । उकियात यँया वंघः मरुनिसें लीक लायाहयाः तिंख्यलय् चा, अप्पा वाय्गु यात । व ठेला मनुखं हे घ्वानाः न्ह्याकीगु खः । उकथं शहरया फुक्क चा तिनिख्यलय् वाय्हल । सडक सफा जुल, दुंगु छेँत भिंकेगु ज्या जुल । तःभुखाय् ब्वयाः पुनर्निर्माण जुइधुंकाः शहरया ख्वापाः हे हिल ।

उगु तःभुखाचं निता खँय् तःधंगु हे हिउपाः वल । छगू, भुखाय् ब्वय्धुंकाः मनूतय्के मानवसेवा व समाजसेवाया भावना ब्वलनावल । छम्हेस्यां मेम्हेसित फक्व ग्वाहालि यानाहल । न्हापा शोषण यानाः ध्यबा मुंकाच्वंपिं मनूतय्गु नुगः नं परिवर्तन जुल । हानं भुखाय् ब्वइतिनि धैगु भय सकसिकें दु । थःपिं गुबलय्तक म्वाइगु खः सुनां हे अनुमान याय्मफुगु जुल । उकिं म्वानाच्वँतले धर्मकर्म याय्माः धकाः थःपिंके दुगु इनेगु यानाहल । निगूगु खँ, तःभुखाय् ब्वय्धुंकाः यँय् च्वंगु छेँया स्वरूप व थाय्बाय् हे पानावन । भुखाय् ब्वयन्त्यः थनया फुक्क छेँ आँय्पापौ तयाः दय्कातःगु खः । लिपा भुखाय् ब्वय्धुंकाः आँय्पापौ फुक्कं स्यंगुलिं हानं आँय्पा तयाच्वनां साध्य मजुल । उकिं सरकारं हे दंक यक्व जस्तापाता आयात यानाबिल । मनूतय्सं नं जस्तापौ तय्गुयात न्हूगु व बांलाःगु थें ताय्कल । उलिजक मखु, जस्ता जुलकि उकी द्यःने कःसि थें ज्या नं काय्ज्यू । थ्व खँ भाजु तिर्थनारायण मानन्धरं च्वयादीगु *जिगु लुमन्तिइ यँ दे म्हिगः व थौं* सफुलिइ न्ह्यथनातःगु दु ।

भुखाचं सकसिगु मनय् अनेककथंया ग्याःचिकु ब्वलंकाः न्हून्हूगु अनुभूति नं याकल । उज्वःगु अनुभूतिं च्वमिपिन्त छुं सृजना याय्त हःपाः नं बिल । अथे हे १९९० सालय् भुखाय् ब्वय् धुंकाः सहश्र गुणानन्द वज्राचार्य धैम्ह छम्ह च्वमिं पद्यात्मकरूपं नेपालभाषां “भूकंप वर्णन” धैगु सफू च्वयादीगु दु । थुगु सफूया शुरुइ “घण्टाघरय् २ः१० ताःइलय् भुखाय् ब्वःगु” धकाः न्ह्यथनातःगुलिं थुम्ह च्वमि यँयाम्ह धकाः सीदु । थ्व सफू न्हापा यँया वँतुयाम्ह, थौंकन्हय् ख्वपया जगातीस च्वनादीम्ह दाता पशुपतिमान पःमाय्या संकलनय् दुगु खः । वय्कलं थःके दुगु आपालं हस्तलिखित ग्रन्थ आशा सफूकुथियात दान यानादीगु खः । वय्कलं दान यानादीगु सफूमध्ये थुगु सफू नं छगू खः । छखे म्हासुम्ह्वँतय् देवनागरी आखलं कापीचा थें दय्काः च्वयातःगु थुगु सफू २३ X१६.५ सेमि धंया दु । डिजिटाइज्ड जुइधुंकूगु थुगु सफूया ल्याः DPN ६०८८ खः । मुक्कं १३ पतिइ च्वयातःगु थुगु वर्णनय् शार्दूलविक्रीडित, वसन्ततिलक व भुजंगप्रयात छन्द छ्यलातःगु दु । लखं भचा चनेधुंकूगुलिं गनं-गनं धाःसा आखः सीमदयाच्वंगु दु । सफुलिइ “दोल्छी ओ ङयपी सुसम्बत जुलो” धकाः शुरुइ हे नेसं १०५४ न्ह्यथनातःगु दु । लिपा च्वज्या क्वचाय् धुंकाः समाप्ति वाक्यय् “शुसम्बतसरं गूसयेग्वीय सालया” धकाः विसं १९९० साल न्ह्यथनातःगु छगू थुकिया विशेषता हे धाय्माली ।

थ्व सफुलिइ न्ह्यथनातःकथं तच्वतं भुखाय् ब्वयाः छेँ भ्यभ्येलुनाः दुनावल । मस्त, मिस्त, ज्याथ सकलें ख्वल । छेँ ल्हानाः आपालं सित । लहिनातःपिं पशुपंछीत नं सित । छेँ दुनाः वातावरण हे ख्युंसे च्वंक धू ब्वल । घाःपाः जूपिं नं उतिकं हे दु । ल्हाःतुति त्वःधूपिं, प्वाः तज्यानाः भ्वरि पिहांवःपिं नं दु । ल्हाःपिं न्हियान्हिथं लुयाच्वन । सीपिनि थःथितिपिं नां कयाः ख्वयाच्वन । सी थनेत गुथियारत मदु, उइत ग्वंत नं मदु । सिथं यंकेत छेँ दुंगु धलिंयात हे कूताःया रूपय् छ्यल । सीम्हेसित धलिमय् प्यपुंक चिनाः सिथं यंकूगु जुयाच्वन । सीम्ह उइत सिँ नं मदु । उकिं व हे धलिमं ज्या

काल । भयावह परिस्थिति सृजना जूगुलिं लोचाः विचाः नं बन्द यात । छें ल्हाःपिं दुने च्वनाः "जित काःवा, जि म्वानाच्वनागु दनि, लः भचा त्वंकि, दः याकनं थका" धकाः हालाच्वंगु सीकाः अन म्हुइकाः लुइकूगु नं दुगु जुयाच्वन ।

भुखाय् ब्वःखुन्हु सकसितं तसकं आपत् जुल । भुखाय् हाकनं लिथ्वइ धकाः उलि हे त्रास जुल । निभाः बिनावंलिसे झन् धन्दा जुल । छु नय्, छु त्वने, गन वने, गन च्वने धकाः पीर कयाजुल । गद्दीवालनिसें गरीबपिं सुं हे छेँय् मच्वन । कन्हय्खुन्हु नं निक्वः भुखाय् ब्वल । लँय् मनूत जूपिं मन्त । सकभनं झिझ्झांमिझ्झां दन । पसलय् न्याय्गु-मीगु फुत । जुजुं (जुद्धशम्शेरं) "दुदुपिंसं याकनं म्यु" धैगु उर्दी जुल । सरकारं पर्वत समान अन्न बिल । छेँय् च्वने मज्यूगु सीकाः तिंख्यलय् छचाःलिं पाल ग्वय्काबिल । म्हतिं छपु-छपु मन्दी बिल । मस्तय्त ताजा दुरु सुथय् नं, बहनी नं त्वंकेबिल । बँय् धनमाल ल्हानाच्वंथाय् ग्वाहालि बियाः ल्ह्ययाबिल । थःथःपिनिगु पालय् सामान तय्कल । खुँया भय मदय्क त्वाःपतिकं जंगी पुलिस पहरा तयाबिल । खुं खुइत वःसा फुसा ज्वनेगु, ज्वने मखंक बिस्युंवंसा कय्काः स्याय्गु उर्दी जूकथं सिपाहीत संगीन ज्वनाः पाः च्वंगुलिं खुँत फुक्क ग्यात ।

माघया ४ गते बहनी १० बजे हाकनं भुखाय् ब्वल । कन्हय् तसकं पुगात । चिकुयाः मिँ च्याकाः मच्वंसे मगात । लँय्लँय् दुनाच्वंगु छेँ फुक्क चीकाः गाडांगाडां यंकाः लँपु चाय्काबिल । याकनं हे लँ, त्वाः न्हापा थें जुल । माघया ७ गते मनूत थःके दुगु नसाज्वलं नयाः च्वनाच्वन । बाचा इलय् तसकं वा वल । लखं प्यानाः च्वने हे मजियाः ज्यूज्यू थें च्वनेमाल । घण्टाघरलिसें धरहरा प्यतँ च्वय् त्वःधुल । मनूत पुचः-पुचः मुनाः स्वःजुल । लत्यातक न्हियान्हिथं धैथें लिभुखाय् ब्वयाच्वन । श्री ३ जुद्धशम्शेरया नापनापं पद्मशम्शेर, मोहनशम्शेर आदिपिंसं नं उखेंथुखें निरीक्षण यानाजुल । जुद्धशम्शेर तिंख्यलय् वयाः स्वःवल । अन दुगु चाकलाः सिमाया फलय् च्वनाः स्वःबलय् प्रजात फुक्क ख्वयाच्वंगु खन । व खनाः श्री ३ या मन नं गथिगथि चिन । लिपा जुद्धशम्शेरं न्वंवाय्गु भ्वलय् "सीमाःपिं सिनावन खः, उकी नुगः मछिंकेम्वाः । झीथाय् जक मखु, मेमेगु देसय् नं नोक्सान जूगु दु । झीगु देस स्यनीमखु, छुं ईलिपा बां हे लानावइ, धन्दा काय्म्वाः" धकाः धाल । श्री ३ महाराजया अमृतरूपी हुकुम न्यनाः सकलें लय्ताल । सरकारया जयजयकार यात । मेगु दिनय् "छेँ दय्केत माःगु सामान वा छुछु माल अड्डाय् वयाः धाःवय्गु" धाल । दां त्यासा काइपिन्त ब्याज मकाःसे त्यासा बीगु घोषणा जुल ।

थनथाय्लाक्क हाकनं तीर्थ नारायण मानन्धरया *जिगु लुमन्तिइ येँ दे म्हिगः व थौं* सफुलिइ न्ह्यथनातःगु खँ लुमंकेबहःजू । वय्कःया धापूकथं भुखाय् ब्वय्धुंकाः छेँ दने मफुपिन्त सरकारयाके दां त्यासा काःवा धकाः इस्तिहास जारी यात । यक्वस्यां सरकारयाके दां त्यासा कयाहयाः छेँ नं दन । नय्-पुने गाःपिन्सं सरकारयाके छाय् काःवनेगु धकाः काःमवं । गुलिं-गुलिं गरीब जूसां लिपा पुले फइला मफइला, ब्याज हे गुलि पुलेमाली, लिपा सरकारं छेँ हे कयाबीला धकाः ग्याःचिकुं यानाः काःमवंपिं नं यक्व दु । तर लिपा वयाः सरकारं त्यासाया ब्याज जक ला छु, मातकं माफि यानाबिल ।

नेपालय् १९९० सालधुंकाः करीब ८२ दँलिपा हाकनं थुकथं तःभुखाय् ब्वःगु खः । थ्व निगुलिं भुखाचय् '२' ल्याःया संयोग नं अजूचायापुक्क वयाच्वंगु दु । गथेकि, १९९० सालय् माघ २ गते, २ बार अर्थात् सोमवार सवा २ बजे भुखाय् ब्वःगु खःसा वयां ८२ दँलिपा २०७२ सालया वैशाख १२ गते करीब १२ बजे भुखाय् ब्वःगु खः ।

थन न्ह्यब्वयागु म्येय् यँया जक वर्णन यानात:गु जुल । थजा:गु हे वर्णन मेमेथाय् नं दइतिनि जुइ । अजा:गु पिहांमवयाच्वंगु खँयात मालेकुले याना: पिथनेफुसा नेपा:या इतिहासया छगू पक्ष लुइकेखनी धैगु विश्वास कायफु ।

श्री गणेशाय नमः ॥
भूकंप वर्णन ॥
नेवाभाषा ॥
॥ शार्दूलविक्रीत छंद ॥

दोल्छी ओ ङयपी सुसम्बत जुलो मैन्हा जुलो माघया
औंसीया तिथि माघ निन्हु वना बारे जुलो सोमया
घण्ठाघर्स बजे जुल निगुलिओ मिनेट झिगू वंभले
अ:घोरं भुमि कंपमान जुलगू सारा थ्व भूमण्डले ॥ १ ॥

भूमीकंप जुजु च्वनाच्वनगु छे भ्येभ्ये बुलाओ वलं
छेँ चोने मफया क्वहावल अनं ध्येध्ये चुला गोतुलं
हाहा ..... जिगु छेँ जहान सकलें थथें फुयीन धका
....................सवल सकसियां प्रानं वनीन धका ॥ २ ॥

हाहाकार जुया च्वचोंतु अनसं छेनं दुनओ वलं
बाल बृद्ध मिसा मचात सकलें लस्कर्अपालं ष्वलं
तारेमां धक नां कया गुलिसिनं राम्‌राम् धयाओ च्वच्वं
नां काये मफु त्रासनं गुलिसिनं हाय्‌हाय् धयोओ च्वच्वं ॥ ३ ॥

छेँ लापिं अनक्वे वयाव दतपिं ल्हाना अपालं सितं
जात्‌जात्या लहिना तयाव तलपिं पंछीपशू नं सितं
धू बोगू उतिकं मिखां स्वयतनं अंधा उती तुं जुया
धू बोगू लनका मिखां भति खना धन्‌जन् लुमंस्ये वया ॥ ४ ॥

मौबौ जी धनजन् मचात जि कला गेगे जुलोथ्यें धका
ज्याखेँ संवनपिं अती हतपतं छेँ छेँ वन स्वे धका
धन्‌जन् अन्न अनाजनं गुलिसिया ल्हाना अपालं स्यनं
जुक्ती जत्नकथं सजीव दनिपिं मृत्यू भयेनं ब्यनं ॥ ५ ॥

ल्हापीं चोटपटक जुयाव च्वनपिं घा कष्ट जूपिं हलं
अस्पताल थ्यनपिं उलीथुलि मदु पालेपतिकं तलं
ल्हा तोधू तुति तोधुला गुलिसियां तज्याक .... मिखां
प्वा तज्या भुडि नं पिहावल हरे स्वेगु गथ्ये ...... ॥ ६ ॥

घायलपिं उतिकं दयाच्वन अनं सीपीं उतिकं दत
ल्हापीं दिनपरदिन लुयाच्वन हनं धन्‌माल् उतीकं दत
मृत्यू जूपिनि मां अबू थव कला काये थओ म्ह्याचपिं
जी फल्ना गन दैगु थाय् दई धका खोया जुया चोनपिं ॥ ७ ॥

माला चोँगु जुये खनेव पिकया हाहा जि फल्ना धका
अत्यन्तं अपशोच् जुयालि धिरजं मृत्यू उथे याय् धका
ग्वौं धैपीं गुथियारपिं गन दयू ल्वीके मफूका गनं
खंपीं ग्वौं गुथियार्थओ जन च्वना लास उथे यायत्यनं ॥ ८ ॥

दस्तूर्थे त्रन्यत मदु फुक ज्वलं दुंगू धलिंगो यना
प्यपूंकंतु चिनायन उखुतनं छिंछिंगु लंलं वना
मृत्यूपीं उयत सिनं मदु धका दूंगू धलिंनंतु हे
सकष्टं थुगु कंथनं उत हरे लोचा बिचाबंध हे ॥ ९ ॥

ल्हापीं अन्तरसं दयाच्वपिसं कावा जि कावा थका
म्वानाचोँगु दनी त्वने लख भती याकनं थकावा धका
हालाओ च्वनगू सिया उखुतनं म्ह्वीका लुयेका खनं
जुक्ती .... जनं अनं थतकया आरामिसा थंयनं ॥ १० ॥

मां सी(पिं) छलमा यमा जि वय मा कावा जिनं छं पुता
(का)ये .... सिना ष्वल विरहनं हाये पुता हाय पुता
कोलाहलं शबदं ख्वयू सकभनं हाहा विजोग अथे
शंकष्ट मनुखं सिल थुगुकथं वार्ता थुथायया थथे ॥ ११ ॥

भूकंप जुलगू दिने सकसितं आपत् अधीकं जुल
भूकंप हकनं लिहावयि धका त्राशं उतीकं जुल
हाहाकार धका च्वनाव च्वतलें श्री सूर्य्य अस्ताचले
प्रस्थान जुयुगू जुलो बखतनं धन्दा जुया चोंभले ॥ १२ ॥

छु तोने छु नये गुथाय गन वने चोनेगु थाय नं मदु
आगे याय गन थाय दयी धक धया अर्ती बिओ नं मदू
गद्दीवालनिसें गरीप दुनिया सुंसु मदू छैं दुने
मालीकपिं जक क्यांपयागु दथुसं मेपिं फुकं छें पिने ॥ १३ ॥

मेमेपीं तवधंनिसें गरिप नं ज्यूज्यूगु थासे स्वया
लैंलैंसं लँ सिथे क्यबे ननि ख्यले फाटे दुवाते वया
पाल छाप्रि तया हयेजिक हयागु जा नयागू दत
नेगू जा दुगु छुं मखु पसलसं मीगु मिया .... ॥ १४ ॥

।। वसन्ततिलक छंद ।।

पैल्हादिने थुलि जुयावन दीनरा ....
वंली सतीखुनु दिने सकस्यां ....
भूकंपयागु पिरनं झसुकाल ओल
भूकंपतु जुल हनं न्हिनसं निकोल ॥ १५ ॥

लैंलैं मनूत जुलपिं मजुल उतीकं
झिझां दना सकभनं फुक छैंपतीकं
वस्तू मियेत वयुपिं महल सुनानं
न्यायेमियेगु पसले ममिल फुनानं ॥ १६ ॥

शंकष्ट थो जुल धका जुजुया दयानं
उर्दी जुल दुदुपिसं मियगू ननानं
सर्कारि अन्न बिलगू परवत्समानं
नादंकनं बिल गुलिं जुल का वयानं ॥ १७ ॥

छैं छैं च्वने मजिलगू सियका वनाथं
पाल ग्वया बिल प्रभुं थुलि सीव साथं
सर्कारि पाल तिनिखले ग्वयेका छचालं
चर्बी सहीत दयकाबिलका अपालं ॥ १८ ॥

थंन्यागु आश्रम दया दुनिया अपालं
पाले च्वना मनमनं जेजे धयानं
नेगु मदुक्वसितनं बिल अन्न गाछी
मंडी म्हतिं छपुछपू बिल दान माछी ॥ १९ ॥

बालख् मचात गन दू अनसं छ्वयाओ
भिंगू फरेस् दुरु बिया त्वनकी धयाओ
न्हिंन्हिं सुथे व बहनी दुरुनं बिया च्वं
सर्कारनं थुलि दया तलगू सिया च्वं ॥ २० ॥

धन्मालनं गुलिसियां भुमिसं लानाओ
मेमेगुनं थव थासे यनेका धयाओ
मद्दत ब्वनाव गुलि फु थमनं ल्ह्ययाओ
पाल थओगु गन दू अनसं तयाओ ॥ २१ ॥

खुनं खुयाव यनिगू भय छुं मज्वीकं
जंगी पुलीस पहरा तल त्वापतीकं
खुंनं खुयेत वलसा फतसा ज्वनेगू
ज्वने मखंक वनसा कयेका स्यायेगू ॥ २२ ॥

उर्दी थुगू ज्वनाज्वना च्वनपिं सिपाही
संगीन् ज्वनाच्वन अनं खुत फुक त्राही
मेपीं पुलीस पहरा स्वणं हिला चों
धन्दे जुजू धक ढुकू अनसं तयाचों ॥ २३ ॥

दोश्रा दिने थुलि जुयावन दीनरात
माघ प्यनूतिनि वन उतिकं फसात
छैं छैं च्वनेगु मदया झसुकाल ओल
रात्री भुखा दस बजे हकनंतु बोल ॥ २४ ॥

वंली सतीखुनु दिने अधिक पुगात
थंदी गुया मि छायका मकुस्यें मगात
शंकष्ट थो जुल धका दुनिया खनाओ
सर्कारया शुभ मने करुणा वनाओ ॥ २५ ॥

भूकंपयागु पिरनं गुलि दुःख जूगू
अडा वया च्वत अनं मन पीर जूगू
थो पीर दुःख फुतका बियेया निमिर्ती
अडा तयाबिल नृपं परजा निमिर्ती ॥ २६ ॥

थंन्यागु दृष्टि तल देसस गांभरेसं
सर्कारया गुलिउ राज्य मुलक भरेसं
लैं लैं दुनाच्वनगु छैं परवत्समानं
लैं लैं जुय जियकल नृपया दयानं ॥ २७ ॥

त्वाले पतिं लिक तया यनकाव गाडा
गाडां यना सकभनं जुलका सुधारा
चौकी अफीसर...या बिलका थ्व भारा
साबीकथ्यें जुल सडक् फुक टोल सारा ॥ २८ ॥

।। शार्दूलविक्रीदित छंद ।।

ईश्वर्या रचना थथे जुइ धकाः धाये फईगू सुनं
ईश्वर्नं च्वतगू ललातस मिते याये मफूका वनं
थंन्यागू गतिसं जुयाव वलगू चोया गुलीतक च्वये
ईश्वर्या शरणे धका मन तया यानाहओगू फये ॥ २९ ॥

न्हेन्हूजा वन माघया उखुनुनं थथ दुदूथ्ये नया
आनन्द जुयिगू सयेन जुतले नूनू द्यनेका धया
द्येनाओ च्वनगू भती सुख जुया बाचाइले लाभले
जलबृष्टी अनसं जुयावल हरे अंन्या कुबेलाभले ॥ ३० ॥

प्यानाओ लखनं च्वनेत मजिया ज्यूज्यूथ्येनंतु च्वनं
शंकष्टं चिकुकं च्वना लिपतसं बृष्टी दिनातुं वनं
घण्टाघर्सहितं दुना ढरहरा प्यंगूतच्वे तोधुलं
काकाका थथेनं जुल खनि धका थोथो मुना सो जुलं ॥ ३१ ॥

बोयातुं च्वनका भुखा उतिकनं न्हिंन्हिं मबोल जकं
हप्तासम्म मयाकतुं दिनदिनं मैन्हा छगूत्या तकं
थंन्यागू भयसं सवारिस जुजूला नाम थ्येना च्वनं
बालख्या बखते ज्ञानाच्वनभले मांबौ मदूतिं न्यनं ॥ ३२ ॥

नेपाल्कार्य्य बिसे थनतुं थनंतु दिलपिं चातुर्य्य सत्बुद्धिपीं
प्रायेमनिष्टरया सुपुत्रजनपिं ज्ञानी दयावानपीं
धन्दातू मनसंकया झटपतं थासे पतीकं स्वया
श्रीजुद्ध नृपया मध्येस गमने जूगू समाछ्र्वया ॥ ३३ ॥

आद....ति अनं कया दिनदिनं तन्मन्अधीकं तया
लोक ...... उपकार्गरीप दुनिया रक्षा यायेगू स्वया
मेहेनत् तजबीज् याना सकभनं मागू भरोसा बिया
धन्देबाद बिया च्वन सकसिनं जेजे जुयेमा धया ॥ ३४ ॥

श्री भीमप्रभुया शुपुत्र प्रथम लाठ् पद्म सम्सेर जङ्
कम्यांडीङ जुल दक्षिणै तरफ श्री मोहन्समसेर जङ
श्री बब्बर्समसेर जङ्ग जनरल उत्तर्तरफनं अनं
ओस्योल्पी हररं जुया सकभनं तज्बीज् जुयाओ च्वनं ॥ ३५ ॥

इत्यादी सुकुमा शुपुत्र जनपीं मेपीं दनीपिं च्वनं
संपूर्ण जनयागु नाम थनतुं चोयांगुली च्वे थनं
थंन्यागू विपती जुया सकसियां धन्दा मनेसं उती
छैं देके तकलीफ् दनी उतिकनं मद्दत् मदु छू गती ॥ ३६ ॥

हाहाकार जुया नयेत्वनेगुया सुद्धी मदूका सुयां
खंखंपीं सकस्यां हवाल उतिकं ज्वीगू मखू छुं धयां
थंन्यागू मनसं वया दिनदिनं आतस् मनेसं तया
माहाराज् याकनं थ्यनेमाल धका आसा थ्वहेतु कया ॥ ३७ ॥

चोनाओ जुजु थौ बिज्यायिगु धका थोथो मुना खँ थ्वका
भारादार्परजा वन तिनिखले दर्शन यायेगू धका
दर्बारिस प्रवेस् जुये खुनुदिने राजा बिज्यागूभले
प्रस्थान तिनिखेलसंतु बिज्यात चाक्लासिमाया फले ॥ ३८ ॥

राजायागु मुहार्खना सकसियां पीताजु खंति यनं
माहाराज् धकतू प्रजागण गुलीं ख्वया स्वयाओ च्वनं
पर्जालोकपिसं सलामतु याना खोगू बिन्हगू खना
राजाया मनसं गथीगथि चिना माया दया खुप् वना ॥ ३९ ॥

उन्नत बृद्धि जुयावयेक्यगु हनं पर्जा सुखेसं तये
धैगू दिन् परदिन थ्वहे मन तयां विघ्न वल थो भये
ओसां छूं समये ल्याहानक वनी ज्वीगू जुया वैतिनी
देशोपद्रभये जुयाव वनसां इश्वर्सहाये दनी ॥ ४० ॥

झीगू देस जक वन मखु मेगू देसे झन स्यना
हाहाकार जुयाच्वन थुगु खबरचोंया हओगू खना
आतम् चायमते थुगू बखतसं आ नं थथे ज्वी मखू
सीमापीं गुलिइ सिनाव वनगू फिक्री यायेगुं मखू ॥ ४१ ॥

उन्नत् बृद्धि इलम बढे यायमाल बृद्धी जुयावैतिनी
झीगु देस् स्यनिनं मखू खचिलिपा बां हे लानावैतिनी
सर्कारं रम तिं बियु छिमी धन्दा कायेम्वा रती
अमृत्रूपि हकुं न्यना सकसियां खूसी जुल मन् अती ॥४२॥

जे जे जे सरकारया जय धका जेकार सब्दं जुल
बृद्धी ज्वीगु हुकुम जुयालि हररं दर्बार्प्रवेस जुलं
भारादार प्रजा थओ छेस वना जूगु खँ फुक्कं जुल
मेगू दिन् फ्वनुनं तया तिनिखले फाँते तया न्यंकल ॥४३॥

पर्जाया उपरे अती मन तया धन्दा मनेसं कया
धन् द्रव्य अधिकं फुईगु जुलसां रक्षा यायेगु स्वया
पाल छाप्रि तये ज्वलं मदु पिना छा .....ग्वया चौं धका
सर्कारं खरपं बियातल उतीं जा .... वयाका धका ॥४४॥

जस्तापौ बियगुं जुयाच्वन थितिं मेगू थितिं दामया
दूदूंगू फुक छँ तयार गुलजा ज्वीकेगु ध्याने तया
छँ देके सरजम् मदू गुलिसिया हर्जा जुया दामया
थंन्यापीं दुनिया गुली दत वया चोयेगु अडाय् धया ॥ ४५ ॥

दीन्दुःखी अदनागरी पथमित बीगू बकस्तुं जुल
कर्जा सम्म धका धयावकसितं निर्ब्याजि सापत् जुल
छँयागू निमितीं गुली फ्वन स्वन बियेगु अडाय् च्वया
बन्दोबस्त थुगू जुल सकभनं धन्दे प्रभूया दया ॥ ४६ ॥

।। भुजंगप्रयात छंद ।।

थुगु पद्य छंदं जिगू बुद्धि मंदं
दयेका प्रकासं थ्व याना सहश्रं
लघू दीर्घ प्लूतं मिले जूगु छंदं
च्वयेगू थ्व ज्ञानं मदूका जि धंगं
गुथा ...... च्वं सजन् ज्ञानिपिंसं
क्षमाती अवस्यं लायेमा गतीसं
शुसम्वत्सरं गू सये ग्वीय साल्या
मिती चैत्रशुक्ल तिथी पुर्णिमाया
गते श्रंच्या जुलो बार्शनीया
थुथाय्तक्कगूया समाप्ती थुकीया

- निवेदन इति -

अनुसन्धान विधि

- रवि शाक्य

ब्व : १ अनुसन्धानया परिचय (Introduction to Research)

अनुसन्धान खँग्वः निगू खँग्वः स्वानाः निर्माण जुयाच्वंगु दु - अनु + सन्धान = अनुसन्धान । 'अनु' या अर्थ ल्यूल्यू वनेगु वा लिक्क वनेगु खः । 'सन्धान' खँग्वःया अर्थ बांलाक मालेगु वा लुइकेगु खः । उकिं अनुसन्धान खँग्वःया अर्थ छुं विषयया ल्यूल्यू वनाः वा छुं विषयस केन्द्रित जुयाः बांलाक मालेगु खः ।

अनुसन्धानया पर्यायवाची खँग्वःकथं 'शोध' छ्यलेगु याः । शोधया अर्थ 'शुद्ध यायग्‌ु (to refine) खः । कच्चा पदार्थयात परिमार्जन यानाः शुद्ध याय्‌गु हे शोध खः । खानीया कच्चा चिकंयात प्रशोधन यानाः परिष्कृत चिकं (पेट्रोल) दय्‌केगु शोध खः । उकिं शोध प्रक्रिया धैगु हे शोधन याय्‌गु वा परिमार्जन यानाः न्ह्यब्वय्‌गु खः ।

प्राज्ञिक क्षेत्रया खँ ल्हाय्‌बलय् छुं कच्चा सामग्री वा विचारयात खास प्रक्रिया छ्यलाः शुद्ध व परिमार्जन यानाः न्ह्यब्वय्‌गु खः ।

अनुसन्धानयात अंग्रेजीभासं Research धाइ । थ्व Research खँग्वः फ्रेञ्च भाय्‌या Recherche पाखें वःगु खः । फ्रेञ्च Recherche या अर्थ to look (स्वयगु), to investigate (मालेगु), to go around (छ्चाःखेरं वनेगु) खः । अथे हे Research खँग्वःयात Re + Search यानाः फायाः नं स्वय्‌फु । थुकथं स्वय्‌बलय् Research या अर्थ 'to seek again' (हाकनं मालेगु) धकाः सीदइ ।

१.१ अनुसन्धानया परिभाषा

(१) Redman & Morry - Research is systematized effort to gain new knowledge. (न्हूगु ज्ञान प्राप्तिया लागि याइगु व्यवस्थित कुतः हे अनुसन्धान खः) । थ्व परिभाषाकथं अनुसन्धानय् निता खँ दय्‌माः - (क) न्हूगु खँ लुइकेगु (ख) व्यवस्थित कुतः ।

(ख) C. R. Kothari - Research is an art of scientific investigation. (अनुसन्धान धैगु वैज्ञानिकरूपं मालेगु कला खः) ।

(ग) P. V. Young - Research may be defined as scientific undertaking by means of logical and systematic techniques aim to discover new facts or verify and test old facts. (अनुसन्धान धैगु तर्कपूर्ण व व्यवस्थित विधि छ्यलाः न्हूगु तथ्य लुइकेगु वा पुलांगु तथ्यया सत्यता परीक्षण याय्‌गु वैज्ञानिक विधि खः) ।

थ्व परिभाषाकथं अनुसन्धान धैगु - व्यवस्थित व वैज्ञानिक विधि खः । अनुसन्धानं न्हूगु तथ्य लुइकेगु याइ, पुलांगु तथ्यया परीक्षण याइ ।

१.२ अनुसन्धानया विशेषता

(१) अनुसन्धान धैगु वैज्ञानिक जुइ । साहित्य च्वय्‌गु व अनुसन्धान याय्‌गुली पाइगु थनथाय् हे खः । साहित्यय् मनया प्रमुख भूमिका दइ । नुगलय् बुयावःगु भावना, कल्पनायात प्वंकेगु याइ । तर अनुसन्धानय् भावनात्मक पक्षयात महत्त्व बीमखु । अनुसन्धानय् तथ्ययात महत्त्व बी ।

(२) अनुसन्धानय् निश्चित प्रक्रियाया अनुशरण याय्‌माः ।

(३) अनुसन्धानय् न्हूगु खँ लुइकेगु जुइ वा न्हापा लुइकातःगु खँया परीक्षण यानाः पुनर्व्याख्या जुइ ।

(४) अनुसन्धान आत्मपरक मजूसे वस्तुपरक जुइ ।

(५) अनुसन्धानपाखें पिहांवःगु लिच्वः परीक्षण यानाः स्वय्फइ ।

(६) अनुसन्धानपाखें पिहांवःगु खँ तार्किक, विश्वसनीय, वैध, पक्षपातरहित जुइ ।

(७) अनुसन्धान धैगु गुबलें हे सिधइमखुगु ज्या खः ।

१.३. अनुसन्धानया प्रकार (Types of Research)

अनुसन्धान धैगु अतिकं तःधंगु विषय खः । उकिं अनुसन्धानं यक्व पक्षयात कःघानाच्वंगु दइ । दक्व अनुसन्धान छगू हे प्रकारं न्ह्याकेमाः धकाः धाय्फइमखु । अनुसन्धानया प्रकृति स्वयाः अनुसन्धानया प्रकार पाय्फु । विषयवस्तुया प्रकृति, उद्देश्य, प्रस्तुत याय्गु शैलीया आधारय् अनुसन्धानया आपालं प्रकार दइ । तर मुख्य यानाः अनुसन्धानयात क्वय् बियातःकथं ब्वथलेफु -

(१) मौलिक अनुसन्धान (Basic/Fundamental /Pure Research) - थुकियात विशुद्ध अनुसन्धान वा आधारभूत अनुसन्धान नं धाइ । मौलिक अनुसन्धान धैगु ज्ञान प्राप्तिया लागि जक याइगु अनुसन्धान खः । Gathering knowledge for knowledge's sake is termed as 'pure' or 'basic' research. थ्व अनुसन्धानं सिद्धान्त निर्माण याइ । मौलिक अनुसन्धानपाखें पिहांवइगु लिच्वलं व्यावहारिक समस्याया समाधान याइमखु । थुज्वःगु अनुसन्धानया प्रतिफल तत्काल खनेदइमखु, यक्वलिपा तिनि खनेदइ । थुकिं न्हूगु ज्ञान मालेगु नापनापं पुलांगु ज्ञानयात शुद्ध वा परिमार्जन याय्गु ज्या नं याइ । बरु थुज्वःगु अनुसन्धानं पिकाःगु सिद्धान्त छ्यलाः न्हू-न्हूगु आविष्कार यानाः समाजय् योगदान बीफु । दसुया लागि, आइन्सटाइनया सापेक्षताया सिद्धान्त व न्यूटनया गुरुत्वाकर्षणया सिद्धान्तया प्रतिपादनयात काय्फु ।

(२) व्यावहारिक अनुसन्धान (Applied Research) - थ्व अनुसन्धान समाजया समस्या समाधान याय्गुपाखे न्ह्यांवनी । Applied research aims at finding a solution for an immediate problem facing a society or an industrial or business organization. थ्व अनुसन्धानं समाजया विकृति चीकेत, छुं नीतिनियम दय्केत, समाजयात न्ह्याकेत ग्वाहालि यानाच्वनी । थुकी मौलिक अनुसन्धानपाखें प्राप्त जूगु ज्ञानयात मानवजातिया हितया लागि छ्यलाः व्यावहारिक समस्या समाधान याय्गु लँपु क्यनाच्वनी ।

(३) वर्णनात्मक अनुसन्धान (Descriptive Research) - थुज्वःगु अनुसन्धानय् विषयवस्तुया दुनेथ्यंक दुहांवनेगु मस्वःसे छु खनेदुगु खः उकिया वर्णन याय्गुली जोड बी । तथ्याङ्कया आधारय् न्हापा छु जूगु खः, आः छु जुयाच्वन धकाः वर्णन जक याइ । उकिं वर्णनात्मक अनुसन्धानयात ex post facto (after the fact) research नं धयातःगु दु । धार्मिक, सांस्कृतिक विधिव्यवहारया अध्ययन याय्त थ्व पद्धति उपयोगी जू ।

(४) विश्लेषणात्मक अनुसन्धान (Analytical Research) - थ्व वर्णनात्मक अनुसन्धानस्वयां अःखःगु अनुसन्धान खः । थुकी चीधंगु विषयवस्तु कयाः दुनेथ्यंक दुहांवनाः अध्ययन याइ । थुकी तथ्याङ्कयात आलोचनात्मकरूपं स्वयाः विश्लेषण याइ ।

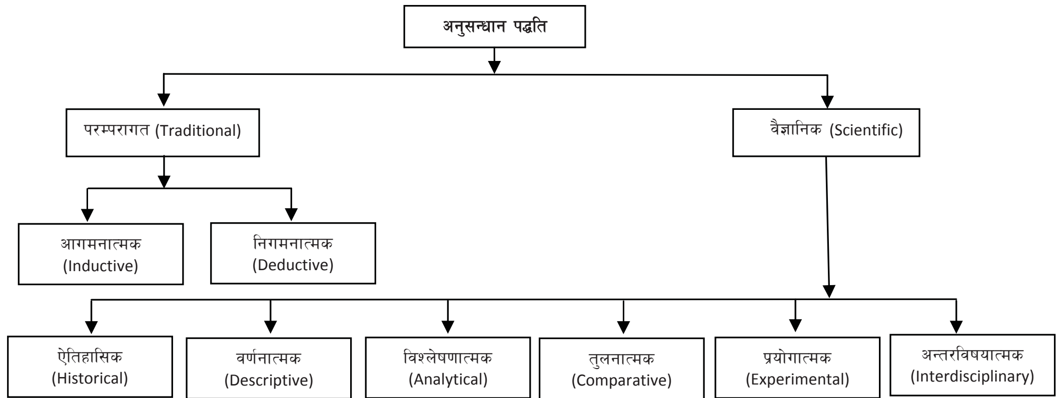
(५) परिमाणात्मक अनुसन्धान (Quantitative Research) - थुकी संख्यात्मक प्रवृत्ति दुगु तथ्याङ्कया विश्लेषण जुइ । थ्व अनुसन्धानय् गणितीय ढाँचा (Mathematical Model)या अनुशरण यानाः अनुसन्धान जुइ । परिकल्पनाया परीक्षण यानाः निष्कर्ष पिकाइ । खास यानाः व्यापार, बैंकिङ्ग, जनसंख्या आदि क्षेत्रय् परिमाणात्मक अनुसन्धान छ्यली ।

(६) गुणात्मक अनुसन्धान (Qualititative Research) - गुणात्मक तथ्याङ्क मुंकाः उकिया विश्लेषण यानाः न्ह्याकीगु अनुसन्धान गुणात्मक अनुसन्धान खः । मनूया व्यवहार, भावना, सांस्कृतिक परम्परा, विश्वास आदि क्षेत्रनाप सम्बन्धित विषयया अध्ययन गुणात्मक अनुसन्धानदुने लाइ । थुकी गणितीय परीक्षण याय्फइमखु । खास यानाः साहित्य, संस्कृति, मनोविज्ञान आदि विषयस थ्व अनुसन्धान छ्यली ।

(७) अवधारणागत अनुसन्धान (Conceptual Research) - Related to some abstract ideas or theory. It is generally used by philosophers and thinkers to develop new concept or to reinterpret existing ones. थुकी ठोस तथ्याङ्कया आधार मका:से परिकल्पना, मान्यता, विचारया जक विश्लेषण याइ । धार्मिक, दार्शनिक क्षेत्रय् थ्व अनुसन्धान छ्यली ।

(८) अनुभवसिद्ध अनुसन्धान (Empirical Research) - थ्व प्रयोगात्मक अनुसन्धान खः । तथ्याङ्क संकलन याय् धुंका: विश्लेषण याना: पिहांवःगु लिच्वःयात प्रयोगशालाय् वैज्ञानिक विधिं परीक्षण याना: खः मखु धका: स्वइ । उकिं थुकियात Experimental Research नं धाय्गु याः ।

१.४. अनुसन्धान पद्धति (Research Methodology)

परम्परागत पद्धति

(क) आगमनात्मक पद्धति (Inductive Method) - विभिन्न विषयवस्तुया अध्ययन अवलोकन याना: सिद्धान्त निर्माण याय्गु पद्धति । थुकी न्हापां तथ्य न्ह्यब्वया: उकिया आधारय् निष्कर्ष पिकाइ । दसु - थ्व साया प्यपा तुति दु । हुंकन च्वंम्ह साया प्यपा तुति दु । भारतय् च्वंम्ह साया प्यपा तुति दु । अमेरिकाय् च्वंम्ह साया प्यपा तुति दु । निष्कर्ष/सिद्धान्त - "सा धैम्ह जनावरया प्यपा तुति दइ ।"

थ्व पद्धतिइ तःधंगु क्षेत्र ल्यया: अध्ययन न्ह्याकी । अध्ययनया निष्कर्षकथं विशेष नियम/सिद्धान्तया प्रतिपादन याइ । उकिं थ्व विशिष्टपाखें सामान्यपाखे (From particular to general) वनीगु पद्धति खः । तःधंगुपाखें चीधंगुली वनेगु अथवा Macro पाखें Micro य् वनेगु खः । उकिं थ्व Doing and Learning Method खः ।

थ्व पद्धतिइ यक्व ई, ध्यबा खर्च जुइ । दक्व एकाइया अध्ययन याय्मफुतकि गलत लिच्वः पिदनेफु । थ्व पद्धति शुरु याःम्ह Francis Bacon खः ।

(ख) निगमनात्मक पद्धति (Deductive Method) – थ्व मेपिंसं लुइकातःगु वा प्रतिपादन यानातःगु नियम वा सिद्धान्तया आधारय् मेमेगु खँ लुइकेगु पद्धति खः । थुकी मेपिंसं मेहनत याना: लुइकातःगु तथ्ययात आधार काइगुलिं थःम्हेस्यां आपा: मेहनत याय्मालीमखु । थ्व मेपिंसं तयातःगु जगय् छेँ दनेगु थेंजाःगु पद्धति खः ।

दसु, "संसारय् जन्म जूपिं सकलें प्राणी सी हे माः ।" थ्व प्रतिपादन जुइधुंकूगु सिद्धान्त जुल । मनू नं प्राणी खः । उकिं मनू नं छन्हु सी हे माः । उकिं लिपाया अनुसन्धातापिंसं मनू सीमा: कि म्वा: धका: अनुसन्धान यानाच्वनेगु आवश्यकता मन्त । थ्व चीधंगुपाखें तःधंगुली, सामान्यपाखें विशिष्टय् वनेगु अथवा Micro पाखें Macro य् वनेगु पद्धति खः । थुकी ज्ञातपाखें अज्ञातय् वनेगु याइ । थ्व पद्धति शुरु याःम्ह Aristotle खः ।

वैज्ञानिक पद्धति

(क) ऐतिहासिक पद्धति - Historical research is the application of scientific method to the description and analysis of the past events. थ्व विधि मूलतः विगतनाप सम्बन्धित जूसां म्हिगःनिसें थौंतकया अध्ययन याइ । थुकिं कन्हय् छु जुइफु धकाः अनुमान नं याइगुलिं थ्व पद्धति 'त्रिकालिक' जुइ ।

(ख) वर्णनात्मक पद्धति - Descriptive research describes and interprets "what is." थुज्वःगु अनुसन्धानय् विषयवस्तुया दुनेथ्यंक दुहांवनेगु मस्वःसे छु खनेदुगु खः उकिया वर्णन याय्गुली जोड बी । तथ्याङ्कया आधारय् आः छु जुयाच्वन धकाः वर्णन जक याइ । धार्मिक, सांस्कृतिक विधिव्यवहारया अध्ययन याय्त थ्व पद्धति उपयोगी जू ।

(ग) विश्लेषणात्मक पद्धति - थ्व वर्णनात्मक अनुसन्धानस्वयां अःखःगु अनुसन्धान खः । थुकी चीधंगु विषयवस्तु कयाः दुनेथ्यंक दुहांवनाः अध्ययन याइ । थुकी तथ्याङ्कयात आलोचनात्मकरूपं स्वयाः विश्लेषण याइ ।

(घ) तुलनात्मक पद्धति - निगू वा निगूस्वयां अप्वः पक्षदथुइ तुलना यानाः समानता व भिन्नता क्यनीगु पद्धति । गथेकि, 'जि वयाला लच्छि मदुनि व मुनामदनया तुलनात्मक अध्ययन', 'नेपालभाषा व जापानीभाषाया ताजिग्वः (क्लासिफायर)या तुलनात्मक अध्ययन', 'नेपाली तथा रसियाली स्वरवर्णहरूको तुलनात्मक अध्ययन' ।

(ङ) प्रयोगात्मक पद्धति - थ्व पद्धति विशेष यानाः विज्ञानया क्षेत्रय् प्रयोग जुइ । भाषाविज्ञानया ख्यलय् (ध्वनिविज्ञानय्) नं प्रयोग जुयाच्वंगु दु ।

(च) अन्तरविषयात्मक पद्धति - छगू हे विषययात थीथी पक्ष वा दृष्टिकोणं अध्ययन याय्गु पद्धति । थुकी छगू टीम दय्की । उगु टीमया टीमलीडर व मेपिं दुजःपिं दइ । दक्वसित छगू विषयया छगू-छगू पक्षय् अध्ययन याकी । लिपा दक्व मुंकाः सम्पादन यानाः अन्तिम रूप बी । श्रमविभाजनय् आधारित थ्व पद्धति बांलाःगु खःसां यक्व खर्च तुइ, व्यवस्थापन याय्त थाकुइ । गथेकि, "धुस्वां सायमिया उपन्यासया अध्ययन" छगू शीर्षक खःसा उकीदुने यथार्थवाद, मनोविश्लेषणवाद, अस्तित्ववाद, नारीवाद आदि थीथी दृष्टिकोणं अध्ययन याय्फु ।

शोध प्रस्तावय् छु पद्धति छ्यलाः अनुसन्धान याय्गु धकाः अनिवार्यरूपं उल्लेख याय्माः । अथे हे अनुसन्धान सार (Abstract) बीबलय् छु पद्धति छ्यलाः अनुसन्धान यानागु धकाः स्पष्ट जुइक उल्लेख याय्माः ।

ब्व : २ अनुसन्धान प्रस्ताव (Research Proposal)

Research is a systematized effort to gain new knowledge (अनुसन्धान धैगु न्हूगु ज्ञान प्राप्तिया लागि याइगु व्यवस्थित कुतः खः) । अनुसन्धान धैगु व्यवस्थित जुइमाःगुलिं अनुसन्धान प्रस्ताव दय्केगु अनिवार्य जू ।

प्रस्तावना छुं नं अनुसन्धानया आधारशीला खः । प्रस्ताव तयार मयाय्कं व उगु प्रस्ताव स्वीकृत मजुइकं छुं नं अनुसन्धानया ज्या न्ह्याइमखु ।

२.१ अनुसन्धान प्रस्तावया परिचय

(१) अनुसन्धानया ज्या व्यवस्थितरूपं पूवंकेत निर्धारित ढाँचाय् च्वनाः तयार यानातःगु योजना हे अनुसन्धान प्रस्ताव खः ।

(२) A research proposal is an overall plan, scheme, structure and strategy designed to obtain answers to research questions or problems that constitute the research project. (अनुसन्धान प्रस्ताव धैगु अनुसन्धानया न्ह्यसः वा समस्याया लिसः लुइकेत दय्कातःगु योजना, संरचना व रणनीति खः) ।

(३) Research proposal is essentially a roadmap, showing clearly the location from which a journey begins, the destination to be reached, and the method of getting there. (अनुसन्धान प्रस्ताव धैगु गुगु थासं यात्रा शुरु यायगु, थ्यंकेमाःगु गन्तव्य छु खः, अनतक थ्यंकेगु तरीका छु खः धकाः क्यनातःगु 'रोडमायप' खः) ।

(४) अनुसन्धान प्रस्तावयात इञ्जिनियरं छैँ दय्केन्त्यः तयार याइगु नक्सानाप तुलना याय्छिं ।

- विश्वविद्यालयया छुं निश्चित तह पार याय्त वा छुं संघसंस्थाया परियोजनाया लागि अनुसन्धानया ज्या याय्त अनुसन्धान प्रस्ताव अनिवार्य जुइ । प्रस्तावना स्वयाः जक ज्या न्ह्याकेबीगु वा मबीगु धकाः निर्णय याइ ।
- विश्वविद्यालयस अनुसन्धान प्रस्ताव स्वीकृत जुइधुंकाः जक शोध-निर्देशक (Guide)या व्यवस्था यानाः अनुसन्धानया ज्या न्ह्याकेगु स्वीकृति बी ।
- अनुसन्धान प्रस्तावं क्रमवद्ध, व्यवस्थित, नियन्त्रितरूपं अनुसन्धान याय्त लँ क्यनी ।
- शोधकर्तायात आः गुकथं न्ह्यांवनेगु धकाः लँ क्यनाच्वनी ।
- अनुसन्धान याकीगु संस्थां नं उगु अनुसन्धान गुकथं न्ह्यांवनेत्यंगु दु, शोधार्थी छु याय्त्यंगु धकाः प्रष्ट जुइक सियाच्वनी । उकिं अनुसन्धान प्रस्ताव धैगु अनुसन्धाता स्वयंयात व अनुसन्धान याकीगु निकाय/संस्था निगुलिं पक्षयात आवश्यक जू ।

❖ अनुसन्धान प्रस्ताव धैगु कार्यान्वयन याय् ल्यंदनिगु ज्याया विस्तृत वर्णन खः । उकिं थ्व भविष्यत्काल (Future Tense)य् च्वय्माः ।

❖ अनुसन्धान प्रस्तावय् दकलय् न्हापां ख्वाःपौ च्वय्माः । ख्वाःपतिइ अनुसन्धानया शीर्षक, अनुसन्धानया प्रयोजन, अनुसन्धाताया नां व प्रस्तावना लःल्हाःगु साल च्वय्माः ।

२.२. अनुसन्धान प्रस्तावया अङ्ग

२.२.१ अनुसन्धानया शीर्षक (Title)

शीर्षक ल्यय्बलय् ध्यान बीमाःगु खँ -

(क) थःगु रुचि अनुसारया विषय जुइमाः ।

ख) थःगु क्षमतां न्ह्याय्दुगु जुइमाः ।

(ग) न्हापा यानातय्धुंकूगु विषय लिसा मकाय्गु बांलाः ।

(घ) सामग्री संकलन याय्फइगु खःकि मखु धकाः स्वय्माः ।

(ङ) आर्थिकरूपं न्ह्याय्दुगु, निश्चित समयावधिदुने क्वचाइगु जुइमाः ।

(च) तस्कं चीधंगु वा तस्कं तःधंगु विषय ल्यय्मज्यू । तस्कं चीधंगु जुलकि सामग्री मगानाः शोधप्रबन्धया रूपय् न्ह्यब्वय्त गाइमखु । तस्कं तःधंगु विषय जुलकि अनुसन्धानया क्षेत्र विस्तृत जुयाः ई, श्रम, ध्यबा अप्वः खर्च जुइ । कःघाय्मफय्क सामग्री मुनाः छु च्वय् छु च्वय् जुयाः अलमल जुयाः तनी ।

(छ) थःम्हं ल्ययागु विषयस शोध निर्देशक दइकि मदइ नं विचाः याय्माः ।

(ज) विषय ल्यय्बलय् विवादास्पद विषय ल्यय्मज्यू । लिपा निष्कर्ष पिहांवइबलय् ल्वापु जुइगु वा छुं निष्कर्ष हे पिदनीमखुगु विषय ल्यय्मज्यू ।

थुज्वःगु विषय ल्ययमज्यू -

– नेवाःत आदिवासी खःकि मखु ?

– नाय्, प्वःत दलित खःकि मखु ?

– द्यःया अस्तित्व दुकि मदु ?

– सीधुकाः आत्मा गन वनी ?

(झ) अनुसन्धानया विषय च्वय्बलय् यक्व चीहाकः वा यक्व ताहाकः याय्मज्यू । शीर्षक तय्बलय् हे शोधप्रबन्धया केन्द्रविन्दु (Focus Point) छु जुइ धकाः स्पष्ट जुइकेमाः ।

दसु - “चित्तधरया बाखं” शीर्षक तय्बलय् थुकी छु अनुसन्धान याय्गु धकाः स्पष्ट मजू । तर “चित्तधरया बाखनय् यथार्थवाद” धाय्बलय् स्पष्ट जुइ । अथे हे “मरुगणेद्यःया छगू अध्ययन” जक धायबलय् स्पष्ट मजू । मरुगणेद्यःया छु पक्षयात केन्द्रविन्दु याय्गु खः शीर्षकय् हे स्पष्ट जुइमाः ।

२.२.२. विषय परिचय (Introduction)

थुकी छु विषयस अनुसन्धान याय्त्यनागु खः उकिया सामान्य परिचय बीमाः । परिचय बीबलय् दकलय् न्हापां मूल विषयस दुहांवनेन्त्यः विषय प्रवेश जुइकथं उगु विषयया सैद्धान्तिक पृष्ठभूमि तय्माः । अनंलिपा जक विषय वस्तुइ दुहांवनेगु याय्माः । विषय परिचय च्वय्बलय् अनावश्यक गन्थन मयाःसे बःचाहाकलं च्वय्माः ।

२.२.३. समस्याकथन (Statement of Problem)

ग्रीक शब्द Probellin पाखें अंग्रेजी खँग्वः Problem वःगु खः गुकिया अर्थ छुं खँयात न्ह्यःने तय्गु वा “समाधानया लागि प्रस्तावित प्रश्न” खः । अनुसन्धानय् समस्या धैगु ‘अनुसन्धान विषय’ हे खः । थःम्हं ल्ययागु विषयदुने छुछु खँ च्वय्गु योजना दु, वयात हे प्रश्नवाचक वाक्य दय्काः न्ह्यब्वय्माः । अनुसन्धेय विषय शीर्षकयात हे अनुसन्धानया सन्दर्भय् ‘समस्या’ धकाः थुइकेमाः । Townsand या धापू दु - A problem is a question proposed for solution. (समस्या धैगु समाधानया लागि प्रस्तावित न्ह्यसः खः) । अथे हे Ranjit Kumar या धापू दु -The research questions for which you are planning to find answers are raised in this section. (थ्व खण्ड अर्थात् समस्याकथनय् छु लिसः मालेत योजना दय्कातःगु खः उकिया बारे प्रश्न ल्ह्वनी) । छगू धापू दु - A problem well put is half solved (समस्यायात बांलाक प्रस्तुत याय्फतकि बच्छि समस्याया समाधान अन हे जुइधुंकी) ।

- समस्या धकाः “थुगु विषयस आःतक सुनां नं अनुसन्धान मयाःनि, थ्वबारे मनूतय्सं मसियावन, थुगु विषयस अनुसन्धान मयातकि थ्व लोप जुयावनी, थ्वबारेया सामग्री नष्ट जुयावनी, उकिं थ्वबारे अनुसन्धान याय्माःगु खः” धकाः च्वइपिं नं दु । थ्व पाय्छि मजू । उज्वःगु समस्या धैगु सम्बन्धित समुदाय व राष्ट्रया खः । उकिया समाधान याय्गु दायित्व सम्बन्धित व्यक्ति, समुदाय वा राष्ट्रया हे खः । सचेत नागरिकया हैसियतं उज्वःगु समस्याप्रति चिन्तित जुइगु स्वाभाविक खः, तर छम्ह अनुसन्धाताया लागि थुज्वःगु खँ अनुसन्धानया समस्या मखु । व समस्याया समाधान याय्गु ज्या अनुसन्धाताया मखु ।
- छुं लोप जुइत्यंगु भाषाया अध्ययनया प्राज्ञिक उद्देश्य उगु भाषाया विशेषताबारे ज्ञान हासिल याय्गु खः, वयात संरक्षण याय्गु मखु । अथे हे लोक साहित्यया संकलन व दुग्यंक अध्ययन यानाः पिदंगु शोधप्रबन्धया अध्ययन यानाः उकिया संरक्षण याय्त ग्वाहालि नं जुइफइ । तर छम्ह शोधार्थीया प्राज्ञिक उद्देश्य संरक्षण मखु, लोक साहित्यया स्वरूपया पहिचान खः । संरक्षणया जिम्मा व हे जाति वा राष्ट्रं काइ । अनुसन्धातां संकलन व विश्लेषण जक यानाः न्ह्यःने तयाबी ।

- गुलिस्यां अनुसन्धाया भ्वलय् वइगु पंगः वा व्यवधानयात समस्याकथनया रूपय् तय्गु याइ । गथेकि - थःत माःगु सफू लुयामवःगु, मनूतय्सं सूचना बियाः ग्वाहालि मयाःगु, मत मवयाः टाइप याय्मखंगु आदि । उकथंया पंगःत अनुसन्धानया समस्या जुइमखु । अनुसन्धाताया लागि समस्या धैगु उगु विषयनाप सम्बन्धित "प्राज्ञिक समस्या" खः । थःम्हं ल्ययागु विषयदुने छुछु खँय् मसियाच्वंगु दु वा सीकेत्यनागु खः व हे समस्या जुइ ।
- सामान्यतया समस्याकथन च्वय्बलय् सैद्धान्तिक पक्ष वा अवधारणात्मक खण्ड दुथ्याकेगु चलन मदु । अनुसन्धान प्रस्तावय् गुलि अप्वः समस्या दय्काः न्ह्यब्वल उलि हे थःत थाकुइगु जुयाः यक्व समस्या दय्केमज्यू । सामान्यतः स्वंगू जक समस्या दय्केमाः । अप्वःस्वयां अप्वः न्यागू जक समस्या दय्केगु पाय्छि जुइ ।
- समस्या न्ह्यब्वय्बलय् बुँदागतरूपय् प्रश्नवाचक वाक्य दय्काः न्ह्यब्वय्माः ।

तुंख्यःया महाकालया अध्ययन विषयस समस्या न्ह्यब्वय्बलय् समस्या थुकथं न्ह्यब्वय्माः -

(क) तुंख्यःया महाकालया ऐतिहासिक पृष्ठभूमि छु खः ?

(ख) तुंख्यलय् च्वंगु महाकालया देगःया वास्तुकला व द्यःया प्रतिमालक्षण गुकथं दु ?

(ग) तुंख्यःया महाकालया नित्यपुजा, गुथित गुकथं न्ह्यानाच्वंगु दु ?

२.२.४ उद्देश्य (Objectives)

समस्याया रूपय् न्ह्यब्वयातःगु प्राज्ञिक न्ह्यसःया लिसः मालाः समाधानपाखे केन्द्रित जुइगु हे अनुसन्धानया उद्देश्य खः । समस्याकथनय् न्ह्यथनातःगु समस्याया लिसः मालेगु हे अनुसन्धाताया उद्देश्य जुइ । उकिं समस्याया आधारय् शोधया उद्देश्य दय्केगु जुइ । अनुसन्धानया समस्या ग्वःगु दु वःगु हे जक उद्देश्य दय्केमाः । उद्देश्य च्वय्बलय् समापिका क्रियां क्वचाय्केगु मखु । बरु असमापिका क्रिया तयाः वाक्य क्वमचाय्क हे त्वःताबीमाः । दसु -

क्वय् न्ह्यथनाकथंया उद्देश्य पूवंकेत थुगु अनुसन्धान जुइत्यंगु खः -

(क) तुंख्यःया महाकालया ऐतिहासिक पृष्ठभूमि मालेगु,

(ख) थौंकन्हय् तुंख्यलय् च्वंगु महाकालद्यःया देगःया वास्तुकला व द्यःया प्रतिमालक्षण न्ह्यब्वय्गु,

(ग) तुंख्यःया महाकालया नित्यपुजा, गुथित गुकथं न्ह्यानाच्वंगु दु धकाः स्पष्ट याय्गु ।

२.२.५ औचित्य/महत्त्व (Justification/Importance)

अनुसन्धान प्रस्तावय् थःम्हं ल्ययागु शीर्षक छाय् महत्त्वपूर्ण जू धकाः औचित्यया पुष्टि याय्माः । व विषय ल्यय्माःगु आवश्यकता छु खः ? व विषयय् अनुसन्धान मजुयाः समाज-राष्ट्रयात छु हानि जुयाच्वंगु दु धकाः क्यनेमाः । थःगु अनुसन्धानं पिहांवइगु निष्कर्ष उपयोगी जुइ, उपलब्धिमूलक जुइ धकाः क्यनेमाः । उगु अनुसन्धानं प्राज्ञिक क्षेत्रय् छु योगदान बी, व्यावहारिकरूपय् समाज, राष्ट्रयात छु योगदान बी धकाः स्पष्ट याय्माः ।

अनुसन्धान याकीगु संस्थायात थःम्हं ल्ययागु विषयवस्तु उचित खः धकाः सन्तुष्ट याय्माः । दसु -

(५) महत्त्व (Importance) *- महाकालयात हिन्दूतय्सं शनि देवताकथं मानेयानाच्वंगु दुसा बौद्धतय्सं धर्मया रक्षककथं हनावयाच्वंगु दु । छुं विघ्नबाधा वइबलय् महाकालद्यःयात श्रद्धां लुमंकलकि विघ्नबाधा चिलावनी धैगु विश्वास दु । अनुसन्धेय महाकालबारे गुलि नं सामग्रीत पिदनाच्वंगु दु इपिं फुटकर रूपं जक पिदनाच्वंगु दु । थ्वबारे प्राज्ञिकरूपं गहन अध्ययन जूगु मदुनि । थुगु अनुसन्धानय् महाकालया उत्पत्ति, तुंख्यःया महाकालया ऐतिहासिकता, प्रतिमा लक्षण, अन जुइगु नित्यपुजा, गुथि, इलय्ब्यलय् जुइगु पुजाया बारे गहन अध्ययन*

जुइ । समग्ररूपं महाकाल सम्बन्धी सैद्धान्तिक अवधारणा व विशिष्टरूपं तुंख्यःया महाकालबारे वैज्ञानिक ढंगं अनुसन्धान यानाः न्ह्यब्वइगुलिं थुगु अनुसन्धान छगू स्यल्लाःगु प्राज्ञिक ज्वलं जुइ । उकिं थुगु अनुसन्धान औचित्यपूर्ण जू ।

२.२.६ अनुकल्पना/प्राक्कल्पना (Hypothesis)

अनुसन्धानया ज्या न्ह्याकेन्ह्यः उगु अनुसन्धानया लिच्वः वा निष्कर्ष छु वइ धकाः पूर्वानुमान याय्‌गु हे अनुकल्पना खः । थ्व परीक्षण याय् बाँकी दनिगु अनुमान जक खः । उगु पूर्वानुमान शोध पूवनेधुंकाः पाय्‌छि जुइनंफु, पाय्‌छि मजुइनंफु । विज्ञान प्रविधिया क्षेत्रय् Hypothesis अनिवार्यरूपं तय्‌माः । उगु विषयय् प्रयोगशालाय् परीक्षण यानाः Hypothesis पाय्‌छि खः कि मखु धकाः स्वय्‌फइ । दक्वकथंया शोधय् अनुकल्पना दय् हे माः धैगु मदु । भाषा, साहित्य थें जाःगु वर्णनात्मक अनुसन्धानय् Hypothesis तय्‌गु अस्वाभाविक खनेदइ । (झीगु सन्दर्भय् Hypothesis अनिवार्य मजू)

२.२.७ पूर्वकार्य समीक्षा (Review of Literature)

थःम्हं अनुसन्धान याय्‌त्यनागु विषयस न्हापा सुनां छुछु ज्या याय्‌धुंकल धकाः व्यवस्थितरूपं अध्ययन यानाः क्रमवद्धरूपं इमिगु समीक्षा याय्‌गु हे पूर्वकार्य समीक्षा खः । पूर्वकार्य समीक्षायात अंग्रेजीभासं Review of Literature धाइ । थन Literature या अर्थ साहित्य वा सिर्जनात्मक कृति जक मखु, बरु छुं नं विषयस च्वयातःगु सामग्री फुक्क हे literature खः । छुं नं अनुसन्धान शून्यं शुरु जुइमखु । वबारे न्हापायापिंसं छुं नं छुं अवश्य ज्या यानातःगु दइ । अनुसन्धान धैगु हे न्हापायापिंसं यानातःगु ज्या वा अध्ययनयात आधारशीला दय्‌काः थःम्हं छुं न्हूगु खँ तनायंकेगु खः ।

पूर्वकार्य समीक्षा याय्‌माःगुया कारण

(क) गुगु विषयस अनुसन्धान याय्‌त्यंगु खः उकिया गुलि अध्ययन जुल धकाः अनुसन्धाताया क्षमता सीकेत ।

(ख) अनुसन्धान दोहोरे मजुइकेत । थःम्हं याय्‌त्यनागु व मेपिंसं यानातय्‌धुंकूगु अनुसन्धान ज्वःलाःसा अनुसन्धान याय्‌माःगु आवश्यकता मदु ।

(ग) शुरुनिसें अन्ततक थःम्हेस्यां हे दक्व मालाः च्वय्‌मालकि ध्यबा, ई, श्रम अप्वः तुइ । मेपिंसं यानातःगु शोधपाखें ग्वाहालि कालकि ध्यबा, ई, श्रम म्हंचाइ ।

(घ) सम्बन्धित विषयस न्हापा गुलि ज्या जुइधुंकल, मेगु गुलि ज्या याय्‌गु ल्यंदनि धकाः सीकेफइ ।

(ङ) न्हापायापिंसं यानातःगु गल्ती वा कमीकमजोरीयात समीक्षा यानाः थःगु शोधय् उज्वःगु गल्ती मजुइकेत सचेत जुइ ।

(च) थःस्वयां न्ह्यःयापिं अध्येतापिंसं यानातःगु ज्याया सम्मान यानाः कृतज्ञता प्वंकेगु ज्या नं जुइ ।

पूर्वकार्य समीक्षा याय्‌बलय् न्हापायापिंसं यानातःगु ज्याया सूची जक न्ह्यब्वय्‌गु मखु । थ्व परिचयात्मक व 'आलोचनात्मक' जुइमाः । उगु कृतिया बांलाःगु पक्षयात क्यनाः उकिया च्वमिं छुं गल्ती यानातःगु दुसा वा उकी छुं मगाःमचाःगु दुसा टिप्पणी यानाः क्यनाबीमाः । थःगु शोधलिसे न्हापाया शोधार्थीपिंसं यानातःगु ज्याया स्वापू क्यनेमाः । थःगु विषय व न्हापायापिनि ज्याया दथुइ छुं खाली वा मगाःमचाःगु थाय् (Gap) दुसा व नं क्यनाः उगु खाली थाय् थःम्हं जाय्‌केगु ज्या याय्‌माः ।

समीक्षा याय्‌गु सामग्री -

- सफू
- पत्रपत्रिका/जर्नलय् पिदंगु च्वसु (फयांफत्तले अखबारपाखें मकाय्‌गु)
- शोधपत्र

- थीथी सरकारी वा गैरसरकारी निकायं पिकयातःगु प्रतिवेदन
- गोष्ठी, सेमिनारया कार्यपत्र
- शब्दकोश, विश्वकोश (Encyclopedia)
- इन्टरनेटय् पिदंगु सामग्री

पूर्वकार्य समीक्षा याय्‌बलय् कालक्रमिकरूपं (Chronologically) न्ह्यब्वय्‌माः । अथे धैगु दकलय् न्हापां पिहांवःगु सामग्री दकलय् च्वय् तयाः समीक्षा यानायंकेमाः । अनंलि भ्वःलिक मितिअनुसार समीक्षा यानायंकेमाः । समीक्षा याय्‌बलय् मूलपाठय् हे उगु सामग्री प्रकाशन जूगु मिति तयाबीमाः । उगु सामग्रीया विवरण सन्दर्भ सामग्री (Bibliography) खण्डय् अनिवार्यरूपं तयाबीमाः ।

२.२.८ अनुसन्धान विधि (Research Methodology) – अनुसन्धान विधिदुने निता खँ दुथ्याकेमाः -

(क) तथ्याङ्क संकलन (Data Collection) – अनुसन्धानय् गुज्वःगु तथ्याङ्क छु विधि छ्यलाः संकलन याय्‌गु धकाः च्वय्‌माः । गुणात्मक (Qualitative) वा परिमाणात्मक (Quantitative) मध्ये गुगुपत्ती तथ्याङ्क मुंकेगु धकाः धाय्‌माः । साहित्य, संस्कृतिया विषयस अनुसन्धान याय्‌बलय् गुणात्मक तथ्याङ्क जक मुंकेगु जुइ । प्राथमिक तथ्याङ्कया लागि अन्तर्वार्ता, अवलोकन, प्रश्नावली, नमूना छनोटमध्ये गुगु-गुगु विधि छ्यलेगु धकाः स्पष्ट याय्‌माः । थन विधिया नां जक उल्लेख यानाः मगाः, उगु विधिदुनेया गुगु पद्धति छ्यलाः तथ्याङ्क संकलन याय्‌गु धकाः नं धाय्‌माः । गथेकि - अन्तर्वार्ता काय्‌गु खःसा अन्तर्वार्ता काय्‌गु जक धयां मगाः, औपचारिक वा अनौपचारिक, व्यक्तिगत वा सामूहिक गुगुपत्ती अन्तर्वार्ता काय्‌गु खः क्वःछिनाः धाय्‌माः । द्वितीयक तथ्याङ्कया लागि पुस्तकालय पद्धति छ्यलेगु धकाः न्ह्यथनेमाः ।

(ख) तथ्याङ्क विश्लेषण (Data Analysis) - संकलन जूगु तथ्याङ्कया विश्लेषण याय्‌त छु विधि छ्यलेगु धकाः धाय्‌माः । विस्तृत अध्ययन यानाः छगू निष्कर्षय् थ्यंकीगु/सिद्धान्त निर्माण याइगु आगमनात्मक पद्धति (Inductive Method) वा पूर्वस्थापित सिद्धान्त/अवधारणाया अनुशरण यानाः न्ह्याइगु निगमनात्मक पद्धति (Deductive Method) मध्ये गुगु छ्यलेगु धकाः धाय्‌माः । साहित्यिक अनुसन्धान खःसा छु विधाया अनुसन्धान याय्‌त्यनागु खः वबारेया सिद्धान्त हे विश्लेषण याय्‌गु उपकरण जुइ । छुं वाद वा प्रणालीया बारे अनुसन्धान याय्‌गु खःसा उगु वाद वा प्रणालीनाप सम्बन्धित सिद्धान्त हे विश्लेषणया आधार जुइ । सामग्रीया विश्लेषण याय्‌बलय् ऐतिहासिक, वर्णनात्मक, विश्लेषणात्मक, प्रयोगात्मक, तुलनात्मक छु विधि छयलेगु धकाः स्पष्ट याय्‌माः । संस्कृति विषयस अनुसन्धान याय्‌बलय् सामान्यतया वर्णनात्मक विधि छ्यली । ऐतिहासिक व तुलनात्मक विधि नं नापनापं छ्यलेमालेफु ।

२.२.९ लागा/सीमाङ्कन (Limitation)

अनुसन्धान याय्‌बलय् तःधंगु क्षेत्र कःघालकि अनुसन्धान इलय् पूवंकेफइमखु, श्रम, ध्यबा नं अप्वः तुइ । सीमाना क्वःमछिलकि असीमित सामग्री जम्मा जुयाः व्यवस्थित याय्‌फइमखु । थःम्हं छु विषयस अनुसन्धान याय्‌त्यनागु खः उकी दुहांमवंसे विषयनाप असम्बन्धित सामग्री संकलन जुइ । छगू निश्चित सीमा क्वःछिलकि निर्धारित सीमादुने लाःगु क्षेत्रया जक सामग्री संकलन याय्‌फइ । सीमाङ्कनय् स्वंगू पक्ष स्वय्‌माः -

(क) भौगोलिक सीमाङ्कन - गुलि भौगोलिक क्षेत्र कःघाय्‌गु धकाः स्पष्ट जुइमाः । अंचल /जिल्ला/गाविस/नगरपालिका/वडा/टोल क्वःछिमाः । टोलदुनेया छुं स्मारक वा देगः, विहारया अध्ययन याय्‌गु खःसा वनाप सम्बन्धित मेगु छुछु स्मारक काय्‌गु धकाः स्पष्ट क्यनेमाः ।

(ख) विषयगत सीमाङकन - अनुसन्धेय विषयदुने छुछु पक्षय् केन्द्रित जुयाः अनुसन्धान याय्‌गु धकाः स्पष्ट जुइमाः । विषयगत सीमाना तय्‌मफुतकि छगू पक्षय् केन्द्रित जुइमफयाः दक्व पक्ष थीमाली । गुकिंयानाः अनुसन्धान गहन मजूसे सतही जुइ ।

(ग) समयगत सीमा – गुलि ईनिसें गुलि ईतकया अनुसन्धान याय्‌गु धकाः च्वय्‌माः । इतिहासया अध्ययन याय्‌गु खःसा गुलि संवत्‌निसें गुलि संवत्‌तकया अध्ययन याय्‌गु धकाः मिति क्वःछीमाः । छुं द्यःया धार्मिक पुजाआजाबारे अध्ययन याय्‌गु जूसा दच्छि/लच्छि/न्हिच्छि गुलि अवधि काय्‌गु खः प्रष्ट जुइक समयसीमा निर्धारण याय्‌माः ।

२.२.१० अध्याय विभाजन/अनुसन्धान प्रबन्धया रूपरेखा (Chapter Division)

अनुसन्धान प्रबन्धय्‌ छुछु परिच्छेद वा अध्याय दइ धकाः प्रस्तावनाय्‌ हे अनुमान यानाः न्ह्यब्वय्‌माः । अध्याय विभाजनया सम्भाव्य रूपरेखा न्ह्यब्वय्‌बलय्‌ अध्यायया शीर्षक तयाः उगु अध्यायदुने छुछु खँ दुथ्याइ धकाः सामान्य परिचय नं बीमाः । सम्भव दुसा अध्यायदुनेया उपअध्याय नं तयाबीमाः । अनुसन्धान यानावँवं अन्तय्‌ अनुसन्धान प्रबन्ध तयार जुइबलय्‌ न्हापा प्रस्तावनाय्‌ अनुमान यानातःगु अध्याय विभाजनस्वयां पाय्‌फु, थपघट जुइफु ।

अध्याय एक : अनुसन्धान परिचय

अध्याय दुई : सैद्धान्तिक अवधारणा (Theoritical Framework)

अध्याय तीन :

अध्याय चार :

अन्तिम अध्याय : उपसंहार

लिधंसा

परिशिष्ट

२.२.११. ई व बजेट (Time Period & Budget)

क) ई (Time Period) - छुं परियोजनाया लागि अनुसन्धान याय्‌त्यनागु खःसा उगु अनुसन्धान गुलि ईदुने क्वचाय्‌केगु धकाः शोध प्रस्तावय्‌ हे च्वय्‌माः । उगु समयावधियात नं थीथी चरणय्‌ ब्वथलाः क्यनेमाः ।

(क) न्हापांगु चरण - ३० % (सामग्री संकलन)

(ख) निगूगु चरण - ४० % (संकलन जूगु सामग्रीया वर्गीकरण व विश्लेषण)

(ग) स्वंगूगु चरण - ३० % (प्रतिवेदन लेखन, टङ्कन व प्रस्तुतिकरण)

छुं परियोजनाया लागि अनुसन्धान याय्‌बलय्‌ इलय्‌ब्यलय्‌ प्रगति विवरण बियाच्वनेमाः । शैक्षिक तह उत्तीर्ण याय्‌त वा विद्यावारिधिया उपाधि काय्‌त अनुसन्धान याय्‌बलय्‌ सम्बन्धित विश्वविद्यालयं निश्चित समयावधि क्वःछिनातःगु दइ । उगु ईदुने अनुसन्धान क्वचाय्‌केमाः । स्नातकोत्तर तगिं पार याय्‌त दच्छि व विद्यावारिधि क्वचाय्‌केत ३ दँया ई बियातःगु दइ ।

(नेभाकेविया स्नातकोत्तर तगिं पार याय्‌त च्वइगु अनुसन्धान प्रस्तावय्‌ समयावधि तयाच्वनेम्वाः)

ख) बजेट (Budget) – छुं दातृसंस्थाया आर्थिक ग्वाहालि कयाः अनुसन्धान याय्‌त्यनागु खःसा अनुसन्धान पूवंकेत गुलि बजेट आवश्यक जुइ धकाः अनुसन्धान याकीगु संस्थायात अनुमानित बजेट क्यनेमाः । उगु बजेटय्‌ गुलि जनशक्ति माली, पारिश्रमिक गुलि माः, यातायात, क्षेत्रगत कार्य (Field Work), सफू, स्टेशनरी, उपकरण, नसात्वँसा आदि शीर्षकय्‌ गुलि खर्च जुइ धकाः क्यनेमाः । शैक्षिक तह पार याय्‌त वा शैक्षिक उपाधिया लागि अनुसन्धान याय्‌बलय्‌ अनुसन्धाता थःम्हेस्यां हे खर्चया भार कुबुइमालीगु जुयाः बजेट तय्‌म्वाः ।

२.२.१२ लिधंसा (Bibliography)

थुगु अंगय् अनुसन्धान प्रस्ताव च्वयत् ग्वाहालि कयागु सामग्रीया धलः न्ह्यब्वय्गु जुइ । विषय परिचय बीबलय् पादटिप्पणीइ उल्लेख जूगु सामग्री व पूर्वकार्य समीक्षाय् न्ह्यथनातःगु सामग्रीयात दुथ्याकाः लिधंसा दय्केमाः ।

ब्व : ३ तथ्याङ्क संकलन (Data Collection)

३.१ तथ्याङ्कया परिचय

डाटा खँग्वः ल्याटिनया Datum पाखें वःगु खः गुकिया अर्थ thing given (बियातःगु छुं चीज) खः । लिपा थुकिया अर्थ विस्तार जुयावनाः छुं खँयात समर्थन याइगु/प्रमाणित याइगु तथ्य बीगु जुयावन । तथ्याङ्कयात सूचना, आंकडा, प्रमाण, जानकारी नं धाय्गु याः । थ्व खँग्वः 'तथ्य' व 'अङ्क' निगू खँग्वः स्वानाः निर्माण जूगु खः । तथ्य धैगु सत्यया जाँच याय्फइगु जुइमाः (A fact must be verifiable) । उकिं तथ्य धैगु वास्तविकताय् आधारित, प्रमाणित जुइफइगु सत्य विवरण धकाः थुइकेमाः । अङ्क धैगु ल्याः खः । तथ्याङ्कया शाब्दिक अर्थ 'तथ्य थुइकीगु अंक/वास्तविकता बोध याकीगु ल्याः' खः । तर शाब्दिक अर्थ धाःथें दक्व तथ्याङ्क ल्याः हे जुइमाः धैगु मदु । परिमाणात्मक तथ्याङ्क (Quantitative Data) ल्याःकथं काय्फइ तर गुणात्मक तथ्याङ्क (Qualitative Data) यात ल्याःकथं काय्फइमखु, विश्लेषण नं याय्फइमखु । गुणात्मक तथ्याङ्क धाय्बलय् माया, घृणा, दृष्टिकोण, सामाजिक विश्वास, चालचलन, सांस्कृतिक परम्परा आदि लाइ । तथ्याङ्कया सामान्य परिभाषा बीगु खःसा "अनुसन्धानयात प्रामाणिक दय्केत छ्यलीगु सामग्री हे तथ्याङ्क खः ।" गथे अप्पा, सिँ, डण्डी, सिमेन्ट आदियात माःथाय् माःकथं व्यवस्थापन यानाः छें दय्की अथे हे थीथी स्रोतं मुनाहःगु तथ्याङ्कयात उचित ढंगं व्यवस्थापन यानाः अनुसन्धान प्रबन्ध तयार याइ ।

अनुसन्धान धैगु प्रमाणय् आधारित जुइ । उकिं थ्व भावनात्मक मजूसे बौद्धिक जुइ । अनुसन्धानय् हरेक महत्त्वपूर्ण विवरणयात तथ्याङ्कं पुष्टि यायांवनेमाः । प्रमाण मदय्क न्ह्यब्वःगु खँ बाखं जक जूवनी, विश्वसनीय जुइमखु ।

३.२ तथ्याङ्कया स्रोत

तथ्याङ्कयात मुख्य यानाः प्राथमिक तथ्याङ्क (Primary Data) व द्वितीयक तथ्याङ्क (Secondary Data) यानाः निब्वय् ब्वथलेफु । तर तृतीयक तथ्याङ्क (Tertiary Data) धकाः मेगु छगू तनाः ब्वथलेगु चलन नं दु ।

क) प्राथमिक तथ्याङ्क (Primary Data)

प्राथमिक तथ्याङ्क धैगु उज्वःगु तथ्याङ्क खः गुगु दकलय् न्हापांखुसि अनुसन्धातां लुइकाः वा मुंकाः छ्यःगु जुइ । The primary data are those which are collected afresh and for the first time, and thus happen to be original in character. दकलय् न्हापांखुसि मुंकूगु तथ्याङ्क जूगुलिं उकिया बारे मेपिंसं व्याख्या व टिकाटिप्पणी यानातःगु जुइमखु । उकिं प्राथमिक तथ्याङ्कयात Original Data/Direct Data नं धाय्गु याः । थ्व खास यानाः क्षेत्रकार्यलिसे सम्बन्धित जुइ । उकिं थुकियात Field Data नं धाय्गु याः । ऐतिहासिक व पुरातात्त्विक अनुसन्धानय् पुरातात्त्विक उत्खननपाखें लुयावःगु मूर्ति, मुद्रा, हस्तलिखित ग्रन्थ, अभिलेख आदि प्राथमिक सामग्री जुइ । पी. भी. योंगया कथं "प्राथमिक तथ्याङ्क धैगु मौलिक स्रोतपाखें प्राप्त जुइ, उकिया संकलन व प्रकाशनया उत्तरदायित्व वयागु हे जुइ गुम्हेस्यां मौलिक रूपय् मुंकाहःगु जुइ" (Data gathered at first hand, the responsibility for their compilation and promulgation remaining under the same authority that originally gathered them) ।

प्राथमिक तथ्याङ्क धैगु कच्चा पदार्थ थें खः । थुकियात अनुसन्धातां कुशलतापूर्वक अनुसन्धानय् छ्यला: न्हूगु तथ्यया उद्घाटन याइ ।

- ❖ थ्व न्हापांखुसि मुंकीगु व छ्यलीगु जूगुलिं मौलिक जुइ ।
- ❖ थुज्वःगु तथ्याङ्क मुंकेत अप्वः ई, ध्यबा व श्रम खर्च जुइ ।
- ❖ संकलन याय्त अनुसन्धातायाके विशेष सीप, व्यवहार कुशलता दय्माः ।
- ❖ थ्व अप्वः आधिकारिक, विश्वसनीय, प्रामाणिक जुइ ।
- ❖ छक्वः सामग्री मुंकेधुंकाः उकी छुं दोष दुथें च्वंसा वा छुं शंका दुसा हाकनं अन थासय् वनाः उकियात भिंकेज्यू ।

प्राथमिक सामग्री मुंकेगु विधित - (१) प्रश्नावली (२) अन्तर्वार्ता (३) अवलोकन (४) नमूना छनोट

ख) द्वितीयक/सहायक तथ्याङ्क (Secondary Data)

मेपिंसं थीथी विधि छ्यलाः तथ्याङ्क मुंकाः यानातःगु अनुसन्धानया ज्या द्वितीयक तथ्याङ्क खः । मेकथं धाय्गु खःसा मेपिंसं अध्ययन यानाः लुइकातय्धुंकूगु ज्ञान हे द्वितीयक तथ्याङ्क खः । Secondary data means data that are already available i.e., they refer to the data which have already been collected and analyzed by someone else. थ्व प्रकाशित वा अप्रकाशित नितां जुइफु । थुज्वःगु तथ्याङ्क मेपिंसं छ्यलाः व्याख्या विश्लेषण यानातय्धुंकूगु जुइगुलिं मौलिकताया अभाव जुइ । छम्हेस्यां प्राथमिक स्रोत छ्यलाः पिकाय्धुंकूगु तथ्याङ्क मेम्हेसिनं थःगु अनुसन्धानय् छ्यलकि व द्वितीयक सामग्री जूवनी । मेपिंसं च्वयातय्धुंकूगु सामग्री जूगुलिं थुकियात Documentary Data नं धाय्गु याः ।

❖ थ्व मेपिंसं तयार यानातय्धुंकूगु (readymade) सामग्री जूगुलिं मालेत/छ्यलेत अःपुइ । सामग्री मुंकेत यक्व ई, ध्यबा व श्रम फुकेमालीमखु ।

❖ थुकिया छ्यला सावधानीपूर्वक याय्माः । सुनां नं च्वयातःगु खँ शतप्रतिशत पाय्छि जुइमाः धैगु मदु । च्वयातःगु खँ हे पाय्छि मजूसा उकियात आधार नालाः अनुसन्धान यानायंकेबलय् गल्ती जूवनेफु ।

द्वितीयक सामग्रीदुने सफू, अखबार, पत्रपत्रिका, जर्नल, सरकारी वा संस्थागत प्रतिवेदन, शोध प्रबन्ध, शब्दकोश, विश्वकोश, इन्टरनेट सामग्री आदि लाइ ।

ग) तृतीयक तथ्याङ्क (Tertiary Data)

प्राथमिक व द्वितीयक सामग्री छ्यलाः उकियात पचय्यानाः थःगु हे ढंगं च्वयातःगु सामग्री तृतीयक तथ्याङ्क खः । सामान्य जानकारीया लागि जक च्वयातःगु जुइगुलिं थुज्वःगु सामग्री अतिकं हल्काफुल्का जुइ । बजारय् पाठ्यपुस्तकया सहायक धकाः पिहांवयाच्वंगु गाइड, गेसपेपर थुकीदुने लाइ । अथे हे पर्यटकतय्त ग्वाहालि जुइकथंया ट्राभल गाइड सम्बन्धी सफू नं थुकी लाइ । थुज्वःगु सामग्री विश्वसनीय जुइमखु, आधिकारिक नं जुइमखु । उकिं अनुसन्धानय् तृतीयक तथ्याङ्क छ्यलेगु बांमलाः, अनुसन्धान स्तरीय जुइमखु ।

३.२.१. प्रारम्भिक स्रोतपाखें तथ्याङ्क संकलन

३.२.१.१ **प्रश्नावली (Questionnaire)**

प्रश्नावली धैगु 'प्रश्न' व 'आवली' निगू खँग्वः स्वानाः निर्माण जुयाच्वंगु खँग्वः खः । प्रश्नावली धैगु थीथी न्ह्यसःत छथाय् माःहनातःगु न्ह्यसःया संकलन खः । थ्व प्राथमिक तथ्याङ्क संकलनया छगू बांलाःगु ज्याभः खः ।

विशेष यानाः तःधंगु भौगोलिक क्षेत्र कःघाय्माःगु अनुसन्धानय् दक्व थासय् अनुसन्धाता वनेत सम्भव मजुइगुलिं प्रश्नावली विधि छ्यलाः तथ्याङ्क मुंकेगु याइ । थुकी अनुसन्धाता व उत्तरदाता तप्यंक नापलाइमखु । अनुसन्धातां थःगु विषयनाप सम्बन्धित प्रश्नावली दय्काः हुलाकं उत्तरदातायाथाय् छ्वइ । उकी न्यनातःगु न्ह्यसःया लिसः च्वयाः उत्तरदातां हुलाकं हे छ्वयाहइ ।

प्रश्नावली बारे Bogardus या धापू दु - Questionnaire is a list of questions sent to number of persons for them to answer (विभिन्न मनूतय्त लिसः बीत इनाप यानाः छ्वयातःगु न्ह्यसःया धलः हे प्रश्नावली खः ।) । अथे हे Goode and Hatt या धापू दु – Questionnaire refers to a device of securing answers to questions by using a form which the respondents fills in himself (प्रश्नावली धैगु न्ह्यसःया लिसः प्राप्त याय्गु उज्वःगु उपकरण खः गुकी फारामय् न्यनातःगु न्ह्यसःया लिसः उत्तरदाता थःम्हेस्यां हे जाय्की) ।

(१) प्रश्नावलीया दकलय् न्ह्यःनेया पृष्ठय् अनुरोधपत्र तय्माः । उकी अध्ययनया शीर्षक तःग्वः जुइक स्पष्टरूपं च्वय्माः । अनंलि छु संस्था अन्तर्गत/छु संस्थाया आर्थिक ग्वाहालिं उगु अनुसन्धान न्ह्याय्त्यंगु खः उकिया सूचना बीमाः । शैक्षिक उपाधिया लागि खःसा छु विश्वविद्यालय अन्तर्गत, छु उपाधिया लागि अनुसन्धान यायृत उगु प्रश्नावली छ्वयाहयागु खः धकाः प्रयोजन प्रष्ट याय्माः । उत्तरदातां हुलाक/ईमेलं लिसः छ्वयाहइगुलिं अनुसन्धातां थःगु नां, थाय्बाय्, सम्पर्क फोन नं., ईमेल उल्लेख याय्माः ।

(२) उत्तरदाताया नं विवरण काय्माः । विवरणय् नां, थाय्बाय् (अञ्चल, जिल्ला, वडा, टोल), लिङ्ग, पेशा, उमेर, शैक्षिक योग्यता, वैवाहिक स्थिति, सम्पर्क फोन ल्याः, ईमेल आदि समावेश यानातःगु जुइमाः ।

(३) प्रश्नावली सरल, स्पष्ट जुइक टाइप यानातःगु जुइमाः । दकलय् महत्त्वपूर्ण न्ह्यसःयात दकलय् च्वय् तयाः प्राथमिकता अनुसार न्ह्यसःत भ्वःछुनायंकेमाः । छुं नं जाति, धर्म, भाषायात क्वह्यंकेकथंया न्ह्यसःत दय्केमज्यू ।

(४) न्ह्यसःत क्वचाय्काः उत्तरदातायात “ग्वाहालि यानादीगुलिं सुभाय्” धकाः कृतज्ञता प्वंकेमाः ।

(५) हुलाकं प्रश्नावली छ्वयागु खःसा उत्तरदातायात आर्थिक भार मलाय्मा धकाः लिसः छ्वयाहय्त खाम, टिकट नं उकी हे घानाछ्वय्माः ।

प्रश्नावलीया विशेषता

(क) तःधंगु भौगोलिक क्षेत्र कःघाय्फइ । अनुसन्धाता थः हे सम्बन्धित मनूतय्थाय् वनेम्वाःगुलिं ध्यबा व ईया वचत जुइ ।

(ख) उत्तरदातायात लिसः च्वय्त गाक्क ई दइगु जुयाः बिचाः यानाः च्वय्फइ ।

(ग) थ्व छगू निर्वैयक्तिक (Impersonal) विधि खः । अनुसन्धाता व उत्तरदातादथुइ प्रत्यक्ष स्वापू व अन्तरक्रिया जुइमखुगुलिं, छम्हेस्यां मेम्हेसित म्हमसीगुलिं उत्तरदातां निःसंकोच थःगु बिचाः प्वंकेफइ ।

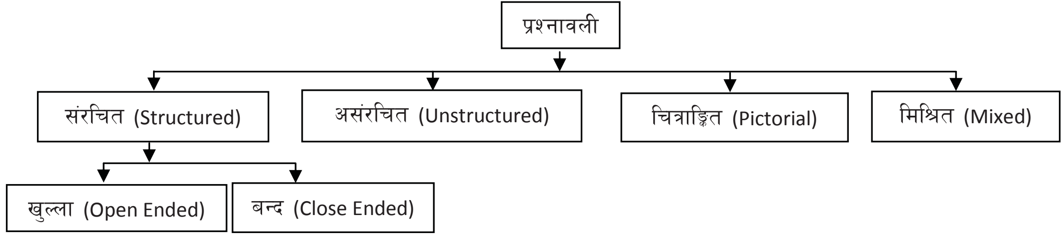
अवगुण

(क) शिक्षित उत्तरदातां जक थुकी ब्वति काय्फइ ।

(ख) अनुसन्धाता व उत्तरदातादथुइ प्रत्यक्ष सम्पर्क मजुइगुलिं उत्तरदातां च्वयाहःगु लिसः मिलेमजूसा/प्रष्ट मजूसा समस्या वइ ।

(ग) गुलिसित न्ह्यसः छ्वःगु खः उकीमध्ये ५०-६० प्रतिशत जक लिसः वइ । हुलाकया सुस्ततां यानाः वा उत्तरदाताया अनिच्छां यानाः अतिकं कम जक लिसः थ्यंकःवइ ।

प्रश्नावलीया प्रकार

(१) संरचित प्रश्नावली

संरचित प्रश्नावली धैगु उज्वःगु प्रश्नावली खः गुकी न्ह्यसःत न्हापां हे निश्चित जुइधुंकूगु जुइ, उकी छुं कथंया थपघटया सम्भावना दइमखुत । संरचित प्रश्नावली छ्यलाः अनुसन्धान यानागु खःसा शोध प्रबन्धया परिशिष्टय् उगु प्रश्नावलीया नमूना समावेश याय्माः ।

थ्व निगूकथंया दइ -

(क) खुल्ला प्रश्नावली - थुकी न्ह्यसःत न्हापा हे निश्चित यानातःगु जूसां उकिया लिसः च्वयत उत्तरदाता स्वतन्त्र जुइ । व्याख्यात्मक, विश्लेषणात्मक लिसः काय्माःसा थुज्वःगु प्रश्नावली छ्यली । थुकी अनुसन्धातां वैकल्पिक लिसः बियातइमखु, उत्तरदातां थःगु विवेक अनुसार लिसः च्वय्दइ । उकिं थुज्वःगु प्रश्नावलीइ लिसः च्वय्त गाक्क थाय् त्वःतातःगु दइ ।

न्ह्यसः - उच्चशिक्षाय् नेपालभाषा कयाः ब्वनीपिं पाःजुयावंगुया कारण छु खः ?

लिसः - ....

....

....

....

थुकी उत्तरदाता स्वतन्त्र जुयाः च्वय्दइगुलिं लिसः विश्लेषणात्मकरूपं वइ । उत्तरदातां बांलाक अध्ययन यानाः च्वय्दइगुलिं लिसः अप्वः विश्वसनीय जुइ तर सकसित छगू हे न्ह्यसः वंसां मनूपत्तिकं लिसः पाइगुलिं विश्लेषण याय्त थाकुइ । उत्तरदाता स्वतन्त्र जुइगुलिं अनावश्यक गन्थन/पूर्वाग्रही/गलत लिसः वय्फु । लिसः च्वय्त अनुमान यानाः थाय् त्वःतातःगु मगाय्फु । ल्हातं च्वयाहइगुलिं आखः म्हमसीफु । ताहाकः च्वय्मालीगुलिं लिसः बीम्हेसिनं झन्झट तायकेफु ।

(ख) बन्द प्रश्नावली - थुकी वस्तुगत (Objective) न्ह्यसः बियातइगुलिं उत्तरदाता स्वतन्त्र जुइमखु । अनुसन्धातां बियातःगु वैकल्पिक लिसःया सीमाय् च्वनाः लिसः बीमाली । उपिं वैकल्पिक लिसःत मध्ये छगुली चिं तयाः लिसः बी ।

न्ह्यसः - उच्चशिक्षाय् नेपालभाषा कयाः ब्वनीपिं पाःजुयावंगुया कारण छु खः ?

लिसः - (क) ब्वनाः जागीर मदइगुलिं (ख) नेवाःभाय् ल्हाइपिं म्हो जुयावंगुलिं (ग) प्रचारप्रसार मगाःगुलिं
(घ) पाठ्यक्रम स्तरीय मजूगुलिं (ङ) शिक्षण पद्धति बांमलाःगुलिं

थुकी लिसःया विश्लेषण याय्त अःपुइ । चिं जक तःसा गाःगुलिं लिसः च्वइपिंसं झन्झट ताय्कीमखु । अथेसां वैकल्पिक लिसःत उत्तरदातायात चित्त बुझेमजूसां इपिंमध्ये हे लिसः ल्ययत बाध्य जुइ । थुज्वःगु प्रश्नावलीइ उत्तरदातां थःगु मौलिकता, थःगु ज्ञान क्यनेथाय् दइमखु ।

(२) असंरचित प्रश्नावली

थुकी न्हापां हे निश्चित जुइक न्ह्यसःत दय्कातःगु दइमखु । अनुसन्धातां थःगु अध्ययनया विषयनाप सम्बन्धित न्यनेमाःगु न्ह्यसःया सामान्य खाका तयार यानातःगु दइ । इपिं न्ह्यसःया लिसः कायत् अनुसन्धाता थः हे सम्बन्धित मनूतय्थाय् वनी । इपिं न्ह्यसःया लिसः कयाः अनुसन्धाता थःम्हेस्यां हे टिपोट याइ । खँल्हाबल्हाया भ्वलय् न्ह्यसःत थपघट याय्फइ, प्रतिप्रश्न (Cross Question) याय्फइ । थ्व लगभग अन्तर्वार्ता थें जुइ । उकिं गुलिंगुलिं विद्वान्पिंसं असंरचित प्रश्नावलीयात प्रश्नावली हे मखु, अन्तर्वार्ता खः धाइ ।

(३) चित्राङ्कित प्रश्नावली

थुकी न्ह्यसःया सम्भावित लिसः चित्रपाखें बियातःगु दइ । उत्तरदातां गुगुपत्ती लिसः पाय्छि खः उगु चित्रय् चिं तइ । थुकी आखः मसःपिंत नं चित्र क्यनाः लिसः काय्फइ । चित्र दइगुलिं प्रश्नावली आकर्षक जुइ । वस्तुया चित्र क्यनाः लिसः काइगुलिं चित्रं क्यनेमफइगु भावना, विचाः, दृष्टिकोण आदिबारे थुकिं तथ्याङ्क मुंकेफइमखु । तर बौद्धिक व्यक्तिपिंत थुज्वःगु प्रश्नावली छ्वय्गु उपयुक्त जुइमखु ।

न्ह्यसः - छिकपिंथाय् छेँय् छु माध्यमं लः आपूर्ति जुयाच्वंगु दु ?

लिसः (क) ल्वहंहितिया चित्र (ख) कलधाराया चित्र (ग) ट्याङ्करया चित्र

(४) मिश्रित प्रश्नावली

थ्व ल्वाकःबुकःगु प्रश्नावली खः । थुकी मुख्य यानाः संरचित खुल्ला प्रश्नावली व संरचित बन्द प्रश्नावलीया मिश्रण यानातइ । गुबलें-गुबलें चित्राङ्कित प्रश्नावली नं दुथ्याकेगु याः ।

३.२.१.२ अवलोकन (Observation)

प्राथमिक सामग्री संकलनया बांलाःगु माध्यम अवलोकन नं खः । थुकियात पर्यवेक्षण वा निरीक्षण नं धाय्गु याः । सामान्यकथं धाय्गु खःसा अवलोकन धैगु स्वय्गु खः । तर अवलोकनय् मिखां स्वःगु फुक्क अवलोकन जुइमखु । अवलोकन जुइत निश्चित उद्देश्य तयाः स्वःगु जुइमाः । स्वःलिसे उकिया अभिलेखीकरण जुयावनेमाः । अवलोकनय् मेमेगु इन्द्रिय नं प्रयोगय् वइसां मिखाया प्रमुख भूमिका दइ (Observation implies the use of eyes rather than of the ears and the voice)। तर मेमेगु इन्द्रियत नं नापनापं छ्यलाच्वनी । P. V. Young या धापू - Observation is a systematic and deliberate study through the eye of spontaneous occurrences at the time they occur. (स्वाभाविकरूपं घटित जूगु घटनायात मिखां स्वयाः व्यवस्थित व विचारपूर्वक याइगु अध्ययन निरीक्षण हे अवलोकन खः) ।

(१) अवलोकन छगू सुनिश्चित उद्देश्यपूर्तिया लागि जुइ ।

(२) अवलोकनय् व्यवस्थित व सुनियोजित ढंगं स्वय्गु याइ ।

(३) अवलोकन यायां उकिया अभिलेखीकरण यायांवनी ।

(४) विश्वसनीयता व वैधताया लागि परीक्षण नं याइ ।

अवलोकनया गुण

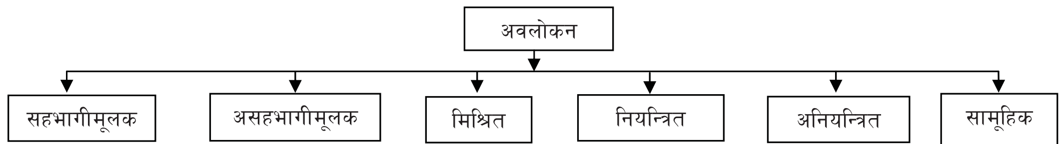
- थःगु हे मिखां प्रत्यक्ष खनीगु प्रक्रिया जूगुलिं तथ्याङ्क संकलनया मेमेगु विधिस्वयां अवलोकन अप्वः विश्वसनीय जुइ ।
- मेपिंके न्यनाः वा मेपिनिगु भरय् च्वनाः तथ्याङ्क मुंकेगुस्वयां थःगु हे मिखां खनीगुलिं आपाः आधिकारिक जुइ ।

- गुणात्मक तथ्याङ्क (Qualitative Data) मुंकेत दकलय् बांला:गु विधि खः ।
- छुं शंका वंसा क्रस जाँच यानाः परीक्षण यानाः भिंकेफइ ।
- न्वंवानाः खँ कनेमफुपिं मचा, वँय्, पशुपंक्षीतय्गु अध्ययन यायत अवलोकन हे छगू जक बांला:गु माध्यम खः ।

अवलोकनया अवगुण

- ❖ तर थ्व विधि छ्यलेत अप्वः ई, श्रम, ध्यबा माली ।
- ❖ दक्व विषयस अवलोकन यानाः तथ्याङ्क मुंकेफइमखु । मेपिंत क्यनेमज्यू, गुह्य तय्माः धयात:गु धार्मिक, सांस्कृतिक ज्याखँया अवलोकन याय्फइमखु ।
- ❖ ताहाक:गु अन्तरालय् जुइगु सांस्कृतिक ज्याखँ (इल्हने सम्यक, दीपंखा)या तथ्याङ्क संकलन याय्बलय् नं अवलोकन प्रक्रिया छ्यलेफइमखु ।

अवलोकनया प्रकार

(१) सहभागीमूलक अवलोकन – तथ्याङ्क संकलनया लागि थ्व दकलय् बांला:गु, दकलय् सशक्तगु तर दकलय् थाकुगु विधि खः । थुकी अनुसन्धाता थः हे सूचनादातालिसे सहभागी जुयाः तथ्याङ्क संकलन याइ । सूचनादाताया परिवार वा छुं समुदायनाप भ्यलय्पुनाः, इमिगु परिवारया दुजः थें जूवनी । इमिसं थें थ:म्हं नं जीवन हनेगु, इमिसं थें नय्गु, त्वनेगु, ज्या याय्गु याइ । सूचनादातानाप भ्यलय्पुनाः, इमिगु विश्वास त्याकाः अनुसन्धाता नं इमिगु परिवारया सदस्य थें जुयावनी । समुदायया मनूतय्सं नं वयात थः हे भा:पियाः सूचना बी । अध्ययन क्वचालकि अनुसन्धातां उगु समुदाय त्व:तावनी ।

सामान्यरूपं ब्वनाः वा न्यनाः प्राप्त याय्मफइगु जानकारी थ्व विधिं प्राप्त याय्फइ । प्राप्त जूगु सूचना अप्वः विश्वसनीय जुइ । तर थ्व तस्सकं थाकुगु विधि खः । थुकी श्रम, ई, ध्यबा अप्वः खर्च जुइ । दक्व क्षेत्रय् थ्व विधि छ्यलेफइमखु । गथेकि - छुं गुह्य पुजा, सम्बन्धित समुदाययापिं जक सहभागी जुइज्यूगु, पिनेयापिंत दुथ्याकेमज्यूगु ज्याखँ जुलकि थ्व विधि छ्यलेफइमखु । अनुसन्धाता थः हे सहभागी जुइगुलिं अवलोकन यानाच्वंबलय् अभिलेखन याय्फइमखु । लिपा च्वय्बलय् छुं भतीचा ल्व:मनेधुंकी । अनुसन्धाता ता:ईतक छुं समूहय् घुलमिल जुयाः च्वनीबलय् उगु समूहप्रति भावनात्मक सम्बन्ध ब:लाय्धुंकी । उकिं यानाः अवलोकनय् तटस्थ दृष्टिकोण तय्फइमखु ।

(२) असहभागीमूलक अवलोकन – अनुसन्धाता थः सहभागी मजूसे पिने च्वनाः वा तटस्थ दर्शक (Neutral Observer) जक जुयाः अवलोकन याय्गु विधि असहभागी अवलोकन खः । सूचनादातापिंसं छु गतिविधि यानाच्वन धकाः पिने च्वनाः अवलोकन याइगुलिं टिपोट यायत अ:पुइ । थः असहभागी जुइगुलिं क्यामेरा आदि उपकरण नं छ्यलेफइ । तर सहभागी अवलोकनपाखें गुलि दुग्यंक दुहांवनाः सामग्री संकलन याय्फइ थुकिं उलि दुग्यंक याय्फइमखु ।

(३) मिश्रित अवलोकन – गुबलें सहभागी जुयाः, गुबलें सहभागी मजूसे पिने च्वनाः अवलोकन याय्गु विधि हे मिश्रित अवलोकन खः । थुकियात 'अर्धसहभागी अवलोकन' नं धाः ।

(४) नियन्त्रित अवलोकन – अवलोकन याय्मा:गु घटना वा परिस्थितियात अनुसन्धातां नियन्त्रण याइगु अवलोकन

हे नियन्त्रित अवलोकन खः । थ्व अवलोकन पूर्वनिर्धारित योजनाअनुसार जुइ । गुगु इलय् सुनां छु याय्‌गु, गुकथं याय्‌गु धकाः न्ह्यवः हे योजना दय्‌कातइ । सूचनादातातय्‌त नं अनुसन्धातां थःगु योजनाबारे जानकारी बियातइ । व हे योजना अनुसार अवलोकन याय्‌माःगु घटनाक्रम न्ह्यांवनी । घटना व परिस्थिति जक नियन्त्रित जुइगु मखु, अनुसन्धाता थः हे नं नियन्त्रित जुइ । पूर्वनिर्धारित योजनां गुकथं धाल अनुसन्धाता नं उकथं हे न्ह्यांवनेत बाध्य जुइ । अनुसन्धातायात थः यत्थे न्ह्यांवनेगु स्वतन्त्रता थुकी दइमखु ।

थ्व विधि अनुसार अवलोकन याय्‌बलय् अभिलेखीकरणय् छुं त्वःफ्यूगु वा मगाःमचाःगु दुसा गतिविधियात हाकनं दोहोरे याकाः पूवंकेफइ । तर अनुसन्धाताया इच्छाअनुसार सूचनादातातय्‌सं क्रियाकलाप यानाः क्यनीगुलिं भचा अस्वाभाविक वा कृत्रिम खनेदइ ।

(५) **अनियन्त्रित अवलोकन** – थुकी अवलोकन याय्‌माःगु घटना वा परिस्थितियात अनुसन्धातां नियन्त्रण याय्‌त स्वइमखु । स्वाभाविकरूपं घटनाक्रम गुकथं न्ह्याय्‌माःगु खः उकथं हे न्ह्याकेबियाः अभिलेखीकरण यानायंकी । थुकी अनुसन्धाताया छुंकथंया हस्तक्षेप दइमखु । सामाजिक अनुसन्धानया क्षेत्रय् दकलय् अप्वः प्रचलित अवलोकन विधि थ्व हे खः । थुकी अनुसन्धाता पिने च्वनाः मेपिंसं याःगु गतिविधियात अवलोकन जक यानाच्वनी ।

थ्व अवलोकनपाखें संकलन जूगु सूचनाय् छुंकथंया कृत्रिमता वा बनावटीपन दइमखु । तर अभिलेखीकरण याय्‌बलय् छुं त्वःफित धाःसा हाकनं लिसा कयाः गतिविधि याकेगु सम्भव जुइमखु ।

(६) **सामूहिक अवलोकन** – छगू हे विषयवस्तुइ केन्द्रित जुयाः तःम्हमछि अनुसन्धातापिं जानाः याइगु अवलोकन सामूहिक अवलोकन खः । अनुसन्धानया ज्याय् छम्ह टीम लीडर दइ । वया नेतृत्वय् मेपिं सहायक अनुसन्धातापिंत अवलोकनया जिम्मेवारी इनाबी । प्रत्येक अनुसन्धातां टीम लीडरया निर्देशनअनुसार थःथःगु जिम्माय् लाःगु खण्डया अवलोकन याइ । अवलोकन क्वचाय्‌काः इपिं सकसिनं थःथःगु ज्याया प्रतिवेदन टीम लीडरयात लःल्हाइ । टीम लीडरं उकियात सम्पादन यानाः अनुसन्धान प्रतिवेदनया रूप बी ।

छम्ह हे मनुखं छक्वलं यक्व पक्षया अवलोकन याय्‌मफइगु अवस्थाय् सामूहिक अवलोकन विधि छ्यलेगु याइ । तर थ्व विधि छ्यलेत अप्वः जनशक्ति माली । इमित प्रशिक्षण, उपकरण आदिया व्यवस्था नं याय्‌मालीगुलिं ध्यबा यक्व खर्च जुइ । प्रत्येक अवलोकनकर्तां लःल्हाःगु प्रतिवेदनया प्रस्तुति, भाषाशैली, स्तर पानाच्वनी । इपिं दक्वसित छथाय् तयाः सम्पादन यानाः अनुसन्धान प्रतिवेदनय् छ्यलेत थाकुइफु । यक्व अनुभवी व कुशल टीम लीडरं जक उकथं बांलाक समन्वय याय्‌फइ ।

३.२.१.३ अन्तर्वार्ता (Interview)

थ्व विधियात 'साक्षात्कार विधि' नं धाय्‌गु याः । निम्ह वा निम्हस्वयां अप्वः मनूदथुइ जुइगु उद्देश्यपूर्ण खँल्हाबल्हा हे अन्तर्वार्ता खः । निश्चित उद्देश्य मतःसे याःगु खँल्हाबल्हा 'गफ' जक जुइ, अन्तर्वार्ता जुइमखु । चुलिंचू च्वनाः छम्हेसिनं न्ह्यसः न्यनेगु व मेम्हेसिनं लिसः बियाः तथ्याङ्क मुंकेगु विधि हे अन्तर्वार्ता विधि खः । थुकियात मनूया आन्तरिक भावना, विचार, मनोवृत्ति सीकेगु बांलाःगु माध्यमया रूपय् कयातःगु दु ।

अन्तर्वार्ताबारे Borg या परिभाषा थुकथं दु - Collection of data through direct verbal interaction between the interviewer and interviewee or respondent. (न्ह्यसः न्यनीम्ह व उकिया लिसः बीम्हेसिया दथुइ मौखिक अन्तरक्रियाया माध्यमं तथ्याङ्क संकलन याइगु पद्धति हे अन्तर्वार्ता खः) । अथे हे Baker या परिभाषा थुकथं दु - The interview is a piece of social interaction with one person asking another a number of questions and the other person giving answers. (अन्तर्वार्ता सामाजिक अन्तरक्रियाया छगू अंश खः गुकी छम्हेसिनं न्ह्यसः न्यनी व मेम्हेसिनं उकिया लिसः बी) ।

(क) अन्तर्वार्ता छुं निश्चित उद्देश्य पूवंकेत जुइ ।
(ख) अन्तर्वार्ताय् न्ह्यसः न्यनीम्ह व लिसः बीम्ह यानाः निगू पक्ष दइ ।
(ग) उपिं निगू पक्ष चुलिंचू (Face to Face) च्वनाः अन्तरक्रिया याइ ।
(घ) थ्व मौखिक जुइ ।
(ङ) अन्तर्वार्ताय् जूगु खँ अभिलेखन (Recording) जुइ ।

अन्तर्वार्ताया गुण –

– न्ह्वंवानाः लिसः बीगु प्रक्रिया जूगुलिं आखः मसःपिंसं नं ब्वति कायफइ ।
– सूचनादातानाप चुलिंचू च्वनाः खँल्हाबल्हा जुइगुलिं निगू पक्षदथुइ व्यक्तिगत स्वापू क्वातुइ ।
– न्ह्यसःप्रति सूचनादाताया हाउभाउ व ख्वाःया प्रतिक्रिया स्वयाः वबारे अप्वः जानकारी हासिल यायफइ ।
– अन्तर्वार्ताया माध्यमं विषयवस्तुया दुनेथ्यंक दुहांवनेफइ ।

अन्तर्वार्ताया अवगुण –

– मौखिक लिसः वइगुलिं तथ्य विश्वसनीय मजुइफु ।
– गलत लिसः नं वय्फु । गलत लिसःयात आधार यानाः अनुसन्धान न्ह्याकलकि लिच्वः हे गलत पिहांवय्फु ।
– प्रत्यक्षरूपं नापलानाः हे अन्तर्वार्ता काय्मालकि तापाक्क च्वंपिंके भचा थाकुइफु । ई, ध्यबा अप्वः खर्च जुइ ।
– अन्तर्वार्ता काइम्ह मनूयाके विषयवस्तुबारे बांलाक जानकारी दय्माः । मेपिंनाप याकनं घुलमिल जुइफुम्ह जुइमाः । मेपिंत प्रभावित यानाः वपाखें सूचना काय्फुम्ह जुइमाः । नत्र सूचना मुंकेफइमखु ।
– आवश्यक उपकरण प्रयोग याय्गुली दक्षम्ह जुइमाः ।
– अन्तर्वार्ता बीम्ह मनू तस्कं लिमलाःम्ह जुलकि ई काय्त थाकुइ ।

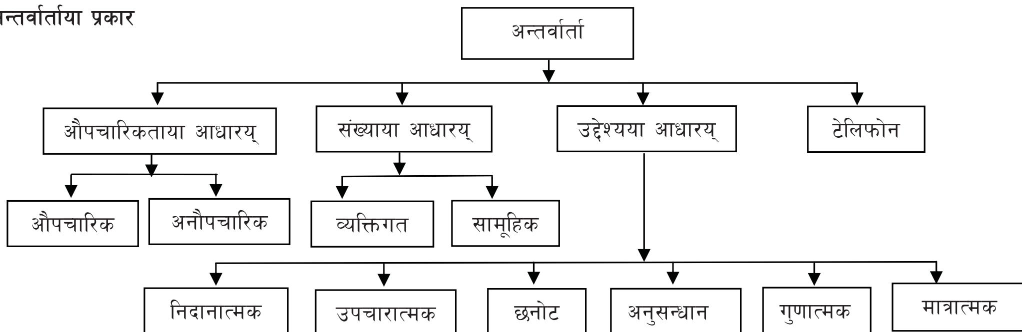
अन्तर्वार्ताया प्रक्रिया –

(क) तयारी – अन्तर्वार्ता काइम्हेसिनं छु विषय सम्बन्धी न्यनेकने याय्त्यनागु खः उगु विषयवस्तुबारे अध्ययन यानाः जानकारी काय्माः । सुयाके अन्तर्वार्ता काय्गु खः वबारे नं जानकारी काय्माः । बौद्धिक व मानसिकरूपं तयार जुइधुंकाः रेकर्ड याय्गु उपकरण तयार याय्माः ।

(ख) संचालन – अन्तर्वार्ता न्ह्याकेबलय् स्पष्टरूपं न्ह्यसःत भ्वःछुनायंकेमाः । सूचनादाताया स्वभाव सीकाः व्यवहार याय्माः । मुख्य बुँदा टिपोट याय्गु वा रेकर्ड याय्माः ।

(ग) समाप्ति – माःगु सूचना मुंकेधुंकाः सूचनादातायात ग्वाहालिया लागि सुभाय् बीमाः ।

(घ) अभिलेखन – सूचनादातापाखें प्राप्त जूगु तथ्याङ्कया मुख्य बुँदा टिपोट यानाः वर्गीकरण यानाः अनुसन्धान प्रतिवेदनय् गुगु तथ्याङ्क गनथाय् छ्यलेगु धकाः क्वःछीमाः ।

औपचारिक अन्तर्वार्ता (Formal Interview) - थुकियात बन्द, नियन्त्रित, निर्देशित अन्तर्वार्ता नं धाः । थुकी अनुसन्धातां न्हापां हे छुछु न्ह्यसः न्यनेगु, ग्वःगु न्ह्यसः न्यनेगु, छुधुंकाः छु न्ह्यसः न्यनेगु धकाः सूचनादातायात जानकारी बियातइ । अन्तर्वार्ताया क्रमय् न्हापा क्वःछिनातःगु न्ह्यसः, न्ह्यसःया क्रम, भाषाय् छुं हिलेदइमखु । अनुसन्धातां न्ह्यवः हे थःगु विषयनाप सम्बन्धित छुछु न्ह्यसः न्यनेमाली धकाः तयारी याय्माः । उत्तरदातां नं लिसः बीत बांलाक अध्ययन यानावइ । उकिं थुज्वःगु अन्तार्वार्ताय् न्ह्यसःया लिसः विश्वसनीय जुइक पूर्णरूपं वइ ।

थुकी अन्तर्वार्ता न्ह्यानाच्वँच्वं दथुइ Cross Question याय्‌दइमखु । छुं न्ह्यसः दय्‌के त्वःफ्यूसा लिपा न्यनेखनीमखु ।

अनौपचारिक अन्तर्वार्ता (Informal Interview) - थुकियात खुल्ला, अनियन्त्रित, अनिर्देशित अन्तर्वार्ता नं धाः । थुकी छुछु न्ह्यसः न्यनेगु धकाः न्हापा हे क्वःछिनातःगु दइमखु । सूचनादातायात फलाना विषयस खँल्हाय्‌गु धकाः विषयवस्तुया जानकारी जक बियातइ । उकिं थ्व विधि लचिलो (Flexible) जुइ । अन्तर्वार्ताया भ्वलय् दथुइ-दथुइ हे उत्तरदातायाके Cross Question याय्‌फइ । थुकी अनुसन्धाता व सूचनादाता निम्हं उलि हे सक्षमपिं जुइमाः ।

व्यक्तिगत अन्तर्वार्ता (Personal Interview) - अनुसन्धातां छगू इलय् छम्ह जक सूचनादातानाप याइगु अन्तर्वार्ता व्यक्तिगत अन्तर्वार्ता खः । थुकी अन्तर्वार्ता बीम्ह छम्ह जक जुइसां न्ह्यसः न्यनीपिं छम्हस्वयां अप्वः जुइफु ।

सामूहिक अन्तर्वार्ता (Group Interview) – निम्ह व निम्हस्वयां अप्वः मनूतय्‌गु दथुइ जुइगु उद्देश्यपूर्ण खँल्हाबल्हा हे सामूहिक अन्तर्वार्ता खः । सामूहिक अन्तर्वार्ताय् छुं सामाजिक समस्याया विषयस सम्बन्धित मनूत छथासं मुनाः अन्तरक्रिया जुइ । सामूहिक सरोकारया बारे खँल्हाबल्हा जुइगुलिं थुज्वःगु अन्तर्वार्ताय् ब्वति काय्‌त मनूत लिचिलीमखु । छम्हेसिनं धाय् ल्वःमंकूगु खँयात मेम्हेसिनं धयाबी ।

निदानात्मक (Diagnostic Interview) - छुं नं घटनाया प्रकृति थुइकेत, उकिया कारण व प्रभाव थुइकेत थुज्वःगु अन्तर्वार्ता काइ । समस्या छुछु खः, समस्या गुकथं उत्पन्न जुल, समस्याया प्रभाव छु जुइ आदि खँय् केन्द्रित जुयाः काइगु अन्तर्वार्ता निदानात्मक अन्तर्वार्ता खः । थुकिं वर्तमान इलय् जुयाच्वंगु समस्या (Current Affairs) बारे अप्वः छलफल याइ । थुकिं समस्याया विश्लेषण जक याइ, समाधान क्यनीमखु ।

उपचारात्मक अन्तर्वार्ता (Treatment Interview) - थुकी समस्याया कारण मालाः उपचार याइ । थुकी उत्तरदातां थःगु पीडा, अनुभव स्वतन्त्रतापूर्वक अन्तर्वार्ता काःम्हेसिया न्ह्यःने प्वंकी । अप्वः यानाः चिकित्साया क्षेत्रय् थ्व छ्यली । डाक्टरं रोगीयात छु ल्वय् जुयाच्वंगु दु धकाः सीकेत न्यनेकने याइगु पद्धति उपचारात्मक अन्तर्वार्ता खः । उकिं थुकियात चिकित्सात्मक अन्तर्वार्ता (Clinical Interview) नं धाय्‌गु याः ।

छनोट अन्तर्वार्ता (Selection Interview) - छुं नं पेशाय् न्हूम्ह मनू नियुक्त याय्‌मालीबलय् वयाके अन्तर्वार्ता काइ । उकिया मूल उद्देश्य हे उम्ह मनू उगु पदया लागि योग्य जू कि मजू धकाः मापन याय्‌गु खः । थुज्वःगु अन्तर्वार्ताय् सम्बन्धित पेशानाप स्वापू दुगु न्ह्यसःत न्यनी । उत्तरदातां थःम्हं फक्व बांलाक लिसः बीत स्वइ ।

अनुसन्धान अन्तर्वार्ता (Research Interview) - छुं प्राज्ञिक समस्या समाधानया लागि काइगु अन्तर्वार्ता अनुसन्धान अन्तर्वार्ता खः । छुं विश्वविद्यालयपाखें छुं निश्चित तह पार याय्‌त वा उपाधि काय्‌त वा छुं संस्थाया परियोजना अन्तर्गत अनुसन्धान याइबलय् छ्यलीगु अन्तर्वार्ता अनुसन्धान अन्तर्वार्ता खः ।

गुणात्मक अन्तर्वार्ता (Qualitative Interview) - सामाजिक विश्वास, चालचलन, सांस्कृतिक परम्परा आदि गुणात्मक तथ्याङ्क संकलन याय्‌त काइगु अन्तर्वार्ता गुणात्मक अन्तर्वार्ता खः । थुकी तथ्याङ्कया संख्यास्वयां गुण व स्तरयात ध्यानय् तइ ।

मात्रात्मक अन्तर्वार्ता (Quantitative Interview) - संख्यायात अप्वः महत्त्व बियाः तथ्याङ्क संकलन याय्‌गु उद्देश्यं अन्तर्वार्ता काइगुयात मात्रात्मक अन्तर्वार्ता धाइ । थुकी अप्वःस्वयां अप्वः मनूतय्‌के अन्तर्वार्ता काय्‌गु उद्देश्य तइ । जनगणना काःवइपिंसं न्यनेकने याइगु अन्तर्वार्ता मात्रात्मक अन्तर्वार्ता खः ।

टेलिफोन (Telephone) - थुकी अनुसन्धातां तथ्याङ्क मुंकेत फोनपाखें सूचनादातालिसे सम्पर्क तइ । थुकी व्यक्तिगतरूपं मनू नापलाय्‌गु आवश्यकता दइमखु । उकिं ई, ध्यबा म्हंचाइ । फोन अन्तर्वार्ता रेकर्ड यानातय्‌माः । तर फोनया पहुँच मदुथाय् थ्व विधि छ्यलेफइमखु ।

३.२.१.४ नमूना छनोट (Sampling)

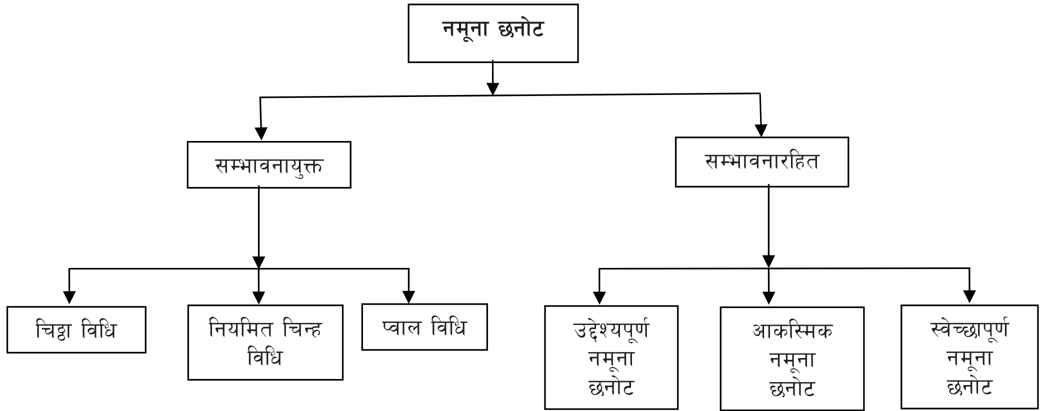
थ्व पद्धतिपाखें प्राथमिक सामग्री संकलनया लागि सुसु मनूयात सूचनादाताया रूपय् छ्यलेगु/छुछु क्षेत्रपाखें सूचना मुंकेगु धकाः ल्यय्‌गु ज्या याइ । थ्व पद्धति अप्वः यानाः सामाजिक क्षेत्रया अनुसन्धानय् छ्यली । अनुसन्धानया क्षेत्र तःधं जुइबलय् सीमित ई, स्रोतया कारणं दक्व क्षेत्रय् वनाः सकसिके तथ्याङ्क काय्‌गु सम्भव जुइमखु । थुज्वःगु अवस्थाय् समग्र (Universe)या प्रतिनिधित्व याइकथं नमूना छनोट याय्‌माली । नमूना छनोट धैगु तःधंगुया प्रतिनिधित्व याइगु चीधंगु अंश खः (Sample is a smaller representation of a larger whole) । जनगणना (Census)य् समग्रया अध्ययन याइ । अध्ययन याय्‌माःगु छगू-छगू एकाइया अलग-अलग अध्ययन जुइ । उकिया लागि यक्व जनशक्ति, ध्यबा, ई तुइ । तर नमूना छनोटय् जनगणनाय् थें समग्रया अध्ययन याइमखु ।

नमूना छनोट याय्‌बलय् स्वंगू शब्दावलीया ज्ञान दय्‌केमाः - Population/Universe (जनसंख्या), Sampling (नमूना छनोट) व Sample (नमूना) । जनसंख्या धैगु समग्र वा दक्व (१०० प्रतिशत) खः । जनसंख्याय् छगू हे प्रकारया विशेषतां जाःगु एकाइत जुयाच्वनी । समग्रमध्ये अध्ययनया लागि छुं प्रतिशत (लगभग १० प्रतिशत)यात ल्ययाकाःगु अंश 'नमूना छनोट' खः । नमूना छनोटय् लाःगु प्रत्येक एकाइ 'नमूना' खः । प्रत्येक नमूनाया समान गुण जुइमाः । उदाहरण - जाकि न्याःवनेबलय् पसल्यां बोराय् ह्वः खनाः छम्हूचा जाकि लिकयाः क्यनी । व हे छम्हूचा जाकि स्वयाः बोरादुनेया दक्व जाकिया गुणस्तर निर्धारण याइ । थनथाय्‌लाक बोरा जनसंख्या खः, छम्हू जाकि नमूना छनोट खः, प्रत्येक जाकिग्वः नमूना खः । उकिं नमूना छनोटय् समग्र जनसंख्याया प्रतिनिधित्व याइकथं चीधंगु अंश ल्ययाः अध्ययन याइ । उगु चीधंगु अंशया अध्ययन यानाः पिहांवःगु लिच्वःयात सम्पूर्ण जनसंख्याया अध्ययन याःगु थें हे मान्यता बी ।

थ्व विधि दकलय् न्हापां छ्यःम्ह A. L. Bowley (1906 AD) खः ।

तःधंगु लागाया अध्ययन याय्‌म्वाय्‌क उकिया प्रतिनिधित्व याइकथं चीधंक नमूना छनोट याय्‌बलय् ई, परिश्रम व ध्यबा म्हंचाइ । चीधंगु क्षेत्र जक कःघाइगुलिं गहन अध्ययन याय्‌फइ । तर थुकिं वइगु लिच्वः शतप्रतिशत सही मजुइफु । नमूना छनोटय् छुं त्रुटि जुलकि उकिं पिहांवइगु लिच्वः प्रभावित जुइ । उकिं नमूना छनोटयात Inaccurate Method नं धाय्‌गु याः ।

नमूना छनोटया प्रकार

(१) सम्भावनायुक्त नमूना छनोट (Probability Sampling) - थुकी समग्र (Universe)या दक्व एकाइमध्ये न्ह्यागु नं लाय्फुगु सम्भावना दयाच्वनी । गुगु एकाइ नमूना छनोटय् लाइ धैगु खँ संयोग वा मौकाय् निर्भर जुइ । गथे चिठ्ठा न्याइपिं सकसित चिठ्ठा लाइगु समान सम्भावना दयाच्वनी अथे हे थुकी नं गुगु नं एकाइ छनोटय् लाय्फु । उकिं थ्व विधियात 'संयोग नमूना छनोट' नं धाय्गु याः । Every member of the population has an equal chance to be selected । सामाजिक अनुसन्धानय् थ्व विधि अतिकं प्रचलित जू । थुकी शोधार्थीया इच्छानुसार नमूना छनोट याय्दइमखु । उकिं थ्व विधि पूर्वाग्रहरहित जुयाः निष्पक्ष जुइ ।

(क) **चिठ्ठा प्रणाली (Lottery Method)** - थ्व विधिइ जनसंख्या/समग्रया सम्पूर्ण एकाइया नां वा नम्बर भ्वँतय् च्वयाः छगः थलय् कुर्काः बांलाक संकी । थःम्हेस्यां हे मिखा तिस्सिनाः वा सुं मचायात थलय् च्वंगु भ्वं लिकाय्की । उकथं लिकाय्बलय् छुछु भ्वं पिहांवल उकियात नमूना छनोटय् दुथ्याकी ।

(ख) **नियमित चिन्ह विधि (Regular Marking Method)** - थुकी न्हापां हे छगू निश्चित विधि क्वःछिनातःगु दइ । व हे विधि अनुसार एकाइतय्गु छनोट याइ । थुकिया लागि दकलय् न्हापां दक्व जनसंख्याया धलः दय्की । अले छु गतिं चिं तयावनेगु धकाः प्रक्रिया निर्धारण याइ । गथेकि - धलखय् दुथ्याकातःगु नां वा ल्याःमध्ये ५ अंकं भाग वंगु जक काय्गु वा १०-२०-३०-४० यानाः काय्गु धकाः चिं तयायंकी । उकथं पूर्वनिर्धारित गतिं चिं तयायंकेबलय् छुछु लात उमित जक नमूना छनोटय् दुथ्याकी ।

(ग) **प्वाल विधि (Grid Method)** - नमूना छनोटया लागि छुछु भौगोलिक थाय् काय्गु धकाः क्वःछीत थ्व विधि छ्यली । गुगु थासय् नमूना छनोट याय्गु खः उगु थाय्या नक्सा छ्यली । उगु नक्सा आकार वःगु छुं वस्तु कयाः व वस्तुइ गुलि एकाइया नमूना छनोट याय्माःगु खः उलि हे संख्याय् प्वाः खनी । प्वाः खनातःगु उगु वस्तु नक्साया द्यःने तयाः गन-गन प्वाः लात अन-अन चिं तयायंकी । नक्साय् गन-गन चिं लानाच्वन उगु थाय् नमूना छनोटय् लाःगु जुइ । मेगु तरीकाअनुसार कापः वा रिकापी कयाः उकी प्वाः छ्प्वाः खनी । प्वाः गंगु उगु वस्तुयात नक्साया द्यःने तयाः चाःहीकाः चिं तयायंकी । गन-गन चिं लात व थाय् नमूना छनोटया लागि ल्यःगु जुइ ।

(२) सम्भावनारहित नमूना छनोट (Non-Probability Sampling) - थुकी अनुसन्धाताया इच्छा व योजनां मुख्य भूमिका म्हिती । उकिं थ्व विधिइ मौकाया खँ वइमखु । अनुसन्धाताया इच्छाय् निर्भर जुइगुलिं थ्व विधिइ अनुसन्धाता पूर्वाग्रही जुइफु ।

(क) **उद्देश्यपूर्ण नमूना छनोट (Purposive Sampling)** - थुकी थःगु उद्देश्यया पूर्ति याइ थें च्वंपिं मनू वा थाय् ल्यय्त अनुसन्धातां थःगु विवेक छ्यली । थःगु अनुसन्धानया ज्या न्ह्याकेत ग्वाहालि याइपिं सूचनादाता

ल्ययगु सम्पूर्ण अधिकार अनुसन्धाताया विवेकय् निर्भर जुइ। थुकिया लागि अनुसन्धातां समग्र (Universe) या बांलाक अध्ययन याय्माः। समग्रदुने सुसु मनूयाके छुछु गुण दु धकाः विवेचना याय्गु दक्षता माः।

(ख) आकस्मिक नमूना छनोट (Accidental Sampling) - छुं योजनाबिना गुबलय् सु नापलात वयात हे नमूनाया रूपय् कयाः वपाखें सूचना संकलन याय्ग विधियात आकस्मिक नमूना छनोट धाइ। जनसंख्या वा समग्रया जानकारी काय्मफुगु अवस्थाय् थ्व विधि छ्यलेगु याइ। गथेकि, छैंय्नं पिहांवनाः लँय् ध्वःदूपिंमध्ये अनुसन्धातायात गुम्ह यः उम्ह मनूयात नमूनाया रूपय् कयाः इपिंपाखें सूचना संकलन यातकि आकस्मिक नमूना छनोट जुइ। सुयात नमूनाया रूपय् काय्गु, सुयात मकाय्गु धैगु निर्णय अनुसन्धाताया विवेक निर्भर जुइ। थुकी ध्यबा, ई, परिश्रम म्हंचाइ। तर थ्व अवैज्ञानिक विधि खः। विद्वान्पिंसं थ्व विधियात अवसरवादी, अनियमित व लापरवाहपूर्ण विधि धकाः आलोचना याः।

(ग) स्वेच्छापूर्ण नमूना छनोट (Self Selecting Sampling) - थुकी अनुसन्धातां रेडियो, पत्रिका वा टेलिभिजनय् थःगु अनुसन्धानया विषय बियाः सुया-सुया सूचनादाता जुइ मंदु इमिसं स्वापू तःवा धकाः विज्ञापन बी। विज्ञापन ब्वनाः सूचनादाता जुइ मंदुपिंसं अनुसन्धातायात स्वापू तइ। उकथं स्वापू तःपिंमध्ये अनुसन्धातां थःगु स्वविवेकं ग्वःम्ह मनू माःगु खः वःम्ह मनू नमूनाया रूपय् ल्ययाकाइ। थ्व विधिइ विश्वसनीयता व वैधता कम जक जुइ।

३.२.१.५ थासय् वा क्षेत्रकार्यय् वनेबलय् ध्यान बीमाःगु खँ

क्षेत्रकार्ययात अंग्रेजीं Field Work/Field Studies धाइ। नेपालीं थुकियात स्थलगत अध्ययन नं धाय्गु याः।

सामान्य अर्थय् क्षेत्र धाय्बलय् जग्गा-जमीन, फाँट, मैदान धकाः थुइकी। अनुसन्धानय् क्षेत्र धालकि 'अनुसन्धानया विषयनाप सम्बन्धित थाय्' वा 'अनुसन्धान याय्त सामग्री संकलन याःवनेगु थाय्' धकाः थुइकी। उकिं क्षेत्रकार्य धाय्बलय् 'थःगु अनुसन्धानया विषयनाप सम्बन्धित थासय् हे वनाः आवश्यक तथ्याङ्क संकलन याःवनेगु विधि' धकाः थुइकी।

Goode & Hatt या परिभाषा - Field work is the study of people and their culture in their natural situation. (मनूतय्सं प्राकृतिकरूपं गुकथं संस्कृति हनाच्वन वा प्राकृतिकरूपं मनू गुकथं म्वानाच्वन धकाः व हे अवस्थाय् अध्ययन याय्गु क्षेत्रकार्य खः)। थ्व परिभाषां निता खँ स्पष्ट याः - (१) मनू म्वानाच्वंगु समाज, संस्कृतिया अध्ययन याय्त इपिं च्वनाच्वंगु हे थासय् वनेमाः। (२) इपिं मनूतय्सं गुकथं थःगु जीवनयापन यानाच्वन धकाः सीकेत बनावटी तरीकां परिस्थिति सृजना यानाः अध्ययन मयाःसे प्राकृतिकरूपं कृयाकलाप याःगु स्वयाः अध्ययन याय्माः। उकिं क्षेत्रकार्यय् स्वाभाविकतायात अप्वः महत्त्व बी।

क्षेत्रकार्ययात माःगु तयारी

(अ) बौद्धिक - थःम्हेस्यां अध्ययन याय्त्यनागु विषयया बारे पिदंगु सामग्री अध्ययन यानाः फयांफक्व जानकारी मुंकेमाः। उगु थाय्या भौगोलिक, सांस्कृतिक, भाषिक, जनविश्वास आदिबारे फयांफक्व खँ सीकेमाः।

(आ) भौतिक तयारी - अध्ययन क्षेत्रय् वनेत माःगु उपकरण, लं, वासः आदि भौतिक वस्तुया तयारी।

(१) थाय् मालेज्या -

अनुसन्धान याय्त वनेगु थाय् तथ्याङ्कया लागि गुलित उर्वर खः, उगु थासं गुलितक तथ्याङ्क मुंकेफइ धकाः न्हापां हे विचाः याय्माः। भौगोलिकरूपं गथे च्वं, अनया हावापानी गथे च्वं, नयगु-च्वनेगु व्यवस्था गथे च्वं, यातायातया सुविधा दु-मदु आदि खँय् विचाः याय्माः।

(२) अनुसन्धाताया आचारसंहिता –

(क) छु विषयया अध्ययन यायत्यनागु खः वबारे छुछु सामग्री पिदनाच्वंगु दु धकाः अल्छी मचाःसे मालेमाः । वयाके 'अध्ययन याय्' धैगु दृढ संकल्प माः ।

(आ) अनुसन्धान न्ह्याकेत अनुसन्धान विधि सम्बन्धी सैद्धान्तिक ज्ञान कयातःगु जुइमाः । अथे हे प्रश्नावली दय्केगु, तथ्याङ्क प्रशोधन याय्गु सफ्टवेयरबारे जानकारी दय्माः ।

(इ) भिडियो क्यामरा, स्टिल क्यामरा, रेकर्डर आदि उपकरण चलय् याय्सःम्ह जुइमाः ।

(ई) शारीरिकरूपं स्वस्थ जुइमाः । भौगोलिक विकटता, असामान्य परिस्थिति वःसां शरीरं सामना याय्फुम्ह जुइमाः ।

(उ) सामाजिक, राजनीतिक, जातिगत, क्षेत्रीय, लैङ्गिक पूर्वाग्रहपाखें मुक्तम्ह जुइमाः ।

(ऊ) मिलनसार, प्रभावशाली व्यक्तित्व, नाइक व्यवहार याय्सःम्ह, याकनं घुलमिल जुइफुम्ह, अनुशासित जुइमाः ।

(ऋ) थःत मयःगु, ज्यामछिंगु खँ जूसां समन्वय यानाः स्वीकार याय्फुम्ह जुइमाः । उकथं समन्वय याय्मफुतकि सूचनादातानाप वैमनस्य ब्वलनाः तथ्याङ्क मुंकेफइमखु ।

(३) उपयुक्त मनू मालेज्या – अनुसन्धान याःवनेगु थासय् सुसु मनू नापलानाः तथ्याङ्क मुंकेगु धकाः अन वनेन्ह्यः हे क्वःछीमाः । उगु थाय्या सम्मानित, प्रतिष्ठित मनू (त्वाःनायः/वडा अध्यक्ष/राजनीतिक कार्यकर्ता/समाजसेवी/बुद्धिजीवी)नाप स्वापू तयाः सूचनादाताया व्यवस्था याकेबीमाः । उम्ह मनुखं थःथाय् च्वंपिं सम्बन्धित विषयनाप स्वापू दुपिं सूचनादातात नापलाकाःबी । सूचनादातानाप बांलाक व्यवहार यानाः सूचना मुंकेमाः । इमिगु बांमलाःगु प्रचलन, संस्कार आदि दुसां, थःत मयःगु खँत दुसां विरोध याय्मज्यू । विरोध यातकि इपिं तंचायाः सुचं मबीयः । फयांफत्तले इमिगु हे भासं खँल्हानाः, इपिंनाप भ्यलय्पुनेमाः । सुचं काय्धुंकाः सूचनादातापिंत धन्यवादस्वरूप छुं उपहार बीगु याय्माः ।

(४) उपयुक्त सामानया छनोट – क्षेत्रकार्यया लागि वनेन्ह्यः ज्वनेमाःगु सामान

(अ) क्यामरा, रेकर्डर

(आ) फीगु लं, नित्यकर्म याय्त माःगु ज्वलं

(इ) वासः, लँय् जुइबलय् माःगु नसात्वँसा, ध्यबा, संचार सामग्री

(ई) नोटबूक, प्रश्नावली

३.२.२ **द्वितीयक सामग्री संकलन : पुस्तकालय विधि**

अंग्रेजीया Library खँग्वः ल्याटिन भाषाया 'Liber' पाखें वःगु खः । उकिया अर्थ 'सफू' खः । तर थौंकन्हय् पुस्तकालयया परिभाषा सफूदुने जक सीमित मजूसे विस्तृत जुइधुंकूगु दु । *Encyclopedia Britannica* य् पुस्तकालयया परिभाषा थुकथं बियातःगु दु – A library is a collection of written or other graphic or visual material maintained for reading, studying and consultation । अथे हे *Advanced Learner's Dictionary* स पुस्तकालयया परिभाषा थुकथं बियातःगु दु - Collection of books for reading or browsing is called library. थुपिं परिभाषायात स्वय्गु खःसा स्पष्टरूपं सीदइ, पुस्तकालय धैगु सफू मुंकातःगु थाय् जक मखु । पुस्तकालयस सफू नापनापं किपा, नक्सा, श्रव्य, दृष्यसम्बन्धी सामग्री नं मुंकातःगु दइ । पुस्तकालयस ब्वनेगु जक मखु छलफल व अन्तरक्रिया नं जुइ । अझ थौंकन्हय् पुस्तकालयस इन्टरनेटया सुविधा नं दइ ।

पुस्तकालयया प्रकार

१. राष्ट्रिय पुस्तकालय (नेपाल राष्ट्रिय पुस्तकालय)

२. सार्वजनिक पुस्तकालय (काठमाडौं उपत्यका सार्वजनिक पुस्तकालय)

३. शैक्षिक पुस्तकालय (त्रिवि केन्द्रीय पुस्तकालय)

४. संस्थागत पुस्तकालय (नगरपालिकाया पुस्तकालय)

५. विशिष्ट पुस्तकालय (बाल पुस्तकालय, पर्यावरण पुस्तकालय)

६. निजी पुस्तकालय

Dewey Decimal Classification (DDC)

थ्व प्रणाली अमेरिकाया Melvil Dewey धाःम्हेस्यां सन् १८७६ स शुरु याःगु खः ।

CLASSES

000-099	Computer Science, Information & General Works
100-199	Philosophy and Psychology
200-299	Religion
300-399	Social Sciences
400-499	Language
500-599	Science (including Mathematics)
600-699	Technology
700-799	Arts and Recreation
800-899	Literature
900-999	History, Geography and Biography

प्रत्येक क्लासयात हाकनं १०गू ब्वय् ब्वथलातःगु दइ । उकियात Division धाइ । थुकथं मुक्कं १०० डिभिजन यानातःगु दइ । प्रत्येक डिभिजनयात नं हाकनं १०गू ब्वय् ब्वथलातःगु दइ । उकियात Section धाइ ।

Catalogue **(पुस्तकालय सूची)**

क्याटलग खँग्वः ग्रीक भाषाया Kata Logos पाखें वःगु खः । Kata या अर्थ 'अनुसार' (According to) खःसा Logos या अर्थ 'क्रमबद्ध' व 'तर्क' (Order and Reason) खः । उकिं क्याटलगया अर्थ 'क्रमबद्ध व तर्कपूर्ण विधि अनुसार दय्कातःगु सूची' खः ।

(क) च्वमिया नांकथं - च्वमिया थरया वर्णानुक्रम अनुसार

(ख) विषयकथं

(ग) शीर्षककथं

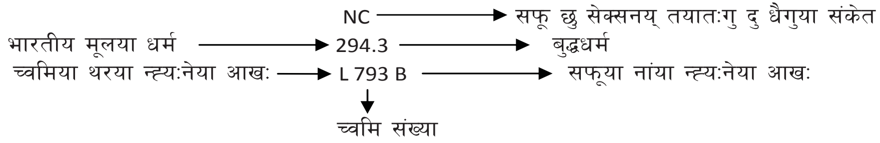
च्वमिया नांकथं

954.96 Hodgson, B. H.
H 691 E

Essays on the Language, Literature and
Religion of Nepal and Tibet. Reprint.
Varanasi: Bharat Bharati, 1971
xi, 124 p. tables

विषयकथं	शीर्षककथं
954.96 Literature , Tibetan-Essays H 691 E Hodgson, B. H. Essays on the Language, Literature and Religion of Nepal and Tibet. Reprint. Varanasi: Bharat Bharati, 1971 xi, 124 p. tables	954.96 Essays on the Language, Literature H 691 E and Religion Hodgson, B. H. Essays on the Language, Literature and Religion of Nepal and Tibet. Reprint. Varanasi: Bharat Bharati, 1971 xi, 124 p. tables

प्रत्येक सफूयात म्हसीकेत छगू नम्बर बियातःगु दइ, उकियात Call No. धाइ ।
त्रिवि केन्द्रीय पुस्तकालयय् John Locke या *Buddhist Monasteries of Nepal* सफूया कल नम्बर थुकथं दु -

Digital Library

थ्व विद्युतीय पुस्तकालय खः । थुकियात भ्वं म्वाःगु पुस्तकालय नं धाइ । सन् १९९४ निसें थ्व खँग्वः व्यापक प्रचलनय् वःगु खः ।

गुण -

(क) भ्वंया सफूया तुलनाय् डिजिटल सफुलिं कम जक थाय् नइ । छगः हे कम्प्युटरय् द्वलंद्वः सफू न्ह्यनी ।

(ख) थःत माःगु इलय् तुरुन्त मालाः छ्यलेफइ ।

(ग) डिजिटल लाइब्रेरीया पहुँच विश्वभर दइ ।

(घ) धुलं गइगु वा किलं नइगु सम्भावना दइमखु ।

(ङ) छगू हे इलय् यक्वसिनं छ्यलेफइ ।

अवगुण -

(क) कम्प्यूटरय् ब्वनेगु सफू जूगुलिं भ्वंया सफू ब्वने थें अःपुइमखु । ताःईतक कम्प्युटरय् स्वयाः ब्वनेबलय् मिखायात हानि याइ ।

(ख) सफू ब्वनेत कम्प्यूटर हे उपलब्ध जुइमाः ।

(ग) ध्यबा पुलेमाःगु साइट जुलकि आर्थिक भार अप्वइ ।

नेपालय् विद्युतीय पुस्तकालयया व्यवस्था जुयाच्वंगु थाय्मध्ये त्रिवि केन्द्रीय पुस्तकालय, Social Science Baha Library विशेष उल्लेखनीय जू ।

डिजिटल लाइब्रेरीया छुं साइट

www.digitalhimalaya.com www.books.google.com www.archive.org www.dli.ernet.in
www.scribd.com www.libgen.org www.pustakalaya.org www.wikipedia.org www.libgen.org

३.२.२.१ टिपोट दय्केगु (Notetaking)

पुस्तकालय पद्धति छ्यलाः सामग्री संकलन याय्बलय् थःगु विषयनाप सम्बन्धित तथ्य लुयावलकि

उकियात टिपोट यानाः कायम्‌माः । लिपा स्वयबलय् नं याउँक, स्पष्ट जुइक थुइकथं टिपोट दय्‌केमाः । उकथं टिपोट याय्‌बलय् कार्ड छ्यलेमाः । कार्डया साइज ३x५ इञ्च वा ४x६ इञ्च वा ५x८ इञ्च साइजया जुइफु । कार्ड हाकःपाखें (Portrait) वा ब्यापाखें (Landscape) न्ह्यागु जूसां ज्यू । टिपोट यानागु कार्डयात थःत माःगु इलय् याउँक लुयावइकथं च्वमिया वर्णानुक्रमानुसार वा विषयया वर्णानुक्रमानुसार सिँया बाकसय् तय्‌माः ।

टिपोट याय्‌बलय् गुगु स्रोतं कयागु खः स्पष्ट जुइक च्वय्‌माः । पादटिप्पणी व लिधंसा धलः दय्‌केत व हे टिपोट छ्यलेमालीगुलिं दक्व अंग पूवंक टिपोट याय्‌माः । स्रोत उल्लेख याय्‌बलय् कार्डया च्वय् वा कार्डया क्वय् न्ह्याथाय् च्वःसां ज्यू । छकू कार्डय् छगू जक बुँदा च्वय्‌माः । छगू बुँदा छकू कार्डय् मन्ह्यंसा मेगु कार्डय् च्वयाः नत्थी (Stitch) यानाः तय्‌माः । टिपोट स्वंगू किसिमं दय्‌केफु ।

(क) उद्धरण - थुकी च्वमिया खँ गथे खः अथे हे हुबहु ल्ह्ययगु याइ ।
(ख) भावानुवाद - थुकी गथे खः अथे मल्ह्यःसे च्वमिया भाव मस्यंक थःगु हे पहलं च्वय्‌गु याइ ।
(ग) सारांश - थुकी च्वमिं धाय्‌त्यंगु खँया सार जक च्वइ ।

उद्धरणया नमूना

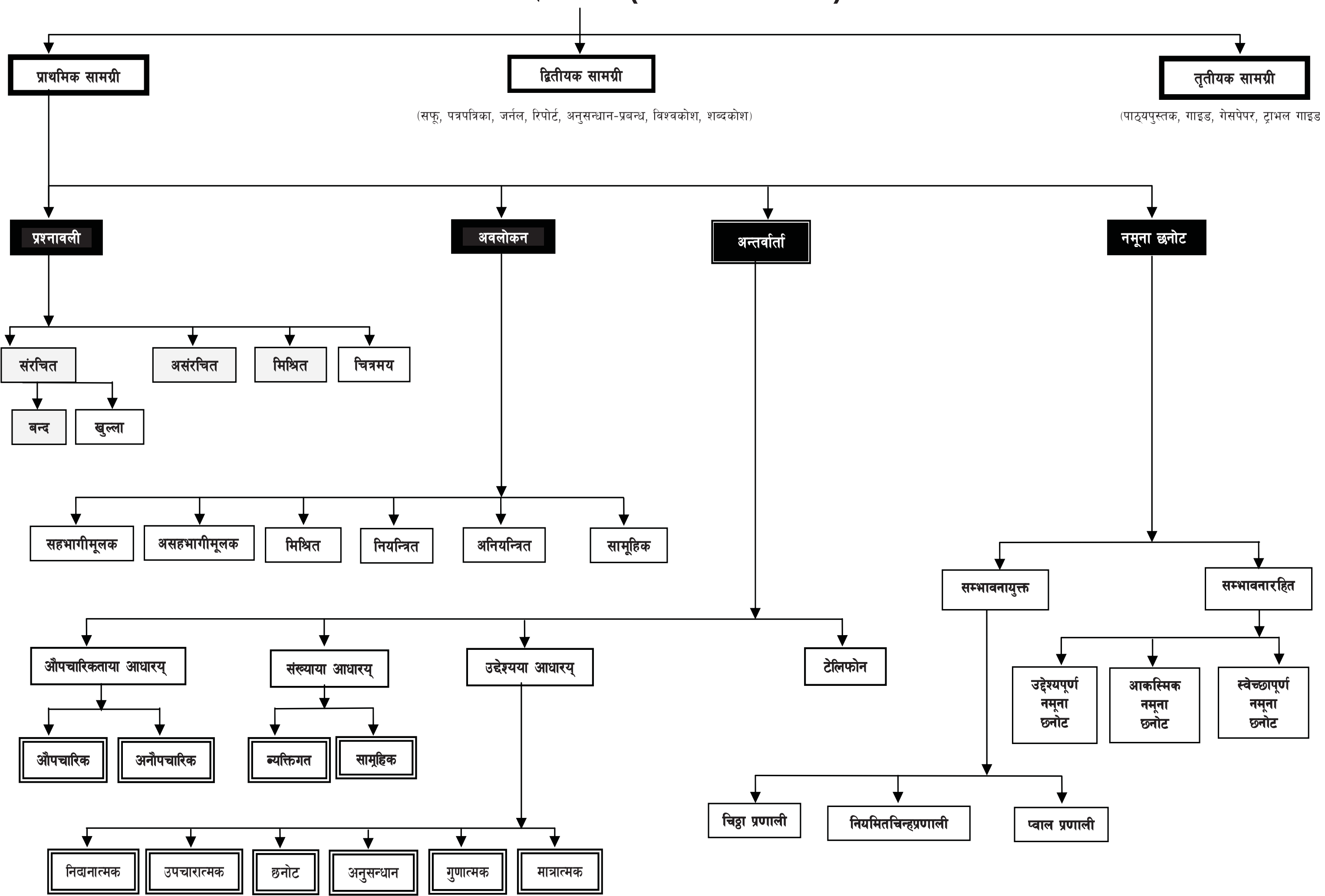
> नेपालभाषाया उत्पत्ति
> शास्त्री, शुक्रराज, नेपालभाषा-व्याकरण । सिकन्दराबाद : शुक्रराज शास्त्री, नेसं १०४८,
> पृ. ग ।
>
> गथे प्राकृत भाषा तथा हिन्दी आर्यभाषा आदिया मुख्य आधार संस्कृत जुयाच्वन, उगु हे प्रकारँ हे थ्व नेपाल भाषाया नँ मुख्य आधार व नियम संस्कृत भाषा हे याय् माः, सकल भाषाया माँ संस्कृत वाणी हे खः धका सकल देशया विद्वान्‌पिसँ स्वीकार याना तल, अतएव थ्व नेपाल भाषायात अधिक उन्नत, अधिक उज्ज्वल, अधिक भूषित तथा अधिक नियमित याय्‌तः यथाशक्ति यत्न यानागु दु ।

भावानुवादया नमूना

> नेपालभाषाया उत्पत्ति
> शास्त्री, शुक्रराज, नेपालभाषा-व्याकरण । सिकन्दराबाद : शुक्रराज शास्त्री, नेसं १०४८,
> पृ. ग ।
>
> प्राकृत, हिन्दी थें हे नेपालभाषा नं संस्कृतपाखें हे विकास जूगु भाय् खः । उकिं प्राकृत, हिन्दी आदि भाषाया मूल आधार संस्कृत जूथें नेपालभाषा व्याकरणया मूल आधार नं संस्कृत हे याय्‌माः धकाः शुक्रराज शास्त्रीजु बिचाः प्वंकादीगु दु ।

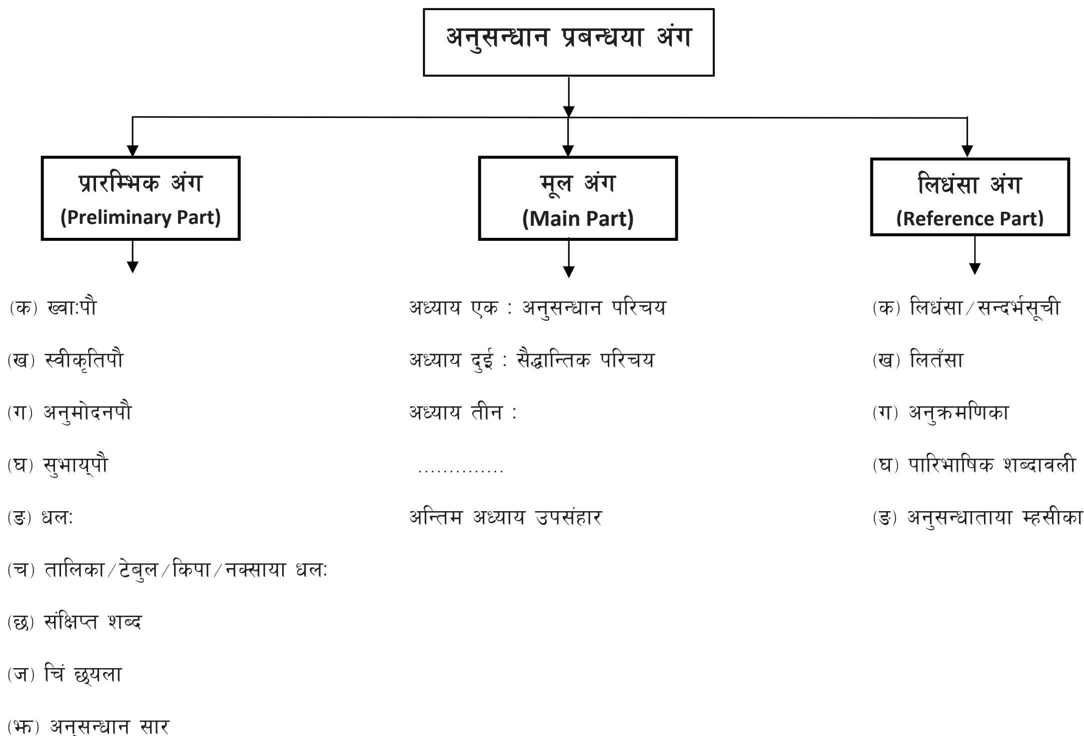
सारांशया नमूना

> नेपालभाषाया उत्पत्ति
> शास्त्री, शुक्रराज, नेपालभाषा-व्याकरण । सिकन्दराबाद : शुक्रराज शास्त्री, नेसं १०४८,
> पृ. ग ।
>
> नेपालभाषाया दकलय् न्हापांगु व्याकरण सफूया च्वमि शुक्रराज शास्त्रीं नेपालभाषा नं संस्कृतपाखें हे विकास जूगु भाय् खः धयादीगु दु ।

तथ्याङ्क संकलन (Data Collection)
प्राथमिक सामग्री
द्वितीयक सामग्री
(सफू, पत्रपत्रिका, जर्नल, रिपोर्ट, अनुसन्धान-प्रबन्ध, विश्वकोश, शब्दकोश)
तृतीयक सामग्री
(पाठ्यपुस्तक, गाइड, गेसपेपर, ट्राभल गाइड
प्रश्नावली
संरचित
बन्द
खुल्ला
असंरचित
मिश्रित
चित्रमय
अवलोकन
सहभागीमूलक
असहभागीमूलक
मिश्रित
नियन्त्रित
अनियन्त्रित
सामूहिक
अन्तर्वार्ता
औपचारिकताया आधारय्
औपचारिक
अनौपचारिक
संख्याया आधारय्
व्यक्तिगत
सामूहिक
उद्देश्यया आधारय्
निदानात्मक
उपचारात्मक
छनोट
अनुसन्धान
गुणात्मक
मात्रात्मक
टेलिफोन
नमूना छनोट
सम्भावनायुक्त
चिट्ठा प्रणाली
नियमितचिन्हप्रणाली
प्वाल प्रणाली
सम्भावनारहित
उद्देश्यपूर्ण नमूना छनोट
आकस्मिक नमूना छनोट
स्वेच्छापूर्ण नमूना छनोट

ब्व : ४ अनुसन्धान प्रबन्धया अङ्ग

A research report is a formal statement of research process and its results (अनुसन्धान प्रतिवेदन धैगु अनुसन्धानया प्रक्रिया व उकिया नतिजासम्बन्धी औपचारिक भनाइ खः) । प्रतिवेदन लेखन अनुसन्धानया दकलय् महत्त्वपूर्ण व अन्तिम ज्या खः । अनुसन्धातां थःगु सीप, ज्ञान, क्षमता मेपिन्त क्यनेगु माध्यम अनुसन्धान प्रतिवेदन हे खः । छाय्कि अनुसन्धान प्रतिवेदनया उद्देश्य हे थःके दुगु सूचना मेपिं पाठकतय्त नं संचार यानाबीगु खः । अनुसन्धान प्रतिवेदन च्वयाः लःमल्हाःतले अनुसन्धानया ज्या पूवनीमखु ।

४.१. प्रारम्भिक अङ्ग (Preliminary Part)

थ्व अनुसन्धान प्रबन्धया औपचारिक भाग खः । थ्व ब्वय् अनुसन्धान प्रबन्धया ख्वाःपौनिसें अनुसन्धानसार (Abstract) तक दुथ्याइ । थुकी अनुसन्धानया मुख्य विषयवस्तु दइमखु तर सम्पूर्ण अनुसन्धान प्रबन्धया खाका क्यनीगुलिं अतिकं महत्त्वपूर्ण जू । सामान्यतया थ्व ब्वय् पृष्ठ संख्या तय्गु चलन मदु । तर यदि सुभाय्पौ, धलःपौ ताहाकः जुयाः पृष्ठ संख्या तय् हे मालधाःसा a, b , c ... वा i, ii, iii ... वा क, ख, ग... वा अ, आ, इ ... तय्माः ।

(क) ख्वाःपौ (Cover Page) - थुकी अनुसन्धानया शीर्षक, अनुसन्धान याकूगु संस्था वा विश्वविद्यालयया नां, अनुसन्धानया प्रयोजन, अनुसन्धाताया नां, अनुसन्धान पूवंकाः लःल्हाःगु साल उल्लेख याय्माः ।

(ख) सिफारिसपौ (Recommendation Page) - विश्वविद्यालयस छुं तगिं पार याय्त वा उपाधि काय्त याइगु अनुसन्धानय् शोध निर्देशक (गाइड)या व्यवस्था यानातःगु दइ । थुगु पृष्ठय् शोध निर्देशकं "थुगु शोध जिगु निर्देशनय् याःगु खः, आपालं परिश्रमपूर्वक तयार जूगु थुगु अनुसन्धान प्रतिवेदनपाखें जि सन्तुष्ट जू, उकिं आवश्यक मूल्याङ्कनया नितिं सिफारिस याना" धकाः परीक्षणया लागि सिफारिस याइ । थुगु पृष्ठय् अनिवार्यरूपं शोध निर्देशकया हस्ताक्षर दय्माः । शोध निर्देशकया हस्ताक्षर मदय्कं सम्बन्धित विभागं उगु

अनुसन्धान प्रबन्ध लःल्हानाः काइमखु । शोध निर्देशकया हस्ताक्षर मदुगु अनुसन्धान प्रबन्ध विशेषज्ञयाथाय् मूल्याङ्कनया लागि छ्वइमखु ।

(ग) अनुमोदनपौ (Approval Page) - शोध निर्देशकं मूल्याङ्कनया लागि सिफारिस यायधुंकाः आवश्यक मूल्याङ्कनया लागि सम्बन्धित विषयया विशेषज्ञथाय् छ्वइ । विशेषज्ञं शोधार्थीयाके अन्तर्वार्ता (Viva) कयाः आवश्यक परिमार्जनया लागि सुझाव बियाः "अनुसन्धान प्रबन्ध मूल्याङ्कन जुल" धकाः अनुमोदन यासें हस्ताक्षर याइ । थुगु पृष्ठय् स्वम्हेसिया हस्ताक्षर दइ - (अ) शोध निर्देशक (आ) विभागीय प्रमुख (इ) बाह्य परीक्षक अथवा विशेषज्ञ । दकलय् क्वय् अनुमोदन जूगु मिति दइ ।

(घ) सुभाय्पौ/कृतज्ञतापौ (Acknowledgement Page) - अनुसन्धानया ज्या धैगु अनुसन्धाता याकःचां यायफइगु ज्या मखु । उकिया लागि प्रत्यक्ष/अप्रत्यक्षरूपं यक्वसिगु ग्वाहालि कायमाली । थ्व ब्वय् अनुसन्धातां थःगु अनुसन्धानया ज्याय् ग्वाहालि याःपिंत सुभाय् देछाय्गु वा इपिंप्रति कृतज्ञता प्वंकेगु याइ । नेपालभाषा केन्द्रीय विभागय् लःल्हाइगु अनुसन्धान प्रबन्धय् दकलय् न्हापां अनुसन्धान याय्गु स्वीकृति ब्यूगुलिं विभाग व विभागीय प्रमुखयात सुभाय् बीमाः । वधुंकाः शोध निर्देशक, ग्वाहालि याःपिं शिक्षकपिं, विभागया कर्मचारीपिंत सुभाय् देछाय्माः । वयांलिपा आवश्यक सूचना बियाः ग्वाहालि याःपिं सूचनादाता, विद्वान्पिं, सहपाठी पासापिं व छेँजःपिंत सुभाय् बीमाः । सुभाय् बीबलय् चाप्लुसीया भाय् छ्यलेमज्यू । ग्वाहालि याःपिनिगु नां त्वःफिकेमज्यू ।

(ङ) धलःपौ (Table of Contents) - अनुसन्धान प्रबन्धय् गुगु अध्याय गुलि पृष्ठय् दु धकाः स्पष्ट जुइक क्यनेमाः । मुख्य अध्यायदुनेया उपअध्याय, उप-उपअध्याययात नं दशमलव प्रणालीकथं क्यनेमाः ।

अनुसन्धान प्रबन्धया न्हापांगु अध्याय 'अनुसन्धान परिचय' जुइसा दकलय् लिपांगु अध्याय 'उपसंहार' जुइ । अनुसन्धान प्रबन्धया मुख्य अङ्गधुंकाः वइगु लिधंसा, परिशिष्ट आदिइ अध्याय ल्याः बीम्वाः ।

(च) टेबुल, चार्ट, किपा आदिया धलः (List of Tables, Charts and Illustrations) - अनुसन्धान प्रबन्धय् यक्व चार्ट, टेबुल, फोटोया प्रयोग जूगु दुसा उकिया नं धलः बीमाः । यक्व मदुसा धलः दय्केम्वाः ।

(छ) चिं छ्यला व संक्षिप्त शब्द (Signs and Abbreviation) - अनुसन्धान प्रबन्धय् विशेष चिंया प्रयोग जूगु दुसा उकिया धलः बीमाः । अभिलेख सम्पादन याय्बलय् सम्पादनसम्बन्धी विशेष चिंत छ्यलेमाली । उपिं चिंतय्गु धलः बीमाः ।

शोध प्रबन्धय् बारम्बार लिसा कयाः वयाच्वनीगु खँग्वः वा सफू जुलकि छक्वःपतिकं पूरा उल्लेख मयाःसे चिहाकलं जक उल्लेख याय्गु चलन दु । संक्षिप्त शब्दया धलः बीबलय् वर्णानुक्रम (Alphabetical Order) अनुसार बीमाः ।

ईसं = ईसवी संवत्
क्रि.वि. = क्रिया विशेषण
ना. = नाम
वि. = विशेषण
विसं = विक्रम संवत्
काम. = कामन्दकीय नीतिसार
पञ्च. = पञ्चतन्त्र
महा. = महाभारत
रामा. = रामायण
हितो. = हितोपदेश

(ज) अनुसन्धान सार (Abstract) - अनुसन्धान प्रबन्धदुनेया सम्पूर्ण विषयवस्तुया निचोड अनुसन्धान सारय् दइ । थ्व छगू ब्वनेवं अनुसन्धान प्रबन्धदुने छु दु धकाः स्पष्टरूपं सीकेफइ । अनुसन्धान सारदुने दुथ्याकेमाःगु बुँदात -

(अ) थःगु अनुसन्धानया विषयवस्तुया बःचाहाकलं परिचय

(आ) अनुसन्धान विधि - तथ्याङ्क संकलन विधि व तथ्याङ्क विश्लेषण विधि

(इ) सीमांकन

(ई) अनुसन्धान प्रबन्धयात छुछु अध्यायस ब्वथलागु दु धकाः अध्यायया बःचाहाकलं परिचय

(उ) अनुसन्धान प्रबन्धया उपलब्धि

४.२ मूल अङ्ग (Main Part)

थ्व अनुसन्धान प्रबन्धया मुख्य अंग खः । अनुसन्धातां थःगु ज्ञान, सीप, योग्यता प्वंकेगु थाय् थ्व हे खः ।

मूल अंगया न्हापांगु अध्याय 'अनुसन्धान परिचय' जुइ । थ्व अध्यायस न्हापा पेश याःगु अनुसन्धान प्रस्तावयात परिमार्जन यानाः न्ह्यब्वइ । अनुसन्धान प्रस्ताव भविष्यत्कालय् च्वयातःगु जुइसा 'अनुसन्धान परिचय'स भूतकालय् हिलाः न्ह्यब्वय्माः । निगूगु अध्यायस छु विषयस अनुसन्धान यानागु खः उकिया सैद्धान्तिक पक्ष वा उगु विषयबारे परिचय न्ह्यब्वय्माः ।

मूल अंगया दकलय् लिपांगु अध्याय 'उपसंहार/लिखँ' जुइ । थ्व अध्यायस निगू बुँदा दुथ्याय्माः - (अ) उपलब्धि (आ) सुझाव । उपलब्धि खण्डय् थःगु अनुसन्धानं छु निष्कर्ष पिहांवल, उपलब्धि छु जुल धकाः च्वय्माः । सुझाव खण्डय् थःम्हं अनुसन्धान यानागु विषयस मेगु छुछु पक्षं अनुसन्धान याय्गु ज्या ल्यंदनि धकाः लिपा अनुसन्धान याइपिं अनुसन्धातापिंत सुझावया रूपय् शीर्षकत बीमाः ।

४.३ लिधंसा अङ्ग (Reference Part)

थ्व मुख्य अनुसन्धान क्वचाय्धुंकाः वइगु ब्व खः । अनुसन्धान प्रबन्ध च्वय्त ग्वाहालिस्वरूप छ्यःगु सामग्री थ्व ब्वय् दुथ्याकी ।

(अ) लिधंसा (Bibliography) - अनुसन्धान प्रबन्ध च्वय्त ग्वाहालिकथं काःगु प्राथमिक सामग्री (अप्रकाशित शिलापत्र, ताम्रपत्र, थ्यासफू) व द्वितीयक सामग्री (सफू, पत्रपत्रिका, अनुसन्धान प्रबन्ध, रिपोर्ट आदि) या धलः दय्केगु हे लिधंसा खः । थुकियात ग्वाहालि ज्वलं/सन्दर्भ सामग्री/सहायक ग्रन्थसूची/Reference नं धाय्गु याः । थुकी च्वमिया थरअनुसार वर्णानुक्रमय् न्ह्यब्वइ ।

(आ) लितँसा/परिशिष्ट (Appendix) - अनुसन्धान प्रबन्धया मूल अंगदुने समावेश याय्त ज्यामछिंगु तर महत्त्वया हिसाबं मतःसें मगाःगु सामग्रीत थ्व ब्वय् तइ । प्राथमिक सामग्री संकलन याय्त संरचित प्रश्नावली (खुल्ला वा बन्द संरचित प्रश्नावली) प्रयोग जूगु दुसा उकिया नमूना परिशिष्टय् तय्माः । विशेष यानाः ऐतिहासिक अनुसन्धानय् प्रयोग जूगु ऐतिहासिक प्रमाणत (शिलापत्र, ताम्रपत्रया मूलपाठ, थ्यासफूया महत्त्वपूर्ण अंश, गुथि सम्बन्धी दस्तावेज आदि) नं परिशिष्टय् तय्माः । परिशिष्ट आपालं किसिमया दुसा परिशिष्ट क, परिशिष्ट ख, परिशिष्ट ग... यानाः तय्फइ ।

(इ) अनुक्रमणिका (Index) - अनुक्रमणिका धैगु अनुसन्धान प्रबन्धय् प्रयोग जूगु मुख्य-मुख्य शब्दतय्गु सूची खः । थुकिं अनुसन्धान प्रबन्धय् छु शब्द गन-गन छुछु पेजय् उल्लेख जुयाच्वंगु दु धकाः स्पष्ट याइ । अनुक्रमणिका पुइकाः स्वय्बलय् थःत माःगु शब्द गुलि-गुलि पेजय् दु धकाः याउँक मालेफइ । अनुक्रमणिकायात व्यक्ति अनुक्रमणिका (Person Index), स्थान अनुक्रमणिका (Place Index), विषय अनुक्रमणिका (Subject Index) आदिकथं अलग-अलग ब्वथलेगु चलन नं दु ।

अनुक्रमणिका तय्बलय् शब्दया ल्यूने उगु शब्द अनुसन्धान प्रबन्धदुने छुछु पेजय् वयाच्वंगु दु धकाः पेज नम्बरत तय्माः । शब्दतय्त वर्णानुक्रम अनुसार तय्माः ।

(ई) पारिभाषिक खँग्वः (Glossary) - थुकियात खँग्वःमुना/विशिष्ट शब्दावली नं धाय्गु याः । अनुसन्धान प्रबन्ध च्वय्बलय् गुलिखे उज्वःगु खँग्वःत वइ गुकियात तप्यंक अनुवाद याय्फइमखु । छुं जातिया कला संस्कृतिया अध्ययन याय्बलय् मेगु भासं अनुवाद याय्मफइगु आपालं खँग्वःत वइ । उज्वःगु विशिष्ट खँग्वःत मुंकाः उकिया अर्थ बियातःगु धलःयात हे ग्लोसरी धाइ । अभिलेख सम्पादन याय्बलय् हस्तलिखित ग्रन्थ/शिलालेखय् प्रयोग जुयाच्वंगु तर थौंकन्हय् छ्यलाबुलाय् मवय्धुंकूगु पुलांगु खँग्वः, संस्कृत वा मेगु भासं तद्भव जुयाः दुहांवःगु खँग्वः वा थौंकन्हय् छ्यलाच्वंगुस्वयां पाःगु खँग्वः आपालं वय्फु । उज्वःगु

खँग्वःतय्गु धलः दय्काः थौंकन्हय्या भासं अर्थ बीगु हे ग्लोसरी खः । थ्व नं वर्णानुक्रमानुसार तय्माः । तर इन्डेक्सय् थें थुकी पृष्ठ ल्याः बीम्वाः ।

(उ) अनुसन्धाताया म्हसीका (CV) - दकलय् लिपा अनुसन्धाताया बःचाहाकलं म्हसीका बीमाः । म्हसीकाय् अनुसन्धाताया नां, जन्ममिति, मांबौया नां, लजगाः, पिदंगु कृति, सम्पर्क आदि दुथ्याकेमाः ।

ब्व : ५ अनुसन्धान प्रबन्ध लेखन व प्रस्तुतिकरण

५.१ अनुसन्धान प्रबन्धया भाषाशैली

अनुसन्धान प्रबन्ध धैगु अनुसन्धाता थःयाके जक सीमित जुइमखु । थौंकन्हय् इन्टरनेटया माध्यमं संसारन्यंकया अनुसन्धान प्रबन्ध भ्रीसं ब्वनेफु । अथे हे भ्रीसं च्वयागु अनुसन्धान प्रबन्ध मेपिंसं ब्वनेफु । आपालं ई, श्रम, ध्यबा खर्च यानाः अनुसन्धान प्रबन्ध तयार जुइ । उकी आपालं महत्त्वपूर्ण तथ्य दयाच्वनी । अनुसन्धातां थःम्हेस्यां अनुसन्धान यानाः लुइकूगु तथ्य सकसिनं सीकेफयमा धकाः इच्छा याःगु दइ । तर उचित भाषाशैली छ्यलेमफुतकि थःम्हेस्यां धाय्त्यनागु खँ बांलाक सम्प्रेषण जुइमखु, प्रभावकारी जुइमखु ।

(क) व्याकरणिक शुद्धता – गुगु भाषाया माध्यमं अनुसन्धान प्रबन्ध च्वःगु खः उगु भाषाया व्याकरणिक नियमयात बांलाक पालना यायमाः । व्याकरणिकरूपं अशुद्ध जुलकि न्ह्याक्व हे स्तरीय अनुसन्धान प्रबन्ध जूसां प्रभावकारिता कम जुइ ।

(ख) **Proof Reading** - छगू धापू दु, “छुं नं कृति निगू टेबलय् पूवनी । छगू लेखनया टेबल खःसा मेगु सम्पादनया टेबल ।” च्वय्गु ज्या क्वचाय्काः टङ्कनय् गल्ती जुयाच्वंगु दु मदु बांलाक Proof Reading याय्माः । उकी न्ह्यब्वयातःगु तथ्य खः मखु पुनर्मूल्याङ्कन याय्माः ।

(ग) प्रथम पुरुषया परित्याग – अनुसन्धान प्रबन्धय् ‘जि, जिपिं, जिमिसं, भ्री, भ्रीगु, भ्रीपिं’ थें जाःगु प्रथम पुरुषया प्रयोग याय्मज्यू । छुं जुयाः अनुसन्धाता थःगु हे नां न्ह्यथनेमाःगु अवस्था वःसा तप्यंक थःगु हे नां तयाबीमाः वा ‘थ्व अनुसन्धाता’ धकाः च्वय्माः । अनुसन्धान प्रबन्ध च्वय्बलय् तृतीय पुरुषया प्रयोग याय्माः ।

(घ) सरल खँग्वःया प्रयोग – भाषा सरल, स्पष्ट जुइमाः । छकः ब्वनेवं हे च्वमिं छु धाय्त्यंगु खः प्रष्ट जुइमाः । अनुसन्धातायाके भाषाया विशेष दखल दु धकाः खँग्वःयात विभिन्नकथं छ्यलाः ‘खँग्वःया चमत्कार’ क्यनेगु स्वय्मज्यू । सामान्यताया खँग्वः छ्यलेबलय् अःपुगु खँग्वः छ्यलेमाः । शब्दकोश पुइकाः स्वय्मालीकथं प्रचलनय् मवःगु खँग्वः छ्यलेमज्यू ।

(ङ) सामान्य आदरार्थीया प्रयोग – अनुसन्धान प्रबन्धय् छलपोल, वसपोल, धयाबिज्यात, यानाबिज्यात, बिज्याहुँ आदि उच्चआदरार्थी खँग्वः छ्यलेमज्यू । सकसित नं वय्कः, धयादिल, यानादिल, भ्रासँ, दिसँ आदि सामान्य आदरार्थी खँग्वः हे छ्यलेमाः ।

(च) वस्तुगतता – अनुसन्धान प्रबन्ध धैगु साहित्य च्वय्गु मखु । उकिं थुकी भावनात्मकरूपं मच्वःसे वस्तुगतरूपं थःगु तर्क न्ह्यब्वय्माः । अनुसन्धाता थःगु जातीय, भाषिक अनुरागया भावनापाखें मुक्त जुइमाः । निगू-स्वंगू अर्थ पिहांवइकथंया आलंकारिक खँग्वः छ्यलेमज्यू ।

(छ) निश्चयात्मकता – अनुसन्धान प्रबन्ध च्वय्बलय् निश्चयात्मक वाक्य छ्यलेमाः । अनुसन्धाता थः हे विश्वस्त मजू थें च्वनीगु ‘थें च्वं, जूगु खय्माः’ धकाः च्वय्मज्यू । अनुसन्धातां ‘जूगु खः, याःगु खः’ धकाः क्वःछिनाः हे च्वय्माः । थःगु खँ यदि पाय्छि मजूगु हे खःसा लिपा वइपिं अनुसन्धातापिंसं भिंकायंकी ।

(ज) चिहाकःगु वाक्यया प्रयोग – अनुसन्धानय् ताताःहाकःगु वाक्य छ्यलमज्यू । ताहाकःगु वाक्य छ्यलकि ब्वनीम्हेसित थुइकेत थाकुइ । उकिं अनुसन्धान प्रबन्धय् फयांफत्तले मिश्र वाक्य छ्यलाः ताहाकःगु वाक्य दय्केमज्यू । बरु सरल व संयुक्त वाक्य जक छ्यलेमाः ।

५.२ पादटिप्पणी (Footnote)

'पाद' धैगु तुति खः । उकिं पादटिप्पणीया शाब्दिक अर्थ पृष्ठया तुतिइ वा पृष्ठया क्वय् टिप्पणी बीगु खः । अनुसन्धान प्रबन्ध धैगु याकःचिया कुतलं च्वय्गु सम्भव जुइमखु । उकिया लागि अनुसन्धातां प्रत्यक्ष/अप्रत्यक्षरूपं यक्वसिया ग्वाहालि कयाच्वंगु दइ । थःम्हं अनुसन्धान यानागु विषयनाप सम्बन्धित जुइक यक्वसिनं च्वसु, सफू, शोधप्रबन्ध आदि च्वयातःगु दइ । थःगु विषयनाप सम्बन्धित आपालं मनूनाप न्यनेकने याय्माःगु जुइफु । उकथं थीथी माध्यमं तथ्याङ्क मुंकाः थःगु अनुसन्धानय् छ्यःगु दइ । अनुसन्धानय् मेपिंपाखें प्राप्त जूगु तथ्य वा उद्धरणया स्रोत क्यनेगु हे पादटिप्पणी बीगु खः । पादटिप्पणी मदुगु अनुसन्धान विश्वसनीय, वैध जुइमखु ।

पादटिप्पणी तय्माःगु कारण –

(क) तथ्यया स्रोत क्यनेत - शोध प्रबन्ध धैगु मनोगत जुइमखु । अनुसन्धातां हरेक तथ्यया स्रोत ब्युब्युं थःगु तर्क तयायंकेमाः । उकथं तथ्य न्ह्यब्वय्बलय् उगु तथ्य गनं छु सफूपाखें, छु च्वसुपाखें कयागु खः धकाः स्रोत बीमाः ।

(ख) अनुसन्धान विश्वसनीय जुइकेत - अनुसन्धानय् मेपिंपाखें छुं तथ्य काय्मालकि हे पादटिप्पणीइ उकिया स्रोत उल्लेख याय्माः । स्रोत उल्लेख मयातकि उगु तथ्य विश्वसनीय जुइमखु । अनुसन्धातां न्ह्यब्वःगु तथ्यया आधार मन्तकि न्ह्याक्व हे खःगु जूसां शंकास्पद जुइ ।

(ग) तथ्याङ्कया परीक्षण याय्फय्केत - तथ्य धैगु जाँच याय्फइगु जुइमाः (A fact must be verifiable) । उकिं तथ्य धैगु वास्तविकताय् आधारित, प्रमाणित जुइफइगु विवरण खः । अनुसन्धान प्रबन्धय् न्ह्यथनातःगु छुं तथ्यय् सुयातं शंका वंसा वं हाकनं पादटिप्पणीइ बियातःगु स्रोत स्वयाः पुनःपरीक्षण याय्फइ ।

(घ) न्हापाया च्वमिप्रति कृतज्ञता प्वंकेत - मेपिनिगु सफू वा च्वसुपाखें छुं उद्धरण कयाः थःगु अनुसन्धान प्रबन्धय् तय्गु धैगु इपिं च्वमिपिंसं परिश्रम यानाः लुइकातःगु खँयात थःम्हेस्यां छ्यलेगु खः । इमिगु परिश्रमयात सम्मान यानाः पादटिप्पणीइ उल्लेख याय्गु धैगु न्हापाया च्वमिप्रति कृतज्ञता प्वंकेगु खः । न्हापायापिंसं लुइकातःगु तथ्य छ्यलेगु तर उकिया स्रोत मक्यनेगु धैगु 'बौद्धिक खुँज्या' (Plagiarism) खः । थ्व तःधंगु अपराध खः ।

(ङ) थःगु तर्कयात बः बीत व मेपिनि तर्कया खण्डन याय्त - थःगु विचाः सही खः धकाः पुष्टि याय्त व विचाःनाप ज्वःलाःगु विचा तइपिं च्वमिपिनि तर्क न्ह्यब्वय्माः । उकिया लागि नं पादटिप्पणी ब्युब्युं प्रामाणिक दय्केमाः । सुं च्वमिं च्वयातःगु खँ थःत चित्त बुझेमजूसा खण्डन याय्फइ । तर उकथं खण्डन याय्त नं प्रमाण सहित तर्क न्ह्यब्वय्माः ।

(च) अध्ययन सामग्रीबारे थप जानकारी बीत - शोध प्रबन्ध ब्वनीपिंसं उकी उल्लेख यानातःगु पादटिप्पणी स्वयाः उगु विषयनाप सम्बन्धित छुछु सामग्री पिदनेधुंकूगु दु धकाः थप जानकारी काय्फइ । वबारे थप जानकारी काय्माःसा पादटिप्पणीइ उल्लेख जूगु सफू वा पत्रिका स्वःवनेफइ ।

(छ) मेपिनि आलोचनापाखें मुक्त जुइत - मेपिंसं धाःगु वा च्वयातःगु खँ शतप्रतिशत पाय्छि हे जुइमाः धैगु मदु । गुबलें-गुबलें मेपिंसं गल्ती नं च्वयातःगु जुइफु । मेपिंसं च्वयातःगु खँ गलत धकाः मसियाः उद्धरण यानाः अनुसन्धान प्रबन्धय् छ्यःगु नं जुइफु । थथे जुइबलय् छुं जुयाः मेपिंसं व खँयात कयाः आलोचना याःसा थःम्हेस्यां छु स्रोतपाखें उगु गलत खँ कयागु खः व स्रोत क्यनाः थः चिलावनेफइ । तर थुज्वःगु अवस्था मवय्मा धकाः न्हापां हे सचेत जुइमाः ।

पादटिप्पणी तय्गु थाय् -

(क) पृष्ठया क्वय्

(ख) प्रत्येक अध्याय क्वचाय्‌काः उगु अध्यायया ल्यूने

(ग) दक्व शोध प्रबन्ध क्वचाय्‌धुंकाः दकलय्‌ ल्यूने

(घ) मूलपाठया दथुइ-दथुइ

थुपिंमध्ये क, ख, ग स्वंगुली नं छगू हे तरीकां पादटिप्पणी च्वइ । तर पृष्ठया क्वय्‌ पादटिप्पणी तय्‌गु तरीका दकलय्‌ प्रचलनय्‌ दु ।

थ्व पद्धतिअनुसार पादटिप्पणी बीबलय्‌ च्वमिया नां, थर, सफूया नां, प्रकाशन जूगु थाय्‌, प्रकाशक, प्रकाशन साल बियाः दकलय्‌ ल्यूने पृष्ठ ल्याः बीगु याइ ।

(१) चूडामणि बन्धु, *अनुसन्धान तथा प्रतिवेदन लेखन* (काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार, विसं २०६५), पृ. ५० ।
(२) प्रेमशान्ति तुलाधर, *नेपालभाषा साहित्यया इतिहास* (यँ : नेपालभाषा एकेदेमी, नेसं ११२०), पृ १०८ ।

पत्रिकापाखें छुं सामग्री कयागु दुसा च्वमिया नां, च्वसुया शीर्षक, पत्रिकाया नां, पत्रिकाया वर्ष, अंक, पूर्णांक, पत्रिका पिदंगु साल बियाः पेज नम्बर बीगु याइ । पत्रिकाया पादटिप्पणी बीबलय्‌ पत्रिकाया प्रकाशक व सम्पादकया नां बीम्वाः ।

(३) गौतमवज्र वज्राचार्य, 'अप्रकाशित ठ्यासफू,' *पूर्णिमा*, वर्ष ३, अंक ४, पूर्णांक १२, विसं २०२३, पृ. ३१ ।
(४) Christoph von Furer-Haimendorf, 'Elements of Newar Social Structure', *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, Vol. 86, No. 2.(Jul. - Dec., 1956), p. 20.

च्वमिया पद (प्रा., डा., पण्डित, आचार्य) आदि तय्‌म्वाः ।

पादटिप्पणी बीबलय्‌ पृष्ठ संख्या अनिवार्यरूपं बीमाः ।

हिन्दू धर्मावलम्वीपिंसं बुंगद्यःयात मच्छिन्द्रनाथया नामं पुज्यानाच्वंगु दु । मच्छिन्द्रनाथ बारे दकलय्‌ पुलांगु तथ्य कौलज्ञान निर्णय सफुली वःगु दु, गुकियात ११ गूगु शताब्दीया नालातःगु दु ।[1] प्रामाणिकरूपं बुंगद्यःया इतिहास मालेगु खःसा पूर्वमध्यकालय्‌ तिनि लुयावइ । थ्व व हे कालखण्ड खः गुबलय्‌ नेवाःतय्‌गु च्वन्ह्याःगु सभ्यता संस्कृति स्पष्टरूपं बालुयावःगु खनेदयावइ । उकिं थ्व ईयात 'नेवारकाल' धाय्‌माः धाइपिं विद्वान्‌त नं दु । प्रामाणिकरूपं बुंगद्यःया दकलय्‌ पुलांगु उल्लेख सन्‌ १०७१ स च्वयातःगु पेरिसय्‌ सुरक्षित जुयाच्वंगु छगू हस्तलिखित सफुली वःगु दु, गुकी 'नेपाले बुग्मलोकेश्वर' धकाः ह्यांगु रंगया दनाच्वंम्ह पद्मपाणि लोकेश्वरया चित्र अंकित यानातःगु दु ।[2] बुंगद्यःया प्राचीनताया मेगु दसु तिब्बती भिक्षु धर्मस्वामीया जीवनी खः । सन्‌ १२२६-१२३४ तक थन च्वंम्ह धर्मस्वामीया कथं भारतय्‌ तकं प्रख्यात जूम्ह व दँय्‌दँसं शरद ऋतुइ जात्रा जुइम्ह बुंगद्यःया मूर्ति ५ फीट तःधिकः जुइक चन्दनया सिंपाखें दय्‌कातःगु खः ।[3]

(१) John k. Locke, *Karunamaya* (Kathmandu: Sahayogi Prakashan, 1980), p. 423.

(२) Mary Slusser, *Nepal Mandal*, Vol. 1, Reprint (Kathmandu: Mandala Book Point, 1998), p. 369. थुकिया फोटो स्लसरं *Nepal Mandal*, vol 2 स Plate 594 कथं पिकयादीगु दु ।

(३) D.R. Regmi, *Medieval Nepal*, Vol. 1(Calcutta: Firma K. L. Mukhopadhyay, 1965), p. 560.

पादटिप्पणी बीबलय् छगू स्रोत बीधुंकाः हाकनं व हे स्रोत लिसा कयाः वलधाःसा 'ऐजन' वा 'व हे' च्वयाबीमाः । पृष्ठ ल्याः फरक जूसा पृष्ठ ल्याः बीमाः । व हे पृष्ठ जूसा पृष्ठ ल्याः बीम्वाः । अंग्रेजीं च्वय्माःसा ibid (ibidem) धकाः च्वय्गु याइ ।

(४) प्रेमशान्ति तुलाधर, *नेपालभाषा साहित्यया इतिहास* (यँ : नेपालभाषा एकेदेमी, नेसं ११२०), पृ १०८ । (५) ऐजन/व हे, पृ. २२० ।

तर व हे सफू वा च्वसु हाचांगायाः लिसा कयाः वलधाःसा च्वमिया नां, सफूया नां हाकनं च्वयाच्वनेम्वाः । च्वमिया थर च्वयाः 'पूर्ववत्/op. cit.' धकाः च्वयाः दकलय् न्हापां उगु सफू वा पत्रिकाया उल्लेख गुलि पादटिप्पणी नम्बरय् वःगु दु व नम्बर बियाः पृष्ठ ल्याः बीमाः ।

(९) निनु चापागाईं, *उत्तरआधुनिकतावाद : भ्रम र वास्तविकता* (काठमाडौं : विवेक सिर्जनशील प्रकाशन प्रा. लि., विसं २०६४), पृ. ५१ । (१०) प्रेमशान्ति तुलाधर, *नेपालभाषा साहित्यया इतिहास* (यँ : नेपालभाषा एकेदेमी, नेसं ११२०), पृ १०० । (१२) चापागाईं, च्वय्या पा.टि. ९, पृ. ६० ।

थुगु पद्धतिं पादटिप्पणी बीबलय् छगू अध्याय ज्वःछि लगातार ल्याः बियायंकेमाः । मेगु अध्याय शुरु जुलकि पादटिप्पणी ल्याः १ निसें हाकनं शुरु याय्माः ।

Parenthesis

पृष्ठया क्वय् पादटिप्पणी बीगु पद्धति बांलाःगु खःसां पुलां जुइधुंकल । थौंकन्हय् मूल पाठया दथुइ-दथुइ हे पादटिप्पणी बीगु प्रचलन वःगु दु । थुकियात **Parenthesis** (च्वमि, मिति, पृष्ठ पद्धति) धाइ ।

नेपालभाषा केन्द्रीय विभागं अन्तर्राष्ट्रिय रूपय् प्रचलनय् वयाच्वंगु Parenthetical System यात नालाकाःगु दु । रोमन लिपिं च्वयातःगु सफू वा च्वसु जूसां देवनागरीं हे लिप्यान्तरण यानाः च्वय्गु जुइ । थ्व पद्धति अनुसार च्वय्बलय् -

(क) च्वमिया थर (ख) अल्पविराम/कमा (,) (ग) प्रकाशन साल

(घ) कोलोन (:) (ङ) पृष्ठ ल्याः

दसु- नेपालभाषाया अध्ययन यानाः दकलय् न्हापां वैज्ञानिकरूपं निरूपण यानाः सँय् भाय् नापया सम्बन्ध क्यनाः नेपालभाषा चीन-सँय् खलःया भाय् धकाः प्रमाणित यानाक्यंम्ह ब्रायन हजसन खः (मल्ल, १० ९८: १७३) ।

तर पाठया दथुइ हे च्वमिया नां वःसा च्वमिया नां हाकनं लिसा काय्म्वाः ।

दसु - अब्राम्स (१९९३: १२१)या कथं साहित्यिक कृतिइ बारम्बार वयाच्वनीगु घटना, सन्दर्भ, सूत्र आदि विशिष्ट तत्त्व हे मोटिफ खः ।

थ्व पद्धतिइ च्वमिया थर, साल वा पृष्ठ ल्याः जक बियातइगुलिं छक्वःपतिकं छु सफू वा पत्रिकापाखें उद्धरण कयातःगु खः धकाः सन्दर्भ सामग्री (Bibliography) पुइकाः स्वयाच्वनेमाली ।

❖ द्वितीयक सामग्री (सफू, पत्रपत्रिका, शोधप्रबन्ध आदि)या स्रोत बीबलय् जक Parenthesis पद्धति उपयोगी जू । तर प्राथमिक सामग्री (अप्रकाशित ऐतिहासिक ज्वलं, अन्तर्वार्ता, अवलोकन आदि)या स्रोत बीत धाःसा थ्व पद्धति उपयुक्त मजू । प्राथमिक सामग्रीया स्रोत बीबलय् पृष्ठया क्वय् पादटिप्पणी बीगु परम्परागत पद्धति हे छ्यलेमाः ।

५.३ सन्दर्भ सूची ⁄ लिधंसा धलः ⁄ ग्वाहालि ज्वलं (Bibliography / Reference)

Bibliography खँग्वः Biblio व Graphy निगू खँग्वः स्वानाः निर्माण जुयाच्वंगु खः । ग्रीक खँग्वः Biblion पाखें ल्याटिन भाषाय् Biblio जूवंगु खः । ल्याटिन Biblio या अर्थ "Book" खः । Graphy खँग्वः ल्याटिनया Graphin पाखें वःगु खः । उकिया अर्थ Writing / field of study खः । ब्युत्पत्तिअनुसार स्वयृगु खःसा Bibliography या अर्थ 'सफू च्वयृगु वा सफू सम्बन्धी अध्ययन याय्गु' खः । ग्रीकतय्सं दकलय् न्हापां ल्हातं सफू ल्ह्ययृगु अर्थय् थ्व खँग्वः छ्यःगु खः । लिपा ईशाया १२ गूगु शताब्दीइ गहन अध्ययन यानाः सफू च्वयृगु अर्थय् छ्यल । ईशाया १७ गूगु शताब्दीइ वयाः सफूया धलः वा विवरण बीगु अर्थय् छ्यलेगु यात ।

सन्दर्भसूची धैगु अनुसन्धान प्रबन्ध वा छुं नं अनुसन्धानात्मक कृति च्वय्बलय् ग्वाहालि कयागु सफू वा पत्रपत्रिकाया व्यवस्थित धलः न्ह्यब्वयृगु खः ।

लिधंसा धलःया प्रकार

(1) Consulted Bibliography - अनुसन्धान प्रबन्ध च्वयृत गुलि नं सफू वा पत्रपत्रिका ब्वंगु दु उपिं दक्व दुथ्याकातःगु लिधंसा धलःयात Consulted Bibliography धाइ । थुकी ब्वंगु दक्व अनुसन्धान प्रबन्धय् दुथ्याःगु जुइमा वा मजुइमा मतलब तइमखु ।

(2) Cited Bibliography - अनुसन्धान प्रबन्धया फुटनोटय् दुथ्याःगु सफू वा पत्रपत्रिका जक दुथ्याकाः दयृकातःगु लिधंसा धलः ।

(3) Selected Bibliography - फुटनोटय् दुथ्याःगु सफू वा पत्रपत्रिकामध्ये स्तरीय वा बांलाःगु सामग्री जक ल्ययाः दयृकातःगु लिधंसा धलः ।

(4) Annotated Bibliography - थ्व विवरणात्मक लिधंसा धलः खः । थुकी सफू वा पत्रपत्रिकाया नां जक मब्यूसे विवरण हे बियातःगु दइ । सफू छु विषययागु, सफुली छुछु विषयया सामग्रीत दु, जम्मा गुलि पेज दु, फोटो, नक्सा गुलि दु आदि । पत्रिकाया सन्दर्भय् उगु पत्रिकाया प्रकाशनया उद्देश्य छु खः, गुबलय्निसें उगु पत्रिका पिदनाच्वंगु दु धकाः नं विवरण बियातइ । थुज्वःगु लिधंसा धलः अतिकं कम जक छ्यलाबुलाय् वः ।

(नेभाकेविय् च्वइगु अनुसन्धान प्रबन्धय् Cited Bibliography छ्यलेगु जुइ ।)

- ❖ सन्दर्भ धलः बीबलय् ल्याः वा मेगु छुं चिं बीम्वाः । वर्णानुक्रम (Alphabetical Orer) अनुसार जक तयायंकेगु जुइ ।
- ❖ प्रकाशन साल बीबलय् देवनागरीं च्वयातःगु सफूया प्रकाशन साल दक्व नेपाल संवतय् हीकेमाः । सफुली बियातःगु मूल संवत्यात ल्यूने कोष्ठदुने तयाबीमाः ।
- ❖ सन्दर्भ सूचीयात भाषिक आधारं वर्गीकरण मयाःसे देवनागरी व रोमन लिपिया आधारय् जक ब्वथलाः वर्णानुक्रम अनुसार तयृगु जुइ । अथे हे सफू, पत्रिका, शोधग्रन्थ, प्रकाशित सामग्री, अप्रकाशित सामग्री, इन्टरनेट धकाः नं ब्वथलेम्वाः ।
- ❖ च्वमिया नां न्ह्यःने वइगु प्राध्यापक, डाक्टर, इन्जिनियर, पण्डित, आचार्य आदि उपाधि तयृम्वाः ।

लिधंसा धलःया पद्धति – संसारय् लिधंसा धलः दयृकेगु आपालं पद्धति दु । ततःधंगु विश्वविद्यालयतय्सं थःथःगु हे पद्धति विकास यानातःगु दु । तर MLA (Modern Language Association of America) व APA (American Psychological Association) निगू संस्थाया Style Sheet संसारन्यंकं छ्यलाबुलाय् वयाच्वंगु दु ।

(नेपालभाषा केन्द्रीय विभागया अनुसन्धान प्रबन्धय् MLA Style Sheet छ्यलेगु जुइ ।)

थीथी सामग्रीइ सन्दर्भ सूची तयुगु तरीका

सफू

शर्मा, डिल्लीराज, ११११८, *नेपालको किल्ला वास्तुकला*। काठमाडौं : नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र (विसं २०५५)।

Bernier, Ronald M., 1979, *The Temples of Nepal*. New Delhi: S. Chand & Company.

जर्नल/पत्रिकाय् पिदंगु च्वसु

पत्रिकाय् पिदंगु च्वसुया धलः बीबलय् उगु च्वसु गुलि पेजनिसें गुलि पेजतक दु धकाः अनिवार्यरूपं Page Range उल्लेख याय्माः ।

मानन्धर, सरला, ११११८, 'उग्रतार मन्दिरको संक्षिप्त ऐतिहासिक पृष्ठभूमि', *प्राचीन नेपाल,* १४१; ४६-४९ (२०५५ असार)।

Bajracharya, Ranjana, 1995, 'The Development of Vihar Culture in Nepal', *Contributions to Nepalese Studies*, 22; 2 : 141-151.

सम्पादित सफूपाखें च्वसु लिकाःसा

थीथी च्वसुत मुंकाः सम्पादन यानाः सफूया रूपय् पिकयातःसा उकी नं च्वसु गुलि पेजनिसें गुलि पेजतक दु धकाः अनिवार्यरूपं Page Range उल्लेख याय्माः ।

श्रेष्ठ, माणिकलाल, १११०, 'नेपालभाषा समालोचना-साहित्यया परम्परा-विकासया स्थिति', प्रेमशान्ति तुलाधर (सं), *नेपालभाषा व थ्वया साहित्य विभागीय गोष्ठी*। यल : नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग, पृ. १५-२७।

Nagao, Gadjin, 1980, 'The Architectural Tradition in Buddhist Monasticism', in A.K.Narain (Ed.), *Studies in History of Buddhism*. Delhi: B.R. Publishing Corporation, pp.189-207.

निम्ह च्वमि

पाण्डेय, रामनिवास व दिनेशचन्द्र रेग्मी, ११११७, *नेपालको पौराणिक इतिहास*। काठमाडौं : नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र (विसं २०५४)।

Vaidya, Tulsi R. and Purushottam L. Shrestha, 2002, *Bhaktapur Rajdarbar*. Kathmandu: Centre for Nepal and Asian Studies.

निम्हस्वयां अप्वः च्वमि

थापा, कृष्णबहादुर व पासापिं, ११११७, *आधुनिक नेपालको आर्थिक इतिहास*। काठमाडौं : नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र (विसं २०५४)।

Mishra, Chaitanya *et al*, 2000, *Seasonal Agricultural Labour Migration from India to the Nepali Terai*. Kathmandu: Centre for Nepal and Asian Studies.

सम्पादित सफू

वज्राचार्य, भद्ररत्न (सं), ११११९, *धनवज्र वज्राचार्यको ऐतिहासिक लेखसंग्रह* (भाग १)। ललितपुर : ललित रिसर्च सेन्टर (विसं २०५६)।

Green, Thomas A. (Ed.), 1997, *Folklore : An Encyclopedia of Beliefs, Customs, Tales, Music and Art*. California: Santa Barbara.

अनूदित सफू

लेभी, सिल्भाँ, ११२५, *नेपाल : हिन्दू अधिराज्यको इतिहास* (पहिलो खण्ड)। अनु. डिल्लीराज उप्रेती। ललितपुर : हिमाल किताब (ईसं २००५)।

Saymi, Dhooswan, 1967, *The Eclipse*. Tr. Tejratna Kansakar. Kathmandu: Vasuda Sayami.

समाचार (च्वमि वा संवाददाता मदुसा)

'कोसी व्यारेजका सबै ढोका बन्द, नेपाली भूमि डुबानमा', ११३१, *गोरखापत्र,* ११०:२६२: १ (२०६७ माघ १६)।

समाचार (च्वमि वा संवाददाता दुसा)

उपाध्याय, लक्ष्मीप्रसाद, ११३१, 'दरवारको ठाडो आदेशमा सोल्टीमा क्यासिनो', *गोरखापत्र,* ११०:२३१: १ (विसं २०६७ जेठ ५)।

शोधपत्र

अमात्य, भारती, १११६, *ललितपुरस्थित श्रीसर्वेश्वर (कुम्भेश्वर) महादेव मन्दिर : ऐतिहासिक एवं सांस्कृतिक अन्वेषण*। स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रिवि (विसं २०५६)।

Pradhan, Rajendra P., 1986, *Domestic and Cosmic Rituals among the Hindu Newars of Kathmandu*. PhD Dissertation, University of Delhi.

अज्ञात च्वमि/सरकारी प्रकाशन/संस्थागत प्रतिवेदन (Corporate Author)

अर्थ प्रकाशन, ११२२, *झीगु संस्कृति* (च्वसु मुना)। यैं : अर्थ प्रकाशन।

श्री ५ को सरकार, सञ्चार मन्त्रालय, सूचना विभाग, १०९४, *मेचीदेखि महाकाली,* भाग १। काठमाडौं : श्री ५ को सरकार, सञ्चार मन्त्रालय, सूचना विभाग (विसं २०३१)।

साझा प्रकाशन, १०९३, *जंगबहादुरको बेलाइत यात्रा*। ललितपुर : साझा प्रकाशन (विसं २०३०)।

Central Bureau of Statistics, 2003, *Population Census 2001, Caste/Ethnicity, Mother Tongue & Religion* (District Level). Kathmandu: Central Bureau of Statistics.

छम्ह हे च्वमिया तःगुमछि सफू दुसा

वज्राचार्य, चुन्दा, ११२०, *नेवाः तजिलजिइ नखःचखः*। यैं : नेपालभाषा एकेदमि।

– – –, ११२१, *नेवाः तजिलजिया च्वखँमुना*। यल : नेपालमण्डल घःचाःधुकू।

छम्ह हे च्वमिया छगू हे दँय् तःगुमछि सफू वा च्वसु पिदंगु दुसा

Malla, Kamal P., 1983a, 'Limits of Surface Archaeology.' *Contributions to Nepalese Studies*, 11:1:125-133.

_ _ _, 1983b, 'River Names of the Nepal Valley : A Study in Cultural Annexation.' *Contributions to Nepalese Studies*, 10:1-2: 57-68.

छगू हे दँय् छगू हे थरया च्वमिपिनि तःगुमछि सफू पिदंगु दुसा

वज्राचार्य, [क] चुन्दा, ११०५, *मल्लकालया छुं संस्कृति*। प्रकाशन थाय् मदु : नेपालभाषा अध्ययन व अनुसन्धान केन्द्र।

वज्राचार्य, [ख] शान्तहर्ष, ११०५, *मल्लकालया मुक्क नेपालभाषा नाटकया धलःपौ*। यँ : विमला वज्राचार्य।

प्रकाशन थाय् तःगुमछि दुसा

ततःधंगु प्रकाशन गृहया शाखा कार्यालयत दैगुलिं सफुली उपिं दक्व शाखाया नां उल्लेख यानातःगु जुइफु। अथे जुलधाःसा दकलय् न्हापाया छगू जक तःसा गाः।

दसु - *Encyclopedia of Journalism* सफुली प्रकाशन थाय् धकाः Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC बियातःगु दु। थुकिया धलः दय्केबलय् थुकथं जुइ-

Sterling, Christopher H. (Ed.), 2009, *Encyclopedia of Journalism*. Los Angeles: Sage Publications.

संस्करण /पुनर्मुद्रण

न्हापांगु संस्करण जूसा छुं नं तय्म्वाः। निगूगु, स्वंगूगु जुयावन धाःसा संस्करण उल्लेख याय्माः। उपलब्ध जूसा न्हापांगु संस्करण पिदंगु साल तःसां ज्यू। थ्व ऐच्छिक जुइ।

वज्राचार्य, धनवज्र, १११६, *लिच्छविकालका अभिलेख* (अनुवाद, ऐतिहासिक व्याख्यासहित)। दोस्रो संस्करण। काठमाडौं : नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र (विसं २०५३)। न्हापांगु संस्करण विसं २०३०।

Wright, Daniel, 2007*, History of Nepal With an Introductory Sketch of the Country and People of Nepal*. Reprint. New Delhi: Rupa & Co. First Published 1877.

प्रकाशन जूगु साल उल्लेख मजूसा

Allen, Michael, nd, *The Cult of Kumari: Virgin Worship in Nepal*. Reprint. Kathmandu: Himalayan Book Sellers.

प्रकाशन थाय् उल्लेख मजूसा

मिश्र, डिल्लीराम, ११२०, *नेपाल अधिराज्यमा तनहुँ*। प्रकाशन थाय् मदु : शर्मिला मिश्र (विसं २०५७)।

कार्यपत्र

DeLancey, Scott, 1986, 'Relativization as Normalization in Tibetan and Newari', Paper Presented at the 19th Annual Meeting of the International Conference on Sino-Tibetan Languages and Linguistics (ICSTLL).

इन्टरनेट सामग्री (च्वमि दुसा)

Goswamy, B. N., 2007, *The Word is Sacred, The Sacred is Word : The Indian Manuscript Tradition*. New Delhi : National Mission for Manuscripts. http://www.scribd.com/doc/78942310/The-Word-is-Sacred-Sacred-is-the-Word-The-Indian-Manuscript-Tradition (Accessed in 6 March, 2012).

इन्टरनेट सामग्री (च्वमि मदुसा)

'Newa People'. http://en.wikipedia.org/wiki/Newar (Accessed on 28 January 2011)

पादटिप्पणी व लिधंसा धलःदथुइ भिन्नता

Difference between Footnote and Bibliography

पादटिप्पणी	लिधंसा धलः
(१) अनुसन्धान प्रबन्धया मूलअंगय् च्वनी ।	(१) अनुसन्धान प्रबन्धया लिधंसा अंगय् च्वनी ।
(२) वर्णानुक्रम अनुसार तय्म्वाः ।	(२) वर्णानुक्रम अनुसार भ्वःछुनाः तय्माः ।
(३) छगू हे सामग्री तःकःमछि लिसा कयाः वय्फु ।	(३) छगू सामग्री छकः जक वइ ।
(४) पृष्ठ संख्या अनिवार्यरूपं तय्माः ।	(४) च्वसु जूसा जक पृष्ठ संख्या तय्माः, नत्र म्वाः ।

५.४ Typing & Binding

Typing

(क) Paper size - A4 (8.27x11.69 inch)

(ख) Orientation - Portrait (हाकःपाखें)

(ग) Margin - पेजया खवपाखे १.५ इञ्च त्वःतेमाः । मेगु स्वंगुलिं साइडय् (च्वय्, क्वय् व जवय्) १/१ इञ्च मार्जिन त्वःतेमाः । खवपाखे बाइण्डिङ्ग याय्माःगुलिं हाफ इञ्च अप्वः मार्जिन त्वःतेमाःगु खः ।

(घ) Font Size - अनुसन्धान प्रबन्धया मुख्य पाठय् देवनागरीया लागि Preeti Font (16 Point) छ्यलेगु जुइ । अंग्रेजीया लागि Times New Roman (13 Point) छ्यलेगु जुइ । मूल शीर्षक Himalb Font, 24 pt. व उपशीर्षक Himalb Font (18 point) तय्गु जुइ ।

(ङ) Line Spacing/Leading – 1.5

(च) न्हूगु अध्याय शुरु याय्बलय् च्वं १.५ इञ्च थाय् त्वःताः शुरु याय्माः ।

Binding

शोधप्रबन्धया मौखिक अन्तर्वार्ता (Viva) जुइबलय् Tape Binding जक याना: ३ गू प्रति ल:ल्हाय्मा: । अन्तर्वार्ताय् बाह्य परीक्षक व सहभागीपाखें व:गु सल्लाह सुझावकथं परिमार्जन याना: जक अन्तय् Hard Binding याना: ३ गू प्रति ल:ल्हाय्मा: । अथे हे संशोधित पाठया Digital Copy दय्का: २ प्रति सीडी नं ल:ल्हाय्मा: । Hard Binding याय्बलय् ख्वा:पतिइ हाकुगु पृष्ठभूमिइ लुँरङ्ग (Golden Colour)या आखलं छापे यानात:गु जुइमा: । शोधपत्रया Spine य् नं अनिवार्यरूपं शोध शीर्षक व शोधार्थीया नां तय्मा: ।

नेसं ४९३ या 'विचित्रकौतुक'

- जीवनकुमार महर्जन

म्हसीका

नेपालभाषा नेपाःया पुलांगु भाय्‌मध्ये छगू खः । तर थुगु भाय्‌या पुलांगु दसि मालेगु भ्वलय् लिच्छवि ईस्वयां न्ह्यःया प्रमाणिक दसि लूगु मदुनि । लिच्छविकालया प्रामाणिक इतिहास नं मानदेवनिसें जक शुरु जुइ । लिच्छवि ईया २०० गू अभिलेखय् दुथ्यानाच्वंगु खँग्वःमध्ये थ्यंमथ्यं २५० गू संस्कृत मखुगु खँग्वःत दु । संस्कृतं अभिलेख च्वयगु परम्परा न्ह्यानाच्वंगु इलय् खुसि, कर, अड्डा, छुंछुं वस्तुया नां असंस्कृत वःगु खः ।

लिच्छवि शासन व्यवस्था बांलाक न्ह्याकेत दय्‌कातःगु अड्डाया नां कुथेर, शुली, लिङ्ग्वल, माप्चोक थ्व खँग्वः संस्कृत भाषाया खँग्वः मखु । अथे हे सिँकर, तिलमक, म्हसप्रिंग, चोखपरा आदि खँग्वः नं संस्कृत मखु । अथे हे हाम्हु, कुम्हु वस्तुया नां छ्यलातःगु खँग्वः नं संस्कृत भाय्‌या मखु । थथे अभिलेखय् वःगु संस्कृत मखुगु खँग्वःत मागधी, नेवाः भाय्‌या खः धैगु भाषाविद्‌पिनिगु धापू दु । थुकथं उगु इलय् मुक्कं संस्कृतभाषां च्वयातःगु अभिलेखय् संस्कृत भाय् मखुगु खँग्वःत दथुइ-दथुइ वयाच्वंगुलिं जनभाषाया रूपय् ल्हाइगु भाय् मेगु हे दु धैगु स्पष्टरूपं सीदु । लिच्छवि इलय् थथे नेवाः भाय्‌या छुंछुं खँग्वःजक अभिलेखय् छ्यलेगु परम्परा न्ह्यानाच्वंगु, लिपा नेसं १५९ या अभिलेखय् *पण पु २०० पत्ति हेना* धकाः दकलय् न्हापां खँपु छ्यःगु खनेदत । नेसं २११ स *रनिन चाती पुमाल* धकाः च्वयातःगु मेगु खँपु लुयावःगु दु । अथे हे नेसं २३५ या उकुबहाः, नेसं २९३ या सक्व वज्रयोगिनी अभिलेखय् नेपालभाषाया भाषिक पहः खनेदु । ग्रन्थ अभिलेखय् दकलय् न्हापांगु सफूकथं कयावयाच्वंगु नेसं ४९४ या *हरमेखला* छगू तान्त्रिक चिकित्साशास्त्रया ग्रन्थ खः । थुगु सफू संस्कृतं च्वयाः उकियात नेपालभाषां भाय् हिलातःगु खः । तर *हरमेखलास्वयां* नं पुलांगु नेसं ४०० व ४९३ या सफू लुयावःगु दु ।

नेसं ४०० या गुह्यकालीया पूजाविधि सफू नेपाल-जर्मन पाण्डुलिपि संरक्षण परियोजनां सन् १९८५ अप्रिल २५ य् ए ९९८/१२ ल्याखं माइक्रोफिल्म दय्‌कूगु खः । भुजिंम्वः लिपिं ताडपत्रय् च्वयातःगु, २७.३×४.५ सेमि नापया १४ पौ दुगु पूवंगु थ्व सफुलिइ पौल्याः खवय् च्वयातःगु दु । थुगु सफुली निर्देशन वाक्य जक नेपालभाषां च्वयातःगु खः ।

नेसं ४९३ स नेपालभाषां च्वयातःगु *विचित्रकौतुक* सफुली गनं-गनं जक संस्कृत श्लोकत दु । नेपालभाषाया भाषिक अध्ययनया निंतिं थुगु सफू महत्वपूर्ण जू ।

ग्रन्थ म्हसीका

आयुर्वेदिक चिकित्साया थुगु विचित्रकौतुक सफू नेपाल-जर्मन पाण्डुलिपि संरक्षण परियोजनां सन् १९८५ अप्रिल १३ य् ए ९९२/६ ल्याखं माइक्रोफिल्म दय्कूगु खः । भुजिंम्वः लिपिं ताडपत्रय् च्वयातःगु २२.५×४ से.मि. नापया थुगु सफुली मुक्कं १४ पौ दु । अथेसां पौल्याः १ व २ मदय्धुंकल, उकिं आः १२ पौ जक दु । नेसं ४९३ स नेपालभाषां च्वयातःगु थुगु सफुली गनं-गनं जक संस्कृत श्लोकत दु । खय्तला थ्व सफू सन् १९७० अक्टोवर १६ स बी ३०/९ ल्याखं माइक्रोफिल्म जुइधुंकूगु खः तर उगु माइक्रोफिल्म बुलुयाः सीमदुगुलिं हाकनं सन् १९८५ स माइक्रोफिल्म दय्कूगु खः । तर थ्व नं उलि बांलाः मजू । माइक्रोफिल्मय् ग्रन्थया पौ कथं महंसे च्वय्-क्वय् लानाच्वंगु दु ।

विचित्रकौतुक सफूया सम्पादित पाठ

बलि वाके लंष्वस वालपा ॥
डो वदिपालहा, आदितवारकोन्हु कास्यं जंस चेचके अरिहिनि मचायके ॥
त्यंभुरिहा अक्षत कोखायके अरहीन मचायकेबुं ॥
ॐ हुं हुं हुं फट स्वाहा ॥
ह्यङो कोत्व ४ जाप ४ वालपा गलस चेचके ज्वर आदिसाररा रंख ॥
अम्बल चुन लवनिन वाल पेटस पाके गलपो कोडलं ॥ ० ॥

अथ प्रशुत विधि ॥

न्हेलुं हा कस्तीस वाला नाभिसनो जोनिसनो लेपरपे शुखन जापरपेवु ॥ (३ख)
महाजश डाहारपं लृ लुकासें दुदुटो फोसें तोत्रके साल मडव डयके ॥
ॐ क्षू हू फट् स्वाहाः ॥
थ्व मन्त्रन जप्रपे दुदु ॥ ० ॥
देवदारु काक जंघा मयुर शिखो थुते पाहा कासन श्रुभिनिम्य साजेश चेचके मोचा नना जायरप रंख ॥
कुम्होरीनः फेट्वाका तुं ७ ग्यालावेहा प्लका ग्व ७ मोण्डस छुचके जापरप यके ॥
आक्षत ग्वड ७ मोण्डस छुचके ॥
वहु सिंहानोस थङ जायरप रंख ॥ से तवदिपोल हा ङहंडो कान (४क)
...... ।
मंशु नायके सर वस्तुर भोग स्मनसा क्वगन ॥
मुस्त जठ सोहन इष्टमिदि ...... ॥
कक्षगंध अंगन्व म्हंश लेपन ॥
चेपोदा कस्तीन वाल लिंग लेपन जो ....म्होल ड्यडिनिल्हशवी शनिश्चरवारन काये शीतन डी लृ कंते चुन ....वत्रीपो ॥
तोलमुल दुदु वबला पतीङ धातु वृठि ॥
चह्लखुनि ल बगोखोर दुदु दापो (४ख)
...... ढख ॥
गोखोर क्वयिलिकिअभिरि नागवलाअतिवला चोन तोङ वाजीकश .... पन जोनी द्रावन ॥

लवंग त्वच कस्तीन लिंग लेपन यंङ मिथुनपो ....वोनोस पोङ नोनं मधाव त्यंख्वखहा शुशुमेहा गोखर अस्वगंध ..... धातु पोहक ॥
शुशुमेहा घ्यरस मं.. चोङ .. दुदु फोशेन तो धातु पोहक ॥ (५क)
टोम चलशपो लिङ्ग दुदुश खुंङ लृशन, लिंगव लवंत देवदारु कुठ अस्वगंध, जीरिस्वान चलश दुदु, परेंकसल उपल कस्तीन वाल गुडिका पोङ त्यंफु ते लिंग शुक्र थंभन ॥
कनक वीजक नापोधर क्रपुर कुठ स्य..... वडुखुनि खी कस्तीन वाल लिंग लेपन जोनि द्रावन ॥
तालि सिसेवेगावेहा मरिच पटकाहा कस्तीवो जोनिस थंङ मोचा मदो ॥
गोखोर क्वपलिक अभिरि, नागवला, अतिवला, दुदुश फोश तोङ धतु पोहक ॥
(अव)(५ख)ल, त्रिगध दुदु दापोस फोशन तोङ शुक्र वृधि ॥
भशम चोन एक इष्टिमिदि त्वाद स्मे भाग लंख्ववो वल वासे वनि भिजके ॥
मये सा बोहलया खी लिंग लेपन याङ म्य सान मंलृके ॥
सेंन्धा, पीपिलि कस्तिन वाल शुखुडि यंङ, कुठङ मोहनी ॥ फाखोपो स्मलिंग लेपननिनो त्रिपति ॥
अस्वगंधस्ये पत्रानी .... नल वयेत ।
स्मसान पोशसमोजुक्तं चोर्ण्ण दतेखु वलभ ॥
अनेन वतु चोर्ण्ण श अदि मंदपोरप ...। (६क)
चस्य ज..गुशते प्रसव ॥
न्हाकनहान छुचक प्रसव ॥
सालपर्ण्णि नेसे तोनकम् प्रसव ॥
सेतगुज फ्वशिन्न भिसंख चोल तोनके त्यंफुस पाये प्रसव ॥
वंपे चोला ती तोङ प्रसव ॥ ० ॥

अथ संयोग विष ॥
नारीकर लंख्व क्रपुरवो विष ॥
घ्यर कस्ति उते प्लसो विष ॥
तेत्रला अलण्ड शिन्न खुंङ विष ॥
कुसखोला अलण्ड खछुङ विष दसरात्र कंसस थंङ तयाघावुं विष ॥
घ्यर विञ्चलिवो विष ॥
कस्ती क्वाक्व लंख्ववो विष तं..... (६ख)
गलभाजिवधोंवो विष ॥
सा धरिवो खालावो विष ॥
शुहाचा सोढेवो विष ॥
डोव ङावो विष ॥
..... विष ॥
वोलक डोवो क्वलत थुतेवुं नाप विष ॥
सलिङा छ्यसला घ्यरवो विष ॥ ० ॥
खतिडि काडा .. स फोसे ते ।
तकंधोने कायके ॥
फङसेपो धुलन फोसें वुण्ठेव ॥

घ्यर कस्ति उते ग्यतं छोयक थुती . न फ्वसे थोन फोसे कायके ॥
थोन्न कावरा नके शिपो सा घ्यर अथवा फापोद्य ञके ॥
शाघ्यर घरि दाक .. (७क)

व सोये स्वप्न प्रककान ॥
फटसे सान नेपा लास ... य वोशिंखडि हल नेक्वलादुंलाशदव ओसे ते : सोरङा सचि छु .. यु खः ॥
खोन्हालवनिघारवो लाथसम खंज .. हय ओसे ते सोरङाव वाङ जुव खः ॥
वीयोनोस दुथङ अलण्ड ..... येङपो वुनसो कासे स्यतं छोयकं छेन्न पंवी खंजके ॥
चलसहीचि चोनन वालाव गलृकं गु.. यंङ ते थ .... न दा जुव खः ॥
लंख्वन .. पाये ॥
शितिखोर .... अर्क्क दुदु चि चोन ..... यंङश ञके ...... दुदु य ..... (७ख)
लंख्वन दुदु पाये ॥ थु संजोग प्रकाश मटेव ॥
मङुङि जोङाव गंलृकंकं डिश थंङ ते : छुपो न्हशलृके .. पाखा काये न्हाशश ते लेन्हाश मदो खंनके रर
पिंपिलि मरिच पोटपो शुंठि भागस्मे नेसें लास मोण्डश ते लं फाल चाट स्तंभन ॥
वश मजुक्व शिंहल खिचाया धहुवो नाप जश ०याङ ते तल मोचके ॥
च .. हु स्वान दुदुश दायाव साखर प्ल दुदु त्यव थ्व ... ङ मोडप वाश पाये ॥
अपामार्ग्गपु घ्यरश काललृसे .. सो .. (८क)
दु लाड थुते वुटेव टुपो ॥
चुक शंख्वल थंङ केहुडले लेपन वुटेव ख ॥ संखोल भ्फामर तीन वाल पाये मोण्ड कछुपो ॥
पासे कचिन ल्हुयके ॥
टक शिंलंख्येन चाये ॥
महारिनि सोन तेले ॥
भिमराज हलड ञ.. खी सोंढेन नेसे तेले ॥
ख्वप धाहुकेवु । छोचोन डाढन फोये मोण्ड कछुपो ॥
अटटेरन पुंलृ अम्ब पुत्यनङं सह्न खी मोचकेवु फनसेपु थुतेवुं मोण्ड कछुपो ॥
भिमराज गुंज नेसे लेपन मोण्ड कछुपो ॥
वदिपो .. (८ख) धुसं अक्षत ग्वह्नत चेचके चिको रोयपो ॥
ददिपोल हा मरिच तोञ चिको रोयपो ॥
तालमुल मरिच तोलृ चिको रोयपो ॥
फटसेडो मरिच ग्वड सों ३ तोलृ चिकोपो ॥
धुला मरिच भिमराज हा ञसे चिकोपो ॥
पोह्नचोल पिंपिलि चोन .. वाल पोत ३ ग्वय कोट ३ खयर ओखोल ढंसम्हं ३ ञके चिकोपो ॥
यंगाव न्हाकनया हा अषत ग्व ..... वका लशछुम्हन ग्यायक कायाव लन ते लचपे बिव । (९क)
... छा गगुत्रेसो खुंङ संभोयक ॥
सनशीलवु याचकेन त्वभुरिसो खुङ फुसो बिसे तोमनोव ॥
सेत गंज .. पनन वाहा अलण्ड हा प्लसो प्ल संखोल प्ल फुसु बिस्यं संभोयके ॥
सानवो पोथु दुदु वाल .... भिनक ॥ ० ॥

अथ पउलशिद्धिपो ॥

छुन्हसहा कोजीरि जीरि जीरि घसएका दुदुन नेस्यं पाये यटल राचके ॥ (९ख)
.. न सिंकेवु दुदुन नेसे अट पिलि पाये संचिनके ॥
एन्दलोपु, मरिच पीपिलि ख्वरधार हा ल.. पाये सिद्धिपो ॥
कस्ती खोर ची पिंपिलि करञ्जे लेपन सिधिपो ॥
कोखदुकेवु चल.... नेस्यें पलटपो ॥
लन पुयरेके सल जट प्लका चोसोढेन नेस्यं पाये पसिद्धिपो ॥
एन्दपु शिदिखोर ...(१०क) त्र हा .डिहा पिंपिलि मरिच उपामुत्रनवु नेसे ञके जाचके विधि ॥

अथ ङाक्वपो ॥

वेतीक्व लोपो तीस खीस टुङ वन्धल कुसि मनोयके ॥
वेया तनि वाला कापह्न यिताह्न डेल घ्यरन वालक खह्नपो कुठण्डस थङ हिग्व दुंथङ छोय कंढंस मनोवु ॥
पलस्मे ती छोङ चासेभि तीये लेढंस मदयके आसान सिंकेवुक फल रसभि तीये लेढांसपोवु ॥ मलिस्वान
च्वल सेदलास धुप पन्ति मना.... (१०ख) .. ग्व टोसेनभि ताये लेढंश नाश ॥
कखडेपोदा कुंठङ प्लकास्वन मित छोयक कुशी नास ॥ अर्क्क ((स्वा)न कासान वाल भोटस हिंग्ववो
दुथंङ स्येतं छोयके कुशि नास ॥
पोढस हलडि जनप नेस्यं तेलेढंस नास ॥ ० ॥
गिरि कन्दमुल अङंवसेवो विडिङ्ग थंकोपो वालाड लाह सेद लास थुते ...धुप कुसि ढंस पन्ती नास ॥
टकरायभोपोस्वान हा धरि तीन नेस्यें मोण्डस तेल शि नास ॥
अंजन फ.. (११क) निभादुपितमो.. मोयदिछे ... राजपं ॥
.... री विख मदन फल कनक हय मार ... कोधुपं नर्त्तपो सोड्य चित्रहरितारश जुक्तेन ॥
गुगुल जीरिस्वान शिदलाश मिपोन्हिपु थुते कठङ त्यलिखवु खोपके ॥
भुमिस्कन्द मुल वाटा तलश तसे गालेनो सेंठलृ मजीव ॥
उन मन्त्र खिचापो खव ला विन माधह्न काङनि खव लाविन का.. कंते ...... नारी कुशुम चकुति प्यङा
दा गान्धारो थुते जोङ अ .... (११ख) शिजल खोरास घ्यर दा........... स्थन ॥
टामन वीपो मनिनो शथुङ .... स्थभन ॥
हाको खिचापो दुदुन धरि फिये लवनि काशन उटपो स्येवुन लकाम यंङ लवनि .... श तल जल
स्तभन ॥
प्यंङदा अलंङसो थुतेन अंजन फे थ्वन वोल वीखंजके ॥
प्यंङदा व्या.... खुडि थुतेन तेल अम्बि स्थंभन ॥
प्यंङपो ववरहा , थुते थयपो अट तलश त ... वोरके ॥
रजख ..(१२क) मरिच, सरछिन्हं गनकं सरछिन्हं नस बिये टेक रोयपो ॥
कुम्हरिन ल्हयकं ङोयपो ॥ ० ॥

अथ नेत्र रोग ॥

घसतेन पुष्पं मधुनोः पोतम् क्षीरनकं ङुतिमिरेनते ।
रा.. धक काजिकसं प्रयुक्त पुनर्न्नवा नेत्र रुजाहरन्ति ॥

मोहलीनि हा ख्वोङो लंख्व नेस्यं पाये मिस्याब्वपो ॥
कंला ... (१२ख) ल मोढन नेस्य थ.. मि स्याक्वपो ॥
पोडपोच्वल मिस थंङ वोले मि स्याक्वपो ॥ हलड अंबल ...... स किस थंत्र ॥
द्वनेसो अभपो मोख कुष्ट पिंपिलि वर्त्तिनि मिस वोल ॥
उपलस मु ... फन उसल हा गोरोचन रक्ष चन्दन पातक शुवर्ण्ण घेरु तालिसि खोखेज .... बछुपो ॥
० ॥ (१३क)
सह्न समख्यह् कुठ लवङ भिमराज पमिनिहा कोजीरि इष्टिमिदि प्रतिल्हठ ..... न्हासस थंलृ दिन ७
योजनछि खत्रके ॥
तृफलाव्यं हलड मंज सेंन्धाकस्मेमिस थ....कछु... थु हा लवंङ समुद फेन सा दुदुन नेस्यैं पाये
मिकछुपो ॥
खयरिपो पोङोस चोल थंलृ मिकछु.. (१३ख) .. लसेलाडन वाले मिस्याक्वपो ॥
व्यहलड मंज क्रपुर एका पिपलि पाह्नपोरससो विरंजन कुंकम, हलडि मिचिकिं वर्त्तिनि यंङ खोवीहावपो
धींचोपो खुटिपो ॥
केसराजपो सोंढे सोची ... शिजलस चोले मिपो वाले भिंग्व ॥
पेंडटकहा शिजलस बुल मिस थंलृ खुटिपो ॥
जटा मंसि.. ड नीम्बहल मिस थंङ अमलाड राक्व ॥ ० ॥

अथ गलण्ड विष..टिपो ॥

सेत ..... (१४क) सविपे गलण्ड राक्व ॥
भोयोस्वान हा गलण्डस चेस्यं गलण्ड पुचके ॥
तोयो अपरादितहा चोन यङ घ्यरस वाल त्रके गलण्ड राचके ॥
वलसेसिंहा अलण्डसोस बोल ती त्रके पोता मंग्वपा ॥
निंबहलचा नेस्यं पाये पसफुडि राचके ॥
क्वरोंठहल सोंढन नेस्यं लेपन गलण्डपाः ॥ ० ॥
इति विचित्रकौतुकपुस्तकोयं समाप्त ॥
सम्वत ४९३ वेसख शुक्ल त्रियोदस्या स्वातिनक्षत्र बृहष्पतिवासरे ॥ शुभम् अस्तु ॥

विषयवस्तु

नेपालभाषा वाङ्मयया इतिहासय् चिकित्साशास्त्रं महत्वपूर्ण थाय् कयातःगु दु । हरमेखला, वैद्यकम्, शावरमन्त्र, नेपालभाषा चिकित्सा, अश्वायुर्वेद, माधवनिदान आदि चिकित्साशास्त्रया सफू खः । थुज्वःगु ग्रन्थय् थीथी ल्वय्या लक्षण, वासः याय्गु पद्धति, वासः दय्केगु विधि, तान्त्रिक उपचार पद्धति आदि न्ह्यथनातःगु दु । छुं नं ल्वचं कइबलय् उकिया उपचारया मू पद्धति धैगु उगु इलय् आयुर्वेदिक उपचार हे खः । उकिं मानव जीवनया छगू महत्वपूर्ण पक्ष जूगुलिं उगु इलय् संस्कृतभाषां च्वयातःगु चिकित्सा सफूयात नेपालभाषां अनुवाद याःगु खः ।

विचित्रकौतुक नं आयुर्वेदिक चिकित्साया सफू खः । थुगु सफुली तान्त्रिक उपचार पद्धति नं दुथ्याकातःगु दु ।

ॐ हुं हुं हुं फट स्वाहा ।
ॐ क्षु हू फट् स्वाहाः ।

थ्व सफु थुगु मन्त्रत अरिं चाःम्ह मचायात लंकेत व प्रसूति ब्यथां मुक्त याय्त छ्यलातःगु खः । अथे हे थुगु सफुली थीथी उपचारया बारे थुकथं न्ह्यथनातःगु दु ।

अथ प्रशुत विधि ॥

न्हेलुं हा कस्तीस वाला नाभिसनो जोनिसनो लेपरपे शुखन जापरपेवु ॥

अथ संयोग विष ॥

नारीकर लंख्व ऋपुरवो विष ॥
घ्यर कस्ति उते प्लसो विष ॥
कस्ती क्वाक्व लंख्ववो विष

अथ ङाक्वपो ॥

वेयातनि वाला कापह्न यिताह्न ङेल घ्यरन वालक खह्नपो कुठण्डस थङ हिग्व दुंथङ छोयकं ढंस मनोवु ॥

अथ नेत्र रोग ॥

मोहलीनि हा ख्वोङो लंख्व नेस्यं पाय् मिस्याक्वपो ॥
पोडपोच्वल मिस थंङ वोले मिस्याक्वपो ॥
द्वनेसो अभपो मोख कुष्ट पिंपिलि वर्त्तिनि मिस वोल ॥

अथ गलण्ड विष फुटिपो ॥

भोयोस्वान हा गलण्डस चेस्यं गलण्ड पुचके ॥
तोयो अपरादित हा चोनयङ घ्यरस वाल ञके गलण्ड राचके ॥

ग्रन्थया तिथिमिति

थुगु सफूया पुष्पिका वाक्यय् तिथिमिति थुकथं न्ह्यथनातःगु दु -
सम्वत ४९३ वेसख शुक्ल त्रियोदस्या स्वाति नक्षत्र बृहष्पतिवासरे

पुष्पिका वाक्यकथं नेसं ४९३ वैशाख शुक्ल त्रयोदशी बिहिवारखुन्हु थुगु सफू च्वःगु खः । विक्रम संम्वत्कथं थ्व मिति १४३० जेठ १० गते व ईश्वी संवत् कथं १३७३ मे १३ तारिख लाः ।

थथे तिथिमिति दःसां नं गुलिंगुलिं सफुली न्हापाया मिति तयाः लिपा ल्ह्ययगु नं यानातःगु जुइयः । उकिं छुं नं अभिलेखया कालनिर्धारण याय्त उगु ग्रन्थय् छ्यलातःगु लिपि, भाषा, लेखनवस्तु आदियात दुवालाः स्वय्माः ।

छुं नं अभिलेख ब्वनेत उगु अभिलेखय् च्वयातःगु लिपिया ज्ञान न्हापालाक्क दय्माः । यदि उगु लिपिया ज्ञान मन्त धाःसा अभिलेख ब्वनेगु संभव दइमखु । नेपालमण्डलदुनेया थीथी अभिलेखय् विशेष यानाः ब्राम्ही, लिच्छवि, नेपाललिपि, मैथिलि लिपिं थाय् कयातःगु खनेदु । नेपाललिपिया छगू कचा भुजिंम्वः लिपिं नं नेपाःया प्राचीन महत्वपूर्ण अभिलेख च्वय्गु ज्या जूगु दु । नेसं ४९४ या हरमेखला, नेसं ५००

या नारदस्मृति, नेसं ५०१ व ५०६ या अमरकोश, नेसं ५०९ पाखेया गोपालराजवंशावली आदि फुक्कं भुजिंम्वः लिपिं च्वयातःगु खः । थुगु विचित्रकौतुक सफू नं भुजिंम्वः लिपिं च्वयातःगु खः । उकिं उगु इलय् प्रचलनय् वयाच्वंगु लिपिं च्वयातःगुलिं ग्रन्थय् न्ह्यथनातःगु संवत् पाय्छि खनेदु ।

विश्वया लेखनकला शुरु जूबलय् थीथी लेखनज्वलं छ्यलेगु भ्वलय् ल्वहं, धातु, चा आदि छ्यःगु खनेदु । लिपा विस्तारं ताडपत्र, भोजपत्र, भ्वं, सिँ, छ्यंगू, सिल्क आदि वस्तुइ नं च्वय्गु यानाहल । नेपाःया लिखतपत्र, ग्रन्थ अभिलेख आदि च्वय्गु निंतिं विशेष यानाः लेखनवस्तुया रूपय् ताडपत्र, भोजपत्र, नीलपत्र, भ्वं आदि छ्यःगु खनेदु । नेसं १ - ६०० तकया दुने लेखनज्वलंया रूपय् विशेष यानाः ताडपत्रं थाय् कयातःगु अभिलेखं क्यनाच्वंगु दु । नेसं ६०० लिपा बुलुहुं ताडपत्रया थासय् भ्वँतं थाय् कयायंकल । पूर्वमध्यकालय् अभिलेख च्वय्गु निंतिं ताडपत्रयात छ्यलातःगु दु । थुगु ग्रन्थ नं ताडपत्रय् हे च्वयातःगु खः । उकिं लेखनज्वलंया आधारय् नं न्ह्यथनातःगु ई पाय्छि जू धकाः दावी याय्फु ।

अभिलेखया भाषा उगु ईया छ्यलाबुलाय् वयाच्वंगु भाषा जुइमाः । न्ह्यथनातःगु मितिया ईया भाषा मजुल धाःसा लिपा गुगुं इलय् ल्ह्ययातःगु जुइफु । उकिं अभिलेखय् भाषिकरूपं नं दुवालाः स्वय्माःगु आवश्यकता खनेदु । थुगु ग्रन्थ सफुली छ्यलातःगु खँग्वःत नेपालभाषाया पुलांगु सफू नेसं ४९४ या हरमेखला, नेसं ५०० या नारदस्मृति, नेसं ५०१ या अमरकोष (पुत्रपौत्रादिबोधनी), नेसं ५०६ या अमरकोश (बालबोधिनी), नेसं ५०९ पाखेया गोपालराजवंशावलीइ वःगु खँग्वःनाप ज्वःलाः ।
पूर्वमध्यकाल नेपालभाषाया अभिलेखय् 'वु' व 'पो' लितँसा रूपय् छ्यलातःगु दु । थुगु अभिलेखय् नं लितँसा स्वानाः छ्यलातःगु खँग्वः थथे दु ।

'वु' लितँसा

मचायकेवु	जायरपेवु
सनशीलवु	मनोवु
त्यलिखवु	थ्वतेवुं

'पो' लितँसा

मिस्याकपो	कछुपो
खुटिपो	सिद्धिपो
न्याक्वपो	खह्वपो
थंकोपो	खिचापो
रोयपो	चिकोपो

रंगया नां

तोयो	भोयो

नां खँग्वः

थंलृ	मोण्ड
लंख्व	पावह्व
यिताह्व	घ्यर
तोलृ	चह्वखुनि
बडुखुनि	

क्रिया खँग्वः

ञके	खुङ
थङ	ञसे
यङ	ङेल
नेस्यं	
याचके	जाचके
राचके	पुचके
चेचके	छुचके
मोचके	

लिखँ

नेपालभाषा नेपाःया पुलांगु भाय्मध्ये छगू खः । लिच्छविकालनिसें नेपालभाषाया छुंछुं खँग्वःत अभिलेखय् वःगु खः । संस्कृत भाषं अभिलेख च्वय्गु परम्परा न्ह्यानाच्वंगु इलय् खुसि, कर, अड्डा, छुंछुं वस्तुया नां असंस्कृत वःगु खः । लिच्छवि इलय् थथे नेवाः भाय्या छुंछुं खँग्वःजक अभिलेखय् छ्यलेगु परम्परा न्ह्यानाच्वंगु लिपा नेसं १५९ या अभिलेखय् पण पु २०० पत्ति हेना धकाः दकलय् न्हापां खँपु छ्यःगु खनेदत । नेसं २११ स रनिन चाती पुमाल धकाः च्वयातःगु मेगु खँपु लुयावःगु दु । अथे हे नेसं २३५ उकुबहाःया विहारया आर्य नियम परिभाषा न्ह्यथनातःगु मुक्कं नेपालभाषां च्वयातःगु खनेदत । तर थ्व लिखत पत्र जुल । नेसं २९३ या सक्व वज्रयोगिनी अभिलेखय् नेपालभाषाया भाषिक पहः खनेदु ।

विचित्रकौतुक नं आयुर्वेदिक चिकित्साया सफू खः । थुगु सफुली तान्त्रिक उपचार पद्धति नं दुथ्याकातःगु दु । पुष्पिका वाक्यकथं नेसं ४९३ वैसाख शुक्ल त्रयोदशी स्वाति नक्षत्र बिहिवारखुन्हु थुगु सफू च्वःगु खः ।

नेपालभाषाया वाङ्मय ख्यलय् ग्रन्थ अभिलेखय् दकलय् न्हापांगु ग्रन्थकथं नेसं ४९४ या हरमेखला धकाः धयावयाच्वंगु खःसा आः नेपालभाषा साहित्यया इतिहास अझ छपलाः न्ह्यःने लाःगु थुगु विचित्रकौतुक ग्रन्थं क्यनाब्यूगु दु । थुगु सफुली दुगु मिति, छ्यलातःगु वस्तु, लिपि व भाषाया आधारय् नेसं ४९३ या सफू धकाः धाय्छिं । नेसं ४०० या गुह्यकाली सफुली निर्देशन वाक्य जक नेपालभाषां दु । तर नेसं ४९३ या विचित्रकौतुकय् छथाय् निथाय् बाहेक दक्वं नेपालभाषां च्वयातःगु दु । उकिं थुगु सफूयात आःतक लूगु प्राचीन हस्तलिखित ग्रन्थमध्ये नेपालभाषाया न्हापांगु सफूकथं काय्माः ।

ग्वहालि ज्वलं

तमोट, काशीनाथ, नेसं १११३, 'पुलांगु नेपालभाषा निथी दुगुया छुं आधार' *कुलां,* १९:१२:.१-५९ ।

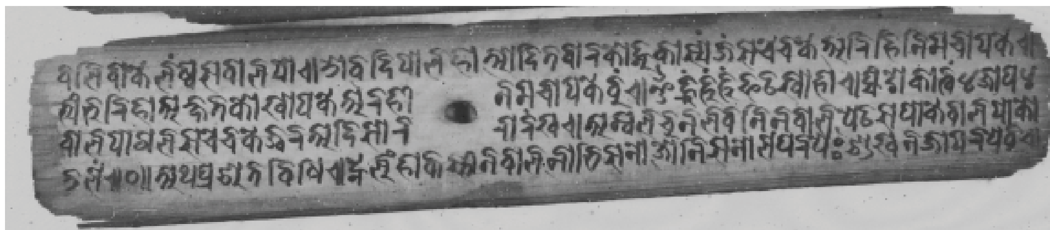
– – –, नेसं १११९, 'पुलांगु नेपालभाषा अध्ययन' *कुलां,* २५:१४: ९-२० ।

तुलाधर, प्रेमशान्ति, नेसं ११२०, *नेपालभाषा साहित्यया इतिहास*। यें : नेपालभाषा एकेदमी ।

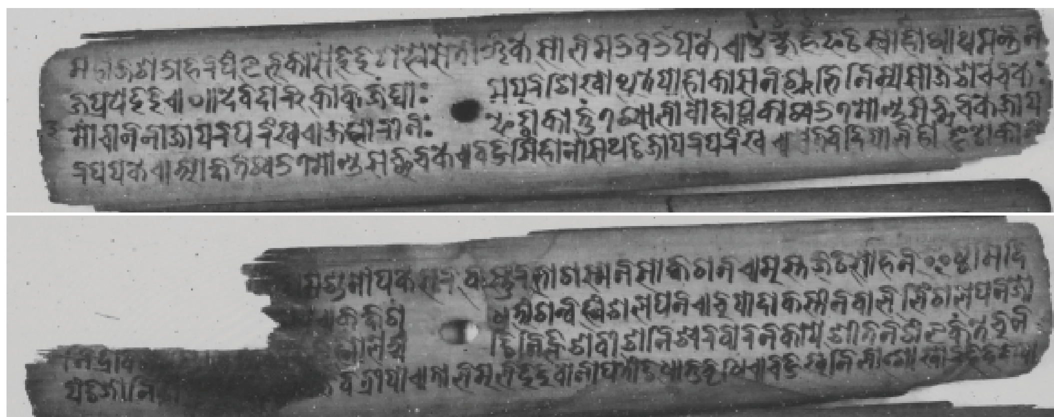
वज्राचार्य, भद्ररत्न (सं), विसं २०५६, *धनवज्र वज्राचार्यको ऐतिहासिक लेखसंग्रह,* भाग-१ । ललितपुर : ललित रिसर्च सेन्टर ।

लितँसा १

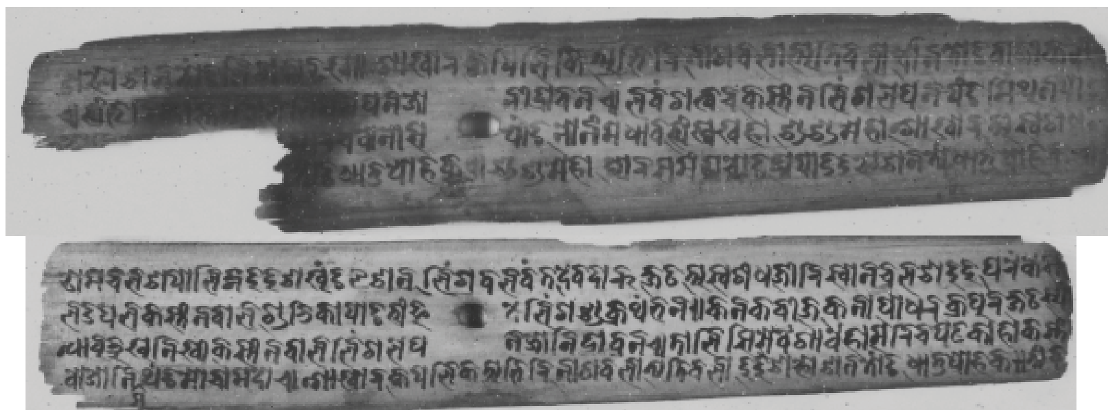
मूलपाठया प्रतिलिपि **३ क**

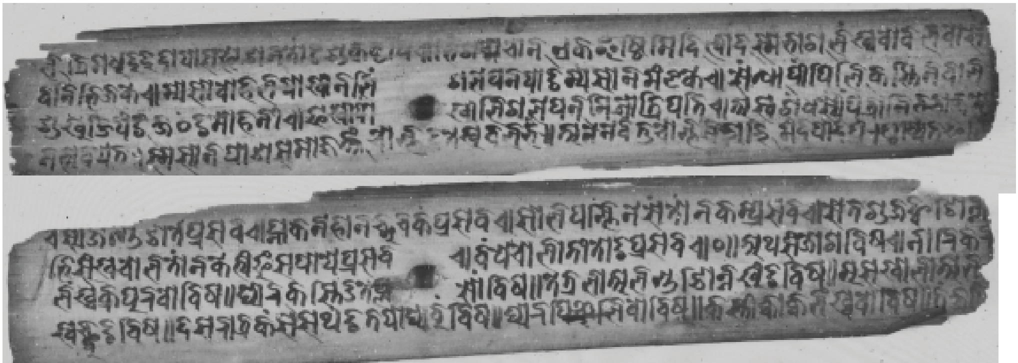
३ ख व ४ क

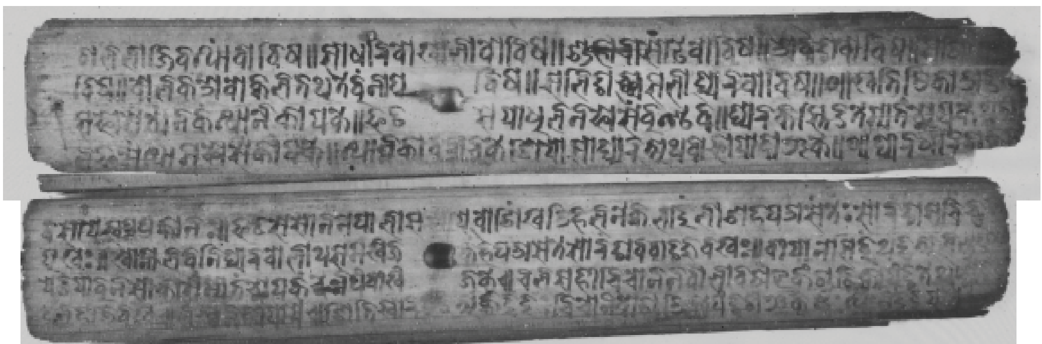
४ ख व ५ क

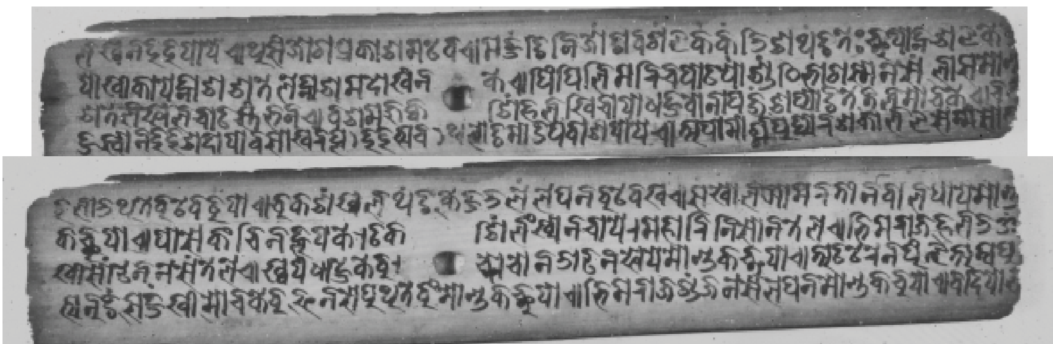
५ ख व ६ क

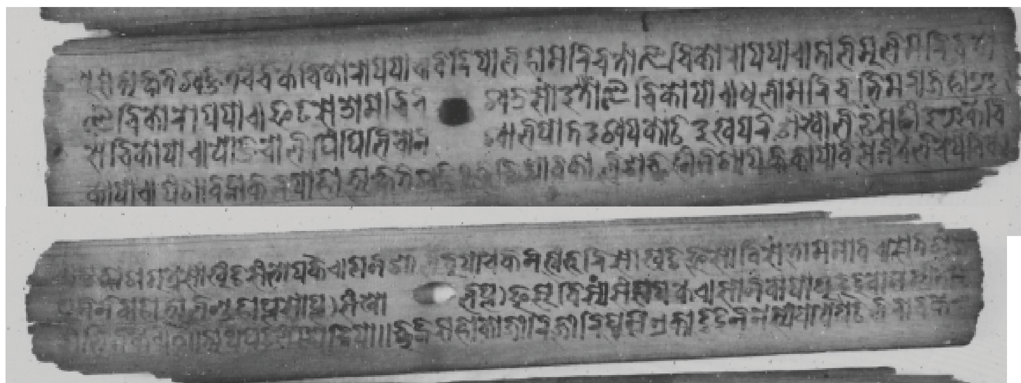
६ ख व ७ क

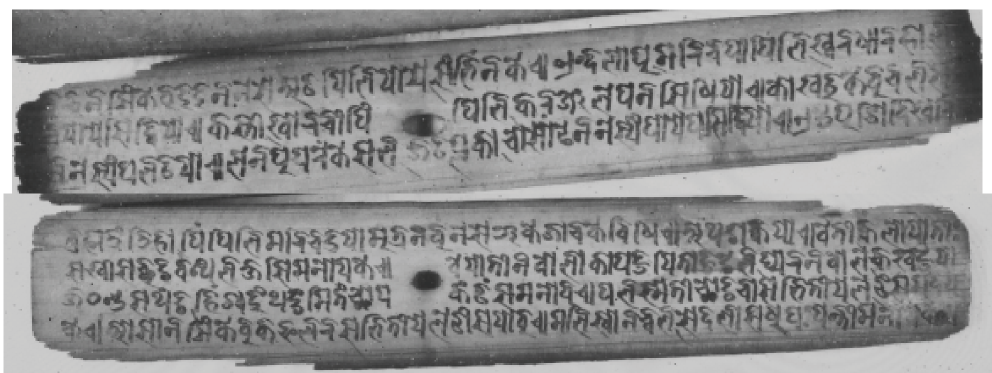
७ ख व ८ क

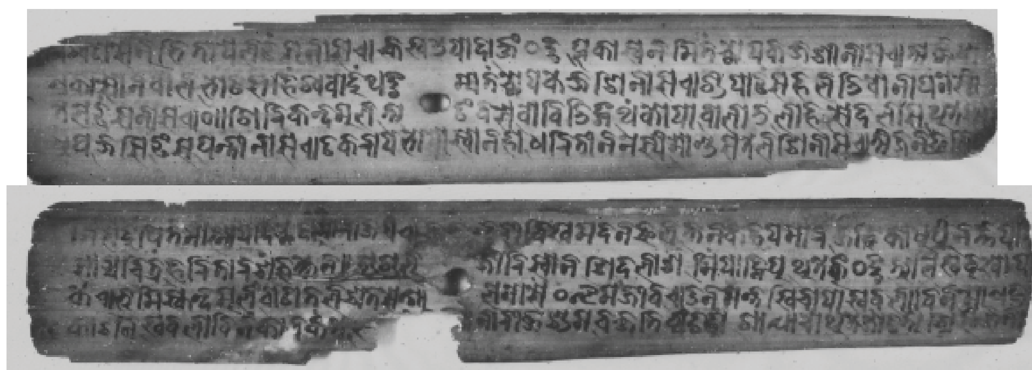
८ ख व ९ क

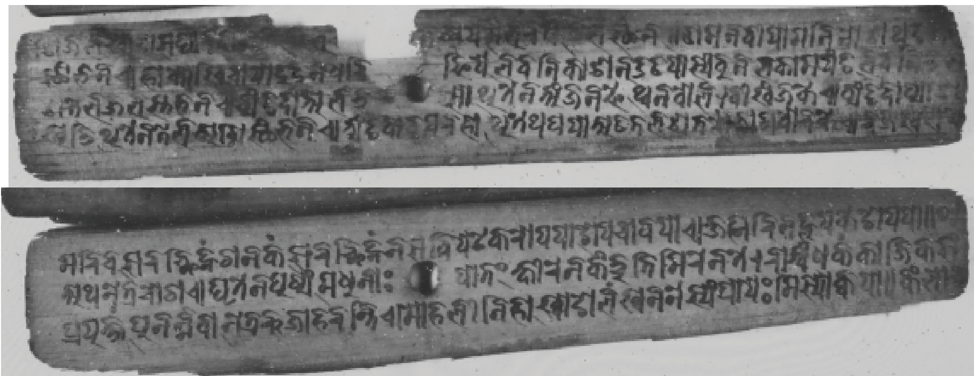
९ ख व १० क

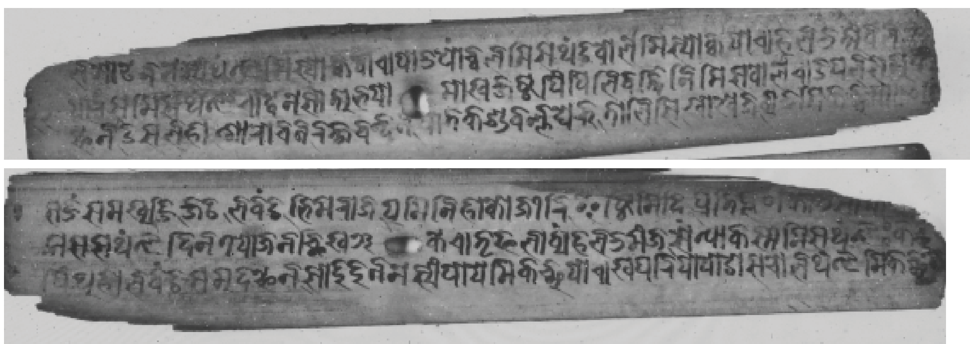
१० ख व ११ क

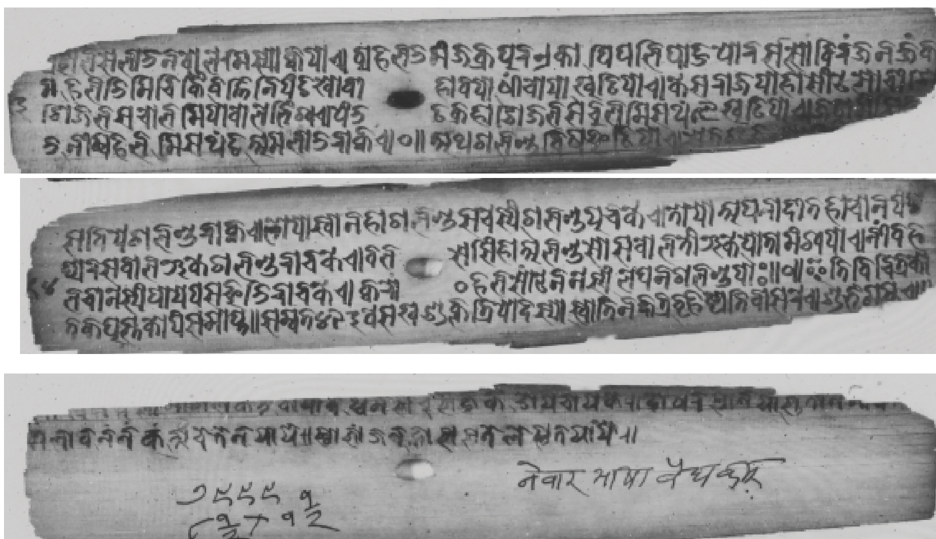
११ ख व १२ क

१२ ख व १३ क

१३ ख व १४ क

लितँसा २

(च्व = च्वय्, क्व = क्वय्)

राष्ट्रिय अभिलेखालययया रील नं बी ३०/९ व ए ९९२/६ या माइक्रोफिल्म कथं महंक न्ह्यःने-ल्यूने लाकातःगु पौयात थुकथं कथं हनागु जुल ।

पौ	बी ३०/९	ए ९९२/६
३ क	= छविचित्र ल्याः ३क्व	= छविचित्र ल्याः ११क्व = १२क्व = १३क्व
३ ख	= छविचित्र ल्याः ४च्व	= छविचित्र ल्याः १४च्व = १५च्व = १६च्व
४ क	= छविचित्र ल्याः १३च्व	= छविचित्र ल्याः ८ = ९च्व
४ ख	= छविचित्र ल्याः ११क्व = १२क्व	= छविचित्र ल्याः २ = ३ = ४ = ५ = ६ = ७
५ क	= छविचित्र ल्याः ७ क्व	= छविचित्र ल्याः ३१क्व
५ ख	= छविचित्र ल्याः ८च्व	= छविचित्र ल्याः ३२च्व = ३३च्व = ३४च्व
६ क	= छविचित्र ल्याः ५च्व	= छविचित्र ल्याः ३७च्व
६ ख	= छविचित्र ल्याः ४क्व	= छविचित्र ल्याः ३५क्व = ३६क्व
७ क	= छविचित्र ल्याः ११च्व = १२च्व	= छविचित्र ल्याः २७क्व = २८क्व = २९क्व = ३०क्व
७ ख	= छविचित्र ल्याः १०क्व	= छविचित्र ल्याः ३१च्व
८ क	= छविचित्र ल्याः १४क्व	= छविचित्र ल्याः १७च्व = १८च्व = १९च्व = २०च्व = २१च्व
८ ख	= छविचित्र ल्याः १५	= छविचित्र ल्याः १४क्व = १५क्व = १६क्व
९ क	= छविचित्र ल्याः ५क्व	= छविचित्र ल्याः ११च्व = १२च्व = १३च्व
९ ख	= छविचित्र ल्याः ६च्व	= छविचित्र ल्याः १०क्व
१० क	= छविचित्र ल्याः १३क्व	= छविचित्र ल्याः १७ ख = १८क्व = १९क्व = २०क्व = २१क्व
१० ख	= छविचित्र ल्याः १४च्व	= छविचित्र ल्याः २२च्व = २३च्व = २४च्व = २५च्व
११ क	= छविचित्र ल्याः ७च्व	= छविचित्र ल्याः ३५च्व = ३६च्व
११ ख	= छविचित्र ल्याः ६क्व	= छविचित्र ल्याः ३२ ख = ३३क्व = ३४क्व
१२ क	= छविचित्र ल्याः ९च्व	= छविचित्र ल्याः ९क्व
१२ ख	= छविचित्र ल्याः ८क्व	= छविचित्र ल्याः १०च्व
१३ क	= छविचित्र ल्याः ९क्व	= छविचित्र ल्याः २२क्व = २३क्व = २४क्व = २५क्व
१३ ख	= छविचित्र ल्याः १०च्व	= छविचित्र ल्याः २६ = २७च्व = २८च्व = २९च्व = ३०च्व
१४ क	= छविचित्र ल्याः ३च्व	= छविचित्र ल्याः ३७क्व
१४ ख	= छविचित्र ल्याः २	= छविचित्र ल्याः ३८

विजय मल्लया "लँपंख्याः" छ्धाःप्याखं

- निर्मला श्रेष्ठ

'लँपंख्याः' छ्धाः प्याखं नांजाःम्ह साहित्यकार बिजय मल्लजुया खः । थ्व प्याखं निकःगु अन्तर क्याम्पसया नेपालभाषा साहित्य पालापाखें बिब्वया ल्यू सिरपाः त्याकूगु छ्धाः प्याखं खः । वय्कलं नेपालीभाषाय् नं नाटक च्वयादीगु दु । 'कोही किन बर्बाद होस', 'बहुला काजीको सपना' आदि ।

लँपंख्याः प्याखनय् धकिं चालेवं दबू अस्पष्ट व खिउँसे च्वं, बुलुहुँ-बुलुहुँ स्पष्ट जुयावइ । थ्व प्याखनय् यक्व उपबाखंत दुथ्याकातःगु दु । ऐतिहासिक बाखं, पौराणिक बाखंनिसें आधुनिक बाखंतक छथाय् हे दुथ्याकातःगु दु । थ्व प्याखं शुरु जुइत धकिं चालेवं छम्ह मिसा भ्वःसुनाः छग्वाराचा जुयाच्वनीगु । थ्व थाय् गन खः धाय् थाकु । दबूया ल्यूने छमा सिमा जक दु । व सिमाया हा च्वय्, हः क्वय् लाःगु दु । दबुलिइ भ्वःसुलाच्वंम्ह मिसा न्हापां सु खः, छु खः धाय् हे फैमखु, लिपा बिस्तारं मिसा दनावइ । थ्व धैगु हे मिसातय्त दमन यानातःगु अवस्थाया चिं खः । लिपा मिसाम्ह दनावैगु धैगु हे अत्याचार, अन्याय, दमन यानातःगुया विरोधय् स्वतन्त्रता प्राप्तिया लागि दनावःगु खः । थ्व प्याखं थथे खः धका सरल रूपं थुइके थाकु ।

थ्व प्याखंया मू पात्र मिसाम्ह खः । मिसायात छम्ह मिजं पात्रं । मिसाम्ह छग्वाराचा जुयाच्वंम्ह खनीबलय् मिजंम्ह ग्याइ । व मिजंम्ह सीम्ह मिसा धकाः ग्याःगु खः । लिपा बिचाः याइ अले सीम्ह मिसां छुं याय्फैमखु धैगु ताय्की । मग्यासे मिसाया न्ह्यःने वनी । ग्वाराचिनाच्वंम्ह मिसा बुलुहुँ दनावइ । गंप्याखं, दीप्याखं आदिया आधारय् नाटक न्ह्याकातःगु दु । थ्व प्याखनय् कुमारीं थःयःम्ह मिजं दानवयात स्याःगु घटनायात थुगु उपबाखंया माध्यमं च्वमिं थ्व प्याखनय् न्ह्यब्वयातःगु दु । कुमारीं थः यःम्ह दानव धकाः म्हसीकाः नं मनया बसय् लानाच्वंम्ह कुमारीं दानव हे यय्काच्वन । थ्व खँ थः मांम्ह व चिरमांपिन्सं कुमारी हे प्रयोगयानाः दानवयात स्यानाबी । थुकथं थः यःम्ह व्यक्तियात स्याना बुढीकन्या जुयाच्वने धकाः धाःसां विवश जुयाः यज्जुयात स्याय् हे माल । थुकथं छगू उपबाखं क्वचाइ ।

अथेहे मिजं पात्र २ दबुलिइ वइ । व लँजुवाःया किसिमम्ह जुइ । व पात्रयात व मिसां रावणया रुपय् काइ । थ्व उपबाखनय् 'साधारण छम्ह धोबीया खँ न्यनाः प्वाथय् दुम्ह मिसा सीतायात अग्नीपरिक्षा यानाः पितना छ्वःगुलिं व सीता धर्तीमाताया शरणय् वनेमाःगु । थथे जूसां राम भगवान आदर्श पुरुष मानय् यानातःगु दु । आदर्श पुरुषं थः कला

(तिरीमय्जु) यात दरबारं पितना छ्वया दुःख ब्यूगु धकाः क्यनी । रावणं धाइ - "जि जूसां थः कला (रानी) यात हत्या याय् वा त्वःताःछ्वय् मालीगु वातावरण हे दय्केमखु बरु अज्याःगु संस्कृतियात हिलेगु स्वय्" धाय्का थथे लपँख्याः छ्धाः प्याखंया छगू उपबाखं थन हे क्वचाय्का तइ । थ्व खँय् च्वमिं रामया राजसभाय् सीतायात अन्यायपूर्ण हत्या अर्थात् दरबारं पितिनाः, प्याथय् दुम्ह सीतायात छुं दोष मदुसां, थःगु छुं अपराध मदुसां दुखः सीमाःगु क्यनातःगु दु । राजसभाय् हे विद्रोह याःगु न्ह्यब्वयाः रामयात मिसातय्गु हक अधिकारबारे छुं मस्यूम्ह मिसाया सुरक्षाया लागि जक मखु थः कलाः रानीया निर्तिं हे छुं याय्मफुम्ह धकाः थुगु उपबाखनय् न्ह्यब्वयातःगु दु ।

स्वंगूगु उपबाखनय् बुद्धकालया घटनायात न्ह्यब्वया मिसायात अपहेलना याय्मज्यू, पराधीनय् तय्मज्यू, दबाब यानाः तय्मज्यू, स्वतन्त्रता मिसायात नं माः धकाः सः तयादीगु दु । उलिजक मखुकि मिसात दासीया रूपय् धकाः यशोधराया रूपं न्ववानाः, नकतिनि बूम्ह राहुल व द्यनाच्वंम्ह कलाःयात बाचा इलय् त्वःतावन । बुद्ध जुया ज्ञान कया थः सुखावती भुवनय् वनेगु स्वार्थं यानाः कलाः व मचायात त्वःताः दुःखय् तयावंम्ह बुद्धयात नं मिसायात दुःख बियावंम्ह धका क्यनातःगु दु । मचा दय्का मचायात हुर्केय् याय्माःगु, नकेगु, त्वंकीगु, ज्ञान बिइगु बीगु, सुरक्षा याय्गु मां अबु निम्हसिया नं कर्तब्य खःसां मांम्ह छम्हयात दुःख जुइक बुद्धं त्वःतावन । बुद्धं थःगु स्वार्थया लागि छम्ह मिसा कलाः व मचायात त्वःताः दुःख बियावंम्ह धकाः न्वानातःगु दु । थथे मिसा पात्रं छेँ त्वःताः ज्ञान प्राप्त याय्त भाःत व मचा त्वःतावंगु जूसाउइँ जुल धकाः समाजं समेत हिबाय्चबाय् याइ । थन बुद्धं ज्ञान प्राप्त याय्त छेँ, कलाः, मचा त्वःताःवंगु खँयात असन्तोष यानाः "वया धर्म तपस्या, वया महान् ज्ञानया खोजय जिं गुकथं तपोभंग याइम्ह जुल ?" धाय्का तःगु दु ।

प्यंगूगु उपबाखं उदयपुरया राजपुतनी कृष्णकुमारीया खः । कृष्ण कुमारी तसकं सुन्दरीम्ह खः । व राजकुमारीनापं विवाह याय्त निगू शक्तिशाली देय्या राजकुमारतय्गु प्रस्ताव वइ । निगू देसय् च्वंपिं निम्ह राजकुमारीनाप छम्ह राजकुमारीया इहिपाः सम्भव मदुगु, हानं छम्हनाप जक इहिपाः याःसा मेम्ह राजकुमारया ईर्ष्या द्वेष जुयाः हमला याइगु भयं राजपुतनी कृष्ण कुमारी विष नयाः सिनावनी । अनंलि मन्त्री जुयाच्वंम्ह निम्हम्ह मिजं पात्रं न्हापांम्ह मिजंयात ज्यानमाराया संज्ञा बिइगु खँ न्ह्यथना क्वचाय्कातःगु दु ।

न्यागूगु ब्वय् नेपाःया महारानी बिजयालक्ष्मीयात सती छ्वःगु ऐतिहासिक घटनायात न्ह्यब्वयातःगु दु । थ्व बाखनय् दरबारय् अर्थात् राजघरानाय् गजाःगु षडयन्त्र जुइगु, दरबारया खँ दरबारीयातय्सं हे मसिइगु अलय् ज्यान वनीगुयात न्ह्यब्वयातःगु दु । थःगु स्वार्थपूर्ण याय्गुया लागि थः हे परिवारया दुजःतय्गु समेत ज्यान काइगु धैगु खँ क्यनातःगु दु । रणबहादुर शाह मदुगु इलय् पार काय्धुंकूम्ह बिजयालक्ष्मीयात सःताहयाः कुशया प्रतिमा दय्का सती छ्वःगु घट्नायात न्ह्यब्वयातःगु दु । थ्व घटना झीगु देशय् दरबारया षडयन्त्रयात बांलाक न्ह्यब्वसे भीमसेन थापां थःगु शक्ति बुद्धिया लँपुइ महारानी पंगः जुयाः वइ धैगु खँ बिचाः याना उगु ईया धर्माधिकारीपिन्त तक थःगु पक्षय् मिलय् यानाः बिजयालक्ष्मीयात सती छ्वःगु ऐतिहासिक घटना खः । थ्व बाखनय् मिसापात्रं दरबारया षडयन्त्र, चाल, शक्तिपूर्तिया लागि यानातःगु घटनाया विरोधय् न्ह्यब्वयाः मनूतय्सं दय्कातःगु नियम कानून विधिया विधान धाय्मज्यू धकाः क्यनातःगु दु ।

खुगूगु उपबाखनय् आधुनिक युगया खँ कथं थःम्ह हे दक्वः ज्या यानागु जूगुलिं थःम्ह धैथें

दक्व:या याय्मा: धाइ थुगु थथे धया च्वमिजु थ: हे न्हापांम्ह मिजंया रुपय् च्वना दम्भता न्ह्यब्वया त:गु दु । गथेकि अन च्वंपिं दक्व थ:म्हं हे सृष्टि याना धका: धया थ:म्ह धा:थें सकसिनं याय्मा: धका: न्हापांम्ह मिजं पात्र (च्वमि) थ:हे जुयाब्यूगु खनेदु । थ्व खँयात निम्हम मिजं पात्र स्वीकार याइमखु । थ: छम्ह स्वाभिमानी व स्वतन्त्रप्रेमी धैगु ताय्की । मिसा पात्र छम्ह आधुनिक मिसा कलेज वनीम्ह खनेदय्क: वइ । व मिसां धाइ "जि नं स्यूला ? स्वतन्त्र जुया: ब्वय्फु, जुइफु, सुना नं पने फइमखु ।" धका: बिद्रोह यानात:गु खनेदु । च्वमि दक्व पात्रत थ:म्ह धैथें जुइमा: अर्थात याय्मा: धैगु खँयात सुना नं मानय् याइमखु । च्वमि स्वयं थ:म्हं धा:थें नियम कथं मच्वसे उकिया उल्टा मिसिमं ज्या याइगु सुया नं यय्कू मजु । च्वमिं मेपिं पात्रतय्सं आधुनिकता कथं व्यवहार या:गु खँ मेमेपिं सुनां नं यय्कीमखु धका: च्वमि अझ दम्भ न्ह्यब्वइ । थथे थ्व उपबाखं थन हे क्वचाय्का तइ ।

थुकथं च्वमि बिजय मल्लजुं मिसा धैपिं नं बलबान, ज्ञानवन्त, थ:म्हं दु:ख सिया: नं थ: मिजंयात स्वतन्त्रता व सुखावती भुवनय् छ्वय्त त:धंगु भूमिका म्हितीम्ह, आदर्श पुरुष धका: धाय्केत नं व सीताया रुप मिसाया त्यागी तपस्या याना ख: धैगु खँ उल्लेख याना क्यनादीगु दु । मिसा दयापन, सहनशिलताया गुण मदुगु जुसां बुद्ध बुद्ध जुइफइमखु, राम आदर्श पुरुष जुइफइमखु, दानवया हत्या याय्फइमखु धैगु खँया नापं मिसायात नं स्वतन्त्रता, मुक्ती, हक अधिकार बीमा: धैगु सन्देश बियात:गु दु ।

च्वमि भाजुं छगू छधा: प्याखनय् यक्व बाखंत न्ह्यब्वया पौराणिककालनिसें आधुनिककालतकया बाखंत कम जक पात्र तया: नं बांलाक न्ह्यब्वया नारी समस्या नारीमुक्ती व नारीयात हक, अधिकार, नारी वैयक्तिक स्वतन्त्रताया लागि झीगु समाजय् च्वंपिं दक्व वर्गयापिं मनूतय्सं नं ध्यान तय्मा:गु खँयात न्ह्यब्वयात:गु दु ।

च्वमि बिजयमल्लजु पौरानिक कालंनिसें आधुनिक कालतकया उपबाखंया रुपय् त:गु बाखं छगू हे छधा: प्याखनय् न्ह्यब्वयात:गु दक्व ब्वमिपिनिगु लागि सरल जुया: स्पष्ट जुइके थाकूगु जुल तर छधा: प्याखनय् छगूया निगू जक उपबाखं तया: न्ह्यब्वयादीगु जूसा अझ स्पष्ट व सरल जुइगु ख:ला ? ब्वमिपिन्सं अ:पुक थुइक ब्वनीगु जुइ । न्हापा न्हापा पौराणिक कालं निसेंया बाखं न्यनात:पिं ब्वंमिपिन्त हे थुइके थाकुगु जुल खुगू उपबाखं छधा: प्याखनं हे स्पष्ट याय्त्यंगु उलि दक्व दर्शक ब्वमिपिन्सं थाकु ताय्कूगु दु ।

नेपालभाषा केन्द्रीय विभागया लोकवार्ता सर्वेक्षण व लिपि आलेखनया विवरण

– निजिरोस श्रेष्ठ

विसं २०४८ सालया पाठ्यक्रमकथं नेपालभाषा स्नातकोत्तर निगूगु दँया च्यागूगु पत्रय् शोध-प्रबन्ध, सिर्जनात्मक कृतिया विकल्पय् विशेष अध्ययनया रूपय् च्यागूगु पत्रय् १०० पूर्णाङ्कया 'नेवाः लोक साहित्य'या व्यवस्था यानातःगु दु । उगु १०० ल्याःमध्ये सैद्धान्तिक अध्ययनयात ८० ल्याः व प्रयोगात्मक अध्ययनयात २० ल्याःकथं ब्वथलातःगु दु । प्रयोगात्मक अध्ययनया लागि नेवाः बस्तीइ वनाः स्थलगत सर्वेक्षण यानाः नेवाः लोक साहित्य सम्बन्धी पुलांगु म्ये, बाखं, क्वाः, छुनाखँ, खँत्वाः खँभाय् आदि विषयय् अध्ययन यानाः प्रतिवेदन लःल्हाय्माःगु प्रावधान दुगु खः । थ्व ज्याभ्वः शैक्षिक सत्र २०४८/०४९ निसें २०५४/०५५ तक न्ह्याःगु खः । थुकी क्वय् न्ह्यथनाकथं प्रतिवेदन लःल्हानातःगु दु -

शैक्षिक सत्र २०४८/०४९

	प्रतिवेदनया शीर्षक	**विद्यार्थीया नां**
१.	थसि गां (सिद्धिपुर)या स्थलगत भ्रमण	रामेश्वर श्रेष्ठ
२.	लोक साहित्य शोधपत्र	कृष्ण कमल दली
३.	लोक साहित्यया कार्यपत्र	विजया जोशी
४.	थसिदेया नेवाः लोक साहित्यया स्थलगत सर्वेक्षण अध्ययनया प्रतिवेदन	सन मानन्धर
५.	लोक साहित्य	मिला कंसाकार
६.	थसि गांया नेवाः लोक साहित्य सर्वेक्षण	गोकुल मानन्धर

शैक्षिक सत्र २०५०/०५१

७.	जल दे (हरिसिद्धि)या लोक साहित्यया स्थलगत सर्वेक्षणया कार्यपत्र	पद्महिरा तुलाधर
८.	जल गांया लोक साहित्य सर्वेक्षणया प्रतिवेदन	तेजशोभा शाक्य
९.	नेवाः लोक साहित्य स्थलगत सर्वेक्षण	चन्द्रदेवी मानन्धर
१०.	नेवाः लोक साहित्य स्थलगत सर्वेक्षण जल गां	सरिता महर्जन
११.	जलदेया नेवाः लोक साहित्यया स्थलगत सर्वेक्षणया प्रतिवेदन	राधा कारंजित

शैक्षिक सत्र २०५२/०५३

१२. खोना देशय् ब्वलना च्वंगु नेवाः लोक साहित्यया स्थलगत सर्वेक्षण	कल्पना श्रेष्ठ
१३. नेवाः लोक साहित्य स्थलगत सर्वेक्षण खोना गां	सरिता अमात्य
१४. लोक साहित्य स्थलगत सर्वेक्षण खोना गां	नीलम शाक्य
१५. नेवाः लोक साहित्य स्थलगत सर्वेक्षण	गुणलक्ष्मी शाक्य
१६. खोकना (खोना)या नेवाः लोक साहित्यया स्थलगत सर्वेक्षण	वीना देवी श्रेष्ठ
१७. नेवाः लोक साहित्यय् - जल दे	द्वारीकामान श्रेष्ठ
१८. खोना गांया लोक साहित्य सर्वेक्षणया प्रतिवेदन	प्रमिला ताम्राकार

शैक्षिक सत्र २०५४/०५५

१९. दामन शिखरकोटया गोपाली नेवाः जातिया लोक साहित्य स्थलगत सर्वेक्षण	कमला मानन्धर
२०. दामन शिखरकोटया गोपाली नेवाः जातिया लोक साहित्य स्थलगत सर्वेक्षण	सावित्रीदेवी श्रेष्ठ
२१. मकवानपुर जिल्ला दामन गा.वि.स गोपाली गां	किरणचन्द्र राजभण्डारी
२२. शिखरकोटया गोपाली गामय् ब्वलना च्वंगु नेवाः जातिया लोक साहित्य	सुमनदेवी रंजितकार
२३. दामन शिखरकोटया गोपाली गांया नेवाः लोक साहित्य	आशाकुमार चिकंबञ्जार
२४. किपूया नेवाः लोक साहित्य सर्वेक्षण	बिन्दुबाबा जोशी

अनंलिपा विसं २०५६ (सन् १९९९) सालय् पुलांगु पाठ्यक्रमयात परिमार्जन यानाः न्हूगु पाठ्यक्रम दय्केगु ज्या जुल । थ्व निदँया पाठ्यक्रम खः । थुकी न्हापांगु दँय् पत्र १ निसें ५ तक व निगूगु दँय् पत्र ६ निसें १० तक ब्वंकेगु बन्दोबस्त जुल । थ्व हे पाठ्यक्रमकथं न्हापांगु दँया स्वंगूगु पत्र (NB ५०३)य् पुलांगु साहित्यया अध्ययन धकाः १०० ल्याःया विषय दुथ्याकातःगु दु । उकी २० ल्याःया लिपि आलेखन प्रतिवेदन लःल्हाय्माःगु प्रावधान दुथ्याकातःगु दु । थ्व ज्याभ्वः शैक्षिक सत्र २०५६/०५७ निसें २०६४/०६५ तक न्ह्याःगु खः ।

विसं २०५७

१. लुभुया छुं ल्वहंपौ अभिलेखया लिपि अध्ययन	राजेन्द्र कुमार महर्जन
२. बुंगया छुं ल्वहंपौ अभिलेखया लिपि अध्ययन	राजित बहादुर श्रेष्ठ
३. बौद्ध चचा म्ये मुना हस्तलिखितया लिपि अध्ययन	रबिसन शाक्य
४. खोनाया छुं ल्वहंपौया लिपि अध्ययन	योगेन्द्र राजकर्णिकार
५. श्री मणिचुड पुराणया छुं लिपि अध्ययन	लेलिन शाक्य
६. जयवागेश्वरी पलिस्थाया अभिलेख लिपि अध्ययन	शान्ति श्रेष्ठ
७. चौसठ्ठी शिवलिङ्ग तीर्थ ग्रन्थया लिपि अध्ययन	बिन्दु बाबा जोशी
८. चाणक्य नीतिया न्हापांगु शतक अभिलेखया लिपि अध्ययन	सृजना शाक्य

९.	चाणक्य नीतिया छुं अंश अभिलेखया लिपि अध्ययन	मञ्जुतारा शाक्य
१०.	थेच्वया छुं ल्वहंपौ अभिलेखया लिपि अध्ययन	जीवन कुमार महर्जन
११.	मोकापुर हात्ति खेदाया ...... लाख अभिलेखया लिपि अध्ययन	राजनलाल जोशी
१२.	सुतसोम राजकुमार अवदानया लिपि अध्ययन	प्रकाशमान शाक्य
१३.	मत (महादीप) छ्वयके विधि अभिलेखया लिपि अध्ययन	नरेशवीर शाक्य
१४.	भूमि कम्पादी उत्पात लक्षणया लिपि अध्ययन	चन्द्रलक्ष्मी वज्राचार्य

विसं २०५८

१.	यल प्याङ्गाय् च्वंगु छुं छुं ल्वहंपौया लिपि अध्ययन	सुदीप महर्जन
२.	किपूया छुं ल्वहंपौ अभिलेखया लिपि अध्ययन	ज्ञानबहादुर महर्जन
३.	यलया बालकुमारीइ च्वंगु ल्वहंपौ अभिलेखया लिपि अध्ययन	राजित बहादुर श्रेष्ठ
४.	वेतालपञ्चविंशति (ने.सं. ८२१)या प्यपु बाखंया लिपि अध्ययन	सूर्यमान राजभण्डारी
५.	पचली भैरव टेकुया छुं ल्वहंपौ अभिलेखया लिपि अध्ययन	अन्नपूर्णा दर्शनधारी
६.	यल पुञ्चली च्वंगु छुं छुं ल्वहंपौया लिपि अध्ययन	स्वस्ति जोशी

विसं २०५९

१.	स्वस्थानी व्रत (नेसं ९७१) अभिलेख ग्रन्थया लिपि अध्ययन	दीपक मास्के
२.	सप्तबार (नेसं ९४८) अभिलेखया लिपि अध्ययन	महेन्द्र प्रसाद श्रेष्ठ
३.	नवरात्री पूजा विधि (नेसं ८२८)या लिपि अध्ययन	रत्नमेहेर श्रेष्ठ
४.	नेसं ९५४ या थायपा लूगु छगू घटना लिपि अध्ययन	अमिर रत्न ताम्राकार
५.	ध्यासफू "छैँया लछिन, छैं दनेत यायेगु विभिन्न विचाल व शरीर तुतकया विचाल"या लिपि अध्ययन	त्रिप्रसाद धौभडेल
६.	यलया थीथी थाय्या ल्वहंपौया लिपि अध्ययन	ईश्वरमान श्रेष्ठ

विसं २०६०

१.	थिमी च्वंगु ल्वहंपौया लिपि अध्ययन	राजेन्द्र श्रेष्ठ
२.	वाभुलि तेलाया थापुजाया धरोतया लिपि अध्ययन	सुभाषराम प्रजापति
३.	लिपि अनुसन्धान प्रतिवेदन	मदन तण्डुकार
४.	सिंहसार्थबाहुया बाखंया लिपि अध्ययन	रमेश महर्जन

विसं २०६१

१.	दुपाःत्वाःया छुं ल्वहंपौ अभिलेखया लिपि अध्ययन	हेराकाजी महर्जन
२.	मकवानपुरया गैंडा काय्के छ्वःगुया खर्च विवरण अभिलेखया लिपि अध्ययन	सुनिता मानन्धर
३.	माधवानल प्याखंया लिपि अध्ययन	जुजुमान महर्जन

विसं २०६२

१.	छेँया दिशा लक्षणया लिपि अध्ययन	ज्ञानीमैयाँ महर्जन
२.	कुम्भेश्वरया महात्म्यकथाया लिपि अध्ययन	रवि शाक्य
३.	लिपि आलेखन	सुधा देवी प्रधान
४.	उड्डीशडामरतन्त्र लिपि अनुसन्धान प्रतिवेदन	सुरेन्द्रकेशर अमात्य 'महाजु'

विसं २०६३

१.	जयवागीश्वरीया तिसाया धलःपौया अध्ययन	प्रयागमान श्रेष्ठ
२.	धवं छाया विधिया लिपि अध्ययन	मणिकलक्ष्मी शाक्य
३.	श्री भिमसेनदेवया देशयात्राया परिपाटिया लिपि अध्ययन	केदारलाल श्रेष्ठ
४.	क्वालखु योसिं सनागुथि बन्देज लिपि अध्ययन	माणिकमान शाक्य
५.	दीपंखा वनेगुया धलः	बदन ज्वालानन्द शर्मा
६.	श्रीश्रीश्री स्वस्थान परमेश्वरया बाखँन पोस्तक	धर्म गोविन्द महर्जन
७.	छेँ लक्षिण सफुलिचाया लिपि आलेखन प्रतिवेदन	श्रीति शाक्य
८.	यल तंगःया ज्येष्ठवर्ण महाविहारय् च्वंगु ल्वहंपौ अभिलेखया लिपि अध्ययन	जुनकृष्ण जोशी
९.	आशा सफूकुथिया दानपत्रया लिपि आलेखन प्रतिवेदन	प्रीति शाक्य
१०.	वेतालपञ्चविंशति (नेसं ८२१)या छपु बाखंया लिपि अध्ययन	गौतम तिमिला
११.	आयुर्वेदिक औषधी : छगू अध्ययन तथा अनुसन्धान प्रतिवेदन	हरिकृष्ण डंगोल
१२.	किपूया चीथू बहिलिसं च्वंगु छुं अभिलेखया लिपि अध्ययन	राजन तण्डुकार
१३.	कंग अजिमा, येँ व कनकचैत्य महाविहार, जनबहाः येँया छुं ल्वहंपौ अभिलेखया लिपि अध्ययन	अरुण श्रेष्ठ
१४.	ख्वपया धलःपौ अध्ययन	सज्जन प्रधान

विसं २०६४

१.	विक्रमकेशरी चरित्र नाटकया लिपि आलेखन प्रतिवेदन	बिमलकुमार ताम्राकार
२.	राजापनि मोरनाव याय परिपातिया लिपि आलेखन प्रतिवेदन	सञ्जुमैयाँ श्रेष्ठ
३.	जल दे हरिसिद्धिया छुं ल्वहंपौ अभिलेखया लिपि अध्ययन	सानुराजा शाक्य
४.	कुशोपदेशनीतिसार लिपि अध्ययन	तारादेवी प्रधान
५.	महानाटक सिद्धि पूजा विधि	हरिमाया प्रधान
६.	नेसं ८०१ स्वस्थानी व्रतकथा	विकास प्रधान
७.	लक्ष्मी पूजा विधि	प्रजाला प्रधान
८.	श्रीश्रीश्री स्वस्थानी परमेश्वरया बाखं	श्रीमिला सुवाल
९.	पुलांगु भजन (म्ये) छगू अध्ययन तथा लिपि अनुसन्धान प्रतिवेदन	राधिका श्रेष्ठ

१०.	रणजित मल्लया सुब्रम्हण्यपाख्यान प्याखंया लिपि अध्ययन	मिलन शाक्य
११.	हरगण कथा नाटक थ्यासफूया लिपि आलेखन प्रतिवेदन	ईश्वरमान महर्जन
१२.	ख्वपया विश्व जात्राया शान्ति सफू	सुरेशमान लाखे
१३.	यैँया श्री महाकाल पाढया संक्षिप्त विवरण अभिलेख अध्ययन	अमृतमान शाक्य
१४.	पन्ति व ख्वपय् जूगु थीथी शान्ति पूजाया थ्यासफूया लिपि आलेखन प्रतिवेदन	प्रकाशचन्द्र प्रधान
१५.	थ्या-सफू वैतरणी विधिया लिपि अध्ययन	रमेश त्वी त्वी
१६.	स्वस्थानी व्रत कथा (नेसं ९३६) लिपि अध्ययन	अमृता महर्जन

विसं २०६५

१.	काम कला काली कवच ग्रन्थया लिपि अध्ययन तथा आलेखन	कीर्तिलव आनन्द जोशी
२.	दीक्षाया धलकया लिपि अध्ययन	गोपाल तण्डुकार
३.	किपुलिइ च्वंगु छुं छुं ल्वहंपौया लिपि अध्ययन	शीलकुमारी महर्जन
४.	स्वस्थानी व्रत कथा लिपि अध्ययन	रवि महर्जन
५.	लोकनाथ पाथया लिपि अध्ययन	सोनी श्रेष्ठ
६.	हस्तलिखित थ्यासफू होमादि विवाह कर्म्म विधि सफूया लिपि अध्ययन	राजेन्द्रमान वज्राचार्य
७.	किपूया चिलन्चो विहारय् च्वंगु छुं अभिलेखया लिपि अध्ययन	रस्मी महर्जन
८.	श्राद्ध विधि लिपि अध्ययन	ईश्वर बहादुर श्रेष्ठ
९.	किपू वडा ल्याः १ व ५ या छुं छुं ल्वहंपौया लिपि अध्ययन	हिरा बहादुर महर्जन
१०.	जोगनसिंहया सुखावति कामनाया लिपि अध्ययन	धर्मकृष्ण श्रेष्ठ
११.	ॐ मानि पद्मे हूं यागु धारणी	मोहनकृष्ण श्रेष्ठ
१२.	ल्वहंपौ व शास्त्र (मन्त्र)या लिपि अध्ययन	माहिला महर्जन

थनंलिपा विसं २०६६ (ईसं २००९) सालय् हाकनं पुलांगु पाठ्यक्रमयात परिमार्जन यानाः न्हूगु पाठ्यक्रम दय्केगु ज्या जुल । थ्व निदँया पाठ्यक्रमय् न्हापांगु दँय् पत्र १ निसें ५ तक व निगूगु दँय् पत्र ६ निसें १० तक ब्वंकेगु व्यवस्था जुल । थ्व पाठ्यक्रमया न्हापांगु दँय् न्यागूगु पत्र (NB ५३५)य् अनिवार्य विषयकथं 'लोकवार्ता'यात दुथ्याकातःगु दु । मुक्कं १०० ल्याःया थुगु पत्रय् ८० ल्याःया सैद्धाि न्तक अध्ययन यानाः लिखित परीक्षा बीमाः । ल्यंदुगु २० ल्याःया क्षेत्रकार्य प्रतिवेदन न्हापांगु दँया परीक्षा बीन्ह्यः हे विभागय् लःल्हाय्माःगु प्रावधान दय्कातःगु दु । उकिया लागि गुगुं छगू नेवाः बस्तीइ निवाःतक च्वनाः विभागं क्वःछ्यूम्ह निर्देशकया नेतृत्वय् तथ्याङ्क मुंकाः विश्लेषण यानाः प्रतिवेदन लःल्हाय्माः । व हे प्रतिवेदनया मूल्याङ्कन यानाः ल्याः बीगु प्रावधान दय्कातःगु दु ।

विसं २०६६

१.	परम्परागत नेवाःछेँ वास्तुकला	सबिन्द्र महर्जन
२.	मच्छेगांया नसात्वँसा सम्बन्धी छुं छुं लोक प्रविधि	समुद्रदेवी ताम्राकार

३.	किपू पांगा लागाया छँ वास्तुकला	काशीराम प्रजापति
४.	मच्छेगांया अनला (मलमास) मेला व थीथी जात्राया लोकवार्ता स्थलगत सर्वेक्षणया प्रतिवेदन	सुलोचना सैंजु (जोशी)
५.	किपूया सामाजिक संस्कार 'दमरा'	शान्ति महर्जन
६.	नेवाः प्रविधिदुने पांगाया मिँ दुइगु व थ्वँ थुइगु छगू अध्ययन	अमिता डंगोल
७.	पांगायागु छुं नेवाः लोक म्ये छगू अध्ययन	अष्टमान महर्जन
८.	किपूया लोक साहित्य	प्रेमरत्न वज्राचार्य
९.	मच्छेगांया लोक साहित्य व लोक विश्वास	दिव्या ताम्राकार
१०.	किपूया बाहाः चाःहिलेगु	लसता सिं
११.	पांगाया लोक विश्वास व लोक उपचार छगू अध्ययन	पुष्पशोभा तुलाधर
१२.	किपूया मिसा पायाः	प्रकाश शाक्य
१३.	नगांया बालकुमारी जात्रा	सुनियालता जोशी
१४.	नेवाः प्रविधिदुने किपूया थाज्या प्रविधि	नानीमैँया महर्जन
१५.	नगांया लोक विश्वास व लोक उपचार	विमलप्रभा वज्राचार्य
१६.	मच्छेगांया परम्परागत नेवाःछेँया वास्तुकला	उर्मिला महर्जन
१७.	पांगाया लोकबाखं छगू अध्ययन	अमिरमैँया रञ्जित

विसं २०६७

१.	चित्लाङ्ग बस्तीया लोकम्ये	पतमकेशरी वज्राचार्य
२.	चित्लाङ्ग गा.वि.स.या वास्तुकला	विमलकेशरी अमात्य
३.	चित्लाङ्ग गा.वि.स.या अम्बुडोलया भौतिक संस्कृति अन्तर्गत वास्तुकला सम्बन्धी प्रतिवेदन	पूर्णकुमार श्रेष्ठ
४.	चित्लाङ्गय् थ्वयाच्वंगु लोकबाखं	त्रैलोक्यमान बनेपाली
५.	श्रीखण्डपुरया बिस्केट जात्रा	रमा कर्णजीत(ताम्राकार)
६.	चित्लाङ्गया प्याखं	सुनिता राजभण्डारी
७.	भ्वोंतया सांस्कृतिक सम्पदा व चण्डेश्वरी जात्रा	रबिनराज कर्णजीत
८.	चित्लाङ्ग व चित्लाङ्गया न्हुलगांया गोपाली जातितय्गु नेवाः संस्कार	जीवन महर्जन
९.	चित्लाङ्ग, न्हु गांया गुथि परम्परा	किशोर कुमार नेपाली
१०.	चित्लाङ्गया परम्परागत लोकबाजं	रुबिन शाक्य
११.	चित्लाङ्गय् हनीगु नखःचखः	गंगा वज्राचार्य
१२.	चित्लाङ्गय् बुँज्याय् छ्यलीगु लवःकवः	अश्वेनवीरसिं ताम्राकार
१३.	चित्लाङ्गया न्हूलगां : भौगोलिक स्थिति, शिक्षदीक्षा तथा पेशा	गोविन्दहरि श्रेष्ठ
१४.	नेवाः ल्हाः ज्या प्रविधिं प्रभावितगु थाय् स्वयम्भू महामञ्जुश्री	विष्णुदेवी डंगोल(प्राइभेट)

विसं २०६८

१.	बन्दीपुरय् नेवाःतय्सं हनीगु नखःचखः व जात्रा	तुल्सीकृष्ण प्रजापति
२.	बन्दीपुरया गुथि परम्परा	देवेन्द्र महर्जन

विसं २०६९

१.	दोलखा भाषाया छगू अध्ययन	बाबुराजा महर्जन
२.	दोलखाया इहिपा	नजुमा राजभण्डारी
३.	दोलखा वाणिज्य ब्यापार	आनन्दकृष्ण ताम्राकार
४.	दोलखा जिल्लाया वसः, तिसा व समाः	अञ्जना सिं
५.	दोलखाया खँत्वाः, खँभाय्, छुनाखँ व क्वाः	विराजकाजी राजोपाध्याय
६.	दोलखाया लोकोपचार पद्धति	सबिना शाक्य
७.	दोलखाया लोक विश्वास	लक्ष्मीदेवी महर्जन
८.	दोलखाया नखःचखः	समिना श्रेष्ठ
९.	दोलखाया नसात्वँसा	लक्ष्मीशोभा नापित
१०.	दोलखाया बाखं	शर्मिला महर्जन
११.	दोलखाया संगीत	दीपा महर्जन
१२.	दोलखाया कृषि प्रणाली	सरिता महर्जन
१३.	दोलखाय् थाइगु व पुइगु बाजागाजा	दिलकुमारी महर्जन
१४.	दोलखाया कृषि सांस्कृतिक पक्ष	रविना महर्जन
१५.	थंबही लागाया बाखं	सरस्वती श्रेष्ठ
१६.	दोलखाया थीथी जात्रा विषयय् छगू अध्ययन	सूर्यलक्ष्मी महर्जन
१७.	दोलखायागु वास्तुकला	दिपना शर्मा
१८.	दोलखा जिल्लाया थीथी कासाया छगू अध्ययन	राजकुमार महर्जन
१९.	दोलखाया कृषि	एलिना महर्जन
२०.	दोलखाया भिन्द्यः	मृगेन्द्रराज सुवेदी
२१.	लुभुया थाज्या	राम बहादुर श्रेष्ठ
२२.	दोलखाया चैत्य वास्तु	शर्मिला सुवाल
२३.	दोलखामि नेवाःतय् जन्मनिसें मृत्यु संस्कार	विजय शर्मा
२४.	दुपाः त्वाःया इतिहास	न्हुच्छेमान महर्जन
२५.	दोलखाय् मानय् याइगु विविध जात्रायागु छगू विश्लेषण	दयाराम श्रेष्ठ
२६.	भारतया निपु न्हूगु बाखं	राम महर्जन

नेपालभाषा काव्यय् हिलासु

- पूर्ण ताम्राकार

नेपालभाषाय् जक मखु, विश्व साहित्यय् हे काव्यया इतिहास तसकं ताःहाकः । ईपू २५०० निसें ३००० दँतकया दुने रचित वेद नं काव्य खः । वयांलिपा रचना जूगु गीता, पुराण, बाइबल, त्रिपिटकयात नं काव्यकथं कायगु याः । अथे हे ईपू गुंगूगु शताब्दीपाखे जन्म जूम्ह ग्रीसया महाकवि होमरया महाकाव्य *इलियाड* व *ओडिसी*निसें पाश्चात्य साहित्यय् काव्यया इतिहास प्रारम्भ जुइ । नेपालभाषाय् नं साहित्यया मेमेगु विधाथें काव्यया इतिहास तसकं ताःहाकः ।

सृजनात्मक वा विशुद्ध साहित्य सृजना जुइन्त्यःया ईयात वाङ्मयकालकथं कायगु याः । नेपालभाषय् नेसं १५९ निसें नेसं ६३८ तकया अवधियात वाङ्मयकाल धकाः नालातःगु दु । उगु अवधिदुने अभिलेख, वंशावली, गणित, ज्योतिष, कोश, चिकित्सा आदि विषयया ग्रन्थ निर्माण जुल । नेसं ६३८ निसें नेसं ९६६ तकया अवधियात नेपालभाषा साहित्यया ख्यलय् प्राचीनकाल धकाः नालातःगु दु । थ्व धयागु येँया जुजु सूर्य मल्लनिसें जुजु राजेन्द्रविक्रम शाहया शासनकालतक विस्तार जुयाच्वंगु दु । प्राचीनकालय् माध्यमिककालया तुलनाय् अप्वः साहित्य सृजना जूगु दु । थ्व कालय् दकलय् अप्वः लायकूया मल्ल जुजु, रानी व लायकूनाप स्वापू दुपिं भारदारवर्गपाखें साहित्य सृजना जूगु दु ।

नेपालभाषाया दकलय् न्हापांम्ह कवि सु खः, दकलय् पुलांगु कविता (म्ये) गुगु खः धैगु बारे सकसियां छप्वाः म्हुतु जुयाच्वंगु मदु । नेपालभाषाया न्हापांम्ह कवि रण मल्ल (नेसं ६०५–६४१) खः, वयकःया म्ये 'कालिमाई' हे नेपालभाषाया न्हापांगु काव्य खः धकाः धाइपिं नं दु । तर रण मल्लया काव्य व्यक्तित्वबारे गनं अभिलेखय् उल्लेख मजूगु, उगु म्ये गनं दाफा भजनय् हालीगु परम्परा नं मदुगु, रण मल्लं मेगु छुं काव्य सृजना याःगु नं खनेमदुगुलिं वयकःयात न्हापांम्ह कविया रूपय् स्वीकार यानातःगु मदु (तुलाधर, ११२० : ४७) । कायस्थ (१११९: १) या धापूकथं 'श्री वलंगत सिमा' शीर्षकया म्येया लिपांगु निभ्वलय् "श्री प्राणमोल राजा" उल्लेख यानातःगु दुगुलिं नेपालभाषाया न्हापांम्ह कवि प्राण मल्ल (नेसं ६२८-६७०) हे खः । थुपिं म्ये प्रकाशनय् वयन्त्यः यलया महापात्र जुजुपिं नरसिंहदेव, उद्धवसिंहदेव, पुरन्दरसिंहदेवया शासनकालय् नेसं ६९२ स रचना जूगु "प्रनमति श्रीजुगपति" यात दकलय् पुलांगु काव्य रचना नालातःगु खः । थ्व हे ई जःखः महेन्द्र मल्ल (नेसं ६८०-६९४) या म्ये लुयावःगुलिं गुलिसिनं महेन्द्र मल्लयात नेपालभाषाया आदिकविया रूपय् स्वीकार यानाच्वंगु दु । थ्व इलय् नेपालयभाषाय् गुलि नं काव्य रचना जुल, फुक्क म्ये वा गीति कविताया रूपय् दु । उकिं पुलांगु कवितायात 'पुलांगु म्ये' धायगु याः ।

नेपालभाषा साहित्यय् प्राचीनकालधुंकाः नेसं ९६७ निसें नेसं १०२९ तकया अवधियात पूर्वमाध्यमिककाल व नेसं १०२९ निसें नेसं १०६१ तकया ईयात उत्तरमाध्यमिककाल धायगु याः । पूर्वमाध्यमिककालय् नेपालभाषा साहित्य सृजनां क्रमबद्धता कयाच्वंसां साहित्यिक रचना धाःसा तसकं

म्हो जक जूगु खनेदु । थुबलय् काव्य रचनाय् च्वसा न्ह्याकावंपिं सर्जकतमध्ये स्वामी अभयानन्द, सरदार हरिभक्त माथेमा, मानबहादुर जोशी, वीरबहादुर मल्ल, मोतिलाल श्रेष्ठ, दारोगा बखतबहादुर, मानलाल मास्के, रत्नलाल 'रत्न' आदि खः । थ्वयुक: च्वमिपिंपाखें सृजना जूगु प्रायः म्ये भक्तिभावं जायाच्वंगुलिं थ्व ईया कविपिन्त नेपालभाषाय् 'भक्तकवि' नं धायगु याः ।

नेपालभाषाय् थासा आखलं सफूया प्रकाशन जूगु ईनिसें नेपालभाषाया कविपिन्त जेलय् कुंगु ईतकया अवधियात पुनर्जागरणकाल धयातःगु दु । नेपालभाषा साहित्यया इतिहासय् पुनर्जागरणकालया अतिकं महत्व दु । थ्व इलय् भाषिक चेतना थनेगु, पत्रिका पिकाय्गु, स्तरीय भाषाया रूपय् विकास याय्त व्याकरण च्वय्गु, साहित्य साधनामार्फत् भाषाया पुनरुत्थान याय्गु कुतः जुल । धार्मिक भजन, तुतः, सिलः, म्ये जक रचना याय्गु प्राचीन काव्यया प्रवृत्तिइ पुनर्जागरणकालय् वयाः हिलासु वल । प्राचीनकाव्यया परम्परायात हाचांगायाः सामाजिक मान्यतायात कय्च्यानाः दकलय् न्हापां सिद्धिदास महाजुं काव्य रचना यानादिल । सिद्धिदासं थःगु आर्थिक संकटयात भ्याः हे च्यूता मतःसे भारतया बेतियाय् वनाः नेसं १०४० स *सज्जनहृदयाभरण* पिथनादिल । अथे हे वय्कलं *सत्यसती* खण्डकाव्य, *सिद्धिरामायण* महाकाव्य नापनापं मेगु थीथी विषयया ४४ गू कृति रचना यानादीगु दु । उकीमध्ये विषयवस्तुकथं जक मखुसे वैचारिकरूपं दकलय् ग्यसुलाःगु व सशक्तगु कृति हे *सज्जनहृदयाभरण* खः । थुगु कृतिइ वैचारिक चेतना गुलि जहांथी, उलि वय्कःया मेगु गुगु नं कृतिइ मथी । धार्मिक मूल्यमान्यता व मतिनाय् जक लिकुनाच्वंगु परम्परागत काव्ययात महाकवि सिद्धिदासं हिलासु हयाबिल । थुबलय्निसें साहित्यं सामाजिक जनजीवनलिसे पाचिनाः न्ह्यज्याय्गु परम्परा नीस्वन । थुकथं महाकवि सिद्धिदासं नीस्वंगु काव्य प्रवाहयात पुनर्जागरणकालया मेम्ह कवि योगवीरसिंहं निरन्तरता बियादिल । काव्य परम्पराय् उकथं हिलासु वःगुया मू कारण च्वसा न्ह्याकेगु उद्देश्यय् हिलासु वःगुलिं खः धाय्माः ।

सिद्धिदासया काव्य गुलि सरल व स्पष्ट जू, उलि योगवीरसिंहया कविता मजू । योगवीरसिंहया कविताया भाषाशैली संस्कृतमय जूगुलिं हे क्लिष्टता व अस्पष्टतां थाय् काःगु खः । वय्कःया कविताय् संस्कृत खँग्वःया अप्वः प्रयोग जूगुया मू कारण हिन्दी साहित्य क्षेत्रया च्वमि महावीर प्रसादया युगयापिं कवितय्गु प्रभाव व नेपाली भाषाया कविपिं लेखनाथ पौडेल, शम्भुप्रसाद ढुंगेल, चक्रपाणि चालिसे व दीपकेश्वरपिं नापया सत्संगतं यानाः खय्माः । ख नं महाकवि सिद्धिदास व च्वय् न्ह्यथनापिं साहित्यकारपिनिगु प्रभावं हे योगवीरसिंहं नेपालभाषा साहित्य ख्यलय् पलाः छिनादीगु खः ।

कवि योगवीरसिंहलिपा नेपालभाषाया काव्यख्यः न्ह्याकेगुली धर्मादित्य धर्माचार्य, तुलसीमेहर श्रेष्ठ, सिद्धिरत्न उपासक व मेपिं न्हूपिं प्रतिभातय्सं तःधंगु भूमिका म्हितूगु दु । धर्मादित्य धर्माचार्यं पिकाःगु *बुद्धधर्म व नेपालभाषा* पत्रिकाया देन थ्व ख्यलय् अविस्मरणीय जूगु दु । योगवीरसिंहधुंकाः नेपालभाषा काव्य ख्यलय् सुस्पष्टरूपं न्हूधाः हःम्ह कवि वैकुण्ठप्रसाद लाकौल खः । वय्कःया 'ह्वय्त्यंगु स्वांयात', 'वसन्तवाणी' व 'सन्ध्या' कविताय् खनेदुगु स्वच्छन्द कल्पना, स्वतन्त्र चिन्तन भावधारा हे काव्यया न्हूधाः जुल । उकिं नेपालभाषा साहित्यख्यलय् पाश्चात्य पहयागु रोमानीवाद दुतहय्गु ज्याय् लाकौलजुया 'ह्वय्त्यंगु स्वां', वसन्तवाणी' व 'सन्ध्या' कवितायात भ्कीसं गबलें ल्वःमंके फइमखु (कर्माचार्य, १०८७: २१) ।

वैकुण्ठप्रसाद लाकौलधुंकाः चित्तधर 'हृदय', फत्तेबहादुर सिंह, सिद्धिचरण श्रेष्ठ आदि कविपिं पिदन । थ्व इलय् पिदंगु कृति *पद्य निकुञ्ज, हृदय-कुसुम, थुलिंचा* व *नेपाली विहार* सफुलिइ दुथ्याःगु फुटकर

कविता खः । तर थ्व इलय् रचना जुयाः पिदंगु छुं कविता त्वःताः प्रायः कविताया स्वरूप, शैली व विषयवस्तुं सिद्धिदास व योगवीरसिंहया काव्य प्रवाहयात चुनौती बीफुगु खनेमदु । उगु ईया काव्यया प्रवृत्ति हे मांभाय्प्रति अनुराग, धार्मिक उपदेश, नैतिक शिक्षा, सुधारात्मक भावनाय् लिकुन ।

थ्वयांलिपा नेपालभाषाप्रति सरकारी दमन तच्वः जुजुंवन । उबलय्या शासकतय्सं नेपालभाषाया च्वमिपिन्त शारीरिक व मानसिकरूपं यातना बीगु यानाहल । नेपालभाषाया सफू गन-गन, सुयाथाय्-सुयाथाय् दु, उपिं फुक्क थानाय् बुझेयाय्माः, महःसा हुकुम बमोजिम सजाँय जुइ धकाः सूचना तिकेहल (श्रेष्ठ, ११०३: ८४-८५) । नेसं १०६१ (विसं १९९७ माघ) स चित्तधर 'हृदय', सिद्धिचरण श्रेष्ठ, फत्तेबहादुर सिंह, केदारमान 'व्यथित', धर्मरत्न 'यमि', हरिकृष्ण श्रेष्ठपिन्त जेलय् कुन । विसं २००२ भाद्रय् येँयाःपुन्हिखुन्हु वय्कःपिन्त जेलं त्वःतल । जेलं पिहांवय्धुंकाः वय्कःपिं सकलें कवि, महाकवि जुयाः पिदन । जेलय् पिहांवःपिं कविपिंके दुगु भाषिक चेतना निभाः थें दन्न थित । तर वय्कःपिंके राजनैतिक व सामाजिक चेतनाया स्तर धाःसा थहांवय्मफु । उकिं उगु ईया अप्वः धैथें कविपिनिगु काव्य साधनाया विषयवस्तु हे धार्मिक, मतिना, प्राकृतिक सौन्दर्य, यौन प्याःचाः, नैराश्यताया भावनाय् लिकुनाबिल । थ्व खँ उगु इलय् रचना जूगु केदारमान 'व्यथित' या *ख्वबिं प्याःगु म्ये, दिवस चित्र, प्रतिक्षा,* चित्तधर 'हृदय' या *हृदयकथा, अन्तरध्वनि,* हरिकृष्ण श्रेष्ठया *ख्वबि* दुनेया भावाभिव्यक्तिं उलाब्यू । बौद्ध दर्शनय् आधारित चित्तधर 'हृदय' या महाकाव्य *सुगत सौरभ,* धर्मरत्न 'यमि' या *अर्हतनन्द* महाकाव्य व *विश्वन्तरया मचात दान* खण्डकाव्य खः । जेलदुने रचना जूगु रोमानीवाद भावधाराया *सीस्वां* नं सिद्धिचरणया जीवनय् इलय्व्यलय् जूगु घातप्रतिघातया भावावेशया काव्य अनुभूति थें जुल । थ्व धयागु नेपालभाषाय् आधुनिक साहित्यया प्रारम्भकाल खः । नेसं १०६१ स जेलकाललिपाया ईयात आधुनिक साहित्यकालया रूपय् काय्गु यानाच्वंगु दु ।

थ्व इलय् रचना जूगु काव्यय् रोमानीवाद, निराशावाद व पलायनवाद ल्वाकज्याःगु छायावादया अभ्युदय जुल । छायावादं प्रभावित *ख्वबिं प्याःगु म्ये* (नेसं १०६७) हे नेपालभाषाया काव्यख्यलय् न्हूगु शैलीया छुमां खः धकाः धाय्गु याः । तर *ख्वबिं प्याःगु म्ये* कृतिं परम्परागत विषयवस्तुयात जक हाचांगाय्मफुगु मखुसे शैलीगतरूपं नं न्हूप्रति आस्थाया जः ह्वलेफुगु खनेमदु । केदारमान 'व्यथित' या नापनापं व ईया मेपिं कविपिं नं छन्द, अनुप्रास व अलंकारया परम्परागत शैलीपाखें मुक्त जुइमफु ।

नेसं १०६६ (विसं २००३ कार्तिक १९) निसें नेपालभाषाया सफू सेन्सर यानाः पिकाय्गु छुट दत । वयांलिपा देसय् वःगु राजनैतिक परिवर्तनलिसें नेपालभाषाया साहित्यख्यलय् सामाजिक यथार्थवादी फुटकर रचनात खनेदयावल । थुबलय् दकलय् यथार्थवादी कृति हे केदारमान 'व्यथित' या *छ्वास* (नेसं १०७३) जुयाबिल । विषयवस्तुकथं आर्थिक विषमता व सामाजिक कुरीतिया विरोध यानातःगु, वैचारिकरूपं यथार्थवादी कृति जूगुलिं हे *छ्वास* सफूयात प्रगतिवादी काव्यकथं काय्गु याः । तर मुक्कं यथार्थवादी साहित्य हे प्रगतिवादी साहित्य मखु । बरु प्रगतिवादी साहित्यया छता मू विशेषता धैगु यथार्थवाद खः । उबलय् पिदंगु मेमेगु कृतिं छ्वासं थें मानव जीवननाप कुलिचिनेमफु । वस्तुस्थितिया सजीव चित्रण याय्गु व मुक्कं यथार्थवादी विचारधारा कय्च्यानाः च्वयातःगु छ्वासं हःगु न्हूधाःयात स्वीकार याय्माः । तर छायावादया व प्रकृतिवादं मुक्त जुइमफुगु, नापं परम्परानुरूप पद्यात्मक शैली जूगुलिं नं काव्यख्यलय् छुं न्हूगु प्रवाह नीस्वनेत असफल जुल ।

अनंलि थीथी पत्रिकाय् छन्द, अलंकार व अनुप्रासं मुक्तगु गद्यात्मक शैलीं च्वयातःगु कविता

फाटफुट पिदन । उकथं पिदंगु कविताय् आधुनिक कविताय् दय्माःगु अभिव्यक्तिइ न्हू पह, प्रतीक, विम्ब, उपमा छ्यलेगुली न्हूधाः, विषयवस्तुइ समसामयिकताया अभाव खनेदु । उकिं शैलीगतरूपं गद्यात्मक कविता जूसां काव्यख्यलय् न्हूगु प्रवाह हय्गुली छुं ग्वाहालि मयात । माधवलाल कर्माचार्य व तिर्थराज तुलाधरपिनिगु गद्य कविता पिदनेवं धाःसा नेपालभाषा काव्यख्यलय् हानं छकः न्हू प्रवाह न्ह्यानाच्वंगु खनेदयावइ । वय्कःपिनिगु काव्यशैली बांलाक ब्वलने मलाकं हे दुसुनाबिल । उकिं यानाः वय्कःपिंसं ताःईतक प्रभाव लाइकथंया न्हू प्रवाह न्ह्याकेमफुत । अनंलिपा चित्तरञ्जन नेपालीया श्रेष्ठ सिरपालं छाय्प्यूगु नेपालभाषाया न्हापांगु गद्य कविताया सफू *प्रतिक्रिया* (नेसं १०७८ पिदन । तर आधुनिक कविताय् दय्माःगु प्रतीकात्मक अभिव्यक्ति, विम्बया प्रयोग आदि लक्षणत थ्व सफूया कविताय् खनेमदु । अथेसां *थौंकन्हे* व *पासा* पत्रिका पिदनेधुंकाः काव्यख्यलय् पुलुपालु खनेदयावःगु गद्यात्मक शैली थ्व इलय् वयाः विकास जुल ।

प्रतिक्रिया पिदनेधुंकाः न्हूपिं कविपिन्सं काव्यख्यलय् न्हू प्रवाह हय्गुली निरन्तर कुतः यानाच्वन । गुकिं यानाः शैली, भावना, काव्यात्मक अभिव्यक्तिया नापं प्रतीक, विम्ब व उपमाया प्रयोग यानाः थीथी पत्रपत्रिकाय् आधुनिक कवितात पिदनाच्वन । नेपालभाषा काव्यख्यलय् सीदय्क हे न्हूगु प्रवाहं थाय् काल । कविपिं पूर्ण वैद्य, योगेन्द्र प्रधान, आनन्द जोशी, सुन्दर मधिकःमि, बुद्ध साय्मि, श्यामसुन्दर सैंजुपिन्सं काव्यख्यलय् न्हूगु प्रवाह हयाबिल। थीथी पत्रिकाय् आधुनिक कविता पिदनेधुंकाः छुं दँलिपा हे *सरासु* कृतिं नेसं १०८४ स श्रेष्ठ सिरपाः त्याकल । वयां निदँलिपा छखे *सरासु*या बारे थीथी समालोचकपिनिगु समीक्षात्मक च्वसु पिदनसा मेखे उबलय्या अप्वः धैथें आधुनिक कविपिनिगु प्रतिनिधित्व जूगु आधुनिक कविता मुना *गाजलं दाःगु चा* पिदन । थथे *सरासु* व *गाजलं दाःगु चा* पिदनेधुंकाः जक नेपालभाषा काव्यख्यलय् न्हू प्रवाह वल ।

न्हू कविता रचना यानाः नेपालभाषाया आधुनिक कविताया ख्यःयात तब्या याय्गुली डा. केशवमान शाक्य, डा. पुष्पराज राजकर्णिकार, त्रिरत्न शाक्य, सुदन खुसः, भगतदास श्रेष्ठ, नवीन चित्रकार, नातिवज्र, शाक्य सुरेन, रामभक्त कायस्थ, माधव मूल, श्रीराम श्रेष्ठ, सुरेश किरण, रजनी मिला, पुष्प तुलाधर आदि कविपिनिगु नां न्ह्यथनेबहःजू । अथेसां आधुनिक कविताया अग्रज कवि पूर्ण वैद्यजुं (११०२) "निम्ह प्यम्ह त्वःताः अप्वः न्हू कविता च्वइपिं पासापिंके न्हूगु प्रयोगशीलता लुइकेगु गुबलें जितः नौद्वोखय् हामो मालेथें निरास जुइयः, न्हूपिंढीया लेखनकलाय् शिल्प साधनाया अधैर्यता धाय्ला, बेवास्ता धाय्, गुकिं यानाः सृजनशीलताया क्षमता ब्वलने मफुगु खनेदु" धयादीगु दु । थ्व धापूया छुं दँलिपा हाकनं वैद्यजुं (११०९ः ८८) हे हाकनं "गुलिं प्रतिस्थापित आधुनिक कविपिंस्वयां नकतिनि च्वःपिं थौंया समय सापेक्षय् बिलकुल न्हू पुस्ताया कविपिं गुम्हसिके जिं कविताया सीप, सौन्दर्यया चेतना दनावयाच्वं खना" धकाः न्हू कविपिनिगु आधुनिक कविताया कलात्मक सौन्दर्यताप्रति सन्तोष प्वंकादिल । नेपालीभाषाया आधुनिक कविताय् व्यापकरूपं थाय् कयाच्वंगु नैराश्यता, पलायनवाद, यौनकुण्ठा व मतिनाया भावाभिव्यक्ति नेपालभाषाया आधुनिक कविताय् तसकं म्हो जक खनेदु । थ्व नेपालभााषाया लागि लुधनेबहःगु पक्ष जुयाब्यूगु दु ।

समालोचक माणिकलाल श्रेष्ठजुं (१११०) "नेपालभाषाया आधुनिक कविताय् आधुनिक अभिव्यक्ति शैली व प्रगतिवादी विचारधारा नितां अभिन्न थें च्वंक खनेदु, खास यानाः पूर्ण वैद्य, योगेन्द्र प्रधान, सुन्दर मधिकःमि, प्रतिसरा साय्मिपिनिगु कविता ब्वनेबलय् प्रगतिशील विचारधारा धयागु आधुनिक कविताया हे अभिन्न प्रवाह खःला धयागु

धारणा बीत सनी" धकाः च्वयादिल। प्रगतिवादी विचाः आधुनिक कविताया विशेषता मखुसां नेपालभाषाया न्हू वा आधुनिक कविता प्रगतिवादं यक्व प्रभावित जूगु खंकेफइ। तर थ्व प्रवाह नेपालभाषाया कविताख्यलय् गुलि खनेदु उलि नेपालीभाषाया कविताख्यलय् खंके थाकु। कलात्मक अभिव्यञ्जनाय् नं नेपालीभाषाया तुलनाय् नेपालभाषाया आधुनिक कविताया कलात्मक सौन्दर्य गुगुकथं नं ल्यूने मलाः धैगु खँय् साहित्यवृत्तय् विवाद मदु। थुकथं नेपालभाषाया आधुनिक साहित्यय् दकलय् च्वन्ह्याःगु व लुधनेबहःगु विधा हे आधुनिक कविता जूगु दु।

लिधंसा ज्वलं

कर्माचार्य, माधवलाल (सं.), १०८७, '*कँस्वां* सफूया भूमिका', च्वमि : वैकुण्ठप्रसाद लाकौल। यँ : नेपालभाषा परिषद्।

कायस्थ, छत्रबहादुर, ११९९, *थिमि देया पुलांगु म्ये*। थिमि : मध्यपुर क्षेत्र विकास मञ्च।

तुलाधर, प्रेमशान्ति, ११२०, *नेपालभाषा साहित्यया इतिहास*। यँ : नेपालभाषा एकेडेमी।

वैद्य, पूर्णबहादुर, ११०२, 'थःगु छें ल्हानाच्वंम्ह मनू', *चकना,* १:१; ६७-६९।

– – –, ११०९, *कविताया लागा*। यल : कीर्ति सफू कुथि।

श्रेष्ठ, भगवतीप्रसाद, ११०३, 'एकतन्त्र शासनय् नेपाल भाषा', काशीनाथ तमोट (सं.), *नेपालभाषा साहित्यया परिचय*। यँ : नेपालभाषा परिषद्, पृ. ८३-९०।

श्रेष्ठ, माणिकलाल, ११००, "सुन्दर मधिकःमिया कविता मुना 'फसय् थ्वइच्वंगु म्ये', *मलः,* १२:१८; २८-३१।

दाफा छु खः ?

- काजीमान डंगोल

नेवाः समाजय् अतिकं प्रचलित व लोकंह्वाःगु भजन धैगु दाफा भजन खः । थ्व भजन पुलांगु व न्हापांनिसें न्ह्यानावयाच्वंगु परम्परागत भजन खः । धात्थें धाय्गु खःसा थ्व भजनलिसे नेवाःतय्गु ला व लुसि थें स्वापू दु । नेवाःतय् हरेक नखःचखः, जात्रापर्व, गुथिगानाय् थ्व भजन याय्गु वा हालेगु याइ। उजि लक मखु थीथी शुभ दिन, बार, तिथीमिति व महिनाय् तक नं थीथी देगः, बहाः, बही व त्वाःया फल्चाफल्चाय् थुगु भजन याइ । मेबलय् मयाःसां गुंला, यंला व सिल्लां (माघ) यानाः दच्छिया स्वला ला याहे याइ। गुलिसिया कार्तिकं नं याइ। गुलिसिया दच्छियंक नं याइ। दाफा भजन धैगु खिं, ताः व बमुचा थानाः याइगु भजन खः ।

भ्कीसं धाय्बलय् दाफा भजन धाःसां थुकिइ थाइगु मू बाजं धाःसा खिं खः । अथे धाय्बलय् दाफा धैगु व खिं धैगु व हे खः धैगु खनेदु । अथे खःसां खिं भजन धकाः छाय् मधाल ? खिं भजन धाःसां ज्यूगु खः । तर बोलिचाली ब्यवहारय् दाफा भजन हे धाय्गु यानाच्वंगु दु। खिं खँग्वः प्रयोगय् वय्न्ह्यः थ्व बाजंयात दाफा धाइगु जुइफु । अथे धैगु खिं शब्द स्वयाः दाफा शब्द पुलांगु धैगु सीदु । अथेजुयाः न्हापांनिसें वयाच्वंगु शब्द हे प्रचलित जुयाच्वंगु जुइफु । थौंकन्हय् नेपालभाषाय् प्रचलनय् वःगु 'ज्वजलपा' व 'सुभाय्' धैगु खँग्वःत नमस्ते व धन्यबाद धाय्त प्रयोग याइगु शब्दत खः। ज्वजलपा व सुभाय् धैगु लिपातिनि प्रचलनय् वःगु शब्दत खः । उकिं नेवाःतय्सं थुगु शब्दत सि हे मस्यूनि । सकसिनं स्यूगु व धाय्सःगु 'नमस्ते' व 'धन्यबाद' हे खः । सलंसः दँ न्ह्यःनिसें मनूतय्गु म्येच्वकाय् घानावःगु शब्द मेगु न्हूगु शब्द वय्वं तुरुन्त वैत नालाः काइमखु। व शब्द सकसिनं नालाकाय्त यक्व ई काइतिनि ।

बोलिचाली व छ्यलाबुलाय् वयाच्वंगुकथं धाय्गु खःसा दाफा धैगु व खिं धैगु व हे खः । दाफा संस्कृत भाषां वःगु व खिं नेवाः शब्द खः । दाफा व खिं निगुलिं थाय्गु बाजं खः । संगीतय् छुं नं बाजंपाखें सः पिज्वय्केत उकियात भ्कीसं थाय्गु याय्माः । मथाय्कं सः पिज्वइमखु । म्ये हालेगु व बाजं थाय्गु ज्याय् अभिरुचि दुपिं मनूतय्सं थःगु न्ह्यःने सः पिज्वय्के ज्यूगु छु वस्तु दु व हे वस्तु थानाः नं म्ये हालाः न्ह्याइपुका च्वनी । बाता थानाः नं म्ये हालाच्वनी, भु थाना नं म्ये हालाच्वनी । मेच टेबल थानाः नं म्ये हालाच्वनी। धात्थेंया बाजं मखुसां उगु इलय् इमिगु लागि व हे वस्तु बाजं जुयाच्वनी। न्ह्याग्गु बाजं जूसां उकें सः पिज्वय्केत थाय्गु याय्माः । उकिं 'थाय्गु' धैगु खँग्वलं दाफा धैगु नं बाजं खः धैगु क्यं। छाय्धाःसा दाफा थाय्गु धकाः भ्कीसं धयाच्वनागुलिं हे प्रष्ट जू।

दाफा खँग्वःया खास अर्थ छु ? थुकिया ब्युत्पत्ति छु खः धकाः मालाः वनेबलय् दाफा गुरु धर्मरत्न 'त्रिशुली' या वि.सं. २०६० कार्तिक महिनाया नेपालमण्डलय् 'दाफा भजन' या कार्यपत्रय् "निथ्वः मनूत (निगू दफा) छगू हे भजनय् निखे च्वनाः म्ये हाःसां व हे राग, व हे म्ये, व हे

तालय् पालंपाः यानाः ताल मपाक हालाः जःखः निभ्वः च्वनाच्वंपिं हालीपिन्सं मिलेजुइक होस यानाः म्येया त्वाःत्वाःपतिकं म्येया धुवा नं चरण नं छत्वाः छत्वाः पालंपाः याना तालय् मिलेजुइक हालीगुलिं हे थुकियात दफा भजन धाःगु, व हे दफा शब्द लिपा जूबलय् दाफा जूवंगु धैगु आपा भजन खलःया विश्वास दु" धैगु खँ उल्लेख जुयाच्वंगु दु । थ्व छगू अनुमान जक खः । वास्तविकता मखय्फु । छाय्धाःसा दाफा भजनयात भ्कीसं दाफा थाय्गु, दापा थाय्गु वा दाप थाय्गु धकाः धाय्गु यानाच्वनागु दु । थ्व हे खँग्वः व्यवहारय् छ्यलाबुला जुयाच्वंगु दु । 'दाफा' खँग्वः व 'भजन' खँग्वः निगुलिं नाम खँग्वः खः । सः पिज्वय्केगु खँय् दाफा खँग्वलं काइगु क्रिया 'थाय्गु' खःसा 'भजन' खँग्वलं काइगु क्रिया 'याय्गु' अथबा 'हालेगु' जुइ । दाफा खँग्वलं 'याय्गु' क्रिया काइमखु । भजन खँग्वलं 'थाय्गु' क्रिया काइमखु । दाफा व भजन निगुलिं नाम खँग्वः जूगुलिं 'दाफा भजन' धैगु छगू भजनया नां जक खः । भजन धैगु थीथी प्रकारया दु । इपिं मध्ये छु भजन खः धैगु थुइकेत जक दाफा भजन धाय्गु जुइ । उकिं दाफा भजन धैगु मनूत निथ्वः अथबा निगू पुचः (दफा) च्वना याइगु भजन कथं नामंकरण जुयाच्वंगु मखु अर्थात् 'दफा' खँग्वलं वःगु मखु धैगु सिइदु । दाफा धैगु बाजंया नां जूगुलिं व हे बाजंया नामं दाफा भजन जुयाच्वंगु खः । गथे मृदंग थानायाइगु भजनयात मृदंग भजन व नगरा थानाः याइगु भजनयात नगरा भजन धाइथें दाफा थानाः याइगु भजन जुयाः दाफा भजन जुयाच्वंगु खः । द आखलं नां छुनातःगु बाजंत यक्व दु । गथेकि दः, डमरु, दबदब, डम्फु आदि । जिगु बिचारय् दाफा धैगु 'ड' व 'प' निगः आखः संयुक्त जुया निर्माण जूगु खः । संस्कृत भाषाय् 'ड' आखःयात शिवया प्रतीक कथं कयातःगु दु । शिव धैम्ह महाद्यः खः । नेवाः संगीतय् महाःद्यःयात नासः द्यःकथं कयातःगु दु । हरेक बाजनय् नासःद्यः बास यानाच्वंगु दु धैगु विश्वास दु । उकिं बाजंयात पूजा याय्गु व भागी याय्गु चलन नं दु । हरेक बाजनय् 'ड' अर्थात् शिव दु । व हे 'ड' अर्थात् शिवया नामं बाजंया नां छुनातःगु जुइफु । अले 'ड' या अर्थ 'स्वर' नं खः अर्थात 'सः' खः । शिवयुक्त बाजनं पिहाँवइगु सलय् नं शिव दइगु हे जुल । शिवया अर्थ 'आनन्द' नं खः । गुगु स्वरय् आनन्द दइ, मिठास दइ व न्यने यइपुसे च्वनी व हे स्वर शिवयुक्त स्वर खः । न्ह्यागु स्वर शिवयुक्त जुइमखु । सडकय् मोटरया सः न्यनेदइ, आकाशय् हवाइजहाजया सः । तर उगु सः शिवयुक्त सः मखु । व ला केवल आवाज जक जुइ । उकिइ मिठास दइमखु । आनन्द दइमखु । नाट्यश्वर अथवा नाथगुरु दुगु स्वर हे नासः खः । उकिं खिं बाजंया च्वका अर्थात् तिसः पिज्वइगु ब्वयात नासः धयातःगु जुइफु ।

अथे हे 'प' धैगु आखलं 'ख्यैं' धैगु अर्थ बी । अर्थात संस्कृत भाषाय् 'प' धैगु ख्यैं खः । दाफा खिं धैगु ख्यैंबांलुइक, ख्यैंथेंच्वंक, ख्यैंया आकारय् दय्कातःगु बाजं खः । उकिं थुकियात ख्यैंया अर्थय् कयातःगु जुइफु । मनूतय्सं थःम्हं मखनानिगु छुं नं न्हूगु वस्तुयात नां छुइबलय् उगु बस्तुया आकार प्रकार व रुपरंगयात कयाः थःगु हे तरिकां नां छुइगु याइ । गथेकि - हाकुम्हसित हाकुचा, तुयुम्हसित तुयुचा आदि । अथेहे किसानतय्सं बुँइ बालीनाली पिइत तैगु रासायनिक साः एमोनियम सल्फेतयात चिनी साः, कम्प्लेक्सयात कय्गु साः धाइ । चिनीथें च्वंगुयात चिनी व कय्गु थें च्वंगुयात कय्गु धका थःगु हे तरिकां नां छुत । सर्वसाधारण अनपढ, अशिक्षित किसानतय्सं अंग्रेजी भाय्या साःया नां उच्चारण याय्मफैगु स्वाभाविक खः । उकिं इमिसं गजाःगु आकारप्रकार व रुपरंगया वस्तु खन अजाःगु हे नां तइ । ख्यें आकारया बाजंयात ख्यें धाइगु सम्भावना दु । उकिं खिं धैगु ख्येंया अपभ्रंश जुइफु । छाय्धाःसा ख्यें व खिं धैगु खँग्वः उच्चारणय् यक्व मपाः । थुपिं निगू खँग्वलय् पाःगु धैगु इकार व एकार जक खः । मेगु फुक्कं समान खः । बोलिचालिया

लिधंसाय् धाय्बलय् ख्यें धैगु ख्यँच शब्दं वःगु खः। ख्यँच या 'च' आखः लोप जुयाः ख्यें (ख्यँय्) जूगु खः। ख्यें (ख्यँय्) व खिं निगुलिं खँग्वःया कारक रुप नं छगू हे खनेदु। गथेकि **रामं जितः ख्यँचं कय्काहल।** अथे हे **श्यामं जितः खिँचं छ्यानाबिल**। अथे हे - **रामं ख्यँचय् जिव दु धाल। श्याम खिँचय् प्याखं हुल**। थथे ख्यँ व खिं निगुलिइ नं 'च' आखः छ्यलाः न्ववाय्गु नेवाः समाजय् आःतक नं दहेदनि। उकिं थुपिं निगुलिं खँग्वलय् समानता दु। निगुलिं शब्दय् 'च' आखः दु। अले न्हासं थ्वइगु सः चिं चन्द्रबिन्दु, शिरबिन्दु नं दु। थुपिं निगू खँग्वःया दथ्वी पाःगु इकार व एकार खः। बोलिचालीइ एकार नं इकारय् हिलावनीगु स्वभाव नेपालभाषाय् खनेदु। गथेकि धिमय् बाजंयात गुलिसिनं धिमय् धाइ गुलिसिनं धेमे धाइ। गुलिसिनं ध्येबा धाइसा गुलिसिनं धिबा जक धाइ। अथे हे गुलिसिनं घ्यःदिवायात देवा धाइसा गुलिसिनं दिवा धाइ। अथे हे हेरायात हिरा, व देपयात दिप आदि। थथे इकारया एकारय् व एकारया इकारय् हिला वनाच्वंगु यक्व दसित दु। उकिं ख्येंया नं खिं जुयावनीगु यक्व सम्भावना दु। ब्युत्पादन प्रणालीया द्वित्व प्रक्रियाकथं निगः आखःया शब्द ज्याइबलय् नं ख्येंया ल्यूने खिं हे वइगु खः। गथेकि ख्यँखिं। अथे हे क्वँय्या ल्यूने नं किं वयाः क्वँय्किं जुइ।

आः 'डप' या दाफा गुकथं जुल धैगु खँय् छकः बिचाः यानास्वय्। नेपालभाषाय् 'ड' आखः मदु। उकिं 'ड' यात 'द' हे च्वय्गु चलन दु। 'ड' व 'द' या दथ्वी भिन्नता मदु। अले 'द' धैगु अकार खः। नेपालभाषाय् अकार यात आकार यानाः न्ववाय्गु यक्व हे चलन दु। गथेकि - नेपाली भाय्या 'जुत्ता'यात गुलिसिनं 'लकां' धाइसा गुलिसिनं 'लाकां' धाइ। अथेहे 'कान'यात गुलिसिनं 'न्हय्पं' गुलिसिनं 'न्हाय्पं' धाइ। अथेहे 'लँ'यात 'लाँ', 'खँ'यात 'खाँ' धाय्गु याः। विशेषयाना ख्वप भाषिकाय् आकार उच्चारण यानाः न्ववाय्गु चलन दु। उकिं 'द'या 'दा' जुल। अथेहे 'प'यात नं आकार यानाः न्ववाइबलय् 'पा' जुइ। उकिं 'डप'या 'दापा' जुल। गुलिसिनं दापा थाय्गु धाय्गु याःसा गुलिसिनं दाप थाय्गु जक नं धाः। थ्व अकार व आकारया जक खँ खः।

अथे हे लिक्क लिक्क लाःगु आखः हिलाबुला जुइफुगु भाषा विज्ञानकथं नं गल्ती मखु। 'क' व 'ख' धैगु नापनापं च्वंगु आखः खः। भ्रीसं न्ववाय्बलय् गुलिखे थासय् 'क' या 'ख' जुया वनाच्वंगु दु। गथेकि न्हापान्हापा 'थ्वकुन्हु' धाइथाय् थौंकन्हय् 'थ्वखुनु' वा थुखुनु धाय्गु याः। अथेहे 'थुकथं'या 'थुखतं', 'गुकथं'या 'गुखतं' जुया वनाच्वंगु दु। अथेहे 'प' व 'फ' धैगु आखः नं नापनापं च्वंगु आखः खः। 'प' आखः 'फ' आखलय् हिलावनेफु। गथेकि - लः त्वनेगु छगः थलयात गुलिसिनं 'तांप' धाइसा गुलिसिनं व हे वस्तुयात 'तांफ' धाइ। अथेहे खुसि तरेजुइगु पूलयात गुलिसिनं 'तापू' धाइसा गुलिसिनं 'ताफू' धाय्गु याः। उकिं 'दापा'या 'दाफा' जूवन। थ्व दापायात आःतक नं गुलिसिनं दापा हे धयाच्वंगु दुसा गुलिसिनं दाफा धाय्गु यात।

उकिं 'ड' अर्थात् नासःद्यः बास यानाच्वंगु आनन्दमय व न्यने यइपुसेच्वंगु सः पिज्वइगु 'प' अर्थात् 'ख्यें' आकारया बाजं जूगुलिं 'डप' धाःगु जुइफु। लिपा दप, दापा जुजुं दाफा जूवंगु जुइफु।

लिधंसा

महर्जन, तुयुबहादुर, विसं २०६५, *भाषा विज्ञान परिचय*।

मानन्धर, त्रिरत्न, नेसं ११३५, *हांदे : दाफाया म्हसिका व म्येया स्वरलिपि*।

माली, इन्द्र, (सं.) नेसं ११३०, *नेपालभाषा तःखँग्वः धुकू*। यँ : नेपालभाषा एकेडेमी।

रेग्मी, कृष्णचन्द्र शर्मा, पूर्णचन्द्र शर्मा रेग्मी (सं.), विसं २०५७ *संस्कृत-नेपाली, हिन्दी, अंग्रेजी शब्दकोश*।

शर्मा, बालचन्द्र, (सं.) *वृहत् नेपाली शब्दकोश*। काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान।

शाक्य, धर्मरत्न, विसं २०६० *'नेपाल मण्डले दाफा भजन'* (कार्यपत्र)